

**НАВЧАЛЬНО-НАУКОВИЙ ІНСТИТУТ
«ІНСТИТУТ ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ»
ХАРКІВСЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО
УНІВЕРСИТЕТУ ІМЕНІ В. Н. КАРАЗИНА**

Тетяна ХАРЧЕНКО

**ДЕРЖАВНЕ РЕГУЛЮВАННЯ
СТАЛОГО РОЗВИТКУ АГРАРНОГО
СЕКТОРА ЕКОНОМІКИ УКРАЇНИ:
ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ
ПІДХОДИ**

Монографія

Суми
ВВП «Мрія»
2023

УДК 351.823.1:330.342 (477)

X 20

*Рекомендовано до друку Вченою радою
Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна
(протокол № 19 від 26 грудня 2022 року)*

Рецензенти:

Покагаєв П.С., д.держ.упр., д.ю.н., професор, перший проректор Класичного приватного університету м. Запоріжжя

Ульянченко Ю.О., д.держ.упр., професор, професор кафедри економічної політики та менеджменту ННІ "Інститут державного управління" Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна

Стоянець Н.В., д.е.н, професор, професор кафедри менеджменту імені професора Л.І. Михайлової Сумського національного аграрного університету

Харченко Т.О.

X 20 **Державне регулювання сталого розвитку аграрного сектора економіки України: теоретико-методологічні підходи: монографія / Тетяна Харченко. – Суми : видавнично-виробниче підприємство «Мрія», 2023. – 360 с.**

ISBN 978-966-473-326-4

У монографії викладено результати досліджень щодо удосконалення теоретико-методологічних засад державного регулювання сталого розвитку аграрного сектора економіки України. Узагальнено міжнародний досвід формування політик державного регулювання сталого розвитку аграрного сектора та обґрунтовано структурний концепт оцінки міжнародної позиції України у світовому контексті державної фінансово-економічної підтримки агросектора. Сформовано концепцію сталого розвитку аграрного сектора та сільських територій, котра відповідає європейським політикам забезпечення стійкості продовольчих систем та Стратегії повоєнного відновлення України.

Розрахована на дослідників, науковців, фахівців, викладачів, докторантів, аспірантів, здобувачів вищих навчальних закладів.

УДК 351.823.1:330.342 (477)

ISBN 978-966-473-326-4

© Харченко Т.О., 2023

© ВВП «Мрія», 2023

ВСТУП

Одним із вагомих чинників впливу на розвиток економіки України є результативність функціонування аграрного сектора. Протягом останніх років у сфері публічної політики спостерігається посилення уваги до галузі через зростання її бюджетоутворюючого та експорт-орієнтованого впливу. Водночас у 2020 р. аграрний сектор забезпечив робочими місцями 17,1% працездатного населення країни, що є другим за вагомістю показником у загальній структурі зайнятого населення за видами економічної діяльності. Враховуючи сучасні орієнтири розвитку країни в частині набуття статусу кандидата до ЄС, одним із стратегічних напрямів розвитку національної економіки до 2030 року є розвиток агропромислового сектора та харчової промисловості [29]. Головною метою реалізації даного напрямку є набуття Україною статусу глобального центру з продовольчої безпеки. Вектор досягнення зазначеної мети обґрунтовано шляхом реалізації таких завдань, як нарощування обсягів реалізації продукції з високою доданою вартістю та впровадження технологічно інтенсивних сервісів у сфері діяльності аграрного сектора [29].

Зростання кількості населення, виснаження наявних ресурсів, зміна клімату тощо посилюють виклики в частині забезпечення продовольчої безпеки у глобальному вимірі. Постійно зростаючий попит на продукти харчування визначив переважний вплив сільськогосподарського виробництва в питаннях забезпечення продовольчої безпеки та окреслив необхідність інтенсифікації процесів сільськогосподарського виробництва для забезпечення підвищення обсягів виробництва сільськогосподарської продукції. Окреслена динаміка посилила вплив інноваційної складової в частині модернізації виробництва, удосконалення техніко-технологічної складової й, відповідно, організаційно-управлінської. Однак за даних умов спостерігались не тільки

позитивні зміни в частині підвищення ефективності сільськогосподарського виробництва. Найявнім був і негативний вплив впроваджених змін, що призвело до поглиблення дисбалансу між задоволенням сучасних потреб людства та станом навколишнього середовища в глобальних масштабах. Дані зміни вплинули й на механізми державного регулювання при формуванні економічної політики, визначаючи продовольчу безпеку в якості одного з головних стратегічних пріоритетів, та підтвердили важливість кореляції діючих принципів, інструментів та підходів з інструментарієм державного регулювання розвитку аграрного сектора.

Поглиблення глобалізаційних трансформацій передбачає імплементацію європейських підходів у систему державного управління. Стратегічним напрямом зазначених змін є трансформація від закритої системи державного управління до системи публічного управління шляхом зростання її відкритості, що окреслює актуальність наукового пошуку перспективних напрямів реалізації державної політики розвитку аграрного сектора економіки України.

Проблематика методології оцінки сталого розвитку лежить у площині визначення оптимальних індикаторів у розрізі концептуальних складових: економічної, соціальної та екологічної. Враховуючи ключову роль держави при формуванні Національної стратегії сталого розвитку, важливим є визначення найбільш адаптивних інструментів, котрі тісно корелюють із діючими механізмами державного регулювання. Багаторічний досвід оцінки показників соціально-економічного розвитку забезпечив формування методологічного базису, котрий може бути використаний для визначення індикаторів оцінки стану розвитку економічного та соціального складника. Однак поглиблення вагомості екологічної складової та включення інституційного складника в якості концептуального вимірника визначає необхідність

додаткових досліджень в частині формування індикаторів оцінки.

Активні процеси наукового пошуку кращих практик державного регулювання розвитку аграрного сектора та оцінки результативності їх імплементації в економіку країни набули широкого висвітлення в працях таких провідних науковців, як: Андрійчук В., Бакуменко В., Бойко-Бойчук О., Бородіна О., Бурик З., Варченко М., Гайдучський П., Геєць В., Гриньов В., Гуроров А., Дем'яненко С., Домбровська С., Дубініна М., Катан Л., Кіндзерський В., Кропивко М., Латинін М., Лозинська Т., Лупенко Ю., Майстро С., Мазур І., Малік М., Мамотова Т., Месель-Веселяк М., Мочерний С., Приліпко С., Саблук П., Ульяновченко Ю., Черевко Г., Шульга О., Юрчишин В. та інші. Сформований теоретико-методологічний базис обґрунтовує напрями, форми, методи та інструменти механізмів державного регулювання, однак діючі внутрішні трансформації та поглиблення інтеграційних процесів визначають необхідність удосконалення методологічного інструментарію оцінки результативності механізмів державного регулювання сталого розвитку аграрного сектора економіки України.

Дане дослідження є спробою автора удосконалити теоретико-методологічне підґрунтя державного регулювання сталого розвитку аграрного сектора економіки України. Значна увага приділена формуванню теоретичного підґрунтя механізмів державного регулювання сталого розвитку аграрного сектора. Визначено, що пріоритетність певного напрямку економічної думки безпосередньо впливає на регламентацію функцій держави та рівень свободи ринку, формує загальну модель державного управління економікою, засади економічної політики, визначає рівень втручання держави в економічні процеси. Доведено, що визначення концепції сталого розвитку в якості основи для формування державних політик стало основою розширення теоретичних підходів та перегляду механізмів державного регулювання шляхом

розширення принципів, коригування методів, засобів та інструментів. Підтверджено, що визначення індикаторів сталого розвитку в умовах динамічного розвитку сучасних економічних систем та поглиблення глобалізаційних змін повинно розглядатись як процес змін, під час дії якого буде оптимізовано перелік індикаторів оцінки, їх склад та методика розрахунку.

Визначено, що політика державного регулювання сталого розвитку аграрного сектора потребує вдосконалення в частині формування системи взаємодії та ієрархії підпорядкування інституцій аграрного сектора, сільських територій, уряду, органів державного управління, органів управління регіонального рівня та органів місцевого самоврядування з урахуванням їх можливого впливу при розробці стратегічних, програмних та прогнозних документів. Доведено необхідність впровадження системи оціночних показників для проведення моніторингу результативності функціонування нормативно-правового механізму державного регулювання сталого розвитку аграрного сектора економіки України.

Аналіз результативності діючого фінансово-економічного механізму державного регулювання сталого розвитку аграрного сектора засвідчив про відсутність сталої тенденції щодо щорічних обсягів фінансування програм підтримки аграрного сектора. Підтверджено динаміку розвитку методів прямої державної підтримки, в тому числі й дрібних сільськогосподарських товаровиробників. Значне місце в дослідженні відведено визначенню чинників, котрі мають найбільший вплив на формування макроекономічного показника галузі. Доведено, що для досягнення результативності державного регулювання аграрного сектора необхідно є максимальна адаптація діючої політики розвитку аграрного сектора до Спільної аграрної політики ЄС.

Автором проведено поглиблений аналіз трендів державної підтримки аграрного сектора та обґрунтовано авторську систему визначення місця України серед

країн міжнародної спільноти як комплексне управлінське рішення для інтеграції в досліджуваний фінансово-економічний механізм державного регулювання сталого розвитку аграрного сектора економіки України

Проаналізовано стратегічні напрями розвитку аграрного сектора до 2030 року та запропоновано авторську розробку механізму моніторингу реалізації стратегічних цілей розвитку аграрного сектора в частині досягнення якісних змін, котрі будуть корелювати з цільовими індикаторами, визначеними Національною економічною стратегією на період до 2030 року. Розроблено авторський підхід до оцінки результативності організаційного механізму державного регулювання сталого розвитку аграрного сектора економіки України.

Автор висловлює щиро подяку за ознайомлення з рукописом монографії, поради та зауваження науковому консультанту, завідувачу кафедри економічної політики та менеджменту Навчально-наукового інституту «Інститут державного управління» Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна, д.держ.упр., професору Латиніну М.А., а також рецензентам:

д.держ.упр., д.ю.н., першому проректору Класичного приватного університету м. Запоріжжя, професору Покатаєву П.С.;

д.держ.упр., професору кафедри економічної політики та менеджменту ННІ "Інститут державного управління" Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна, професору Ульяновку Ю.О.;

д.е.н., професору кафедри менеджменту імені професора Л.І. Михайлової Сумського національного аграрного університету, професору Стоянець Н.В.

Автор буде щиро вдячний за будь-які уточнення і конструктивні зауваження та пропозиції щодо подальшого опрацювання досліджуваної проблематики.

РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-КОНЦЕПТУАЛЬНІ ЗАСАДИ МЕХАНІЗМІВ ДЕРЖАВНОГО РЕГУЛЮВАННЯ СТАЛОГО РОЗВИТКУ АГРАРНОГО СЕКТОРА ЕКОНОМІКИ УКРАЇНИ

1.1. Формування механізмів державного регулювання сталого розвитку аграрного сектора: теоретико-методологічні основи

Держава є інституцією, котра має унікальний набір функцій, що реалізуються в сфері публічного управління [1,2,3]. Сутнісні характеристики держави розглядають через призму організації політичної влади; формування апарату влади; політичної організації всього суспільства [4,5,6]. Саме держава в якості суб'єкта управління виступає керуючою системою, в підпорядкуванні якої знаходяться всі сфери життєдіяльності суспільства [7,8,9]. У складі об'єктів державного регулювання вагоме місце займає економіка як основа суспільного розвитку та економічного зростання.

Геєць В.М. визначає роль держави як суб'єкта регуляторного впливу, головним завданням якого є забезпечення соціально-економічного та культурного розвитку суспільства із дотриманням взаємоузгодженості інтересів як окремих індивідуумів, їх груп, так і суспільства в цілому [10, с. 72]. Низка авторів розглядає сутність державного регулювання економіки у формуванні передумов, котрі забезпечують належне функціонування економічного механізму у відповідності до визначених цільових пріоритетів розвитку національної економіки з урахуванням загальнодержавних інтересів [11, 25;]. За іншого підходу сутність державного регулювання економіки полягає у розробці та реалізації комплексу заходів, орієнтованих на забезпечення належного функціонування владних інституцій та громадських організацій в умовах адаптації соціально-економічних систем до змін [12, с. 8; 13, с. 25]. Мочерний С. визначає

сутність державного регулювання економіки як комплекс форм і методів цілеспрямованого впливу державних інституцій на розвиток суспільного способу виробництва, котрі забезпечують його стабільну діяльність в умовах змін [14, с. 379]. Ключову роль дотримання принципів, реалізації методів та інструментів у формуванні механізмів державного регулювання економіки окреслюють й [15, с. 110; 16, с. 106; 17, с. 5; 18; 19, с. 22]. Отже досягнення результативності державного регулювання, підтверджене успішною практикою розвинених країн, лежить у площині збалансованого дотримання принципів конкуренції та вільного ринку із регуляторним впливом держави, що відповідає концептуальним основам теорії неолібералізму.

Формування різновекторних поглядів щодо регуляторного впливу держави на економіку обґрунтовано різними течіями економічної думки. За кейнсіанського підходу, держава виступає ключовим регулятором впливу на функціонування економіки, визначаючи неспроможність ринку самостійно досягти рівноваги та макроекономічної стабільності [20, с. 213; 21, с. 488]. В рамках державного регулювання імплементуються організаційно-правові, адміністративні, фінансово-економічні методи та інструменти [22, с. 14; 23, с. 53]. В основі концепції монетаризму лежить вільне функціонування ринку, котре спроможне забезпечити досягнення макроекономічної рівноваги. За даним підходом вплив держави на регулювання економіки повинен бути мінімальним [24, с. 14].

Неокенсіанська теорія визначила необхідність державного антициклічного регулювання економіки, котре передбачає посилення регуляторного впливу в періоди спадів та депресій для досягнення економічного зростання [25, с. 32]. Інституціональна теорія також підтримує необхідність державного регулювання економіки для досягнення економічного ефекту, однак узгодженості щодо рівня впливу між прихильниками

цієї теорії не було досягнуто [26, с. 114]. Таким чином, проблематика сучасного державного регулювання економіки лежить у площині збалансованої взаємодії впливу регулюючої функції держави та рівня свободи ринку.

До базових функцій державного регулювання економіки належать: цільова, стимулююча, нормативна, коригувальна, соціальна, контролююча [27, с. 58]. Зауважимо, що в умовах затвердження Цілей сталого розвитку до 2030 року в якості діючого концепту розвитку суспільства до складу функцій державного регулювання економіки увійшли стратегічно-прогностична та трансформаційно-адаптивна [28]. Метою державного регулювання розвитку економіки, з урахуванням концепції сталого розвитку, відповідно до прийнятої Національної економічної стратегії до 2030 р. (далі – НЕС 2030), є досягнення випереджального економічного зростання для забезпечення підвищення добробуту населення, розширення можливостей щодо самореалізації, дотримання прав і свобод шляхом ефективного використання ресурсного потенціалу з урахування цільових орієнтирів сталого розвитку [29].

Одним із стратегічних напрямів розвитку національної економіки до 2030 року є розвиток агропромислового сектора та харчової промисловості. Головною метою реалізації даного напрямку є набуття Україною статусу глобального центру з продовольчої безпеки. Вектор досягнення зазначеної мети обґрунтовано шляхом реалізації таких завдань, як нарощування обсягів реалізації продукції з високою доданою вартістю та впровадження технологічно інтенсивних сервісів у сфері діяльності аграрного сектора [29]. Враховуючи потужний аграрний потенціал країни, третину населення, котра проживає на сільських територіях та виокремлення ролі аграрного сектора як локомотиву розвитку національної економіки, розглянемо особливості механізмів державного регулювання сталого розвитку аграрного сектора економіки України.

Базисом комплексного поняття «механізм державного регулювання» є дві ключові дефініції: «механізм» та «державне регулювання». Варто зауважити, що поняття «механізм» розглядається в різних проєкціях, наведемо деякі з них: як базовий елемент, що має широкий спектр застосування в технічній сфері – основа більшості машин, приладів та пристроїв [30, с. 8]; як складова управлінських технологій в системі прийняття рішень, [31, с. 240]; як взаємозв'язок різних економічних явищ тощо [32, с. 50].

На відміну від поняття «механізм», сутність якого передбачає можливість розгляду в різних сферах без додаткового уточнення напряму діяльності, для коректного визначення дефініції «державне регулювання» необхідне уточнення галузі або сфери діяльності. Розглянемо підходи до визначення сутності «державне регулювання» де об'єктом впливу виступає економіка. Одним із підходів до визначення дефініції «державне регулювання» є її розгляд як суб'єкта впливу на економічну політику держави для досягнення визначених цілей в умовах ринкової економіки [32, с. 13-14]. На думку Лукашова О., сутнісне значення дефініції «державне регулювання» лежить у площині підпорядкування об'єкта управління керуючій системі [33, с. 77].

Розглядаючи «державне регулювання» як один із типів регулювання економічних систем, Крайник О., Лобозинська С. та Галанець В. визначають сутність даного поняття як процес формування пропорцій економічного розвитку адміністративними методами [34, с.10]. Окреслені визначення вказують на те, що площина державного регулювання характеризується наявністю двох ключових елементів: керуючої системи та безпосередньо об'єкта впливу. При цьому, світовий досвід вказує на необхідність формування активної регулюючої ролі держави в управлінні економікою, що дозволить забезпечити належний рівень соціально-економічного розвитку [35, с. 121]. Підсумовуючи, зазначимо, що при формуванні механізмів державного

регулювання ступінь впливу на об'єкт залежить від сфери діяльності та діючих механізмів державного управління.

В контексті розгляду державного механізму регулювання економіки слід окреслити вплив діючого механізму взаємодії держави та економіки в розрізі інструментів державного регулювання прямих та непрямих методів. Досліджуючи дане питання, Пасинович І. та Сич О. визначають механізми державного регулювання економіки як сукупність форм, методів, інструментів і важелів впливу на економічний та соціальний розвиток суспільства, їх інформаційне та нормативно-правове забезпечення в процесі формування та реалізації економічної політики держави [28]. Базовими функціями держави в економіці, на думку науковців, є:

- ✓ стратегічно-прогностична – визначення довгострокової стратегії розвитку економіки, орієнтованої на збереження конкурентоздатності з урахуванням світових тенденцій;

- ✓ трансформаційно-адаптивна – забезпечення узгодженості та гармонізації глобальних викликів, вимог міжнародних інституцій тощо з національними інтересами, їх трансформація в механізми державного регулювання для забезпечення економічного зростання;

- ✓ досягнення рівноваги в суспільстві та передумов для нарощування людського капіталу – орієнтація на забезпечення пріоритетності людини, соціальної групи при прийнятті рішень економічного характеру [28].

Засобами державного регулювання автори визначають адміністративно-правовий інструментарій. При цьому наголошують на необхідності врегулювання питань щодо оптимізації кількості підзаконних актів та їх узгодженості. Слід зазначити, що наведені базові функції є дотичними й до державного регулювання сталого розвитку аграрного сектора, адже досягнення

динаміки розвитку можливе за наявності узгоджених стратегічних орієнтирів.

При розгляді механізму державного регулювання розвитку аграрного сектора слід зупинитись на ґрунтовному дослідженні Латиніна М., в якому наведено детальну характеристику механізму державного регулювання розвитку аграрного сектора як способу дій суб'єкта регулювання, який ґрунтується на базових принципах і функціях, забезпечуючи за допомогою форм, методів і засобів ефективне функціонування системи державного регулювання для досягнення поставленої мети та розв'язання протиріч [36]. Автором визначено три ключові елементи механізму державного регулювання:

- ✓ суб'єкти регулювання (державні органи);
- ✓ об'єкти регулювання, до складу яких включені: аграрний сектор; суб'єкти ринку постачальників товарів, робіт, послуг для аграрного сектора; суб'єкти ринку споживачів сільськогосподарської продукції; суб'єкти інфраструктури аграрного ринку;
- ✓ навколишнє середовище, що здійснює безпосередній вплив на функціонування аграрного сектора, включає наступні групи складових: політичну та правову, демографічну та екологічну, техніко-економічну та соціально-культурну [36].

Погоджуючись з концептуальним підходом Латиніна М. щодо складових механізму державного регулювання аграрного сектора, слід наголосити на необхідності деталізації суб'єктів регулювання, яка обумовлена сучасними децентралізаційними змінами в частині виділення в якості окремих суб'єктів державних органів та органів місцевого самоврядування. Також до складових навколишнього середовища слід включити зовнішньоекономічну складову, яка має безпосередній вплив на функціонування аграрного сектора як експортоорієнтованої галузі економіки.

Досліджуючи питання державного регулювання аграрного сектора в контексті забезпечення завдань

сталого розвитку, Свистун Л.А., Попова Ю.М. та Штепенко К.П. визначають такі напрями державної підтримки: цінове регулювання, компенсація витрат, підтримка доходів виробників сільськогосподарської продукції, регулювання аграрного ринку, сприяння розвитку виробничої структури, регіональна політика, макроекономічна політика. Реалізація заходів у розрізі окреслених напрямів, на думку авторів, дозволить досягти позитивних зрушень у частині зростання кількості дрібних та середніх виробників, запровадження методів сталого виробництва, скорочення відходів та підвищення ефективності використання природних ресурсів та забезпечить досягнення визначених індикаторів економічної та соціальної безпеки держави [37].

Розглядаючи напрацювання, присвячені державному регулюванню сталого розвитку аграрного природокористування, слід зупинитись на сутності та елементах механізму регулювання природокористування, досліджених Одношевною О.О. Так, автором визначено, що фінансово-економічний механізм доцільно розглядати з позиції управління фінансами, враховуючи при цьому її належність до фінансової системи країни, що вказує на провідну роль фінансової політики країни, а не економічної. Елементами даного механізму, на думку автора, є фінансові форми та методи, інструменти та важелі впливу, реалізація яких забезпечує досягнення кількісних та якісних параметрів соціально-економічного розвитку суспільства, а фінансове забезпечення формується за рахунок власних ресурсів, кредитних ресурсів та зовнішнього фінансування [38, с. 177-178].

Продовжуючи огляд підходів, орієнтованих на провідну роль фінансової складової, слід зазначити, що Алескеровою Ю.В. визначено фінансове забезпечення та фінансове регулювання в якості ключових підсистем механізму державного регулювання розвитку аграрного сектора, котрі безпосередньо впливають на економічну

ситуацію в країні. При цьому, на думку автора, функції державного регулювання розвитку аграрного сектора повинні бути розподілені на економічну, соціальну, екологічну, інноваційну та інформативну, а їх завданням є координація та спрямованість на виконання конкретних завдань [39, с. 330].

Розглядаючи аспекти державної фінансової політики відтворення капіталу в аграрному секторі, Лемішко О.О. обґрунтовує аграрну та фінансову політику в якості складників економічної політики держави, окреслюючи при цьому наявність методів прямого та опосередкованого впливу, реалізація яких і виступає базисом формування взаємодії між досліджуваними складниками. В структурі прямих методів здійснюється бюджетне фінансування шляхом надання субсидій та дотацій сільськогосподарським виробникам, здешевлення вартості кредитних ресурсів, фінансування програм підтримки, компенсації лізингових платежів. У складі непрямих методів реалізації фінансової політики передбачено впровадження фіскальних та фондкових інструментів [40, с. 149-150].

Досліджуючи основні умови, котрі повинні бути враховані в рамках реалізації механізму державного регулювання аграрного сектора, Черкаською В.В. визначено важливість розгляду в якості базової одиниці, котра характеризує галузь, окреме підприємство, зазначаючи при цьому, що саме на рівні галузі повинні формуватись мотиваційні механізми, котрі забезпечать досягнення показників розвитку, що тісно корелюють із вкладеними фінансовими ресурсами бюджетної підтримки. Також автором обґрунтовано пріоритетність досягнення якісних змін, котрі можуть бути визначені шляхом оцінки майбутньої вигоди підприємств аграрної сфери в умовах змін економічних умов господарювання [41, с. 190-196].

Враховуючи безпосередню залежність функціонування аграрного сектора від діючої економічної політики країни, обґрунтованим є розгляд

механізму державного регулювання аграрного сектора з орієнтацією на економічну складову. В даному контексті важливим є досягнення показників розвитку через індикатори якісних змін, таких як залучені інвестиції, кількість зайнятого населення в галузі, обсяги експорту готової продукції тощо. Розглядаючи підходи до визначення сутності економічного механізму, Ужва А.М. зазначає, що саме механізм виступає комплексним інструментом реалізації державної економічної політики та передбачає впровадження певних важелів регулювання, котрі забезпечать коригування діючих ринкових законів у потрібному державі напрямі для досягнення стратегічних орієнтирів розвитку. При цьому індикаторами результативності функціонування економічного механізму державного регулювання розвитку аграрного сектора повинні бути визначені не лише економічні чинники, а й екологічні та соціальні [42, с. 43-45].

Досліджуючи питання державного регулювання аграрного сектора, Зеленський А.В. та Краснолуцький О.В. зазначають наявність зв'язку між поняттями державна підтримка, державне регулювання та фінансове регулювання, котрі в деяких дослідженнях ототожнюються. Дана тенденція є цілком обґрунтованою, адже державне регулювання здійснюється шляхом залучення фінансових ресурсів у рамках надання державної підтримки. Також авторами обґрунтовано механізм державного регулювання аграрного сектора економіки, в якому визначено методи бюджетно-податкового, грошово-кредитного і цінового регулювання та інструменти реалізації: відшкодування ПДВ, єдиний податок, бюджетні дотації, здешевлення кредитів та страхових платежів, банківські кредити, нетрадиційні форми кредитування, регулювання споживчих та закупівельних цін [43, с. 27-28].

Продовжуючи огляд напрямів державної підтримки в структурі механізму державного регулювання розвитку аграрного сектора, Пронько Л.М.

та Кулик Н.М. визначили в якості найбільш результативних наступні: безвідсоткові кредити, надані суб'єктам господарювання аграрного сектора за рахунок коштів державного бюджету, пільгові умови оподаткування, списання та реструктуризація боргів, відшкодування витрат на придбання техніки та обладнання [44, 27-28]. В цілому досліджені авторами методи та інструменти державної підтримки аграрного сектора були частково або повністю імplementовані в фінансово-економічний механізм державного регулювання розвитку аграрного сектора.

В рамках вдосконалення інструментів державного регулювання розвитку аграрного сектора Пуцентейлом П. було проведено аналіз заходів, що забезпечують реалізацію таких видів державної підтримки, як субсидії на відшкодування витрат суб'єктів господарювання аграрного сектора, державні цільові програми, субсидії на підтримку розвитку галузей аграрної сфери та визначено необхідність перегляду діючих методів у частині запровадження фінансування в рамках окремих проєктів сільськогосподарських виробників, котрі будуть проходити відбір за чітко визначеними критеріями, що, відповідно, дозволить розширити можливості дрібних сільськогосподарських виробників щодо отримання державної підтримки [45, с. 260-262]. Запропонований підхід визначає необхідність впровадження кардинальних змін у діючий фінансово-економічний механізм державного регулювання розвитку аграрного сектора.

Панухник О.В. класифікує механізм державної підтримки розвитку аграрного сектора за наступними напрямками: бюджетний та позабюджетний механізм, короткостроковий та довгостроковий механізм, регіональний та індивідуальний. При цьому автором визначено сутність механізму державної підтримки аграрного сектора як сукупності інструментів та важелів впливу пільгового фінансування найбільш вразливих суб'єктів господарювання та галузей аграрної сфери [46, с. 6-7].

Активно діючі глобалізаційні процеси, поглиблення інтеграції з європейськими країнами, нестабільність внутрішнього середовища країни зумовлюють постійні трансформації умов функціонування галузей економіки України. Орієнтація на європейський вектор розвитку посилює виклики в частині забезпечення конкурентоспроможності національних виробництв та, відповідно, окреслює необхідність формування ефективних механізмів державного регулювання для досягнення балансу у взаємодії публічної влади та бізнесу. Важливість конструктивного розподілу владних повноважень між представниками державної влади та органів місцевого самоврядування є одним із концептуальних питань, що лежить у площині державного регулювання розвитку аграрного сектора, адже тісно корелює з питаннями управління земельними ресурсами, розвитку сільських територій та громад [47].

Започатковані зміни, в тому числі й у напрямі децентралізації, потребують внесення відповідних коригувань у правовому полі та перегляду діючих механізмів державного регулювання. Також слід враховувати й зміни функціональних складових, пов'язані з глобалізаційними та інтеграційними процесами, котрі визначають напрями й інструменти державного регулювання економіки. Однак ускладнює процес державного регулювання сталого розвитку аграрного сектора наявність значної кількості взаємозалежних та взаємопов'язаних елементів, поява яких обумовлена розширенням площини впливу з соціально-економічної до цілісної концепції сталого розвитку. Основоположним підґрунтям даної багатофункціональної системи є, безпосередньо, механізми державного регулювання з наступними концептами: принципи, методи та засоби державного регулювання. В рамках проведених досліджень визначено безпосередній вплив діючих змін (сформованих під впливом як зовнішніх чинників, так і внутрішнього середовища країни) на механізми

державного регулювання розвитку економіки. Встановлені тенденції обґрунтовують важливість подальших досліджень для визначення напрямів вдосконалення механізмів державного регулювання розвитку аграрного сектора з урахуванням детермінант сталого розвитку та впроваджених децентралізаційних змін.

Міжнародна практика державного регулювання розвитку аграрного сектора свідчить про те, що програмне планування є одним із ефективних методів реалізації економічної політики країни та розвитку сільських територій. Даний управлінський інструмент дозволяє у визначені строки розв'язувати проблеми сільськогосподарського виробництва, котрі виникають у процесі реалізації загальнодержавних, міжгалузевих та міжрегіональних завдань. На думку Васильєвої Л.М., сутність програмного підходу в системі державного управління та регулювання аграрного сектора реалізується системно, шляхом поєднання регламентованих дій зі свободою вибору через макроекономічні програми, котрі регулюють найважливіші аспекти розвитку аграрного сектора у складі національної економіки й безпосередньо впливають на діяльність сільськогосподарських виробників в частині розширення доступу до кредитних ресурсів [48, с. 98].

Основні теоретико-методологічні принципи програмного підходу державного регулювання мають багаторічний досвід впровадження, котрий бере свій початок ще за часів функціонування командно-адміністративного устрою. Теоретичні та методологічні засади програмного підходу виступали основою для розробки середньострокових планів розвитку, так званих п'ятирічок [49, с. 122]. У рамках програмного підходу використовують як теоретичні, так і методичні інструменти, котрі забезпечують процес планування економічного розвитку.

На думку Луцківа О.М., досягти підвищення ефективності державного управління можливо за умови

науково обґрунтованого впровадження програмно-цільового підходу, котрий вже багато років ефективно працює в таких розвинених країнах, як Австралія, Австрія, Болгарія, Великобританія, Канада, Німеччина, Південна Корея, США, Франція, Швеція, Японія та ін. Методологія планування і прогнозування в рамках реалізації програмно-цільового підходу швидко розвивалась, у результаті чого з'являлися різноманітні методи і способи, однак сутність даного підходу не змінилась і розглядається як управління за результатами. Саме тому у складі методів програмно-цільового підходу розглядають спеціальні та універсальні, котрі виступають основою для визначення цілей програм й набули широкого практичного впровадження [50, с. 34-35].

Програмний підхід лежить у площині реалізації системного підходу державного регулювання розвитку економіки, її галузей та територій. При цьому простежується суперечливість тлумачень програмного управління в частині розгляду як в якості методу, так і в якості комплексного підходу в умовах вирішення національних завдань. Однак, яку б сутність не вкладали, основою програмно-цільового підходу є цільова спрямованість, що передбачає розуміння суб'єктами прийняття управлінських рішень цільових орієнтирів. Відповідно, в основі програмного управління лежить розробка загальної мети та системи цілей. Тобто програмний підхід не просто враховує головну мету, а й всю систему підцілей, які впливають із сукупності об'єктивних завдань. Ці цілі є основою програми дій, орієнтованих на вирішення завдань [51].

Інструментом програмного підходу є розроблена та затверджена програма. Наявність програми визначає відповідний процес управління, котрий може бути успішно реалізованим за умови дотримання залежності мета-цілі-завдання, де мета виступає в якості визначального елемента. Кожна мета обґрунтовується системою цілей, котрі ідентифікуються в розрізі завдань та заходів, що спрямовані на досягнення певної цілі, а в

кінцевому підсумку – загальної мети. Реалізація ієрархії зв'язку в даному управлінському підході визначає залежність між завданнями та фінансовими ресурсами, розмір яких чітко визначений. В цілому саме за рахунок забезпечення співставності між цілями, завданнями та витратами можливим є досягнення визначеного результату, до складу якого також входять і терміни виконання. Отже основою програмного управління є ієрархія взаємодії мети, цілей, завдань, ресурсів та результатів.

Комплексні програми визначають вектор розвитку на національному та регіональному рівнях, але в основному виходять із галузей, сфер діяльності та окремих напрямів. Основу програмного підходу формує принцип ефективного використання ресурсів, котрий досягається шляхом формування ієрархії взаємодії між метою програми, цільовими орієнтирами розвитку, завданнями та чітко визначеними обсягами фінансування в розрізі завдань. Водночас програмні продукти як найважливіші інструменти державного регулювання та контролю потребують розробки адміністративно-організаційного механізму [52]. Не менш важливою умовою є розробка відповідного економічного механізму, залучення висококваліфікованих фахівців, котрі беруть участь у розробці програм, а також здійснюють контроль за їх виконанням.

Метод програмного планування є одним із складових елементів методології державного регулювання розвитку аграрного сектора. З набуттям Україною незалежності та початком реформ в аграрному секторі програмні документи розроблялись на різних рівнях та виступали основою для формування державних політик. Однак практична реалізація програмних документів визначила наявність низки чинників, котрі негативно впливають на ефективність реалізації програмно-цільового підходу в системі державного регулювання розвитку аграрного сектора. В якості ключових визначають: відсутність відповідних

інструментів на регіональному рівні, запозичення технологій інших галузей без належної адаптації до особливостей аграрного виробництва. Негативний вплив окреслених чинників обумовив зниження ефективності практичної реалізації якісно розробленого програмного документа та забезпечив досягнення результативності виконання на рівні, котрий не перевищував 40% [51]. Отже відсутність чіткого механізму реалізації програмних документів державного регулювання розвитку аграрного сектора призвела до низьких показників ефективності їх реалізації.

Також у складі негативних чинників впливу визначають відсутність галузевих і територіальних критеріїв оцінки відбору програм та визначення ефективності їх реалізації; відсутність чітко визначених часових меж, адже в більшості випадків не зрозуміло, чи буде програма знов прийматись, або ж у рамках визначеного часового проміжку вона буде завершена [53, с.4]. Окреслені чинники визначають напрями, котрі потребують удосконалення в частині запровадження програмно-цільового підходу в сфері державного регулювання розвитку аграрного сектора.

Реалізація програмного підходу в сфері державного регулювання розвитку аграрного сектора передбачає наявність низки структурних елементів, до складу яких входять: обґрунтування проблеми; оцінка важливості для розвитку аграрного сектора та національної економіки; формулювання головної мети, визначення її місця в загальній системі національних цілей; побудова ієрархії цілей та завдань; визначення показників і об'єктивних критеріїв, котрі обрані в якості оціночних для програми; визначення цільових напрямів, розробка комплексу програмних заходів; встановлення термінів у розрізі розроблених завдань; оцінка результативності в розрізі завдань та комплексна оцінка ефективності; розробка організаційних та фінансово-економічних механізмів реалізації програми [54].

Імплементація програмно-цільового підходу в систему державного регулювання розвитку аграрного сектора передбачає дотримання низки принципів. До складу ключових принципів Жаліло Я.А. пропонує додати наступні:

- ✓ суворі орієнтація програми на забезпечення досягнення визначеного результату;
- ✓ чітка підпорядкованість завдань та видів діяльності програми, дотримання відповідності та співставності із програмами вищого рівня;
- ✓ єдине управління реалізацією програми;
- ✓ розробка організаційного механізму управління реалізацією програми (введення нової посади, створення відділу/управління/департаменту або перерозподіл повноваження в рамках існуючої організаційної структури органу державного управління, впровадження координаційних форм управління);
- ✓ забезпечення ресурсами (фінансовими, людськими, матеріальними тощо [55, с. 70]).

Окреслені Жаліло Я.А. принципи є узагальненими для програмно-цільового підходу та не формують окремого ракурсу щодо аграрного сектора. Крім того, визначають загальні вимоги, що наразі діють у сфері публічного управління, відповідають вимогам стратегічного управління та планування. Однак слід зазначити, що представлені рекомендації обумовлені негативними показниками реалізації програмно-цільового управління в перші два десятиріччя після набуття незалежності країни, коли прийняття програми не забезпечувалось відповідним фінансуванням або могло обмежуватись Законом України «Про Державний бюджет» на відповідний рік. Також серед недоліків практичної реалізації програмно-цільового підходу в сфері державного регулювання розвитку аграрного сектора слід відмітити:

- ✓ відсутність або низький рівень обґрунтування організаційного та фінансово-економічного механізмів;

✓ вузька спеціалізація напрямів, котрі підпадають під дію програми або обмеження в розрізі конкретних організацій;

✓ прийняття програми не підкріплювалось реальним фінансовим забезпеченням, як правило обсяг фінансування не перевищував 70% від загальної потреби;

✓ структурна неузгодженість програм у розрізі виконавців, часу виконання, ієрархічної відповідності між цільовими орієнтирами розвитку галузі та національної економіки;

✓ обмеженість за територіальною приналежністю;

✓ відсутність ресурсного обґрунтування [50, с. 35].

Зазначені недоліки реалізації програмно-цільового підходу призвели до викривлення його методологічної сутності, основою якої виступає ефективний розподіл ресурсів з урахуванням пріоритетності напрямів розвитку та часових обмежень. Поглиблення інтегрованості країни в міжнародне співтовариство зокрема розширює можливості економіки країни в частині впровадження європейських практик управління, збільшує доступ до міжнародного донорського фінансування, виходу на нові ринки тощо, проте й посилює виклики в частині забезпечення ефективності функціонування механізму державного регулювання в умовах постійних трансформацій для збереження головного фактора розвитку аграрного сектора – землі. Враховуючи сучасні виклики, важливим є визначення базових принципів державного регулювання аграрного сектора, реалізація яких дозволить досягти цільових орієнтирів сталого розвитку аграрного сектора.

Зміна вектора розвитку з орієнтацією на виконання вимог концепції сталого розвитку активізувала науковий пошук щодо формування механізму державного регулювання сталого розвитку регіону як системи цілеспрямованих принципів,

функцій, методів та інструментів, які взаємопов'язані та постійно взаємодіють для забезпечення сталого розвитку регіону [56, 57, 58]. В окремій проекції розглядались і механізми державного регулювання сталого розвитку сільських територій, що обумовлено формуванням загальнонаціональної Концепції розвитку сільських територій до 2025 року [59]. Так, на думку Сизоненка О.В., механізми державного регулювання сталим розвитком сільських територій повинні впроваджуватись на всіх рівнях управління, забезпечувати цільову спрямованість та комплексність шляхом реалізації економічного, мотиваційного, організаційного, політичного та правового механізмів, а також погоджувати інтереси громади, влади та бізнесу [60, с. 991]. Погоджуючись частково з даним твердженням, слід зазначити, що кінцевим результатом державного регулювання є досягнення цільових орієнтирів розвитку, а отже інтереси громади, влади та бізнесу повинні бути враховані безпосередньо в розрізі принципів. Проте даний підхід до визначення механізму державного регулювання висвітлює сучасні тенденції щодо розподілу владних повноважень між державними органами влади та органами місцевого самоврядування, а також окреслює важливість залучення громадськості при визначенні цільових орієнтирів розвитку сільських територій.

Розгляд теоретичних підходів щодо формування механізмів державного регулювання економіки, розвитку аграрного сектора, сталого розвитку регіону, сільських територій вказує на наявність низки ключових елементів, а саме: суб'єктів та об'єктів регулювання; складових або елементів впливу, котрі формують навколишнє середовище механізму; принципів; функцій, а також форм, методів та заходів [28, 34, 35, 36, 60]. Багатоаспектність механізму державного регулювання сталого розвитку аграрного сектора економіки обумовлена наявністю тріади взаємозалежних елементів: економічної політики, аграрного сектора та сталого розвитку, що обґрунтовує

важливість розгляду теоретичного підґрунтя щодо формування механізмів державного регулювання в розрізі кожного елемента (рисунк 1.1):

✓ державного механізму регулювання економіки як системної складової побудови відносин у рамках реалізації державної економічної політики;

✓ державного механізму регулювання розвитку аграрного сектора як структурного елемента, який повинен забезпечити ефективне функціонування галузі;

✓ державного механізму регулювання сталого розвитку як базису при визначенні концепту соціо-еколоґо-економічного розвитку.

Рисунок 1.1 – Алгоритм формування теоретичного підґрунтя механізмів державного регулювання сталого розвитку аграрного сектора.

Джерело: згруповано автором за даними [1-60]

Представлений на рисунку 1.1 алгоритм свідчить про те, що теоретичне підґрунтя державного регулювання сталого розвитку аграрного сектора перш за все формують сучасні економічні течії. Пріоритетність певного напрямку економічної думки безпосередньо впливає на регламентацію функцій держави та рівень свободи ринку, що, відповідно, визначає загальну систему державного управління економікою, засади економічної політики, рівень втручання держави в економічні процеси. Окремо слід зазначити, що визначення концепції сталого розвитку в якості основи для формування державних політик призвело до розширення теоретичних підходів та окреслило необхідність перегляду механізмів державного регулювання сталого розвитку аграрного сектора шляхом розширення принципів, коригування методів, засобів та інструментів.

Базуючись на сучасних теоретичних підходах, зазначимо, що механізм державного регулювання сталого розвитку аграрного сектора – багатофункціональна структура взаємозалежних елементів, що регламентує характер та ступінь впливу керуючих суб'єктів (органів державної влади та органів місцевого самоврядування) на об'єкт регулювання, визначає основоположні принципи та функції для забезпечення досягнення цільових орієнтирів розвитку та формує оптимальне співвідношення методів впливу, форм та інструментів. При цьому ключовими умовами досягнення результативності розвитку є моніторинг середовища функціонування галузі й внесення відповідних коригувань в залежності від змін вихідних умов. Саме тому одним із важливих принципів повинен бути принцип гнучкості.

В контексті стратегічного розвитку регіону Лукашов О. визначає наступні принципи державного регулювання, які безпосередньо пов'язані з методикою прогнозування соціально-економічного розвитку: цілісності, самостійності, об'єктивності, науковості, гласності, рівності, дотримання загальнодержавних

інтересів та результативності [33, с. 77]. Дані принципи є важливими, проте не окреслюють механізму взаємодії між державними органами та органами місцевого самоврядування в контексті забезпечення стратегічного розвитку регіону.

Питання визначення принципів державного регулювання сталого розвитку аграрного сектора також ідентифікуються з урахуванням тривимірної структури її складових: економіки, аграрного сектора та концепції сталого розвитку. Ніжніков М. пропонує наступний перелік принципів державного регулювання економіки: принцип ефективності, принцип справедливості, принцип стабільності, принцип системності державного впливу, принцип адекватності, принцип оптимального поєднання адміністративно-правових та економічних важелів, принцип поступовості та етапності, принцип забезпечення єдності стратегічного та поточного державного регулювання та його оперативності [61, с. 148]. Наведені принципи в цілому окреслюють різні вектори державного регулювання та можуть бути адаптовані в якості базових принципів до різних галузей економіки.

Враховуючи специфіку функціонування аграрного сектора економіки країни, ґрунтовним є визначення базових принципів державного регулювання розвитку аграрного сектора Латинінім М., які було окреслено наступним чином:

✓ пріоритетність та аграрний протекціонізм. Базуючись на аналізі ключових соціально-економічних проблем, визначаються й пріоритетні напрями розвитку, котрі потребують пильної уваги з боку держави, до складу яких слід включити аграрний сектор. При цьому аграрний протекціонізм повинен бути спрямований на цільову підтримку галузі як у внутрішньому, так і зовнішньому середовищі функціонування країни;

✓ системність і комплексність. Даний принцип характеризує необхідність системності заходів державного регулювання, при цьому досягнення результативності можливе за умови комплексності, що

обґрунтовує важливість використання всіх засобів та інструментів впливу;

✓ передбачуваність і прозорість. Передбачуваність обумовлює відповідність регуляторних актів цільовим орієнтирам розвитку державної політики. Доступність інформації щодо запланованих проєктів регуляторних актів дозволяє суб'єктам господарювання своєчасно адаптуватись до змін. Принцип прозорості визначає важливість вільного доступу до нормативно-правових актів, порядку їх виконання та регламенту роботи органів, що забезпечують їх виконання;

✓ послідовність і справедливість. У контексті розгляду принципу послідовності важливим є досягнення співставності регуляторних актів, максимальне усунення суперечності між законодавчими і регуляторними актами та їх відповідність державній регуляторній політиці. Принцип справедливості тісно пов'язаний із законодавчим регулюванням, адже покликаний забезпечити рівні права та можливості всім суб'єктам господарювання;

✓ зрозумілість та ефективність. Регуляторні акти, що формують нормативно-правове підґрунтя здійснення діяльності повинні містити чіткі визначення, бути доступними для розуміння громадянам, вилучити тотожні формулювання та незрозумілі положення. Принцип ефективності дозволяє визначити можливі ефекти від вкладених державою, суб'єктами господарювання або громадянами ресурсів за умови дії відповідного регуляторного акта та оцінити обґрунтованість вибору певного регуляторного акта, з множини альтернативних варіантів в частині можливості досягнення поставленої мети;

✓ екологічна доцільність визначає необхідність врахування екологічної складової при формуванні державної регуляторної політики, спрямованої на виробництво екологічно чистої сільськогосподарської продукції [36].

Погоджуючись із визначеними автором принципами, слід наголосити на необхідності доповнення деяких важливих елементів. У розрізі забезпечення принципу послідовності важливим є досягнення стратегічних орієнтирів розвитку сільських територій у відповідності до розроблених Стратегій розвитку громад, як вже створених, так і сформованих у рамках реалізації перспективних планів формування територій громад. Реалізація принципу послідовності з урахуванням діючої державної політики розвитку сільських територій забезпечить і дотримання принципу справедливості. Важливим є розширення принципу екологічної доцільності в контексті забезпечення вимог щодо збереження навколишнього середовища та біологічного різноманіття. Окреслені зміни дозволяють посилити значущість досягнення збалансованого розвитку аграрного сектора.

Вважаємо, що принципи пріоритетності та аграрного протекціонізму, системності й комплексності, передбачуваності й прозорості, послідовності й справедливості, зрозумілості та ефективності, екологічної доцільності слід використовувати в якості базових при реалізації програмно-цільового підходу до державного регулювання розвитку аграрного сектора. Адже впровадження програмно-цільового підходу є комплексним методом управління, котрий дозволяє об'єднати фінансово-економічні, організаційно-технічні, технологічні, інноваційні та інші заходи, котрі здійснюються в часі та просторі й забезпечують досягнення цільових орієнтирів розвитку аграрного сектора. Більшої актуальності даний метод управління набуває в умовах поглиблення стратегування в сфері державного регулювання, децентралізації влади та окреслення векторів розвитку аграрного сектора з орієнтацією на дрібних сільськогосподарських виробників і фермерські господарства в рамках розробки цільових програм підтримки державного, регіонального та місцевого рівнів [62, с. 78].

Теоретичні основи управління в рамках реалізації програмно-цільового підходу визначають можливість впливу на наслідки в процесі реалізації, що відрізняє його від інших методів у сфері державного регулювання. В частині оцінки впливу на систему, в рамках реалізації даного підходу, забезпечується зміна вектора в бік управління структурними елементами програми, проєктами тощо. Саме тому методологічна особливість програмно-цільового підходу державного регулювання розвитку аграрного сектора криється у виділенні стратегічних пріоритетів розвитку, розробці цільових програм та визначенні організаційних засобів їх досягнення.

Враховуючи зміну підходів у частині реалізації концепції сталого розвитку аграрного сектора, при плануванні має дотримуватись рівновага між економічним, соціальним та екологічним складниками. За умови обмеженості ресурсів та дотриманні балансу їх використання на рівні держави мають бути визначені пріоритетні напрями розвитку в певний період часу та за певних умов зовнішнього і внутрішнього середовища країни й імplementовані до системи державного регулювання сталого розвитку аграрного сектора.

В частині інструментів реалізації у складі основних переваг програмно-цільового підходу є гнучкість та мобільність. Методологія даного підходу дозволяє за конкретних умов геополітичного та економічного становища держави як на етапі розробки, так і під час реалізації програми, враховувати зміни природно-кліматичних, соціально-демографічних, економічних умов та інші характеристики аграрного сектора шляхом внесення відповідних коригувань. Під час практичної реалізації даного підходу, крім прямих, слід враховувати й вплив непрямих умов, котрі визначають систему концептуальних підходів державного регулювання та розглядаються через призму трьох взаємопов'язаних компонентів: державного рівня законодавчого регулювання, державної аграрної

політики, стану регулювання ринкових відносин [50, с. 35].

Слід зазначити, що програмний підхід відіграє важливу роль у стратегічному плануванні розвитку аграрного сектора економіки. В умовах застосування методу його регулювання через досягнення стратегічних цілей враховується не лише основна мета, а й стан всієї системи, котра включає ієрархію операційних цілей та пов'язаних із ними набір завдань та заходів, що розробляються для забезпечення їх реалізації. Отже імплементація програмно-цільового підходу в механізми державного регулювання сталого розвитку аграрного сектора має низку особливостей теоретичного, методологічного та нормативного характеру. Так, методологія розробки програми має відповідати сучасним тенденціям, стратегічним орієнтирам, визначеним у рамках розвитку національної економіки, затвердженому фінансовому забезпеченню, бути орієнтованою на реальне виконання завдань.

При виборі мети програми мають бути визначені пріоритети стратегічного розвитку, а також розроблена система оціночних показників в розрізі завдань. Підґрунтям для формування програми має виступити аналіз ресурсного забезпечення та можливостей розвитку. Має бути дотримана відповідність між державними, регіональними та місцевими програмами для усунення неузгодженостей, уникнення дублювання й додаткового фінансового навантаження в рамках здійснення їх адміністрування. Системність програм повинна припускати точне визначення функцій для кожного з методів, які використовуються при вирішенні завдань на різних рівнях управління і на етапах розробки програми. При переході від вищих рівнів планування до нижчих (від стратегічного до операційного управління) методи повинні бути більш точними, оскільки на нижчих рівнях ступінь невизначеності знижується, достовірність інформації підвищується і всі ризики можуть бути враховані [63, с. 7].

Значна кількість цільових орієнтирів та, відповідно, наявність надлишкових завдань ускладнюють визначення критеріїв відбору та оцінки проблем. Показники оцінки вимагають чіткого формулювання для визначення важливості та пріоритетності проблем; зменшення формалізації показників, що передбачає використання аналітично-експертного методу для визначення параметрів; прийняття рішення на основі досвіду та навичок, що потребує більшої методичної роботи з удосконалення методології оцінки. Повинні бути розроблені кілька (не менше двох) варіантів заходів програми (з песимістичним, оптимістичним та реалістичним сценарієм розвитку) залежно від обсягу фактичних надходжень до бюджету [54, с. 5].

В умовах забезпечення фінансування програм важливим є зниження адміністративного впливу та розширення інструментів співфінансування. Потребує змін і методологія надання коштів програми з орієнтацією на забезпечення принципу обов'язковості отримання коштів від зацікавлених сторін, їх стимулювання, координації та встановлення термінів для отримання фінансових ресурсів. Важливим аспектом є гармонізація показників моніторингу державних, регіональних та місцевих програм з метою спрощення системи доступу для порівняння їх результатів та використання на різних рівнях, що передбачає впровадження результатів соціологічних досліджень та експертних методів оцінки при формуванні методології оцінювання.

Забезпечення виконання визначених принципів державного регулювання сталого розвитку аграрного сектора створить умови для формування якісного механізму державної підтримки, розширить можливості суб'єктів господарювання в частині запровадження нових бізнес-ініціатив, визначить новий вектор співпраці державних органів влади, органів місцевого самоврядування та бізнесу.

1.2. Концептуальні засади сталого розвитку в сфері державного регулювання розвитку аграрного сектора економіки України

Зростання кількості населення, виснаження наявних ресурсів, зміна клімату тощо посилюють виклики в частині забезпечення продовольчої безпеки у глобальному вимірі. Дані зміни впливають на механізми державного регулювання при формуванні економічної політики, визначаючи продовольчу безпеку в якості одного з головних стратегічних пріоритетів. Діючі принципи, інструменти та підходи за даним стратегічним напрямом повинні безпосередньо корелювати з інструментарієм державного регулювання розвитку аграрного сектора. Постійно зростаючий попит на продукти харчування визначив переважний вплив сільськогосподарського виробництва в питаннях забезпечення продовольчої безпеки та окреслив необхідність інтенсифікації виробничих процесів для забезпечення підвищення обсягів виробництва сільськогосподарської продукції.

Окреслена динаміка посилила вплив інноваційної складової в частині модернізації виробництва, удосконалення техніко-технологічної складової й, відповідно, організаційно-управлінської. Однак за даних умов спостерігались не тільки позитивні зміни в частині підвищення ефективності сільськогосподарського виробництва. Наявним був і негативний вплив впроваджених змін на стан оточуючого середовища, що призвело до поглиблення дисбалансу між задоволенням сучасних потреб людства та станом навколишнього середовища в глобальних масштабах.

Дана проблема визначила актуальність розробки підходів, котрі б дозволяли утримувати рівновагу між зростаючими в геометричній прогресії потребами людства та станом навколишнього середовища, окресливши її в площині сталого розвитку. Така концепція вперше була представлена в 1980 р. у Всесвітній стратегії збереження природи, розробленій в

рамках Програми ООН з навколишнього середовища [64, с. 17]. В подальшому, в доповіді «Наше спільне майбутнє» (1987 р.), було надано визначення сталому розвитку як раціональному використанню природних ресурсів для задоволення сучасних потреб та для збереження можливості наступних поколінь у задоволенні власних потреб [65, с. 35]. Зауважимо, що саме Міжнародна комісія з навколишнього середовища та розвитку визначила сутність дефініції «сталий розвиток» як гармонійний розвиток, котрий передбачає такий процес змін, у якому забезпечено баланс використання природних ресурсів, впровадження досягнень науково-технічного прогресу, розвиток особистості та інституціональні зміни з урахуванням вимог майбутніх поколінь [64, с. 23]. Акцент на управлінську складову в частині реалізації концепту сталого розвитку робить Всесвітній банк. Зокрема, за даним підходом [65] сталий розвиток розглядається як якісне управління ресурсами, котре дозволить зберегти та збільшити людські можливості [66, с. 28].

Загальновідомо, що розуміння сталого розвитку лежить у площині досягнення балансу між економічним зростанням та збереженням природного потенціалу. Різні підходи формують відмінні риси в частині визначення ключового фактора впливу для забезпечення сталого розвитку. Так, частина науковців визначає економічний фактор в якості ключового чинника впливу, котрий забезпечує потреби сучасного світу та не обмежує можливості майбутніх поколінь [67, с. 78]. За іншого напрямку сталий розвиток формують певні збалансовані соціально-правові відносини та справедливе суспільство [68, с. 112]. При цьому за будь-якого підходу ключовим індикатором економічного зростання виступає раціональне використання ресурсів.

Посилення вагомості екологічної складової в наукових дослідженнях останніх років певним чином пов'язане із поглибленням тенденцій «зеленої економіки» та зміною вектора впливу домінуючої моделі, за якої знижується рівень впливу економічного

складника. Ключовою ідеєю даного підходу є зокрема теза про те, що зменшення навантаження в частині використання природних ресурсів дозволить зберегти їх сучасний стан для майбутніх поколінь та спростить механізми підтримки стійкості розвитку [69, с. 24]. Однак дана теорія є недієздатною в умовах постійного зростання кількості населення та потреб людства, котрі неможливо буде забезпечити за окреслених умов розвитку [68, с. 78].

Очевидно, що темпи технологічного розвитку посилюють виклики в частині дотримання вимог щодо збереження навколишнього середовища та визначають концепцію сталого розвитку в якості безальтернативного концепту розвитку сучасного суспільства. Враховуючи іншомовне походження дефініції «sustainable development», виникають незгодженості в частині розгляду сутності значення, чим і обумовлена наявність значної кількості підходів до визначення. Однак об'єднуючим фактором у розрізі всіх дефініцій «сталий розвиток» є виокремлення економічного, соціального та екологічного складників. Так, пріоритетність забезпечення справедливого розподілу ресурсів не виключає необхідності дотримання балансу екологічної й соціальної складових [64, с. 47]. При визначенні екологічного вектора в якості ключового важливим є досягнення рівноваги й за економічним та соціальним складниками [66, с. 47]. Збалансованість розвитку економічного та екологічного складників залишається ключовою вимогою і за умови визначення соціальної справедливості в якості першого пріоритету [68, с. 75].

Загальний концепт сталого розвитку, орієнтований на забезпечення розвитку людства, сформований у відповідності до принципів, визначених в рамках дії міжнародних документів, не мав чіткого алгоритму дій щодо його впровадження [70, с. 142]. Зокрема, були відсутні чіткі рекомендації щодо впровадження конкретних механізмів або моделей на рівні певної країни, що визначало переважний вплив держави в

площині розробки механізмів державного регулювання сталого розвитку. Декларативний характер заходів та відсутність чіткої регламентації дій у сфері забезпечення сталого розвитку було підтверджено на Конференції з питань сталого розвитку «Ріо +20». Зокрема, відсутність результативності практичної імплементації інструментів підтримки сталого розвитку у глобальному вимірі було визначено й у «Прототипі звіту» зі сталого розвитку в світі, сформованого Департаментом зі сталого розвитку ООН (ДСР) (2013 р.) [71].

Зауважимо, що на Конференції «Ріо +20» було підтверджено наявність ґрунтового наукового доробку щодо формування концепції сталого розвитку, однак й окреслено нагальну потребу щодо удосконалення методологічної складової в частині розробки механізму її впровадження на рівні окремої країни. За підсумками роботи Конференції «Ріо +20» було започатковано формування методологічної основи та визначено базові напрями встановлення індикаторів сталого розвитку (рисунок 1.2).

Представлені на рисунку 1.2 базові напрями формування індикаторів сталого розвитку стали умовним «дороговказом» для країн, котрі формують регіональні політики сталого розвитку. При цьому кожна країна залишається вільною у виборі засобів та підходів як за змістом, так і за кінцевою метою при формуванні механізмів державного регулювання сталого розвитку [72]. Активізація діяльності в сфері розробки політик сталого розвитку мала позитивні наслідки щодо розробки відповідних регіональних концепцій серед 42% країн світу [73]. В рамках прийнятих національних концепцій сталого розвитку Німеччини [74], Білорусі [75], Ірландії [76], Великобританії, Франції, Канади, США [68] сформовано регіональні моделі підтримки економічної, соціальної та екологічної складових.

Рисунок 1.2 – Методологічна основа формування індикаторів сталого розвитку

Джерело: [72]

Кожна регіональна концепція сталого розвитку має визначену траєкторію розвитку та складові елементи, однак спільним концептом залишається забезпечення досягнення індивідуального розвитку особистості, збалансованого з інтересами суспільства. У складі керованих підсистем виокремлюють індивідуальний розвиток, соціальну та економічну системи, а також ресурси і навколишнє середовище (рисунок 1.3).

Рисунок 1.3 – Складові концепту досягнення індивідуального розвитку особистості, збалансованого з інтересами суспільства

Джерело: [69]

Кожен із складових елементів, представлених на рисунку 1.3, є керованою підсистемою, котра підпорядковується регуляторному впливу держави та регламентується в рамках реалізації механізмів державного регулювання сталого розвитку. Щодо керованих підсистем слід зауважити, що індивідуальний розвиток визначає переважне право кожної людини на визначення своєї громадянської позиції, вільного політичного та економічного волевиявлення, забезпечення рівності та соціальної свободи, регламентації дій відповідно до законодавства тощо [77]. В якості результативності функціонування керованої соціальної підсистеми розглядається зростання кількості населення, підвищення економічної спроможності населення, формування соціальної структури та визначення соціальних груп тощо. Серед стратегічних напрямів функціонування соціальної системи визначають такі: національна безпека, соціальна підтримка вразливих категорій населення, пенсійне забезпечення, підтримка професійного розвитку протягом життя, наукові дослідження та розробки тощо.

Керована підсистема «ресурси та навколишнє середовище» включає низку елементів, котрі потребують постійного моніторингу та сталої підтримки, серед яких, як правило, розглядають атмосферу і гідросферу, природні ресурси, екосистеми, відновлювані та невідновлювані ресурси, відходи,

землю тощо [78, с. 234]. І наостанок, завершуючи огляд керованих підсистем, економічна система формує основу для забезпечення реалізації заходів та інструментів сталого розвитку і включає виробництво та споживання, економічні та фінансові ресурси, зайнятість та ринки тощо.

Переважає право держав на формування механізмів та інструментів державного регулювання сталого розвитку та відсутність чіткої регламентації в міжнародних рамкових документах даного процесу посилює виклики щодо досягнення балансу між діючими підсистемами, залежними від внутрішнього середовища країни та чинників зовнішнього впливу. Однак актуальною залишається вимога щодо врахування потреб та інтересів індивідів, їх груп, суспільства та держави в цілому при формуванні підходів та інструментів [70, с. 115]. В даному контексті слід зауважити, що Україна належить до низки країн, де відсутня Концепція сталого розвитку країни, що ускладнює процес координації інструментів та заходів зі сталого розвитку в розрізі галузей та сфер діяльності й, відповідно, знижує результативність механізмів державного регулювання сталого розвитку.

Важливість досягнення сталого розвитку аграрного сектора економіки України обумовлена не тільки його експорт-орієнтованою спрямованістю, а й вагомістю впливу щодо забезпечення продовольчої безпеки. Особливої актуальності окреслені питання набувають у контексті інтеграції України в європейське співтовариство та зміни вектора розвитку аграрного сектора з орієнтацією на дотримання вимог концепції сталого розвитку, що безпосередньо поглиблює вимоги до забезпечення збереження навколишнього середовища та екологічності виробництва, в тому числі й аграрного. Визначені зміни обумовили необхідність перегляду діючої протягом багатьох років концепції соціально-економічного розвитку в частині визначення трьох рівноважних складових: економічної, соціальної та екологічної.

Окреслені зміни є вкрай важливими та обґрунтовують необхідність корегування діючого механізму державного регулювання розвитку аграрного сектора. Слід зазначити, що посилення глобалізаційних викликів не обумовило відповідної активної реакції з боку державної влади в частині адаптації діючих інструментів державного регулювання аграрного сектора до змін зовнішнього середовища. На сьогодні найбільшим досягненням є запровадження адміністративно-територіальної реформи, котра дозволяє сформувати в нормативно-правовому полі необхідний інституційний базис з урахуванням вимог концепції сталого розвитку. Адже неможливо досягти зростання ефективності аграрного виробництва без виваженої політики державного регулювання на місцях.

Також слід зазначити, що механізми державного регулювання сталого розвитку аграрного сектора повинні формуватись з урахуванням таких ключових чинників впливу, як глобалізаційні зміни, адміністративно-територіальна реформа та діючі механізми державного регулювання економіки. При цьому одним із важливих завдань механізмів державного регулювання є забезпечення балансу методів прямого та непрямого впливу при формуванні моделі взаємодії влади, аграрного бізнесу, громади. Тісний зв'язок аграрного виробництва з природними чинниками визначає важливість врахування екологічної складової не тільки в контексті збереження навколишнього середовища, а й у частині дотримання вимог щодо якості продукції та умов життя населення [79-86].

Виокремлення екологічного напрямку та визначення його рівноважним складником у концепції сталого розвитку аграрного сектора є вкрай важливим аспектом державного регулювання. Адже відсутність на законодавчому рівні чіткої регламентації умов ведення сільськогосподарського виробництва призвела до неконтрольованого застосування агровиробниками хімічних засобів захисту рослин, значних скидів

відходів виробництва, деградації земель сільськогосподарського призначення тощо. При цьому ключовими факторами, котрі вплинули на формування зазначеної негативної ситуації, є тісна залежність процесу сільськогосподарського виробництва від природних чинників, застаріла матеріально-технічна база, відсутність резерву фінансових ресурсів на покриття збитків тощо. Окреслені фактори здійснюють найбільший негативний вплив на представників малого та середнього агробізнесу, що визначає необхідність формування механізмів державної підтримки зазначених груп виробників.

Окремо слід враховувати й національну особливість функціонування аграрного сектора, де процес сільськогосподарського виробництва безпосередньо пов'язаний із місцем проживання населення, що значно посилює виклики та розширює сферу дії негативного впливу незбалансованого сільськогосподарського виробництва на навколишнє середовище. При цьому визначено, що саме обмеженість фінансових ресурсів агровиробників спонукає їх до пошуку найменш витратних та неекологічних напрямів виробництва з метою максимізації прибутку та визначає необхідність державної підтримки сталого розвитку аграрного сектора методами прямого та непрямого впливу. Отже встановлено наступні ключові залежності, котрі повинні бути враховані в механізмах державного регулювання аграрного сектора: економічно-екологічні виробничі залежності, екологічно-соціальні виробничі залежності, економічно-соціальні залежності, що у підсумку формують соціально-економіко-екологічну залежність. Саме розгляд зазначених складових не тільки як окремих елементів, а й як єдиного багатофункціонального складника при формуванні механізмів державного регулювання сталого розвитку аграрного сектора, забезпечить врахування особливостей даного процесу [87].

Активні інтеграційні та глобалізаційні процеси розширили можливості щодо впровадження змін у систему діючих інструментів державної політики України та їх адаптації до європейських стандартів. Одним із напрямів трансформації державної політики розвитку аграрного сектора є зміна фундаментального концепту в частині переходу від поняття «розвитку», котрий включав досягнення базових соціально-економічних чинників до поняття «сталого розвитку», що передбачає включення складників екологічного напрямку та формування соціо-економіко-екологічної моделі, яка є максимально адаптованою до європейських стандартів.

Узагальнюючи різновекторні підходи до обґрунтування концепції сталого розвитку в умовах реалізації діючої державної політики, зазначимо, що базовим концептом є досягнення балансу використання ресурсів, збереження наявного природного потенціалу та безпечного навколишнього середовища для майбутніх поколінь. Визначення стратегічних напрямів, формування цілей та завдань для забезпечення успішної імплементації концепції сталого розвитку аграрного сектора економіки як складового елемента діючої державної політики України є вкрай актуальним. При цьому наразі потребують перегляду діючі підходи державної політики з урахуванням розширення повноважень органів місцевого самоврядування та перерозподілу ступеня відповідальності між державним та місцевими рівнями влади.

Державна політика формує нормативно-правові, організаційні та фінансово-економічні механізми, реалізація яких орієнтована зокрема на досягнення цілей сталого розвитку. Питання імплементації європейських підходів щодо формування концепції сталого розвитку набуло актуальності для України після Конференції ООН з навколишнього середовища і розвитку «Порядок денний на XXI століття» (Ріо-де-Жанейро, 1992) [72], де було обґрунтовано сутність поняття «сталий розвиток» як процесу, котрий

забезпечує досягнення показників розвитку без втрати ресурсів та їх глибокого виснаження. Однак активні трансформаційні процеси визначають необхідність вдосконалення існуючої соціо-економіко-екологічної моделі в частині виокремлення інституційного складника як одного із базових елементів концепції сталого розвитку, адже саме ефективне управління ресурсами передбачає досягнення балансу між їх використанням та відновленням [88].

Питання обґрунтування концепції сталого розвитку є вкрай важливим для аграрного сектора, адже природні ресурси виступають базисом його розвитку. При цьому найбільші втрати ресурсів, в тому числі й ключового фактору виробництва – землі, обумовлені відсутністю заходів щодо їх збереження та відновлення. Отже збереження ресурсного потенціалу є одним із важливих елементів досягнення ефективності розвитку аграрного сектора та забезпечення сталості його показників. При формуванні концепції сталого розвитку аграрного сектора в рамках реалізації державної політики важливим є проведення детального огляду нормативно-правових актів, котрі визначають загальний вектор розвитку держави, цілі сталого розвитку, які належать до діючої економічної політики, а також документи, котрі мають галузеву приналежність.

Розглянемо рамкові документи, що регламентують імплементацію цілей сталого розвитку в економіку України. У відповідності до визначених в 2015 році Генеральною Асамблеєю Організації Об'єднаних Націй цілей сталого розвитку [89], враховуючи особливості розвитку України, в 2019 році Указом Президента №722/2019 «Про Цілі сталого розвитку України на період до 2030 року» було визначено 17 цілей сталого розвитку [90]. Даним Указом визначено, що цілі сталого розвитку повинні бути враховані при розробці програмних документів у розрізі всіх галузей економіки для забезпечення їх успішного виконання. Зазначимо, що досягнення збалансованого розвитку в умовах реалізації концепції сталого розвитку передбачає, окрім

економічного, соціального та екологічного складників, врахування в якості четвертого елемента – інституційної складової. Включення інституційної складової зокрема передбачає імплементацію європейських підходів у систему державного управління, визначає необхідність забезпечення здійснення моніторингу досягнення цілей сталого розвитку до 2030 року та проведення оцінки рівня України в міжнародному співставленні. Для формування системи оцінки виконання цілей сталого розвитку Кабінетом Міністрів України було прийнято Розпорядження № 686-р від 21 серпня 2019 р. «Питання збору даних для моніторингу реалізації цілей сталого розвитку» [91], яким передбачено індикатори, що характеризують стан виконання в розрізі кожної цілі, відповідальних виконавців за збір інформації та її висвітлення, а також терміни подання інформації.

Продовжуючи огляд нормативних актів, звернемо увагу на необхідність поглиблення інтеграційних процесів, в тому числі й у частині забезпечення виконання цілей сталого розвитку шляхом формування базису оціночних індикаторів. Так, прийнята Постанова Кабінету Міністрів України №222 від 27.02.2019 р. «Про затвердження Програми розвитку державної статистики до 2023 року» регламентує зокрема необхідність приведення державних статистичних спостережень до регламентів Європейського Парламенту та Ради ЄС, визначає необхідність імплементації міжнародних стандартів в якості ключового напрямку модернізації державної статистики [92]. Зазначені ініціативи виступають позитивним чинником впливу на вдосконалення підходів щодо моніторингу виконання цілей сталого розвитку, проте є недосконалими в частині регламентації збору даних лише на рівні держави.

За результатами оцінки представлених нормативних актів визначено, що механізм проведення якісного аналізу виконання цілей сталого розвитку в розрізі регіонів та громад на сьогодні відсутній і не може бути ефективно проведений у зв'язку з

обмеженістю необхідної інформації в регіональній статистиці. Визначені тенденції здійснюють негативний вплив на формування ефективної системи управління, котра є одним із складників концепції сталого розвитку. Часткова відсутність інформації про стан виконання цілей сталого розвитку як на регіональному, так і на місцевому рівнях, призвела до порушення взаємодії між вертикальними та горизонтальними елементами системи моніторингових індикаторів. Досліджуючи дане питання, Резнікова О.О. та Ковалівська С.В. визначають важливість формування системи статистичних оціночних показників виконання цілей сталого розвитку на рівні регіонів та громад, що забезпечить підвищення якості моніторингу. Вирішення даного питання, на думку науковців, можливе за умови внесення змін до статті 2 Указу Президента «Про Цілі сталого розвитку України на період до 2030 року», зокрема затвердження порядку збору статистичної інформації щодо оціночних показників виконання цілей сталого розвитку на регіональному рівні з 2020 року, а на місцевому рівні – з 2021 року [93, с. 4].

У контексті оцінки діючої ситуації щодо формування концепції сталого розвитку аграрного сектора економіки України слід зауважити про відсутність її стійкої регламентації в нормативно-правовому полі. Однак дослідженню механізмів державного управління та регулювання сталого розвитку аграрного сектора та сільських територій приділено достатню увагу наукової спільноти. Зауважимо, що об'єднуючим концептом досліджень виступає розгляд концепції сталого розвитку з позиції забезпечення розвитку економічної, соціальної та екологічної складових.

В даному аспекті важливим є забезпечення нормативно-правової регламентації стратегічного розвитку аграрного сектора у відповідності до діючих правових актів. Розглянемо базові нормативно-правові документи, котрі виступають основою для формування інструментів державного регулювання сталого розвитку аграрного сектора (рисуюнок 1.4).

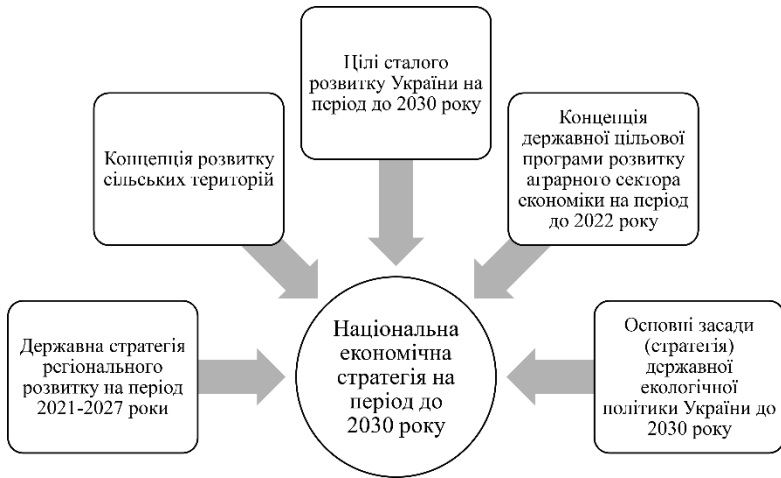

Рисунок 1.4 – Підґрунтя формування концептуальних засад сталого розвитку аграрного сектора економіки України у правовому полі

Джерело: [29, 59, 90, 94, 95, 96]

Аналіз представлених на рисунку 1.4 правових актів вказує на відсутність програмно-цільового документа, котрий регламентує стратегічні напрями сталого розвитку аграрного сектора в довгостроковій перспективі та відповідає Національній економічній стратегії до 2030 року як програмному документу національного рівня. Результати аналізу підтверджують, що основою формування механізмів державного регулювання сталого розвитку аграрного сектора виступає НЕС-2030, а питання регламентації концепту сталого розвитку в аграрному секторі залишається невирішеним.

Очевидно, що особливістю наших територій є наявність тісного зв'язку між розвитком аграрного сектора та сільських територій, і саме механізми державного регулювання повинні бути спрямовані на забезпечення дотримання вимог концепції сталого розвитку. Адже збалансованого використання природних ресурсів можна досягти за умови виконання

завдань державної екологічної політики, регламентованої Законом України №2697-VIII від 28.02.2019 року «Про Основні засади (стратегію) державної екологічної політики України на період до 2030 року» [95]. Визначені Законом №2697-VIII основні засади державної екологічної політики зокрема передбачають виконання цілей сталого розвитку та забезпечення збалансованого (сталого) розвитку економічної, соціальної та екологічної складових [87]. При цьому зауважимо, що в даному нормативному акті простежується наступна динаміка взаємозв'язку складових елементів концепції сталого розвитку з аграрним сектором та сільськими територіями: економічна складова є фактором розвитку аграрного сектора, соціальна складова в більшій мірі виступає індикатором оцінки розвитку сільських територій, а екологічна складова виступає об'єднуючим елементом, котрий характеризує як розвиток аграрного сектора, так і розвиток сільських територій. Отже цілком обгрунтовано можна стверджувати, що реалізація концепції сталого розвитку аграрного сектора неможлива без забезпечення сталого розвитку сільських територій.

Особливої актуальності питання формування ефективної взаємодії між визначеними структурними елементами набуває в умовах діючих децентралізаційних змін та розширення повноважень органів влади на місцях. Наявність зв'язку між сталим розвитком аграрного сектора й сільських територій також простежується й у Законі України №400-XII від 17.10.1990 р., де частково визначаються складники сталого розвитку в частині пріоритетності забезпечення зростання показників соціально-економічного розвитку, проте заходи, орієнтовані на забезпечення розвитку показників екологічної складової, відсутні [97]. Однак у Законі України № 2982-IV від 18.10.2005 року «Про основні засади державної аграрної політики на період до 2015 року» чітко регламентовано необхідність забезпечення сталого розвитку аграрного сектора

шляхом виконання наступних стратегічних цілей: гарантування продовольчої безпеки; формування конкурентоспроможної як на внутрішньому, так і зовнішніх ринках, галузі економіки; збереження сільського населення як носія ідентичності України; вирішення соціальних проблем та комплексний розвиток сільських територій [98]. Важливим аспектом даного законодавчого документа є виокремлення комплексного розвитку сільських територій в якості однієї із стратегічних цілей сталого розвитку аграрного сектора. Дана регламентація також підтверджує тісний зв'язок соціального складника сталого розвитку аграрного сектора безпосередньо із розвитком сільських територій. Проте, відповідно до Розпорядження Кабінету Міністрів України № 995-р від 23.09.2015 р. «Про схвалення Концепції розвитку сільських територій» [59], простежується зміна пріоритетів у частині орієнтації на забезпечення сільського розвитку, індикаторами якого визначено зростання рівня та якості життя сільського населення, що передбачає розгляд розвитку аграрного сектора в якості структурного елемента, котрий безпосередньо впливає на розвиток сільських територій. У часовому вимірі окреслені ініціативи повинні бути впроваджені до 2025 року.

Окремо була розроблена Концепція Державної цільової програми розвитку аграрного сектора економіки на період до 2020 року, схвалена Розпорядженням Кабінету Міністрів України №1437-2015-р від 17.04.2019 р., дія якої була згодом продовжена до 2021 р. та 2022 р. [96]. У даному нормативному акті чітко простежується визначення ролі аграрного сектора виключно як структурного елемента економічної політики держави без урахування інших складових концепції сталого розвитку. В порівняльному аспекті аналіз двох Концепцій визначає орієнтованість на виконання цілей сталого розвитку Концепції розвитку сільських територій. Все це обумовлено зміною підходів у сфері державної аграрної політики в частині орієнтації на модель економічного розвитку

Європейського Союзу, базисом якої виступає саме сталий розвиток сільських територій.

Переходячи безпосередньо до обґрунтування сутності поняття «концепції сталого розвитку аграрного сектора», слід зауважити наявність низки підходів щодо його визначення, таких як еколого-системний; концепція «слабкої» і «сильної» стійкості; триєдина концепція сталого розвитку; концепція корпоративної сталості; кластерний підхід до сталого розвитку [99, с. 268].

У рамках еколого-системного підходу переважає екологічна складова, котра визначається в якості основного елемента. За даним підходом фактори економічного та соціального впливу розглядаються в якості чинників, котрі стримують досягнення екологічної стійкості. При цьому за даним підходом неможливо досягти збалансованого розвитку трьох базових складників: економічного, соціального та екологічного.

Концепція «слабкої» та «сильної» стійкості передбачає два можливих варіанти: 1) за умови «слабкої» стійкості перевага надається факторам економічного розвитку шляхом впровадження досягнень науково-технічного прогресу, модернізації виробництва тощо, що в свою чергу негативно впливає на навколишнє середовище; 2) за умови «сильної» стійкості ключовим фактором є збереження природних ресурсів та суворе обмеження економічних чинників, котрі можуть негативно впливати на екологічну складову.

Триєдина концепція сталого розвитку, на відміну від двох попередніх, не передбачає розподілу вагомості між економічним, соціальними та екологічним складниками. Дані складники розглядають з позиції тісної взаємодії та посилення дії кожного з них за умови досягнення результативного зростання інших. Формування індикаторів у розрізі кожного складника дозволить побудувати комплексну систему оціночних показників виконання цілей сталого розвитку.

Концепція корпоративної стійкості характеризується імплементацією макроекономічного підходу на рівень підприємства (мікроекономічний), що передбачає досягнення балансу між економічними, соціальними та екологічними чинниками впливу.

В рамках реалізації кластерного підходу до сталого розвитку передбачено концентрацію певних організацій та установ у межах конкретної території. Сутність даного підходу передбачає можливість досягнення індикаторів сталого розвитку на регіональному та місцевому рівнях за умови формування кластерів, до складу яких входять групи компаній, діяльність яких позитивно впливає на рівень життя громади.

За результатами проведеного аналізу визначено, що триєдина концепція сталого розвитку є найбільш адаптованою до впровадження в аграрну сферу, адже передбачає тісну взаємодію економічного, соціального та екологічного складників без надання одному з них переважної вагомості. При цьому варто зазначити, що в якості умовного складника концепції сталого розвитку аграрного сектора необхідно включити ефективність управління, що у підсумку забезпечить формування чотирьох факторної соціо-економіко-екологічно-інституційної моделі [87]. Зауважимо, що одним із підходів наукової спільноти до визначення вагомості складників, котрі забезпечують досягнення сталого розвитку аграрного сектора, є надання переважної вагомості саме економічному складнику, адже відсутність фінансових ресурсів значно обмежує розвиток соціального та екологічного складників. Даний підхід цілком відповідає Концепції Державної цільової програми розвитку аграрного сектора економіки на період до 2022 року [96], яка визначає розвиток аграрного сектора в рамках реалізації економічної політики держави.

Враховуючи багатовекторність елементів, котрі формують концепцію сталого розвитку аграрного сектора:

✓ низка механізмів державного регулювання (нормативно-правовий, організаційний, фінансово-економічний);

✓ чотири сфери впливу (економічна, соціальна, екологічна, управлінська);

✓ дві підсистеми управління (аграрний сектор та сільські території);

важливою є її розробка та затвердження в рамках окремого нормативно-правового акта з урахуванням отриманих результатів реалізації Концепції розвитку сільських територій [59] та Концепції Державної цільової програми розвитку аграрного сектора економіки на період до 2022 року [96], а також визначених Національною економічною стратегією на період до 2030 року [29] та Державною стратегією регіонального розвитку на 2021-2027 роки [94] стратегічних напрямів розвитку. Крім того, потребує регламентації й сутність поняття «концепція сталого розвитку аграрного сектора» для розуміння його місця в структурі економічної політики країни, а також визначення підходів, у відповідності до яких будуть формуватись механізми взаємодії між економічним, соціальним, екологічним складниками та ключовими управлінськими підсистемами.

За результатами проведеного дослідження, враховуючи сучасні тенденції щодо поглиблення інтеграційних процесів, орієнтацію на європейський курс розвитку країни, визначено важливість розгляду аграрного сектора та сільських територій як комплексної системи, сталий розвиток якої можливий за умови збалансованої взаємодії економічної, соціальної, екологічної та інституційної складових. При цьому обґрунтовано сутність поняття «концепція сталого розвитку аграрного сектора» як комплексної структури нормативно-правового, організаційного та фінансово-економічного механізмів державного регулювання, імплементація якої забезпечить якісну реалізацію соціо-економіко-еколого-інституційної моделі, формування сприятливих умов для досягнення цілей сталого

розвитку в аграрній сфері й збалансованого розвитку сільських територій [87].

Поглиблення глобалізаційних трансформацій передбачає імплементацію європейських підходів у систему державного управління. Стратегічним напрямом зазначених змін є трансформація від закритої системи державного управління до системи публічного управління шляхом зростання її відкритості. В рамках формування в Україні системи публічного управління набуває актуальності визначення перспективних напрямів реалізації державної політики розвитку аграрного сектора економіки України та обґрунтування відповідних програмних документів [49]. Зауважимо, що європейська система управління розвитком аграрного сектора передбачає виконання певних програм, обов'язковою складовою яких є визначення співвідношення необхідних ресурсів для реалізації програми та результативних показників розвитку. При цьому в Україні також запроваджено систему управління розвитком аграрного сектора в рамках реалізації програм, проте, як показує досвід, результативність виконання визначених програмних показників є низькою [50, с. 34].

Враховуючи сучасні процеси децентралізації, доцільним є впровадження концепції сталого розвитку аграрного сектора в сферу публічного управління шляхом імплементації дворівневого комбінованого підходу, який включає інструменти державної підтримки та можливості формування доданої вартості на місцевому рівні. В даному аспекті багаторічний міжнародний досвід визначає низку ефективних інструментів підтримки сталого розвитку аграрного сектора: наявність стратегій розвитку, запровадження комплексу заходів щодо розвитку підприємництва, диверсифікацію сільськогосподарського виробництва, запровадження маркетингових інструментів розвитку територій, державно-приватне партнерство [46].

1.3. Імплементация складників концепції сталого розвитку в методичний інструментарій оцінки державного регулювання розвитку аграрного сектора економіки

Проблематика методології оцінки сталого розвитку лежить в площині визначення оптимальних індикаторів в розрізі концептуальних складових: економічної, соціальної та екологічної. Враховуючи ключову роль держави при формуванні регіональної концепції сталого розвитку, важливим є визначення найбільш адаптивних інструментів, котрі тісно корелюють з діючими механізмами державного регулювання [100-104]. Багаторічний досвід оцінки показників соціально-економічного розвитку забезпечив формування методологічного базису, котрий може бути використаний для визначення індикаторів оцінки стану розвитку економічного та соціального складника. Однак, поглиблення вагомості екологічної складової та включення інституційного складника в якості концептуального вимірника визначає необхідність додаткових досліджень в частині формування індикаторів оцінки.

Актуалізація даного питання визначається не тільки на національному рівні, а й в глобальному вимірі [105-106]. Зокрема, діяльність різних міжнародних організацій присвячена в тому числі й розробці методологічних засад оцінки сталого розвитку, серед них ООН, ЮНЕСКО, Всесвітній Банк, Комітет екологічного моделювання (ISEM), Європейська комісія, ОЕСР, Науковий комітет з проблем навколишнього середовища (SCOPE), ВООЗ тощо. Отже динаміка розвитку національних економік в умовах глобалізації визначає необхідність проведення комплексної оцінки в розрізі індикаторів сталого розвитку, враховуючи сучасні трансформаційні зміни в частині виокремлення інституційного складника в якості окремого блоку оцінки.

Слід зазначити й актуальність досліджень у частині формування прямої взаємодії між економічною та екологічною системами. Дана концепція лежить в основі функціонування Міжнародного товариства з екологічної економіки (ISEE), діяльність якого зорієнтована на формування справедливого та екологічно стійкого суспільства з повагою до прав людей і природи, біологічного та культурного різноманіття [106]. Прихильники даного підходу розглядають економіку як частину обмеженої біосфери, котра потребує поваги до її екологічних меж. Базовим принципом формування екологічної економіки є припинення динамічного економічного зростання, котре набуло значних обертів в умовах інформатизації суспільства та його технологічного розвитку [107, 108]. Питання переважного впливу економічної або екологічної складових актуалізує пошук компромісного рішення, котре визначить стратегічний вектор сталого розвитку країни. Результатом наукового пошуку [109] як в розрізі міжнародних, так і національних підходів, є об'ємні дослідження щодо оцінки впливу розвитку суспільства на стан навколишнього середовища, екологічної безпеки тощо.

Окреслюючи зростаючий інтерес суспільства до стану екологічного складника в системі індикаторів оцінки, звернемо увагу на прийняття Закону України «Про Основні засади (стратегію) державної екологічної політики України на період до 2030 року» [95], в рамках дії якого визначено тридцять моніторингових показників оцінки реалізації державної екологічної політики та окреслено траєкторію їх розвитку (Додаток А). Враховуючи широке запровадження програмно-цільового підходу в систему державного регулювання, не виключаємо з поля зору наявність Методики оцінки ефективності реалізації регіональних природоохоронних та державних (загальнодержавних) цільових екологічних програм, затвердженої Наказом Міністерства екології та природних ресурсів України №491 від 15.10.2012 р. [110]. Дана методика дозволяє оцінити екологічну та економічну ефективність виконання програм, визначає сутність таких понять, як

економічна ефективність реалізації природоохоронного заходу (завдання), екологічний показник, індекс виконання показників природоохоронного ефекту, індекс кількісної якості виконання показників природоохоронного ефекту, інтегрований показник ефективності виконання природоохоронної програми тощо [110].

Інструментарій даного методичного підходу [110] визначає процедуру проведення оцінки в розрізі окремих програм та дозволяє визначити їх рейтинг, однак не забезпечує проведення загальної оцінки екологічної ефективності та не передбачає можливості формування регіональної оцінки. Частково відсутність підходів до регіональної оцінки компенсує система критеріїв екологічної безпеки окремого промислового підприємства [109], де в якості вартісного показника можуть виступати сумарні річні платежі за забруднення навколишнього природного середовища, за нормоване або понаднормоване використання ресурсів, яке обґрунтовано підприємству [109, с. 28-29]. При цьому в регіональному аспекті можливим є розрахунок сумарного негативного впливу промислової діяльності на стан навколишнього середовища. За результатами розрахунку в частині зниження навантаження на стан навколишнього середовища пропонується включення видатків до бюджету на компенсацію техногенного та антропогенного впливу [107].

Підходи до оцінки екологічної ефективності, основу якої складають відносні величини, як правило, є менш ефективними через відсутність узгодженості між індикаторами, однак характеризуються складністю та значним обсягом розрахунків. До складу комплексних методик, орієнтованих на загальну оцінку економічної ефективності, належить оцінка екологічної ефективності (*Environmental Performance Index, EPI*) [111]. В рамках даного методичного підходу здійснюється аналіз в розрізі десяти політичних категорій, котрі дозволяють оцінити стан екологічного здоров'я та життєздатності екосистеми (таблиця 1.1).

Таблиця 1.1 – Складові оцінки екологічної ефективності, *EPI*

Група	<i>Екологічне здоров'я</i>		
Політичні категорії	Екологічні фактори захворюваності	Вода (вплив на людину)	Забруднення повітря (вплив на людину)
Індикатори	1. Екологічні фактори захворюваності	2. Адекватність санітарії	4. Внутрішнє забруднення
		3. Питна вода	5. Міські тверді частки 6. Місцевий рівень озону
Група	<i>Життєздатність екосистеми</i>		
Політичні категорії	Забруднення повітря (вплив на екосистему)	Вода	Біорізноманіття та види
Індикатори	7. Регіональний рівень озону	9. Індекс якості води	11. Індекс ризику збереження
	8. Викиди SO ₂	10. Тиск на воду	12. Ефективне збереження
			13. Захист критичних видів 14. Площа захищених морських територій
Політичні категорії	Продуктивні сільськогосподарські ресурси		
Політичні підкатегорії	<i>Ліси</i>	<i>Рибна ловля</i>	<i>Сільське господарство</i>
Індикатори	15. Запас лісу на корені	16. Морський трофічний індекс	18. Тиск іригації
		17. Інтенсивність тралення	19. Субсидії сільському господарству
			20. Площа інтенсивного орання земель
			21. Площа стомлених земель 22. Регулювання пестицидів
Політичні категорії	Зміна клімату		
Індикатори	23. Викиди на душу населення		
	24. Викиди на одиницю виробленої електрики		
	25. Промислова емність вуглецю		

Джерело: [111]

Представлені в таблиці 1.1 індикатори дозволяють визначити вартісні характеристики за блоками. Отримані значення в подальшому формують базу для економічної оцінки заподіяної шкоди.

В частині методології оцінки стану економічного розвитку як базового складника забезпечення сталого розвитку розглянуто індикатори оцінки Стратегії сталого розвитку Європейського Союзу (SDS ЄС), цільовим орієнтиром якої є інноваційна, наукова, конкурентоспроможна та екологічно ефективна економіка, орієнтована на забезпечення високого рівня життя та зайнятості населення, представлені в таблиці 1.2 [112].

Таблиця 1.2 – Індикатори оцінки Стратегії сталого розвитку Європейського Союзу

Індикатор	Оперативні цілі та завдання	Дії та пояснюючі змінні
Реальний ВВП на душу населення, темпи зростання та підсумки	Економічний розвиток	
	Інвестиції по інституційних секторах	Дисперсія регіонального ВВП на душу населення
		Чистий національний дохід
		Рівень збережень у домогосподарствах
	Інновації, конкурентоспроможність та еко-ефективність	
	Реальне зростання продуктивності праці на відпрацьовану годину	Сукупні витрати на НДР
		Реальний ефективний обмінний курс - 36 торгових партнерів
		Оборот від інновацій
		Енергоємність економіки
	Зайнятість	
	Загальний рівень зайнятості	Рівень зайнятості, за статтю
		Рівень зайнятості за вищим рівнем отриманої освіти
		Дисперсія регіональних рівнів зайнятості, за статтю
Рівень безробіття, за статтю		
Рівень безробіття, за віковими групами		

Джерело: [112]

Дані, представлені в таблиці 1.2, визначають в якості стратегічних напрямів три блоки оцінки, такі як інвестиції, продуктивність праці та зайнятість населення. Представлений набір індикаторів свідчить про те, що саме інновації виступають основою формування конкурентоспроможної економіки.

Продовжуючи огляд підходів до оцінки економічного складника сталого розвитку, слід звернути увагу на Індекс економічної свободи (IEF), котрий набув широкого запровадження в якості методичного підходу. IEF формується шляхом розрахунку середньоарифметичного значення 10 субіндексів, до складу яких увійшли: захист прав власності, свобода від корупції, податкове навантаження, державні видатки, бізнес-регулювання, свобода трудових відносин, цінова свобода, торгівельна свобода, інвестиційна свобода, фінансова свобода.

В цілому, досліджуючи методологічний інструментарій оцінки сталого розвитку, було встановлено, що свобода вибору в частині завдань та цільових орієнтирів при формуванні регіональних концепцій сталого розвитку визначила можливість використання широкого спектру оціночних індикаторів, котрі змінюються в залежності від загальної мети дослідження. В якості найбільш популярних елементів виступають функції державного регулювання, соціальної відповідальності, екологічної ефективності, інноваційності, ринкового регулювання, ресурсного забезпечення, макроекономічні показники тощо [78, с. 375]. Наявність значної кількості показників, котрі можуть бути використані в якості оціночних, обумовила широке використання інтегральних індексів, перевагами яких є комплексність та системний підхід. Як правило, інтегральні індекси дозволяють визначити стан економічного, екологічного або соціального складника, однак в умовах впровадження комбінованих підходів, можливим є відображення еколого-економічних, соціально-еколого-економічних, соціально-економічних систем [68, с. 570].

Одним із комплексних підходів методології оцінки є Система індикаторів сталого розвитку Комісії зі

сталого розвитку ООН (КСР), котрі розподілені за темами (Додаток Б). На початку впровадження даний методичний підхід включав 134 індикатори оцінки, однак удосконалення зазначеної методики дозволило скоротити загальну кількість індикаторів до 100 [113]. Індикатори сталого розвитку Євростат [114] (Додаток В) тісно корелюють із Системою індикаторів КСР та можуть бути використані для оцінки стану досягнення 10 цілей сталого розвитку. За даного методичного підходу індикатори визначаються з орієнтацією на стан розвитку країн Європейського Союзу з урахуванням або політичного складника (результативність національної політики), або капітального (стан розвитку в частині сталого використання ресурсів) (таблиця 1.3).

Таблиця 1.3 – Система індикаторів оцінки сталого розвитку Євростат (капітальний підхід)

Основні (stock) індикатори	Плаваючі (flow) індикатори
Реальне економічне багатство (на душу населення)	Реальні істинні економічні заощадження на душу населення
Реальні фінансові активи в іноземних холдингах на душу населення	Реальні інвестиції в іноземні фінансові активи на душу населення
Реальний вироблений капітал на душу населення	Реальні чисті інвестиції у вироблений капітал на душу населення
Реальний людський капітал на душу населення	Реальні чисті інвестиції в людський капітал на душу населення
Реальний природний капітал на душу населення	Реальне чисте виснаження природного капіталу на душу населення
Реальний соціальний капітал на душу населення	Реальні чисті інвестиції в соціальний капітал на душу населення
Відхилення температури від норм	Викиди парникових газів
Концентрація приземного шару озону та дрібних частинок у повітрі	Викиди забруднюючих речовин, що утворюють смог
Забезпеченість якісною водою	Живильні навантаження на водні об'єкти

Основні (stock) індикатори	Плаваючі (flow) індикатори
Фрагментація місць природного мешкання	Перетворення місць природного мешкання під інше використання
Відсоток населення з вищою освітою	Зарахування до вищих навчальних закладів
Скоригована тривалість здорового життя	Зміни специфічної смертності та захворюваності за віком
Членство в місцевих асоціаціях та мережах	Зміни членства в місцевих асоціаціях та мережах
Довіра і дотримання норм	Плаваючі показники довіри / дотримання норм і колективних дій
Колективні дії	

Джерело:[114]

Представлені в таблиці 1.3 індикатори дозволяють визначити стан використання фінансових, виробничих, людських та природних ресурсів й провести аналіз у розрізі складових сформованих категорій. В цілому окреслені індикатори відповідають базовим напрямам оцінки сталого розвитку, дозволяють визначити ступінь зв'язку між ними. Однак слід зауважити й відсутність індикаторів оцінки ефективності та стану розподілу ресурсів, а також відсутність представлення соціального складника.

Продовжуючи огляд методичних підходів до оцінки сталого розвитку, доцільно відмітити систему індикаторів сталого розвитку ОЕСР, котрі також розроблені у співпраці із КСР ООН, однак мають більш глибоку орієнтацію на інтеграцію екологічного складника в політичні процеси та оцінки впливу на навколишнє середовище й включають наступні категорії індикаторів: населення та міграція; продукція та продуктивність; дохід і багатство домашніх господарств; глобалізація; ціни; енергія та транспорт; наука та технології; навколишнє середовище; освіта; уряд; здоров'я; гендерна рівність [115]. Саме даний підхід вважається найбільш адаптованим для формування екологічної політики та розробки відповідних механізмів державного регулювання. Базові екологічні індикатори оцінки країн ОЕСР представлені на рисунку 1.5.

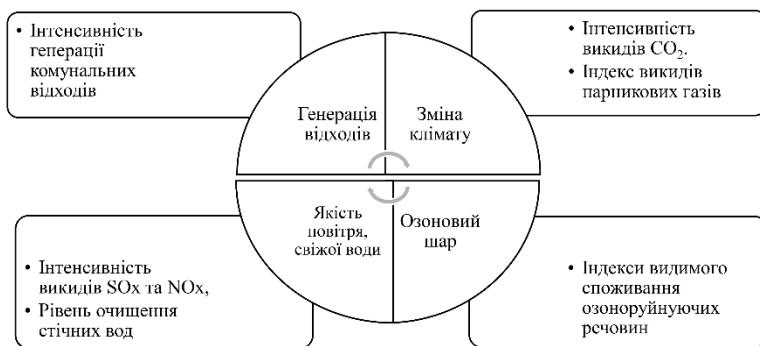

Рисунок 1.5 – Базові індикатори оцінки забруднення ОЕСР
Джерело: [115]

На рисунку 1.5 відображені напрями оцінки: зміна клімату, озоновий шар, якість повітря, свіжої води, генерація відходів та відповідні індикатори щодо їх оцінки. Представлені групи індикаторів містять прямі та непрямі показники стану навколишнього середовища. Також у складі системи індикаторів оцінки сталого розвитку ОЕСР розглядають групу показників природних ресурсів та активів, котрі визначаються в розрізі відповідних індикаторів (рисунку 1.6).

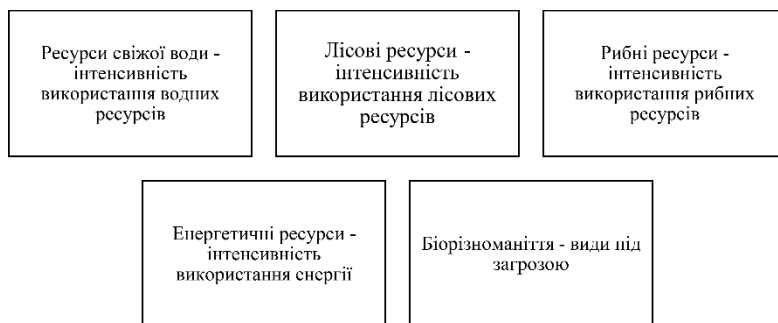

Рисунок 1.6 – Система індикаторів оцінки природних ресурсів та активів ОЕСР
Джерело: [115]

Представлені на рисунку 1.6 індикатори оцінки природних ресурсів та активів можуть бути використані в якості базових індикаторів оцінки сталого розвитку аграрного сектора.

В частині комплексної оцінки сталого розвитку може бути використано методичний підхід до оцінки світового розвитку Всесвітнього банку [116], котрий включає 331 індикатор в розрізі 16 напрямів: сільське господарство і розвиток сільських районів; інфраструктура; ефективність допомоги; праця та соціальний захист; зміна клімату; бідність; економічна політика та зовнішній борг; приватний сектор; освіта; державний сектор; енергія та видобуток; наука і технології; фінансовий сектор; соціальний розвиток; охорона здоров'я; урбанізація [116]. Хоча дана методика включає широкий спектр оціночних індикаторів, проте відсутня оцінка зв'язку між економічним, соціальним та екологічним складниками.

Також у складі методичних підходів до оцінки сталого розвитку можуть бути використані Індекс розвитку людського потенціалу (Human Development Index, *HDI*), Індекс «дійсних (внутрішніх) заощаджень» (Genuine (Domestic) Savings, *GS*), Індикатор дійсного прогресу (Genuine Progress Indicator, *GPI*), Агрегований індекс «живої планети» (Living Planet Index, *LPI*), Індекс «екологічного сліду» (The Ecological Footprint, *EF*), Індекс якості життя (quality-of-life index), Індекс «щасливої планети» (Happy Planet Index, *HPI*) тощо.

В частині аналізу методологічних засад оцінки сталого розвитку України слід зауважити, що за умови відсутності національної концепції сталого розвитку, питання визначення індикаторів оцінки лежить у площині вільного вибору. При цьому базовою вимогою залишається досягнення балансу взаємодії між економічною, соціальною та екологічною складовими. Для проведення оцінки сталого розвитку групою авторів [117, 118] було розроблено індекси та виміри сталого розвитку. Враховуючи зміни адміністративно-територіального устрою країни, актуальності набувають питання щодо перегляду діючих підходів з орієнтацією на сталий розвиток територіальних громад.

Враховуючи трансформаційні зміни публічної політики України в частині орієнтації на досягнення Цілей сталого розвитку до 2030 року, з урахуванням відсутності загальнонаціональної концепції сталого розвитку, доцільно визначити стан трансформаційних змін суспільства на шляху досягнення Цілей сталого розвитку. Календар подій щодо імплементації Цілей сталого розвитку представлено на рисунку 1.7.

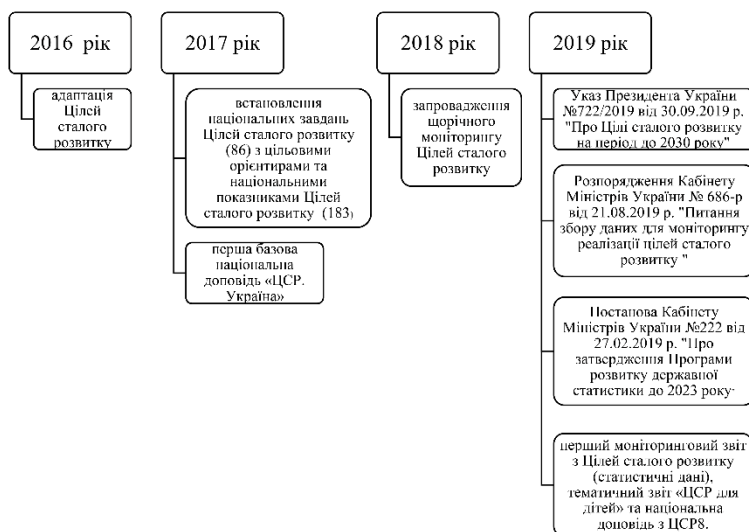

Рисунок 1.7 – Реалізовані завдання щодо імплементації Цілей сталого розвитку (Україна)
Джерело:[119]

Реалізовані завдання (рисунок 1.5) свідчать про те, що Цілі сталого розвитку інтегруються в систему державного управління, адже після прийняття в 2019 р. Указу Президента «Про Цілі сталого розвитку України на період до 2030 року» саме вони визначені в якості орієнтирів при розробці програмних документів. Результати інкорпорації ЦСР в нормативно-правові акти, котрі наведені в табл. 1.4, підтверджують позитивні зміни щодо імплементації концептуальних

засад сталого розвитку в систему нормативно-правового забезпечення, зокрема 86 національних завдань ЦСР знайшли своє відображення в 162 нормативно-правових актах.

Таблиця 1.4 – Ступінь інкорпорації ЦСР у документи стратегічного планування, 2020 р.

№	Назва Цілі сталого розвитку	Кількість завдань/заходів, в які інкорпоровано ЦСР
1	подолання бідності	60/106
2	подолання голоду, досягнення продовольчої безпеки, поліпшення харчування і сприяння сталому розвитку сільського господарства	44/48
3	забезпечення здорового способу життя та сприяння благополуччю для всіх у будь-якому віці	96/255
4	забезпечення всеохоплюючої і справедливої якісної освіти та заохочення можливості навчання впродовж усього життя для всіх	67/214
5	забезпечення гендерної рівності, розширення прав і можливостей усіх жінок та дівчат	41/91
6	забезпечення доступності та сталого управління водними ресурсами та санітарією	29/52
7	забезпечення доступу до недорогих, надійних, стійких і сучасних джерел енергії для всіх	132/231
8	сприяння поступальному, всеохоплюючому та сталому економічному зростанню, повній і продуктивній зайнятості та гідній праці для всіх	70/228
9	створення стійкої інфраструктури, сприяння всеохоплюючій і сталій індустріалізації та інноваціям	204/608
10	скорочення нерівності	81/133
11	забезпечення відкритості, безпеки, життєстійкості й екологічної стійкості міст, інших населених пунктів	66/373
12	забезпечення переходу до раціональних моделей споживання і виробництва	59/283

№	Назва Цілі сталого розвитку	Кількість завдань/заходів, в які інкорпоровано ЦСР
13	вжиття невідкладних заходів щодо боротьби зі зміною клімату та її наслідками	10/68
14	збереження та раціональне використання океанів, морів і морських ресурсів в інтересах сталого розвитку	26/30
15	захист та відновлення екосистем суші та сприяння їх раціональному використанню, лісокористування, боротьба з опустелюванням, припинення і повернення назад (розвертання) процесу деградації земель та зупинка процесу втрати біорізноманіття	29/58
16	сприяння побудові миролюбного й відкритого суспільства в інтересах сталого розвитку, забезпечення доступу до правосуддя для всіх і створення ефективних, підзвітних та заснованих на широкій участі інституцій на всіх рівнях	36/1419
17	зміцнення засобів здійснення й активізація роботи в рамках глобального партнерства в інтересах сталого розвитку	64/99
		1394/4296

Джерело: [119]

Однак невирішеними залишаються питання узгодженості цільових орієнтирів розвитку в правовому полі та координації дій щодо їх комплексного досягнення в рамках реалізації системного підходу. Саме відсутність чіткої координації в розрізі стратегічних й програмних документів призводить до зниження ефективності управління фінансовими, матеріальними та людськими ресурсами, відсутності взаємоузгодженості завдань та заходів, низький темп зростання показників рівня досягнення цільових орієнтирів та ефективності взаємодії органів державної влади й місцевого самоврядування, окреслює важливість належного інституційного забезпечення даного процесу.

В рамках проведення оцінки результативності державного регулювання щодо імплементації Цілей сталого розвитку окреслено чотири комплексних вимірника: економічний (ЦСР2, ЦСР8, ЦСР9, ЦСР12), соціальний (ЦСР1, ЦСР3, ЦСР4, ЦСР10), екологічний (ЦСР6, ЦСР7, ЦСР13, ЦСР14, ЦСР15), ефективність управління або інституційний (ЦСР5, ЦСР11, ЦСР16, ЦСР17). Саме останній вимірник є вкрай важливим для України в умовах децентралізації влади, поглиблення інтеграційних процесів з ЄС, зміни підходів, форм, методів та інструментів у сфері державного управління, орієнтованих на удосконалення системи стратегічного планування та прогнозування.

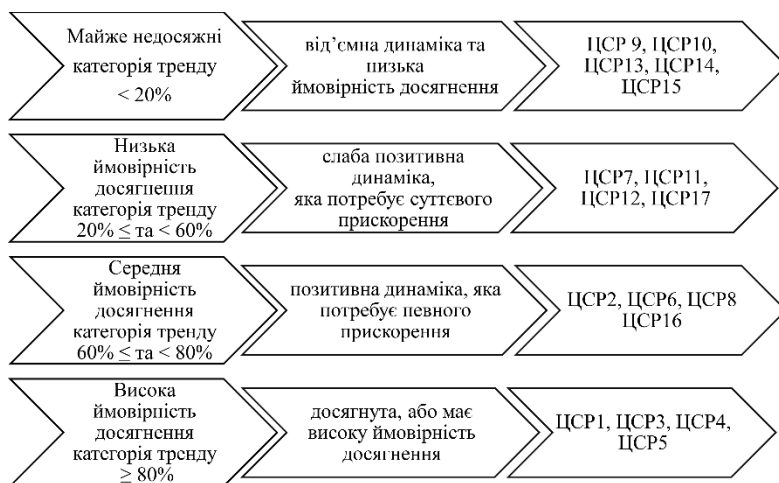

Рисунок 1.8 – Стан прогресу в розрізі Цілей сталого розвитку
Джерело: [119]

Системний аналіз досягнення ЦСР передбачає чотири типи трендів досягнення прогресу за темпом зростання. Представлені на рисунку 1.6 дані вказують на те, що найкращого позитивного результату досягнуто в розрізі ЦСР1, ЦСР3, ЦСР4 та ЦСР5, котрі

характеризують соціальний вимірник за трьома складниками та інституційний примірник за одним складником. В розрізі економічного складника позитивна динаміка, котра потребує прискорення, встановлена за цілями ЦСР2, ЦСР8, слабка позитивна динаміка визначена за ЦСР 12, а від’ємна динаміка – за ЦСР9. Найбільша кількість складників (ЦСР13, ЦСР14, ЦСР15), котрі мають від’ємне значення, належать до складу екологічного вимірника, що вказує на важливість удосконалення діючих методів та підходів у сфері державного регулювання. В рамках досягнення прогресу за інституційним складником суттєвого прискорення потребує діяльність у розрізі ЦСР11, ЦСР17 та певного прискорення – робота за ЦСР16.

Проведення моніторингу результативності реалізації механізмів державного регулювання сталого розвитку аграрного сектора є однією із важливих складових забезпечення якісного функціонування системи державного управління. Формування державної політики сталого розвитку, імплементація європейських підходів у систему публічного управління регіональним розвитком, поглиблення взаємозв’язку між сталим розвитком сільських територій та розвитком аграрного сектора, децентралізаційні зміни тощо обумовили необхідність корегування існуючих методологічних підходів до аналізу сталого розвитку аграрного сектора економіки України.

Так, більшість обґрунтованих методичних підходів до оцінки розвитку аграрного сектора сформовано з орієнтацією на забезпечення розвитку сільських територій [120-134], а в деяких методичних підходах до оцінки розвитку аграрного сектора та розвитку сільських територій використовуються однакові індикатори [123, 135]. Також визначено ідентичність підходів до формування індикаторів оцінки розвитку аграрного сектора та сільських територій, котрі, як правило, включають економічні, соціальні та частково екологічні показники. Однак простежуються й зміни в частині збільшення кількості соціальних та екологічних

індикаторів оцінки в розрізі методичних підходів, які сформувались, починаючи з 2015 року, після визначення Генеральною Асамблеєю Організації Об'єднаних Націй цілей сталого розвитку [136].

Загально визнано, що одним із ключових аспектів розвитку економіки країни є досягнення сталості розвитку сільських територій. Саме тому пошук найбільш ефективних інструментів та важелів, котрі забезпечать позитивну динаміку розвитку сільських територій, був і залишається в полі зору багатьох науковців, підтверджуючи важливість визначення пріоритетних напрямів розвитку в умовах активно діючих змін. В цілому базові підходи та концепції щодо розвитку сільських територій розглядаються за двома напрямками: галузевим та територіальним. При цьому з позиції галузевого підходу акцент робиться на економічне зростання аграрного сектора сільської економіки в частині запровадження відповідних заходів державної підтримки. Розглядаючи територіальний підхід, варто наголосити на його багатоаспектності, адже для кожної окремої територіальної одиниці передбачено формування індивідуальних напрямів розвитку з урахуванням природно-кліматичних та соціально-економічних умов функціонування регіонів [120, с. 4].

У частині методології оцінки, котра набула найбільшого поширення, переважає підхід до розрахунку значення інтегрального показника, який формується за сукупністю оцінок часткових індексів: економічного, соціального та екологічного [123-126,135]. Використання такого підходу є цілком обґрунтованим, адже дозволяє провести поглиблену оцінку в розрізі різновекторних індикаторів – як стимуляторів, так і дестимуляторів. Однак в умовах активних внутрішніх трансформацій (децентралізація, відкриття ринку землі, передача владних повноважень громадам, впровадження європейських підходів у систему публічного управління тощо), сформований базис статистичних та економічних індикаторів оцінки

розвитку аграрного сектора не забезпечує отримання комплексної характеристики результативності діючих механізмів державного регулювання сталого розвитку аграрного сектора. Визначені тенденції обґрунтовують актуальність досліджень щодо розширення оціночних індикаторів сталого розвитку, котрі формують методологічні засади оцінки забезпечення розвитку аграрного сектора економіки України в частині включення інституційного складника.

В контексті дотримання вимог концепції сталого розвитку аграрного сектора в окремії площині розглядається питання щодо посилення вимог до якості сільськогосподарської продукції для забезпечення світової продовольчої безпеки [119]. При цьому саме досягнення належної якості продукції є одним із ключових аспектів сталого розвитку аграрного сектора, який інтегрує зі всіма структурними елементами концепції: економічною, соціальною та екологічною складовими. А тісний зв'язок аграрного виробництва з природними чинниками визначає важливість врахування екологічної складової як в контексті збереження навколишнього середовища, так і в частині дотримання вимог щодо якості продукції та умов життя населення.

В розрізі даного аспекту доцільно розглянути завдання Цілі 2. Подолання голоду, розвиток сільського господарства, котрі наведено на рисунку 1.9.

Представлені на рисунку 1.9 дані характеризують цільову спрямованість завдань, орієнтованих на досягнення збалансованого харчування населення, підвищення продуктивності праці та інноваційності сільськогосподарського виробництва, підвищення обсягів органічного виробництва та експорту, а також досягнення цінового балансу споживчих цін. Методологія оцінки представлених завдань вказує на необхідність додаткових розрахунків та включення низки оціночних індикаторів у структуру статистичних показників.

Рисунок 1.9 – Структура завдань Цілі 2. Подолання голоду, розвиток сільського господарства (Україна)

Джерело: [119]

Географічна складова є одним із важливих конфігураторів системи державного управління розвитку сільських територій, яка за певних умов може виступати ключовим чинником інтеграції соціальних, економічних та управлінських процесів, і, відповідно, основою формування відповідних державних політик. У проекції державного регулювання географічне розташування територій, в тому числі і сільських, виступає в якості науково обґрунтованої локалізації взаємопов'язаних просторових поєднань систем і форм організації влади, які регламентовані у відповідності до

нормативно-правової та законодавчої бази, інституціональної організації суспільства та охоплює три рівні територіальної організації влади в державній структурі. В досліджуваному аспекті найвищим є макрорівень, який визначається територією країни; наступним рівнем є мезорівень, який характеризується територіальною організацією влади областей, регіонів; нижчим є мікрорівень, який визначає просторову організацію місцевого самоврядування (сільська, селищна або міська громада [137, с. 57]. Сформована трирівнева структура державного регулювання, в якій базовим елементом виступає територіальна громада, контрольована певним суспільством, забезпечує досягнення на визначеній території оптимальної комунікації з урахуванням історично сформованих особливостей населених пунктів та місцевої економіки [138, с. 223].

Проведений аналіз методологічних засад до оцінки сталого розвитку свідчить про наявність низки різновекторних, комплексних або вузькопрофільних підходів, кожен з яких має як переваги, так і недоліки. Серед досліджених підходів найбільш інформативними є комплексні підходи, котрі містять системи індикаторів оцінки, розроблені Комісією сталого розвитку ООН [113], Євростат [114] та ОЕСР [115]. Однак, враховуючи динамічність розвитку сучасних економічних систем та поглиблення глобалізаційних змін, визначення індикаторів сталого розвитку повинно розглядатись як процес змін, під час дії якого буде оптимізовано перелік індикаторів оцінки, їх склад та методи розрахунку.

РОЗДІЛ 2. НОРМАТИВНО-ПРАВОВЕ ПІДґРУНТЯ РЕАЛІЗАЦІЇ МЕХАНІЗМІВ ДЕРЖАВНОГО РЕГУЛЮВАННЯ СТАЛОГО РОЗВИТКУ АГРАРНОГО СЕКТОРА ЕКОНОМІКИ УКРАЇНИ

2.1. Регуляторна політика в сфері реформування земельних відносин

В умовах набуття Україною незалежності та переходу від командно-адміністративного устрою до ринкових відносин виникла необхідність перегляду земельних відносин. Ключовим вектором започаткованої земельної реформи став принцип «право володіти землею мав той, хто на ній працював». Першим нормативним актом, котрий визначав право громадянина на приватну власність на землю, стала Постанова Верховної Ради Української РСР «Про земельну реформу» № 563-ХІІ від 18 грудня 1990 р. [139]. Метою проведення земельної реформи було скасування державної монополії на землю та її передача у приватну й колективну власність, а також у користування підприємствам, установам, організаціям. Запроваджені реформи мали стати основою для формування багатуокладної економіки шляхом розвитку різних форм господарювання на землі [139].

Наступним кроком стало прийняття Закону України «Про внесення змін і доповнень до Земельного кодексу Української РСР» № 2196-ХІІ від 13.03.1992 р. у відповідності до якого було запроваджено колективну власність на землю, що дало змогу об'єднати землі колишніх радянських сільськогосподарських підприємств у колективні сільськогосподарські підприємства (далі - КСП) [140]. Так, на початок 1993 р. було створено більш ніж 11 тисяч КСП, у власність яких передано 27,6 млн земель сільськогосподарського призначення, однак механізм розподілу земель між членами КСП не було запущено [141, с. 7]. Указом Президента України «Про невідкладні заходи щодо прискорення земельної реформи у сфері

сільськогосподарського виробництва» №666/94 від 10.11.1994 р. розпочато врегулювання даного питання та започатковано процес розподілу земель, які було передано у колективну власність між членами КСП [142]. Даним Указом визначено необхідність поділу земель на земельні частки (паї) без виділення їх у натурі (на місцевості) та видачі сертифікатів на право приватної власності на земельну частку (пай) [142]. У результаті реалізації даного етапу земельної реформи 6,92 млн громадян-членів КСП отримали право власності на земельну ділянку. Середній розмір земельної ділянки (паю) склав 3,6 га, загальний розмір розпайованої площі становив близько 45,0%. Однак даний процес значно розтягнувся у часі через відсутність узгодженості у нормативно-правовому полі [143-144].

Конституція України, прийнята 28.06.1996 р., скасовувала колективну форму власності, а отже власникам паїв потрібно було обирати серед нових форм сільськогосподарських підприємств. Низька активність процесу реструктуризації КСП визначила необхідність врегулювання даного питання. Так, Указом Президента «Про невідкладні заходи щодо прискорення реформування аграрного сектора економіки» №1529/99 від 03.12.1999 р., було визначено порядок створення приватних (приватно-орендних) підприємств, селянських (фермерських) господарств, господарських товариств, сільськогосподарських кооперативів, інших суб'єктів господарювання, заснованих на приватній власності та кінцеві строки завершення реформування (квітень 2000 р.) [145]. На думку експертів, даний документ дійсно створив правове підґрунтя, активізував процеси реструктуризації КСП та забезпечив максимальне їх виконання, адже в березні 2000 р. більшість КСП було реструктуризовано та створено приватні підприємства різних форм власності. Отже умовно визначивши в якості першого етапу реформування земельних відносин в Україні перехід до приватної власності, можна стверджувати про

досягнення певних результатів. Станом на початок 2000 р. частка земель сільськогосподарського призначення склала 71,0% в загальній структурі території України. Розподіл земель сільськогосподарського призначення за формою власності представлено на рисунку 2.1.

Рисунок 2.1 – Структурне співвідношення земель сільськогосподарського призначення за формою власності, %, 2000 р.

Джерело: розраховано автором за даними [141, с. 7]

Представлені на рисунку 2.1 дані свідчать про те, що найбільший обсяг земель сільськогосподарського призначення знаходиться у приватній власності, що в частковому співвідношенні складає майже 75%. Другою за вагомістю є частка земель сільськогосподарського призначення у державній власності, котра складає 24,6%. Частка земель у комунальній власності є незначною і складає менше 0,1%.

Одним із цільових орієнтирів формування багатоукладної економіки, основою якої стала започаткована в 1990 р. земельна реформа, був перехід

від державної монополії на землю до приватної власності. Аналізуючи результати проведених реформ, можна зазначити, що даний цільовий орієнтир було досягнуто, однак не забезпечено формування ефективних економічних відносин у сфері розвитку аграрного сектора. Також виникли проблемні питання в частині відсутності контролю за обігом земель сільськогосподарського призначення. Через відсутність в земельному кодексі врегульованого порядку реалізації прав громадян і юридичних осіб на земельну частку (пай) було прийнято Закон України «Про угоди щодо відчуження земельної частки (паю)» № 2242-III від 18.01.2001 р. [146]. Регламентація земельних відносин у рамках даного Закону обмежувала операції купівлі-продажу, дарування земельної частки (паю) та інші види їх відчуження. Однак залишала за громадянами право на передачу земельної частки (паю) у спадщину, а також дозволяла викуп земельних ділянок для громадських або державних потреб [146]. Строк дії даного нормативно-правового акта обмежувався прийняттям Земельного кодексу України.

Проте в практичній площині, після прийняття Земельного кодексу України (Закон від 25.10.2001 № 2768-III) та визначення механізму розвитку земельних відносин, ситуація із заборонаю на відчуження земель сільськогосподарського призначення не змінилась, а строк дії заборони було продовжено до 1 січня 2005 р. За дослідженнями експертів, дана заборона обмежила конституційні права близько 7 млн громадян [147]. У подальшому заборона на відчуження земель сільськогосподарського призначення була подовжена до 1 січня 2007 р. Основою для впровадження окреслених змін стала прийняття Закону України «Про внесення змін до Земельного кодексу України» 2059-IV від 06.10.2004 р. Підґрунтям для прийняття даного рішення стала недосконалість діючих механізмів в сфері розвитку аграрного сектора та відсутність очікуваних результатів в частині його розбудови [148].

Наступним терміном продовження дії заборони на відчуження земель сільськогосподарського призначення став період до 1 січня 2008 р. у відповідності до Закону України «Про внесення змін до Земельного кодексу України щодо заборони продажу земель сільськогосподарського призначення до прийняття відповідних законодавчих актів» №490-V від 19.12.2006 р. Зауважимо, що в рамках даного правового акта також введено заборону на відчуження земельних ділянок для ведення особистого селянського господарства, котрі були сформовані на основі земельних часток (паїв), на зміну цільового призначення землі та обмін земельних ділянок [149]. Особливістю даного Закону є введення додаткових умов щодо запуску ринку землі та зняття заборони на відчуження земель у частині забезпечення набуття чинності Законів України «Про державний земельний кадастр» та «Про ринок земель сільськогосподарського призначення».

Наступні законодавчі зміни щодо заборони відчуження земель сільськогосподарського призначення були прийняті 28.12.2007 р. та не мали чітких строків, а лише попередню вимогу щодо набрання чинності зазначених законів. Аналогічна вимога щодо заборони відчуження земель сільськогосподарського призначення була прийнята 19.01.2010 р., проте в даному випадку вона мала часове обмеження до 01.01.2012 р.

Хоча в 2011 р. було прийнято Закон України «Про державний земельний кадастр» № 3613-VI [150], однак за відсутності Закону «Про обіг земель сільськогосподарського призначення» заборона на відчуження не була знята, а термін її дії продовжено до 01.01.2019 р. У складі позитивних чинників, враховуючи окреслені вимоги щодо реформування земельних відносин та відкриття ринку землі, слід відмітити відкриття доступу до Публічних кадастрових карт у 2013 р [151]. Реалізація даного кроку стала можливою завдяки створенню електронного Державного земельного кадастру.

Державна політика в сфері розвитку земельних відносин безпосередньо впливає й на розвиток місцевих громад. Особливої актуальності дане питання набуває в умовах децентралізаційних змін та започаткування процесу передачі земель сільськогосподарського призначення з державної власності до комунальної власності територіальних громад. Результатом державного регулювання розвитку аграрного сектора в частині реформування земельних відносин за період 2015-2019 рр. стала передача 1,68 млн га земель сільськогосподарського призначення до комунальної власності територіальних громад.

Формуючи підґрунтя для відкриття ринку землі протягом 2014-2019 років, було досягнуто певних позитивних зрушень, серед яких: запроваджено аукціони з продажу прав оренди на землі комунальної та державної власності; встановлено мінімальне обмеження на строк дії договору оренди землі – 7 років; врегульовано питання щодо правового статусу земель колишніх КСП; запроваджено низку електронних послуг Державним земельним кадастром (далі – ДЗК) та Державним реєстром речових прав на нерухоме майно (далі – ДРРП); забезпечено можливість обміну даних між ДЗК та ДРРП. Незважаючи на певні досягнення в сфері функціонування земельного кадастру, який експертами Світового Банку визнано одним із найдосконаліших серед інших аналогічних ресурсів країн світу, питання регламентації обігу земель сільськогосподарського призначення та прийняття відповідного закону, котрий дозволив би запустити ринок землі, залишилось відкритим.

Новий етап реформування земельних відносин розпочався в 2020 р. після прийняття Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо умов обігу земель сільськогосподарського призначення» № 552-ІХ від 31.03.2020 р [152]. У результаті прийняття даного нормативно-правового акта відбулось зняття багаторічної заборони на відчуження земель

сільськогосподарського призначення, визначено порядок здійснення операцій з купівлі-продажу землі та окреслено строк набуття чинності Закону, а саме з 1 липня 2021 р. Однак прийняття зазначеного Закону не забезпечувало усунення всіх прогалин у сфері регламентації земельних відносин, котрі б дозволили запуснути ринок землі в Україні. Для успішної реалізації даного етапу реформування земельних відносин необхідно прийняти низку законів, внести зміни до нормативно-правових актів, удосконалити інституційну складову тощо. Також важливим є дотримання принципів, котрі покладені в основу започаткованих реформ та представлені на рисунку 2.2.

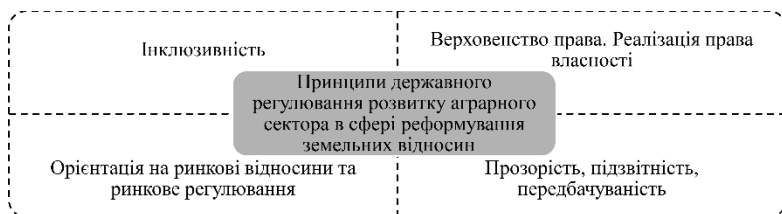

Рисунок 2.2 - Принципи державного регулювання розвитку аграрного сектора в сфері реформування земельних відносини

Джерело: згруповано автором за даними [152]

Представлені на рисунку 2.2 принципи формують підґрунтя для реалізації механізмів державного регулювання сталого розвитку аграрного сектора. Так, принцип верховенства права та реалізації права власності забезпечує дотримання прав громадян у вільному розпорядженні власним майном та вчиненні дій, котрі не суперечать вимогам чинного законодавства. Враховуючи значний резонанс питань, пов'язаних із реформуванням сфери земельних відносин, важливим є дотримання принципу прозорості, підзвітності, передбачуваності, котрий забезпечується шляхом розробки та затвердження чіткого порядку дій, відповідального ставлення та висвітлення коректної

інформації щодо всіх аспектів впроваджених реформ представниками політичних партій, публічної влади, органів місцевого самоврядування, керівниками установ, підприємств, організацій. За даним принципом важливим є впровадження системи моніторингу для визначення результативності реалізації завдань та оцінки отриманих результатів, котрі виступають основою розробки інструментарію державного регулювання в сфері земельних відносин.

Дотримання принципу орієнтації на ринкові відносини та ринкове регулювання дозволить знизити контроль та управлінський вплив у сфері реформування земельних відносин та посилить конкурентну складову в сфері виробництва та обміну товарами, окрім випадків, котрі передбачають безпосереднє втручання держави. Принцип інклюзивності забезпечує дотримання всіх прав громадян, незалежно від їх гендерної ознаки, соціального статусу, національності тощо, під час прийняття рішень щодо розподілу ресурсів та напрямів їх використання, враховуючи вимогу сталого розвитку в частині збереження стану ресурсів для наступних поколінь.

Визначення вектора державного регулювання в сфері земельних відносин з орієнтацією на відкриття ринку землі й економічною складовою. Експерти зазначають, що відкриття ринку землі дозволить підвищити економічне зростання країни в межах 0,5-1,5% щорічно та створить умови для динаміки руху інвестиційних ресурсів, підвищення конкурентоспроможності суб'єктів господарювання аграрного сектора тощо. Однак є низка викликів, котрі можуть мати глибоко негативний вплив на сталий розвиток аграрного сектора та національне економічне зростання. Серед ключових з них, це обмеження доступу дрібних сільськогосподарських виробників та фермерів до земель сільськогосподарського призначення; рейдерські атаки; неефективне управління земельними ресурсами на рівні територіальних громад; розповсюдження корупційних схем. У розрізі

значених напрямів було опрацьовано можливі шляхи зниження ризиків та прийнято нормативно-правові акти, котрі забезпечують удосконалення нормативно-правового механізму в сфері земельних відносин (рисунок 2.3)

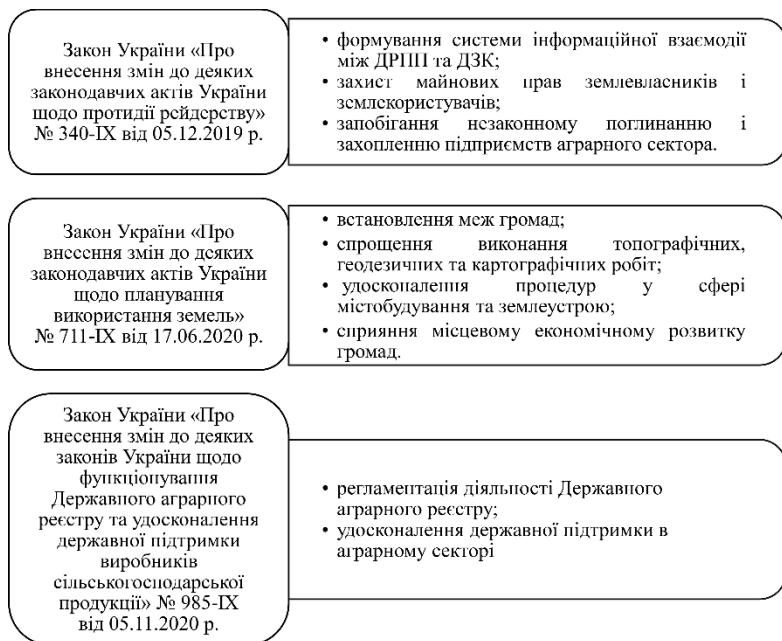

Рисунок 2.3 – Нормативно-правове підґрунтя реформування земельних відносин в Україні, 2019-2020 рр.

Джерело: згруповано автором за даними [153, 154, 155]

Представлені на рисунку 2.3 нормативно-правові акти не забезпечують законодавчу імплементацію в розрізі всіх напрямів реформування земельних відносин, однак формують основу інституційного забезпечення державного регулювання сталого розвитку аграрного сектора. Для визначення кола питань, котрі потребують додаткової регламентації, розглянемо ключові вектори реформування земельних відносин, наведені на рисунку 2.4.

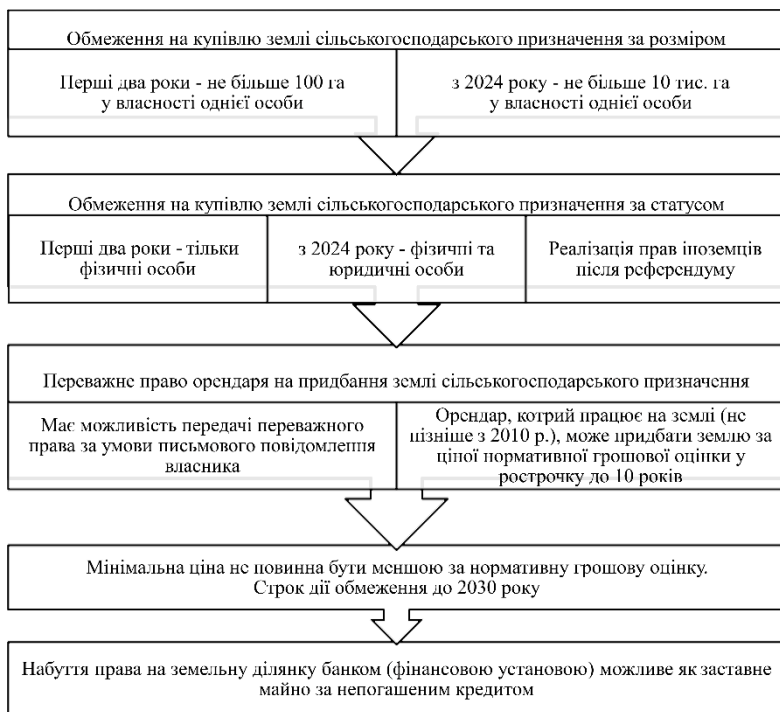

Рисунок 2.4 – Ключові положення Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо умов обігу земель сільськогосподарського призначення»

Джерело: згруповано автором за даними [152]

Представлені на рисунку 2.4 положення вказують на важливість запровадження механізму контролю за рухом земель для уникнення її концентрації. Для регламентації даного питання у правовому полі була прийнята Постанова Кабінету Міністрів України «Про затвердження Порядку здійснення перевірки відповідності набувача або власника земельної ділянки сільськогосподарського призначення вимогам, визначеним статтею 130 Земельного кодексу України» №637 від 16.06.2021 р. [156], котра забезпечує проведення перевірки загальної площі земель

сільськогосподарського призначення, що перебувають у власності однієї особи та набуває чинності згідно із Законом України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо умов обігу земель сільськогосподарського призначення» [152]. З іншого боку, забезпечення прозорості та публічності геопросторових даних регламентується Законом України «Про національну інфраструктуру геопросторових даних» № 554-ІХ від 13.04.2020 р. [157].

Питання концентрації землі є вкрай важливим і в регіональному розрізі, адже низка областей має землевласників, котрі обробляють переважну площу земель сільськогосподарського призначення, що створює підґрунтя для формування залежності територіальних громад та областей від певного сільськогосподарського підприємства. Окрему увагу слід приділити й питанню доступу фермерів та дрібних сільськогосподарських виробників до кредитних ресурсів та державної підтримки. Враховуючи орієнтацію державної політики на сталий розвиток аграрного сектора відкритим залишається питання регламентації в нормативно-правовому полі сім регламентів Євросоюзу щодо збереження родючості ґрунтів. Окреслені проблемні аспекти потребують правової регламентації та визначають вектор, котрий потребує удосконалення інституційного забезпечення нормативно-правового механізму державного регулювання розвитку аграрного сектора.

Для визначення результативності державного регулювання реформування земельних відносин розглянемо річні результати функціонування ринку землі. Так, було укладено 105 тис. правочинів, серед яких 83,8% складають угоди купівлі-продажу, відповідно частка угод дарування, обміну або довічного утримання в загальній структурі складає 16,2%. Загальна вартість угод купівлі-продажу склала понад 7 млрд гривень. У 2022 р. середньозважена ціна склала 37900 грн за 1 га, що на 30,0% більше за ціну 2021 р., однак на 15,0% менше за прогнозу ціну, що

обумовлено веденням активних бойових дій на території України та обмеженням доступу до ДЗК та ДРРП [158, 159]. В цілому представлені результати свідчать про те, що відкриття ринку землі дало поштовх до перегляду діючих інструментів державної підтримки, окресливши в якості пріоритетного напрямку Стратегії підтримку фермерів, дрібних сільськогосподарських підприємств та розширення їх доступу до кредитних ресурсів.

2.2 Програмно-цільовий підхід у складі механізмів державного регулювання сталого розвитку аграрного сектора економіки України

Сформована система державного регулювання сталого розвитку аграрного сектора економіки України потребує змін, котрі обумовлені зміною управлінських підходів, поглибленням інструментарію стратегування в сфері державного регулювання, зміною адміністративно-територіального устрою країни тощо. Одним із важливих аспектів діючих реформ є активне впровадження програмно-цільового підходу в систему державного регулювання, в тому числі і в частині управління фінансовими ресурсами. Практична реалізація даного підходу підтверджує його ефективність у різних сферах управління. Перевагами даного інструмента управління є структурна взаємодія між стратегічними цілями національного рівня та локального, побудова зв'язку між цілями, завданнями та результатами, прозорість виконання в рамках проєктів. При цьому програмно-цільовий підхід дозволяє структурувати напрями діяльності, очікувані результати та визначити оптимальні обсяги фінансування для досягнення запланованих результативних показників, є прозорим в частині чіткої регламентації заходів, кількісних та якісних показників оцінки їх виконання, що є вкрай важливим в частині підтримки сталого розвитку аграрного сектора економіки.

Питання ефективної реалізації програмних документів безпосередньо лежить у площині

функціонування нормативно-правового механізму та є особливо важливим у сфері державного регулювання сталого розвитку аграрного сектора, адже передача владних повноважень на місця розширила можливості місцевої влади в частині визначення стратегічного вектора розвитку, формування першочергових оперативних цілей та забезпечення належного фінансування [160]. Враховуючи вагомий вплив фінансових надходжень від сільськогосподарських виробників до бюджетів територіальних громад, що відповідно впливає й на реалізацію місцевих програм та обсяги їх фінансування, важливим є дотримання наступних принципів державного регулювання розвитку аграрного сектора, визначених Латинінім М.А.: пріоритетність та аграрний протекціонізм, системність і комплексність, передбачуваність і прозорість, послідовність і справедливість, зрозумілість та ефективність, екологічна доцільність [36].

Дотримання окреслених принципів досягнення взаємодії між зацікавленими особами, що представляють органи державного управління, органи місцевого самоврядування, агробізнес та громадськість, дозволить підвищити ефективність управління діючими державними й регіональними програмами та результативність державного регулювання сталого розвитку аграрного сектора економіки України. В даному контексті розробка та реалізація місцевих програм підтримки фермерства, розвитку малого та середнього агробізнесу, кооперації тощо створить підґрунтя для забезпечення максимального використання потенціалу територій.

За сучасних умов функціонування аграрного сектора безпосередньо інтегрує із розвитком сільських територій, що посилює виклики в частині реалізації механізмів державного регулювання сталого розвитку аграрного сектора економіки України, зокрема і в частині врахування індикаторів сталого розвитку при формуванні стратегій розвитку територіальних громад, котрі повинні бути прописані в програмах та проєктах,

реалізація яких забезпечить досягнення стратегічних орієнтирів розвитку територіальної громади [161, с. 77]. Отже, використання програмно-цільового підходу в системі державного регулювання сталого розвитку аграрного сектора дозволить врахувати функціональні елементи Державної Стратегії регіонального розвитку на 2021-2027 роки, стратегії розвитку територіальних громад, концепції сталого розвитку [94], Концепції Державної цільової програми розвитку аграрного сектора економіки на період до 2022 року [96] та забезпечить підвищення результативності їх виконання.

Цільова спрямованість програмних результатів у системі державного регулювання розвитку аграрного сектора передбачає розгляд стратегічних напрямів, котрі будуть визначені в якості базових при оцінці результативності програмних заходів. Враховуючи те, що базовим концептом організаційного механізму державного регулювання є економічна політика, розглянемо стратегічні напрями розвитку аграрного сектора, визначені Національною економічною стратегією на період до 2030 р. [29]. Зауважимо, що затверджена НЕС-2030 є основою для розробки галузевих нормативних та правових актів у сфері реалізації регуляторної політики. Саме тому важливим є детальне вивчення стратегічних орієнтирів державного регулювання розвитку аграрного сектора як складової економічної політики.

Так, НЕС-2030 передбачає сім стратегічних цілей, які об'єднують тридцять п'ять ключових напрямів розвитку аграрного сектора та низку завдань в розрізі кожного з них. Розглянемо детально стратегічні цілі розвитку аграрного сектора та шляхи їх досягнення. На рисунку 2.5 представлено першу стратегічну ціль «Забезпечення стимулюючої та дорадчої аграрної політики» і шляхи її досягнення.

Перша стратегічна ціль розвитку аграрного сектора містить складові елементи, орієнтовані на формування стимулюючої та дорадчої політики.

Стратегічна ціль 1.
Забезпечення
стимулюючої та дорадчої
аграрної політики

1. Забезпечення розвитку сільськогосподарських кластерів
2. Регулювання ринку землі
3. Стимулювання розвитку сільськогосподарської кооперації та інших форм об'єднань малих виробників
4. Підтримка фермерських господарств та стимулювання фізичних осіб, які виробляють сільськогосподарську продукцію, до організованого аграрного ринку
5. Підтримка органічного виробництва
6. Гармонізація законодавства
7. Дегінізація агропромислового сектора
8. Покращення систематизації даних
9. Покращення ефективності формування та реалізації політики
10. Державна політика в агропромисловому секторі щодо захисту довкілля та управління природними ресурсами у сільському господарстві
11. Підтримка та розвиток сільських територій
12. Рибне господарство

Рисунок 2.5 – Напрями реалізації Стратегічної цілі 1 розвитку аграрного сектора економіки України, НЕС-2030

Джерело: згруповано автором за даними [29]

Представлені напрями розвитку включають елементи нормативно-правового, організаційного та фінансово-економічного механізмів державного регулювання розвитку аграрного сектора. В даному контексті слід зауважити, що підтримка та розвиток сільських територій визначена в якості комплексного складника стратегічного орієнтиру розвитку аграрного сектора. Також простежується зміна підходів у частині посилення уваги до концепції сталого розвитку та безпосередньо екологічного складника, адже в якості окремих напрямів визначено підтримку органічного виробництва, захист довкілля та перегляд підходів щодо управління природними ресурсами. Приділено увагу й інституційному складнику, що підтверджує виокремлення напрямів щодо гармонізації

законодавства, підвищення ефективності формування та реалізації державної політики. Отже аналіз шляхів досягнення даної стратегічної цілі свідчить про різновекторність окреслених напрямів, їх взаємозв'язок та мультиплікативний вплив на суміжні сфери, такі як регіональний розвиток, стратегічне планування розвитку територіальних громад, сталий розвиток територій тощо. Враховуючи те, що кожен окреслений напрям містить низку завдань, реалізація яких дозволить досягти визначених стратегічних орієнтирів розвитку, важливим є проведення аналізу завдань, реалізація яких потребує впровадження програмно-цільового підходу. Так, у таблиці 2.1 згруповано завдання Стратегічної цілі 1, реалізація яких пов'язана із впровадженням програмно-цільового підходу.

Таблиця 2.1 – Напрями реалізації програмно-цільового підходу в розрізі заходів Стратегічної цілі «Забезпечення стимулюючої та дорадчої аграрної політики», НЕС-2030

Напрями досягнення Стратегічної цілі	Завдання
2. Регулювання ринку землі	створення Фонду часткового гарантування кредитів для здешевлення доступу до фінансування для дрібних
3. Стимулювання розвитку сільськогосподарської кооперації та інших форм об'єднань малих виробників	внесення змін до нормативно-правових актів та розроблення окремого Порядку використання коштів, передбачених у державному бюджеті для фінансової підтримки сільськогосподарських кооперативів; закладення у державному бюджеті щороку цільових коштів для фінансової підтримки сільськогосподарських кооперативів; створення правових, податкових та фінансово-кредитних умов для активного розвитку сільськогосподарської кооперації та інших форм об'єднань малих виробників

Напрями досягнення Стратегічної цілі	Завдання
4. Підтримка фермерських господарств та стимулювання фізичних осіб, які виробляють сільськогосподарську продукцію, до організованого аграрного ринку	запровадження інструментів та механізму розвитку фермерських господарств, що спрямовані на забезпечення належних передумов для масового їх розвитку та залучення молоді в агропромисловий сектор; запровадження інструментів та механізму стимулювання сімейного фермерства, стійкого розвитку мікро- та малих виробників сільськогосподарської продукції
5. Підтримка органічного виробництва	виконання програм з підтримки виробників органічної продукції; здійснення заходів, спрямованих на підвищення рівня обізнаності виробників стосовно переваг ведення органічного виробництва
6. Гармонізація законодавства	розроблення економічних, фінансових та організаційних стимулів для заохочення виробників сільськогосподарської продукції до формалізації їх господарської діяльності та реєстрації в Державному аграрному реєстрі; оптимізація діяльності Українського державного фонду підтримки фермерських господарств
9. Покращення ефективності формування та реалізації політики	впровадження в Україні сучасних, обґрунтованих та апробованих у міжнародній практиці принципів і механізму державної підтримки виробників, які посилюватимуть взаємну екологічну, соціальну та виробничу відповідальність усіх учасників відносин в агропромисловому комплексі

Напрями досягнення Стратегічної цілі	Завдання
10. Державна політика в агропромисловому секторі щодо захисту довкілля та управління природними ресурсами у сільському господарстві	запровадження економічного стимулювання заходів щодо використання та охорони земель і підвищення родючості ґрунтів, зменшення рівня забруднення вод та інших компонентів довкілля з сільськогосподарських джерел, вдосконалення структури земель та угідь країни, відновлення антропогенно змінених екосистем, впровадження сталого землекористування та досягнення нейтрального рівня деградації земель
11. Підтримка та розвиток сільських територій	підтримка сільського розвитку та збереження традиційного способу життя у сільській місцевості, підвищення добробуту сільського населення, саморозвитку та самореалізації сільського населення; диверсифікація сільської економіки, створення умов для розвитку бізнесу, розвитку сільського зеленого туризму; створення Фонду розвитку сільських територій

Джерело: згруповано автором відповідно до [29]

Згруповані в таблиці 2.1 заходи орієнтовані на удосконалення нормативно-правового, організаційного та фінансово-економічного механізмів сталого розвитку аграрного сектора. В частині інструментарію їх реалізації передбачено 8 напрямів та 15 заходів, котрі мають бути реалізовані з використанням програмно-цільового підходу. Дані показники визначають, що майже 67,0% заходів, спрямованих на забезпечення реалізації стимулюючої та дорадчої аграрної політики, потребують прийняття відповідних програмних документів та визначення обсягів їх фінансування на рівні держави, регіону та територіальних громад.

Активні трансформації в сфері державного регулювання ринку землі окреслюють важливість детального розгляду завдань НЕС-2030, котрі формують концепт розвитку регуляторної політики в сфері земельних відносин (рисунок 2.6).

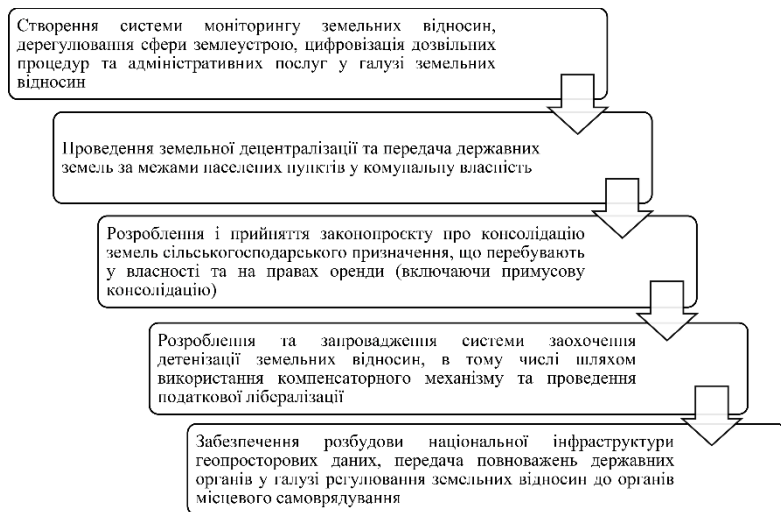

Рисунок 2.6 – Заходи реалізації стратегічного напрямку «Регулювання ринку землі», НЕС-2030

Джерело: згруповано автором відповідно до [29]

Окрема увагу була приділена представленим на рисунку 2.6 заходам, адже вони виступили основою для розробки Стратегії розвитку земельних відносин в Україні [141], за результатами реалізації якої заплановано досягнення показників сталого розвитку сільськогосподарського виробництва та сільських територій. Ключовими блоками реформування земельних відносин є:

- прозорість та ефективність ринку земель;
- розширення повноважень територіальних громад у сфері управління земельними ресурсами, вдосконалення інструментарію місцевого економічного розвитку;

- досягнення балансу між гравцями на ринку землі в частині державної підтримки малих фермерів, у тому числі і шляхом розширення їх можливостей в доступі до кредитних ресурсів [128].

Окреслені напрями трансформацій у сфері регулювання земельних відносин визначають важливість інфраструктурного забезпечення, що безпосередньо пов'язано з імплементацією Стратегічної цілі 2 «Забезпечення гравців ринку якісною інфраструктурою». Дана стратегічна ціль у своєму складі містить комплекс заходів, реалізація яких дозволить досягти визначених орієнтирів, які представлені на рисунку 2.7.

Стратегічна ціль 2. Забезпечення гравців ринку якісною інфраструктурою	1. Створення кредитної лінії для аграрних кооперативів
	2. Вироблення механізму для кредитування під заставу землі та речових прав на землю
	3. Зміцнення фінансової стійкості сільськогосподарських виробників
	4. Забезпечення розвитку аграрної освіти і науки
	5. Забезпечення розвитку інфраструктури зрощення
	6. Збільшення технологічності щодо спостереження за якістю земельних ресурсів

Рисунок 2.7 – Напрями реалізації Стратегічної цілі 2 розвитку аграрного сектора економіки України, НЕС-2030

Джерело: згруповано автором за даними [29]

Окреслені на рисунку 2.7 напрями свідчать про пріоритетність заходів, орієнтованих на розвиток кооперації, аграрної освіти і науки, інфраструктури зрощення. У складі фінансових інструментів слід відзначити розширення напрямів кредитування та екологічності аграрної політики. Враховуючи наявність низки інструментів, котрі потребують реалізації програмно-цільового підходу, згрупуємо відповідні заходи та представимо їх у таблиці 2.2.

Таблиця 2.2 – Напрями та завдання реалізації програмно-цільового підходу в розрізі заходів стратегічної цілі «Забезпечення гравців ринку якісною інфраструктурою», НЕС-2030

Напрями досягнення Стратегічної цілі	Завдання
1. Створення кредитної лінії для аграрних кооперативів	розширення переліку фінансового механізму та інструментів державної підтримки сільськогосподарських кооперативів; спрощення умов доступу виробників сільськогосподарської продукції до програм державної підтримки
3. Зміцнення фінансової стійкості сільськогосподарських виробників	встановлення ефективного і раціонального механізму стимулювання з боку держави відповідних напрямів агропромислового виробництва шляхом належного фінансового забезпечення підтримки страхування; розроблення програм страхування та гарантування безпеки доходів виробників сільськогосподарської продукції
5. Забезпечення розвитку інфраструктури зрошення	запровадження програм підтримки суб'єктів, які використовують зрошення

Джерело: згруповано автором відповідно до [29]

Представлені в таблиці 2.2 дані вказують на те, що реалізація даної стратегічної цілі передбачає формування змін до фінансово-економічного механізму в частині розширення напрямів державної підтримки виробників сільськогосподарської продукції та сприяння їх кооперації шляхом розробки та реалізації відповідних цільових програм у розрізі трьох з шести напрямів досягнення другої стратегічної цілі.

Третя стратегічна ціль розвитку аграрного сектора «Створення умов для виробників щодо можливості забезпечення доступними матеріально-технічними ресурсами» формує два ключових напрями розвитку та низку заходів щодо їх реалізації, котрі представлені на рисунку 2.8.

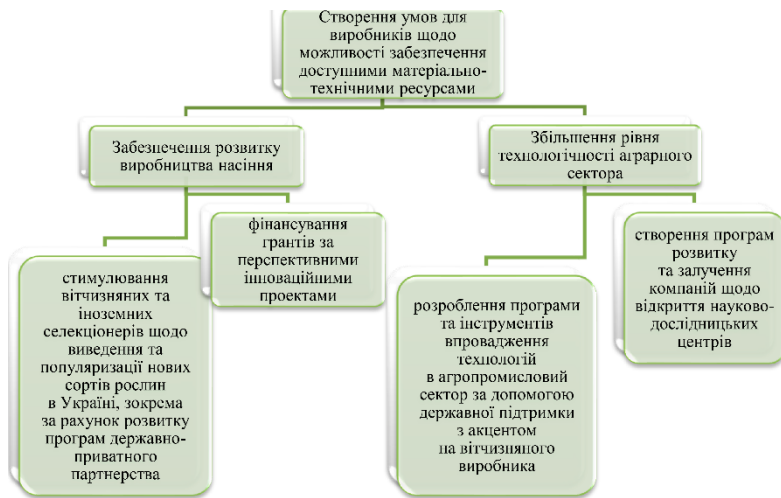

Рисунок 2.8 – Напрями та завдання реалізації Стратегічної цілі 3 «Створення умов для виробників щодо можливості забезпечення доступними матеріально-технічними ресурсами», НЕС-2030

Джерело: згруповано автором відповідно до [29]

Аналізуючи дані, наведені на рисунку 2.8, зазначимо, що в розрізі напрямку «Забезпечення розвитку виробництва насіння» передбачено імплементацію програмно-цільового підходу в розрізі двох завдань. Аналогічна тенденція визначена й за напрямом «Збільшення рівня технологічності аграрного сектора». В якості позитивних чинників слід відмітити наступні пріоритети: підтримка вітчизняних виробників в частині технологічного забезпечення сільськогосподарського виробництва; орієнтація на інноваційний розвиток; підтримка розвитку вітчизняної науки, в тому числі й селекції та державно-приватного партнерства. Однак слід враховувати й виклики в частині забезпечення якісних характеристик та досягнення конкурентних переваг в розрізі окреслених завдань.

Виробнича складова є основою розвитку аграрного сектора, що, відповідно, передбачає досягнення показників прибутковості та рентабельності. В даному аспекті окрему увагу слід приділити аналізу Стратегічної цілі 4 «Збалансування виробництва високо- та низькомаржинальних продуктів для збільшення прибутковості сектора», реалізація якої забезпечується напрямками, представленими на рисунку 2.9.

Стратегічна ціль 4. Збалансування виробництва високо- та низькомаржинальних продуктів для збільшення прибутковості сектора	1. Забезпечення розвитку виробництва високомаржинальних культур
	2. Збільшення виробництва органічної продукції
	3. Стимулювання розвитку тваринництва
	4. Покращення якості продукції тваринного походження
	5. Покращення регулювання та організації діяльності бджільництва
	6. Розроблення та впровадження заходів щодо відновлення розвитку аквакультури в Україні
	7. Покращення якості виробленої продукції
	8. Забезпечення розвитку сталого виробництва

Рисунок 2.9 – Напрями реалізації Стратегічної цілі 4 розвитку аграрного сектора економіки України, НЕС-2030

Джерело: згруповано автором відповідно до [29]

Представлені на рисунку 2.9 напрями в цілому окреслюють загальноєвропейські тенденції сталого розвитку аграрного сектора в частині розвитку органічного виробництва, виробництва високомаржинальних культур, підвищення якості виробленої продукції та забезпечення сталого виробництва. У складі загальнонаціональних тенденцій слід відмітити орієнтири на розвиток тваринництва, удосконалення організації бджільництва та відновлення аквакультури. В таблиці 2.3 представлено завдання, котрі потребують імплементації програмно-цільового підходу.

Таблиця 2.3 – Напрями реалізації програмно-цільового підходу в розрізі заходів Стратегічної цілі «Збалансування виробництва високо- та низькомаржинальних продуктів для збільшення прибутковості сектора», НЕС-2030

Напрями досягнення Стратегічної цілі	Завдання
1. Забезпечення розвитку виробництва високомаржинальних культур	забезпечення часткового відшкодування інвестиційних витрат, пов'язаних з переходом на вирощування високомаржинальних культур; затвердження обсягу державної підтримки садівництва та виноградарства; компенсація витрат, пов'язаних з фокусом виробництва на нішевих зернових культурах
2. Збільшення виробництва органічної продукції	розроблення програм фінансової та дорадчої підтримки виробників органічної продукції; залучення більшої кількості виробників до ведення органічного виробництва шляхом удосконалення державного регулювання в зазначеній сфері
3. Стимулювання розвитку тваринництва	покращення якісного складу поголів'я шляхом здешевлення (до 50-80 відсотків вартості) придбання племінних (генетичних) ресурсів; залучення інвестицій шляхом відшкодування до 30-50 відсотків вартості будівництва та реконструкції тваринницьких ферм і комплексів; проведення ідентифікації тварин за рахунок державних коштів (у промисловому виробництві і в господарствах)
7. Покращення якості виробленої продукції	створення програми кооперації з міжнародними виробниками для обміну досвідом

Джерело: згруповано автором відповідно до [29]

Наведені в таблиці 2.3 дані вказують на те, що завдання в розрізі чотирьох напрямів потребують фінансових ресурсів для забезпечення їх реалізації, що, відповідно, передбачає необхідність розробки та реалізації цільових програм.

Розширення напрямів сільськогосподарського виробництва та зростання їх обсягів є позитивними факторами впливу на результативність державного регулювання сталого розвитку аграрного сектора. Однак у контексті посилення глобалізаційних трансформацій важливим є забезпечення зростання валової доданої вартості в сфері сільськогосподарського виробництва як індикатора розвитку економіки країни. Розглянемо ключові складники Стратегічної цілі 5 «Сприяння розвитку та повноцінному забезпеченню ринку для функціонування переробки», котрі представлено на рисунку 2.10.

Рисунок 2.10 – Напрями реалізації Стратегічної цілі 5 розвитку аграрного сектора економіки України, НЕС-2030

Джерело: згруповано автором відповідно до [29]

Враховуючи значний експортний потенціал аграрного сектора країни, важливим є впровадження

заходів державної підтримки орієнтованих на розширення напрямів переробки сільськогосподарської продукції, в тому числі і виробленої дрібними виробниками. Окреслені на рисунку 2.10 напрями спрямовані на активізацію процесів переробки сільськогосподарської продукції саме серед малих та середніх виробників шляхом організації їх співпраці. Ключові завдання досягнення результативності реалізації даного напрямку представлені в таблиці 2.4.

Таблиця 2.4 – Напрями реалізації програмно-цільового підходу в розрізі заходів Стратегічної цілі «Сприяння розвитку та повноцінному забезпеченню ринку для функціонування переробки», НЕС-2030

Напрями досягнення Стратегічної цілі	Завдання
1. Організація співпраці малих та середніх виробників сільськогосподарської продукції на внутрішньому ринку	<p>стимулювання об'єднання малих та середніх виробників сільськогосподарської продукції, у тому числі фермерських господарств, у сільськогосподарські кооперативи з метою нарощування потужностей виробництва та переробки власної вирощеної продукції за рахунок часткового відшкодування витрат на обладнання переробки;</p> <p>підтримка конкурентоспроможності малих виробників сільськогосподарської продукції та залучення їх до ланцюгів доданої вартості</p>

Джерело: згруповано автором відповідно до [29]

Реалізація Стратегічної цілі 5 у рамках завдань, представлених в таблиці 2.4, потребує активізації зусиль саме на рівні територіальних громад та департаментів агропромислового розвитку обласних державних адміністрацій, як в частині об'єднання малих та середніх сільгоспвиробників та підвищення їх конкурентоспроможності, так і в частині консолідації зусиль щодо розвитку кооперації.

Продовжуючи огляд стратегічних цілей, розглянемо напрями щодо їх реалізації, котрі представлено на рисунку 2.11.

Стратегічна ціль 6.	1. Популяризація української продукції
Оптимізація системи збуту продукції на внутрішньому та зовнішньому ринках	2. Забезпечення розвитку системи збуту
	3. Просування української продукції на експортних ринках
	4. Створення умов для виробництва та обігу безпечних харчових продуктів
Стратегічна ціль 7.	
Забезпечення виробництва та експорту безпечної і здорової сільськогосподарської та харчової продукції	1. Забезпечення належного рівня фітосанітарної безпеки
	2. Забезпечення належного здоров'я та благополуччя тварин
	3. Виробництво та обіг безпечних харчових продуктів

Рисунок 2.11 – Напрями реалізації Стратегічних цілей 6 та 7 розвитку аграрного сектора економіки України

Джерело: згруповано автором відповідно до [29]

У розрізі Стратегічної цілі 6 «Оптимізація системи збуту продукції на внутрішньому та зовнішньому ринках» передбачено активізацію заходів щодо популяризації української продукції, розширення ринків збуту, збільшення експорту сільськогосподарської продукції, в тому числі й екологічно чистої. В частині імплементації програмно-цільового підходу визначено коло завдань, котрі представлено в таблиці 2.5.

Таблиця 2.5 – Напрями реалізації програмно-цільового підходу в розрізі заходів Стратегічної цілі «Оптимізація системи збуту продукції на внутрішньому та зовнішньому ринках»

Напрями досягнення Стратегічної цілі	Завдання
1. Популяризація української продукції	забезпечення державної підтримки щодо участі виробників у міжнародних організаціях, ярмарках, виставках; просування споживання риби в Україні шляхом запуску маркетингових кампаній та інформування населення про важливість риби в раціоні;

Напрями досягнення Стратегічної цілі	Завдання
2. Забезпечення розвитку системи збуту	<p>призначення державної підтримки сільськогосподарським кооперативам та сільськогосподарським кооперативним об'єднанням, які провадять експортну діяльність (податкові, митні пільги, пряма фінансова підтримка);</p> <p>компенсація логістичних витрат малим виробникам, кооперативам та кластерам, що перебувають на ранній стадії збуту продукції на зовнішні ринки</p>

Джерело: згруповано автором відповідно до [29]

Представлені в таблиці 2.5 дані вказують на те, що даний напрям є продовженням циклу завдань, котрі розроблені в рамках реалізації Стратегічної цілі 5. Активізація участі в міжнародних заходах є одним із важливих напрямів популяризації української продукції, особливо в частині виходу на зовнішній ринок малих та середніх сільськогосподарських виробників й виробників органічної продукції, котра набуває все більшої популярності в європейських країнах. Підтримка та подальша реалізація даного аспекту в сфері державного регулювання визначена й у рамках Стратегічної цілі 7 «Забезпечення виробництва та експорту безпечної та здорової сільськогосподарської та харчової продукції». Однак перелік завдань у розрізі даної Стратегічної цілі не передбачає заходів, котрі потребують імплементації програмно-цільового підходу.

Підсумовуючи проведений огляд, доцільно зазначити, що сім стратегічних цілей формують підґрунтя для визначення методів та інструментів державного регулювання сталого розвитку аграрного сектора економіки України. Серед ключових концептів НЕС-2030 у сфері розвитку аграрного сектора слід виділи наступні:

- визначення стратегування в якості основи для реалізації державної економічної політики, аграрної політики, політики регіонального розвитку, також суміжних до них галузей та сфер діяльності;

- формування комплексу завдань, спрямованих на регулювання земельних відносин;

- визначення в якості концептуальної основи аграрного сектора, а складового елемента - сільських територій;

- зміна акценту державної підтримки та її посилення в напрямі малих та середніх сільськогосподарських виробників, в тому числі й у частині підвищення якості продукції та виходу на зовнішній ринок.

Враховуючи окреслені концепти, важливим є використання інструментарію програмно-цільового управління, котре дозволяє визначати стратегічні орієнтири розвитку, розподіляти їх за напрямками та обсягами фінансування, ідентифікувати конкретні результати, які можуть бути оцінені у визначений період, що дозволить підвищити результативність розроблених заходів у сфері державного регулювання [161, с. 77]. Також у рамках використання програмно-цільового підходу забезпечується ієрархія відповідності державних, регіональних та місцевих програм, при цьому зберігається можливість розробки індивідуальних місцевих програм, що є вкрай важливим в умовах реформування земельних відносин.

На думку Негоди Ю.В., суть програмно-цільового підходу в системі державного регулювання розвитку аграрного сектора полягає у формуванні цілей соціального, економічного та науково-технічного розвитку галузі, розробці завдань та встановленні термінів їх досягнення для забезпечення збалансованого використання ресурсів та досягнення показників розвитку [162, с. 18-19]. Базові компоненти імплементації програмно-цільового підходу в системі державного регулювання розвитку аграрного сектора економіки України відображено на рисунку 2.12.

Імплементація програмно-цільового підходу в систему державного регулювання розвитку аграрного сектора дозволяє не тільки досягти цільової спрямованості в розрізі цілей, завдань та результатів, а й забезпечити реалізацію інтегрованого підходу в частині поєднання просторового складника шляхом об'єднання суб'єктів та часового, в рамках якого необхідно забезпечити виконання чіткої послідовності та єдності різних етапів (стадій) загального процесу руху до кінцевої мети, визначеної програмою.

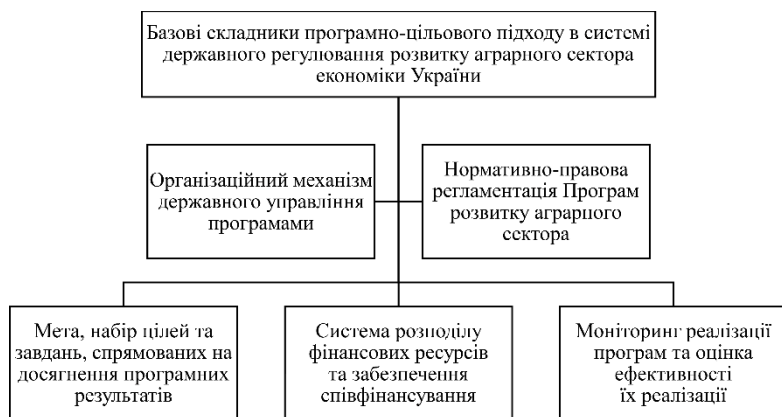

Рисунок 2.12 – Базові складники програмно-цільового підходу в системі державного регулювання розвитку аграрного сектора економіки України

Джерело: згруповано автором за даними [146]

В Україні традиційним підходом до оцінки можливостей певної території був її розгляд у географічному вимірі. Саме географічне розташування виступало базовим складником при довгостроковому плануванні економічного розвитку територій. Однак сьогодні акцент зміщується на громади, у складі яких функціонує кілька населених пунктів, котрі мають свою специфіку виробництва та стали міжгалузеві зв'язки. Отже децентралізаційні зміни окреслили необхідність

корегування діючих управлінських підходів, в тому числі і в частині переходу від довгострокового планування розвитку територій до стратегічного.

Розгляд відмінностей між стратегічним і довгостроковим плануванням свідчить про те, що стратегічне планування передбачає розміщення більшого акценту на тому, як громада буде домагатися досягнення визначеного бачення, тоді як довгострокове планування більше уваги зосереджує на визначенні бачення. Довгострокове планування має справу з ситуаціями в контрольованому середовищі. Стратегічне планування має справу з конкурентною ситуацією в неконтрольованому середовищі та характеризується різноманітністю моделей і підходів, які використовуються [163].

Одним із блоків стратегічного планування розвитку територіальних громад є розробка плану заходів, до складу якого входить низка конкретних проєктів, що дозволяє чітко визначити траєкторію розвитку в розрізі кожного стратегічного напрямку. Оволодіння навичками управління проєктами дозволить розширити можливості для залучення коштів з державного бюджету при реалізації державних програм, проєктів місцевого й регіонального розвитку та міжнародних донорів у рамках реалізації проєктів міжнародної технічної допомоги. Крім того, визначення напрямів економічного розвитку з урахуванням сучасних національних та міжнародних тенденцій створює умови для формування концептуальних основ сталого розвитку територій [164, с. 75].

Інструментарій управління проєктами передбачає дотримання визначеного алгоритму дій, який дозволить досягти результативності та підвищити ефективність стратегічного планування розвитку територіальних громад. Детальне опрацювання перспективних ідей на фазі ініціації проєкту дозволяє уникнути небажаних помилок у майбутньому та виключити запевне провальні проєкти. Безпосереднє планування та розробка проєкту дозволяє окреслити всі сфери, що

потребують дослідження, визначити пріоритети, перелік заходів та дій, часові та вартісні обмеження, врахувати можливі зміни вартості грошей у часі тощо. Побудова покрокової програми дій у рамках реалізації проєкту розширює можливості команди проєкту та підвищує їх зацікавленість у досягненні визначених результатів [165, с. 23].

Імплементация управління проєктами в систему стратегічного планування розвитку територіальних громад в першу чергу передбачає розширення можливостей щодо отримання додаткового фінансування за рахунок грантових ресурсів. В даному аспекті важливим є детальне ознайомлення з вимогами донора та якісне опрацювання визначеної проєктної заявки. Саме відсутність кваліфікованих кадрів, готових удосконалювати свої професійні компетентності в частині розробки та реалізації проєктів є головною проблемою територіальних громад, особливо тих, що утворені на сільських територіях [166, с. 151].

Налагодження співпраці з грантодавцями значно розширює можливості громад щодо розвитку. Проте важливо враховувати і той факт, що, отримавши грантове фінансування, проєкт повинен бути реалізованим у визначені строки, за визначеного бюджету. Отже з іншого боку співпраця з донорами є викликом для громади. Саме тому в період практичної реалізації проєкту принциповим питанням є дотримання розробленого плану дій.

Окремою важливою складовою в рамках реалізації проєктів є здійснення контролю. Результатом управління проєктом в частині виконання функції контролю є своєчасне реагування на зміни без вагомих втрат ресурсів, що у підсумку дозволить успішно реалізувати проєкт. Враховуючи той факт, що цільові орієнтири розвитку територіальних громад в рамках Стратегії досягаються шляхом реалізації проєктів. Тож саме проєкт виступає базовим елементом системи стратегічного планування розвитку територіальних громад.

У частині досягнення результативності реалізації програмно-цільового підходу в системі державного регулювання розвитку аграрного сектора економіки України важливим є забезпечення координації діяльності органів влади та їх структурних підрозділів, котрі беруть безпосередню участь у формуванні та реалізації аграрної політики, та раціональний розподіл їх повноважень. Регуляторну політику в сфері розвитку аграрного сектора забезпечують різні органи публічної влади, зокрема міністерства, департаменти, органи місцевого самоврядування тощо. Державне регулювання в рамках реалізації програмно-цільового підходу розвитку аграрного сектора здійснюють Міністерство економіки України, Міністерство аграрної політики та продовольства України. До складу регіональних органів влади в системі реалізації програмно-цільового підходу розвитку аграрного сектора належать департаменти агропромислового розвитку обласних державних адміністрацій. Процес регулювання забезпечується шляхом реалізації нормативно-правового, організаційного та фінансово-економічного механізмів і передбачає проведення моніторингу в якості кінцевого етапу.

Проведений аналіз у розрізі завдань стратегічних цілей розвитку аграрного сектора визначив низку напрямів, в розрізі яких доцільною є імплементація програмно-цільового підходу. Окремо було досліджено оціночні індикатори кожної стратегічної цілі розвитку аграрного сектора визначені НЕС-2030. Подаємо стратегічні напрями розвитку аграрного сектора та визначені індикатори оцінки їх реалізації (таблиця 2.6).

Аналіз системи стратегічних цілей та індикаторів оцінки розвитку аграрного сектора в рамках реалізації НЕС-2030 (таблиця 2.6) визначив низку тенденцій. В першу чергу слід зазначити, що в середньому потребують імплементації програмно-цільового підходу 48,2% заходів, визначених в якості складників стратегічних цілей розвитку аграрного сектора, що вказує на необхідність розробки та прийняття відповідних Програм.

Таблиця 2.6 – Система стратегічних цілей та індикаторів оцінки розвитку аграрного сектора в рамках реалізації НЕС-2030

Стратегічна ціль	Кількість напрямів, що забезпечують досягнення цілі/ З них потребують реалізації програмно-цільового підходу, %	Індикатори оцінки
Забезпечення стимулюючої та дорадчої аграрної політики	12/66,7	залучення прямих іноземних інвестицій у розмірі 25 млрд доларів США за десять років
		працевлаштування 21 торговельного аташе
		працевлаштування 1000 аграрних радників у громадах
Забезпечення гравців ринку якісною інфраструктурою	6/50,0	забезпечення ведення кадастрового обліку не менш як 90 відсотків сільськогосподарських земель та водних ресурсів
		збільшення площі земель з органічним статусом до не менш як 3 відсотків загальної площі сільськогосподарських угідь
Створення умов для виробників щодо можливості забезпечення доступними матеріально-технічними ресурсами	2/100,0	створення умов для відкриття не менш як 10 науково-дослідних центрів
		залучення не менш як 100 млн доларів США в агропромислові стартапи
		збільшення частки насіння вітчизняного виробництва до 70

Стратегічна ціль	Кількість напрямів, що забезпечують досягнення цілі/ З них потребують реалізації програмно-цільового підходу, %	Індикатори оцінки
		<p>відсотків пропозиції на ринку</p> <p>збільшення обсягу виробництва вітчизняної сільськогосподарської техніки, що задовольняє 30 відсотків пропозиції</p> <p>досягнення 30 відсотків зростання врожайності на гектар</p> <p>досягнення імплементації технологій розумного фермерства (інтегратор технологій у рослинництві) на 30 відсотках площ</p>
Збалансування виробництва високо- та низькомаржинальних продуктів для збільшення прибутковості сектора	8/37,5	<p>збільшення продуктивності сільського господарства в два рази, досягнувши показника 10 тис. доларів США на одного зайнятого</p> <p>збільшення показника виробництва м'яса на 15 відсотків</p>
Сприяння розвитку та повноцінному забезпеченню ринку для функціонування переробки	3/33,3	<p>збільшення частки переробленої продукції в агропромисловому секторі до 50 відсотків</p> <p>збільшення кількості нових аграрних кластерів до 12</p> <p>збільшення кількості вертикально інтегрованих кооперативних кластерів до 60</p>

Стратегічна ціль	Кількість напрямів, що забезпечують досягнення цілі/ З них потребують реалізації програмно-цільового підходу, %	Індикатори оцінки
Оптимізація системи збуту продукції на внутрішньому та зовнішньому ринках	4/50,0	збільшення обсягів експорту агропродукції до 40 млрд доларів США до 2030 року
		досягнення показника експортної виручки, що становить 1500 доларів на гектар
		збільшення експорту органічної продукції до 1 млрд доларів США до 2030 року
		збільшення експорту технологічно інтенсивних сервісів до 1 млрд доларів США
		скорочення часу на логістику в два рази до 2025 року
Забезпечення виробництва та експорту безпечної та здорової сільськогосподарської та харчової продукції	3/0	зменшення кількості випадків харчових отруєнь і випадків токсикоінфекцій до 30 на 1 млн населення
		зменшення кількості випадків спалахів інфекційних хвороб тварин на 30 відсотків
		зменшення площ, уражених карантинними шкідливими організмами рослин, на 40 відсотків
		зменшення обсягів фальсифікованих засобів захисту рослин на 50 відсотків

Джерело: згруповано автором відповідно до [29]

Практична реалізація розроблених заходів, згідно з чинним законодавством, потребує формування цільової спрямованості програмних документів та розробки відповідних цільових індикаторів розвитку. Ускладнює даний процес обмежена кількість індикаторів оцінки в розрізі стратегічних напрямів. Аналіз кількісного співвідношення стратегічних напрямів розвитку аграрного сектора та їх оціночних індикаторів у рамках НЕС-2030 характеризується співвідношенням, котре представлено в таблиці 2.7.

Для оцінки результативності реалізації стратегічних документів важливим є досягнення зв'язку між стратегічною ціллю, завданнями та результатами. Проведений аналіз визначив широкий спектр напрямів розвитку аграрного сектора, визначених в НЕС-2030. Проте встановлено відсутність механізму моніторингу рівня досягнення стратегічних цілей. Є окремі оціночні індикатори, котрі в цілому не дозволяють визначити рівень досягнення Стратегічної цілі.

Таблиця 2.7 – Характеристика кількісного співвідношення стратегічних цілей розвитку аграрного сектора та індикаторів оцінки згідно з НЕС-2030

№	Назва Стратегічної цілі	Кількість стратегічних напрямів	Кількість оціночних індикаторів досягнення стратегічної цілі
1	Забезпечення стимулюючої та дорадчої аграрної політики	12	3
2	Забезпечення гравців ринку якісною інфраструктурою	6	2
3	Створення умов для виробників щодо можливості забезпечення доступними матеріально-технічними ресурсами	2	6
4	Збалансування виробництва високо- та низькомаржинальних продуктів для збільшення прибутковості сектора	8	2

5	Сприяння розвитку та повноцінному забезпеченню ринку для функціонування переробки	3	3
6	Оптимізація системи збуту продукції на внутрішньому та зовнішньому ринках	4	5
7	Забезпечення виробництва, експорту безпечної та здорової сільськогосподарської й харчової продукції	3	4
Всього:		38	25

Джерело: згруповано автором за даними [29]

Крім цього, загальна кількість індикаторів є недостатньою, адже три індикатори не можуть виступати основою для оцінки результативності реалізації дванадцяти комплексних стратегічних напрямів.

2.3 Нормативно-правовий механізм державного регулювання сталого розвитку аграрного сектора економіки України

Забезпечення сталого розвитку аграрного сектора, як важливої складової економічного розвитку країни, є одним із пріоритетних напрямів діючої державної політики. Поглиблення інтеграційних процесів, імплементація європейського досвіду в процес формування стратегічних документів державного, регіонального та місцевого рівнів; корегування управлінських підходів; запровадження децентралізаційних змін тощо окреслили важливість вдосконалення нормативно-правового механізму державного регулювання сталого розвитку аграрного сектора (ДР СТ АС) економіки України. В контексті окреслених змін додатковими викликами в частині забезпечення результативності функціонування механізмів державного регулювання в сфері аграрної політики є досягнення балансу між сталим розвитком аграрного сектора та сільськими територіями, а також отримання позитивного ефекту від мультиплікативного

впливу аграрного сектора на інші галузі економіки й розвиток людського потенціалу.

Багаторічний досвід державної підтримки розвитку аграрного сектора в умовах реалізації нормативно-правового механізму в системі державного регулювання характеризується методами прямої та непрямой підтримки в розрізі наступних напрямів [167]:

- розробка та реалізація цільових програм розвитку сільського господарства;
- підтримка сільськогосподарських виробників за допомогою субсидій;
- надання позик та кредитів виробникам на пільгових умовах;
- сільськогосподарське страхування;
- розвиток потенціалу зернових.

У даному контексті важливим є не лише рівень державної підтримки, а й механізми її надання. Базовими нормативними актами в сфері регламентації функціонування фінансового механізму державної підтримки аграрного сектора є Закони України «Про Державний бюджет України» на відповідний рік [168] та «Про державну підтримку сільського господарства України» [169]. В частині регламентації порядку використання бюджетних коштів щороку приймаються окремі постанови Кабінету Міністрів України.

Динаміка державної підтримки аграрного сектора як складової механізмів державного регулювання розвитку аграрного сектора свідчать про необхідність перегляду існуючих підходів, методів та інструментів для забезпечення зростання результативності функціонування галузі. Слід зазначити, що інструменти фінансово-економічного механізму зазнали змін, починаючи з 2018 року, окресливши перехід від субсидіювання до кредитування шляхом впровадження інструментів зниження вартості виробництва (ресурсів) для сільськогосподарських виробників за такими напрямками, як: розвиток сільського господарства, відшкодування витрат на будівництво, позики, цільові програми підтримки, часткове відшкодування витрат на придбання сільськогосподарського обладнання українського походження тощо.

Однак головна проблема полягає в тому, що основною групою, яка найбільше виграє від субсидій, є постачальники матеріально-технічних ресурсів. Це пов'язано з тим, що українські сільськогосподарські виробники купують більшість факторів виробництва, а не продукцію, це призводить до того, що постачальники сировини «захоплюють» відносно значну частину сільськогосподарських субсидій. Зокрема, якщо існує програма підтримки придбання вітчизняної сільськогосподарської техніки, то, ймовірно, фермери (особливо дрібні фермери) збільшать закупівлі української сільськогосподарської техніки (наприклад, тракторів, плугів тощо). У той же час дана техніка, як правило, низької якості, що призводить до втрати продуктивності для тих господарств, котрі потребують найбільшої підтримки з боку держави [170, с. 156].

Найбільшу статтю витрат на державну підтримку аграрного сектора в період 2018-2019 рр. формували витрати на субсидування тваринницької галузі. Відповідно до Закону України «Про державну підтримку сільського господарства в Україні» [169], його основною метою є підтримка ефективного споживчого попиту та захист тваринницьких ферм від банкрутства. З економічної точки зору це означає збільшення внутрішньої пропозиції споживчих товарів та збільшення продуктивності праці, що забезпечує реальний захист від банкрутства. Однак аналіз показує, що цього ефекту в Україні не досягнуто, оскільки пряма допомога негативно впливає на розвиток сільського господарства, не пропонуючи жодного реального захисту від банкрутства, збільшує частку експорту сировини. Даний підхід заважає зростанню галузі через фінансування переважної частини підтримки найбільшим виробникам.

Недостатня кредитоспроможність агробізнесу є головною проблемою навіть у сучасних економічних умовах. Одним із важливих елементів фінансової підтримки аграрного сектора економіки є державна підтримка підприємств через механізм зниження процентних ставок за кредитами сільськогосподарським

компаніям. Однак через брак державного фінансування цей механізм не вирішує проблем, пов'язаних із сільськогосподарськими позиками.

Державне регулювання в сфері економічної політики забезпечується шляхом реалізації низки механізмів, у складі яких, як правило, визначають: організаційний, нормативно-правовий, інституційний, фінансово-економічний, інформаційний [56, 170-174]. Кожен із цих механізмів безпосередньо корелює з іншими, що окреслює важливість визначення стратегічних цільових орієнтирів розвитку та забезпечення результативності їх реалізації шляхом оптимальної взаємодії в процесі функціонування. Вважаємо, що саме нормативно-правовий механізм виступає фундаментальною основою формування діючої державної політики та є найбільш чутливим до змін оточуючого середовища, що посилює вимоги до формування його принципів, методів та інструментів реалізації. В умовах мінливості зовнішнього та внутрішнього середовища актуальності набуває корегування підходів до формування нормативно-правового механізму державного регулювання сталого розвитку аграрного сектора. Також необхідним є приведення діючих нормативно-правових актів у відповідність до стратегічних орієнтирів сталого розвитку аграрного сектора та визначення ієрархії взаємодії складових сталого розвитку аграрного сектора та сільських територій як єдиної багатофункціональної системи.

Досліджуючи механізми державного регулювання сталого розвитку аграрного сектора економіки України, визначено, що нормативно-правовий механізм є найбільш чутливим до змін як зовнішнього, так і внутрішнього середовища. Поглиблення інтеграційних процесів, зміна підходів державного управління до економічного розвитку країни, політичні процеси, відсутність упорядкованості законодавчого забезпечення призвели до суперечностей між законами та підзаконними нормативно-правовими актами, низької ефективності організації взаємодії суб'єктів та об'єктів державного регулювання й оточуючого середовища, відсутності єдиних стратегічних орієнтирів

розвитку в стратегічних, програмних та прогнозних документах тощо. Окреслені фактори значно знижують ефективність реалізації нормативно-правового механізму ДР СР АС та скорочують можливості проведення якісного моніторингу оцінки результативності його функціонування. Визначені тенденції посилюють вимоги щодо досягнення результативності імплементації інструментів державного регулювання сталого розвитку аграрного сектора на національному, регіональному та місцевому рівнях в частині забезпечення їх ефективної взаємодії в умовах децентралізаційних змін. Саме тому актуальними є дослідження сутності, базових складників та ієрархії взаємодії складових елементів нормативно-правового механізму державного регулювання сталого розвитку аграрного сектора.

Запропоновано нормативно-правовий механізм державного регулювання сталого розвитку аграрного сектора розглядати як сукупність інституцій (законів та підзаконних нормативно-правових актів), котрі визначають рамкові умови формування державної політики сталого розвитку аграрного сектора, методи, принципи й інструменти державного регулювання його сталого розвитку, а також ієрархію взаємодії суб'єктів регулювання, об'єктів регулювання та оточуючого середовища (рисунок 2.13).

Огляд складових нормативно-правового механізму ДР СР АС вказує на важливість формування в якості базового концепту рамкових умов імплементації державної політики сталого розвитку аграрного сектора, що, в свою чергу, передбачає й впровадження ефективних управлінських підходів до її реалізації суб'єктами державного регулювання. При цьому аналіз результативності функціонування нормативно-правового механізму ДР СР АС дозволив підтвердити наявність впливу політики державного регулювання оточуючого середовища на формування підходів до реалізації державної політики сталого розвитку аграрного сектора, що безпосередньо визначає необхідність приведення діючих законів та підзаконних актів, котрі регламентують державне регулювання

сталого розвитку аграрного сектора, до єдиної законодавчої площини.

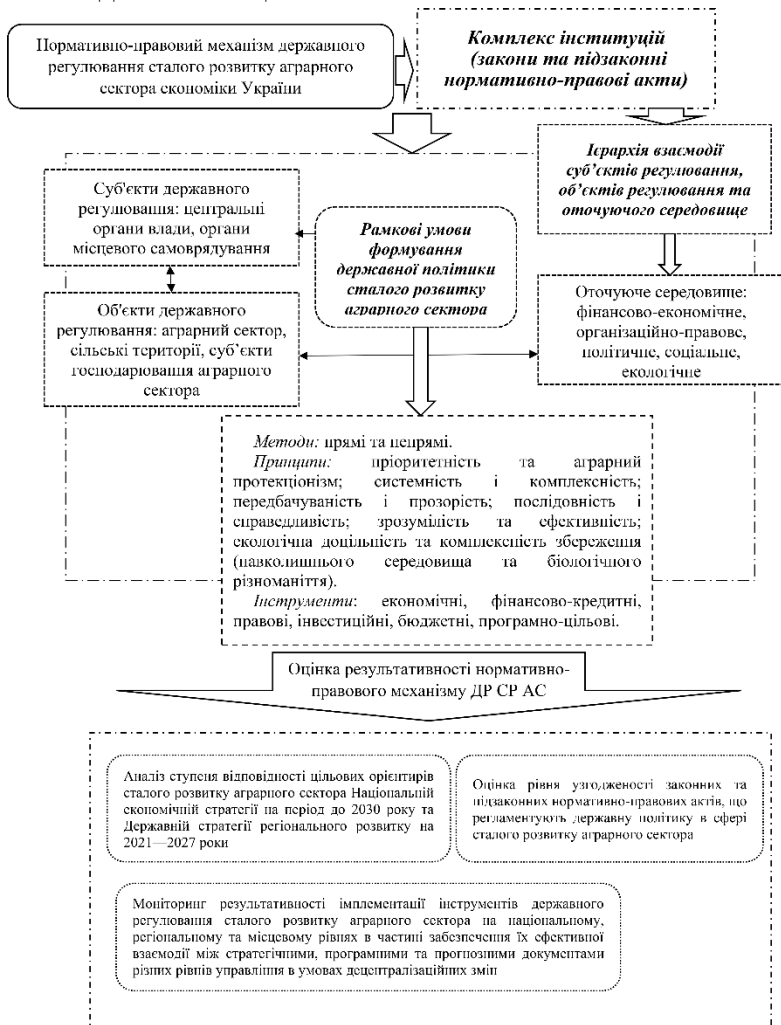

Рисунок 2.13 – Нормативно-правовий механізм державного регулювання сталого розвитку аграрного сектора економіки України

Джерело: власна розробка автора

До складу ключових нормативно-правових актів, котрі регламентують умови функціонування оточуючого середовища та впливають на формування політики державного регулювання сталого розвитку аграрного сектора належать: Національна економічна стратегія до 2030 року (далі НЕС -2030) [29], Основні засади (стратегія) державної екологічної політики України на період до 2030 року [95], Концепція розвитку сільських територій [59], Державна стратегія регіонального розвитку на 2021—2027 роки [94], Цілі сталого розвитку на період до 2030 року [90] тощо. Представлені нормативно-правові акти є довгостроковими та орієнтовані на забезпечення виконання цілей сталого розвитку. При цьому нормативно-правовими актами, котрі регламентують державну політику в сфері розвитку аграрного сектора, не визначено стратегічних орієнтирів розвитку в довгостроковій перспективі, адже дія Державної цільової програми розвитку аграрного сектора економіки обмежується 2022 роком [96]. Також відкритим залишається й питання щодо формування концепції сталого розвитку аграрного сектора на довгостроковий період, котра б узгоджувалась зі стратегічними орієнтирами розвитку оточуючого середовища, визначеними в зазначених довгострокових стратегічних документах, і яка б враховувала ключові аспекти сталого розвитку, в тому числі й у частині збереження навколишнього середовища та забезпечення високого рівня життя сільського населення.

Встановлені тенденції підтверджують необхідність корегування діючої на сьогодні Концепції Державної цільової програми розвитку аграрного сектора економіки на період до 2022 року [96]. Зауважимо, що даним нормативно-правовим документом було окреслено вектори розвитку аграрного сектора економіки до 2020 р. шляхом реалізації програмного методу [96]. При цьому дія Державної цільової програми розвитку аграрного сектора економіки була подовжена на 2021-2022 рр. [96] відповідно без

урахування сучасних тенденцій розвитку оточуючого середовища в частині врахування зміни підходів державного регулювання при формуванні стратегічних напрямів регіонального розвитку, ключових векторів розвитку економіки та відкриття ринку землі.

Нормативно-правова регламентація земельних відносин в Україні є важливим складником ДР СР АС та безпосередньо пов'язана із змінами, котрі відбуваються в аграрній політиці. На думку експертів, земельна реформа є однією з найдовших реформ у новітній історії України, адже бере свій початок з 1991 року [175]. Значна увага політиків, експертів, представників агробізнесу, дрібних сільськогосподарських виробників, фермерів, громадськості тощо прикута до процесів реформування земельних відносин, адже Україна має один з кращих земельних фондів Європи, де 70,8% земельного фонду – сільськогосподарські угіддя.

Імплементация європейських підходів у сферу державного регулювання окреслила тенденцію до впровадження інструментарію стратегування в нормативно-правовий механізм. Питання розвитку економіки та реформування земельних відносин не є виключенням. Більше того, саме НЕС-2030 визначено в якості базового документа, де закладено стратегічні напрями реформування земельних відносин. Так, реформування ринку землі є стратегічним напрямом досягнення Стратегічної цілі 1 розвитку аграрного сектора «Забезпечення стимулюючої та дорадчої аграрної політики» [29]. Одним із стратегічних векторів у розрізі Стратегічної цілі 1 є реформування ринку землі. Досягнення результативності реалізації даного вектора можливе за умови виконання низки завдань. Ключові завдання забезпечення реформування ринку землі наведено на рисунку 2.14.

Представлені на рисунку 2.14 завдання виступили в якості базових елементів при розробці стратегії реформування земельних відносин в Україні (далі – Стратегія) [141].

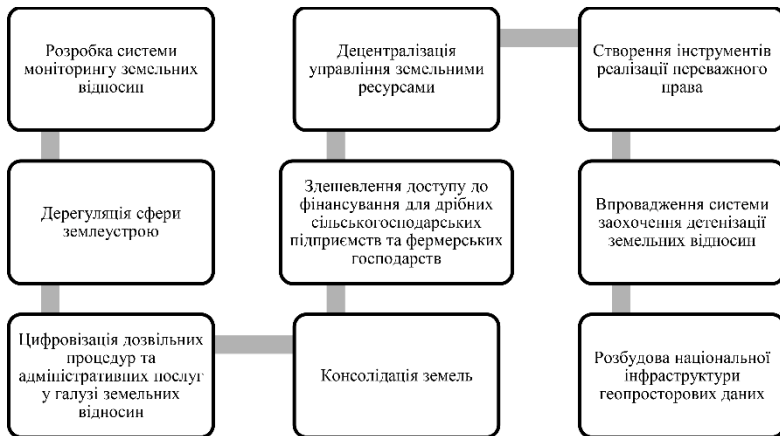

Рисунок 2.14 – Завдання реформування земельних відносин у рамках Стратегічної цілі 1 «Забезпечення стимулюючої та дорадчої аграрної політики» НЕС-2030
Джерело: згруповано автором за даними [141]

Стратегія була розроблена під керівництвом Міністерства аграрної політики та продовольства, Міністерства розвитку економіки, торгівлі та сільського господарства за участю експертів Київської школи економіки в рамках реалізації проєкту «Підтримка прозорого управління земельними ресурсами в Україні») [141]. Дана Стратегія регламентує весь спектр земельних відносин, котрі потребують реформування, відповідає НЕС-2030 [29] та Стратегії зрощення та дренажу в Україні на період до 2030 року [176], які орієнтовані на забезпечення ефективного функціонування ринку землі. Визначення векторів реформування земельних відносин в НЕС-2030 мало позитивний вплив на розвиток інституційної складової нормативно-правового механізму ДР СР АС. Однак є низка складових елементів, котрі потребують узгодження в правовому полі, в тому числі і регламентація повноважень територіальних громад у сфері земельних відносин. Дана тенденція зумовлена багаторічним досвідом формування відносин шляхом оренди. Однак прийнята Стратегія впроваджує нові

підходи в систему управління земельними відносинами та визначає переважну роль територіальних громад. Стратегічні орієнтири розвитку земельних відносин, визначені Стратегією, представлені в таблиці 2.8.

Таблиця 2.8 – Стратегічні орієнтири розвитку земельних відносин

Стратегічна ціль	Завдання
Стратегічний пріоритет № 1. Покращити доступність, цілісність та інтегрованість реєстрів	Забезпечити дотримання обмежень, визначених Законом про обіг земель (№ 552-IX)
	Зменшити кількість рейдерських атак
	Покращити якість, цілісність та доступність реєстрових даних
	Адаптувати наявну інфраструктуру для реєстрації нових видів трансакцій/прав на землю
	Регулярно надавати дані про ціни на землю на основі ринкових операцій
	Покращити правову обізнаність та можливості розв'язання земельних спорів
	Подальше удосконалення системи управління земельними відносинами
Стратегічний пріоритет № 2. Створити та забезпечити функціонування Державного аграрного реєстру	Розробити та затвердити нормативно-правову базу для Державного аграрного реєстру
	Створити, перевірити та оцінити програмне забезпечення ДАР для більшої повноти і якості записів про земельні ділянки
	Розгорнути реєстрацію в ДАР у національних масштабах із виправленням помилок і оновленням реєстрової інформації про договори оренди
	Розробити та запровадити порядок розподілу державної підтримки через ДАР
	Розширення ДАР в єдину ринкову площадку та онлайн-центр підтримки фермерів

Стратегічна ціль	Завдання
<p>Стратегічний пріоритет № 3. Покращити якість, повноту кадастрових даних та інтеперабельність електронних систем для зменшення корупції</p>	Забезпечити цілісність програмного забезпечення і даних Держгеокадастру
	Усунути монополію Держгеокадастру на функції контролю через врегулювання залучення приватного сектора
	Розробити, реалізувати та провести моніторинг стратегії зменшення корупції у земельних відносинах на всіх рівнях
	Врегулювати та запровадити систему моніторингу земельного ринку
<p>Стратегічний пріоритет № 4. Покращити іпотечне кредитування та доступ дрібних землевласників до кредитних ресурсів</p>	Створити Фонд часткового гарантування кредитів для зменшення ризиків банківського кредитування сільсько-господарських МСП
	Удосконалити нормативно-правове забезпечення для іпотечного кредитування під заставу землі
	Покращити доступ банків до надійної інформації для оцінки клієнтських ризиків
	Підвищити фінансову грамотність малих фермерів та їхню здатність готувати кредитні заявки
	Використовувати програми державної підтримки для полегшення доступу малих і середніх фермерів до кредитування
<p>Стратегічний пріоритет № 5. Підвищити спроможність місцевих громад ефективно планувати і розпоряджатися землями</p>	Надати органам місцевого самоврядування можливість розпоряджатися землями у межах адміністративних кордонів громад
	Забезпечити прозоре нормативно-правове поле для планування землекористування на різних рівнях
	Підвищити спроможність органів місцевого самоврядування збільшувати надходження від земельного оподаткування

Стратегічна ціль	Завдання
Стратегічний пріоритет № 6. Захистити та впорядкувати екологічно вразливі категорії земель	Позначити екологічно вразливі території та культурні об'єкти на публічній кадастровій карті та впорядкувати нормативну базу для дотримання екологічних обмежень
	Моніторинг використання екологічно та культурно цінних земель, оперативне реагування на виявлені порушення
Стратегічний пріоритет № 7. Здійснювати комунікаційну підтримку земельної реформи	Розвінчання міфів та збільшення обізнаності широкої громадськості
	Підвищення правової грамотності та юридична підтримка громадян
	Управління очікуваннями ключових учасників та зменшення ризиків
	Активне залучення зацікавлених учасників та створення коаліції за прозорий ринок землі
	Підтримка впровадження Державного аграрного реєстру
Моніторинг громадського сприйняття та оцінка ефективності комунікаційних кампаній	

Джерело: згруповано автором відповідно до [141]

Представлені в таблиці 2.8 завдання, котрі забезпечують реалізацію кожної Стратегічної цілі, свідчать про зміну підходів у сфері державного регулювання в частині формування прозорого реєстру для належно упорядкування та інвентаризації земель. Очевидною є тенденція розширення повноважень територіальних громад у сфері управління земельними відносинами, проведення моніторингу, максимальне висвітлення процесів, що відбуваються, та залучення громадськості в рамках розвитку комунікаційної підтримки.

До інституцій, котрі є активними учасниками та забезпечують реалізацію державної політики в розрізі стратегічних цілей реформування земельних відносин, належать: Верховна Рада України; Кабінет Міністрів України; Світовий Банк; Національний Банк України;

Міністерство аграрної політики та продовольства України; Міністерство розвитку громад і територій України; Міністерство юстиції України; Міністерство захисту довкілля та природних ресурсів України; Міністерство культури та інформаційної політики України; Міністерство цифрової трансформації України; Державна служба України з питань геодезії, картографії та кадастру; Наглядова рада; Фонд часткового гарантування кредитів; Нотаріальна палата України; Державне космічне агентство; ДП «НАІС»; Державна судова адміністрація; Державна податкова адміністрація; Безоплатна правова допомога; обласні державні адміністрації; районні державні адміністрації; місцеві органи влади.

Слід зауважити, що концептуальні зміни у діяльність суб'єктів державного регулювання сталого розвитку аграрного сектора було впроваджено в процесі адміністративно-територіальної реформи, в рамках якої було розширено повноваження органів місцевого самоврядування. Крім того, імплементація європейського досвіду окреслила зміну пріоритетів у сфері державного регулювання сталого розвитку, визначивши сталий розвиток сільських територій в якості результуючого показника, при цьому розвиток аграрного сектора виступає інструментом досягнення цілей сталого розвитку. Окреслені зміни визначили важливість формування ієрархії взаємодії між суб'єктами та об'єктами державного регулювання сталого розвитку аграрного сектора й оточуючим середовищем як складового елемента нормативно-правового механізму ДР СР АС. При цьому забезпечення результативності взаємодії між визначеними складниками розширить можливості в частині досягнення максимального ефекту при розробці та реалізації стратегічних, програмних та прогнозних документів, котрі формують політику державного регулювання сталого розвитку аграрного сектора.

В даному аспекті важливим є впровадження системи оцінки результативності нормативно-правового механізму ДР СТ АС. Для забезпечення постійного

моніторингу результативності його функціонування, блок оціночних показників було включено в якості окремого елемента. Проведення оцінки в рамках першого оціночного індикатора передбачає визначення ступеня відповідності цільових орієнтирів сталого розвитку аграрного сектора Національній економічній стратегії на період до 2030 року [29] та Державній стратегії регіонального розвитку на 2021—2027 роки [94]. В розрізі другого оціночного індикатора передбачено проведення аналізу узгодженості діючих законів та підзаконних нормативно-правових актів, котрі визначають пріоритети державної політики сталого розвитку аграрного сектора. Отримані результати дозволять визначити коло проблемних питань, котрі потребують регламентації в законодавчій площині. Усунення невідповідностей в розрізі першого та другого оціночних критеріїв дозволить більш ґрунтовно підійти до формування стратегічних, програмних та прогнозних документів й досягти максимальної узгодженості між ними.

Встановлено відсутність єдиного підходу до сталого розвитку аграрного сектора та сільських територій, що ускладнює процес імплементації єдиної концепції сталого розвитку аграрного сектора України та знижує результативність його державного регулювання. Визначено, що політика державного регулювання сталого розвитку аграрного сектора потребує вдосконалення в частині формування системи взаємодії та ієрархії підпорядкування інституцій аграрного сектора, сільських територій, уряду, органів державного управління, органів управління регіонального рівня та органів місцевого самоврядування з урахуванням їх можливого впливу при розробці стратегічних, програмних та прогнозних документів. Окреслено важливість впровадження системи оціночних показників для проведення моніторингу результативності функціонування нормативно-правового механізму державного регулювання сталого розвитку аграрного сектора економіки України.

2.4 Нормативно-правова регламентація аграрної політики в умовах воєнного стану

Результативне функціонування механізмів державного регулювання розвитку аграрного сектора можливе за умови належного нормативно-правового забезпечення. В правовому полі формуються базові засади реалізації державних політик, визначаються суб'єкти інституційного середовища, напрями та інструменти державної підтримки тощо. Будь-які зміни в механізмах державного регулювання є результатом трансформацій у правовому полі.

Особливої актуальності питання формування нормативно-правового підґрунтя щодо реалізації державної економічної політики в цілому та аграрної політики зокрема набуло в умовах військового стану, котрий діє на території України з 24 лютого 2022 р. При цьому питання продовольчої безпеки набуло критичного значення в умовах штучного обмеження експорту сільськогосподарської продукції з України та ведення активних бойових дій на її територіях. Окреслені фактори стали головними чинниками впливу, котрі поглибили ризики посівної кампанії – 2022 та призвели до таких негативних наслідків, як:

- брак обігових коштів у суб'єктів господарювання аграрного сектора, котрі обумовлені значним скороченням експорту;

- нестача фахівців та робітників, котрі долучились до територіальної оборони або вступили до лав Збройних сил України;

- зменшення кількості сільськогосподарських угідь, придатних та «умовно безпечних» для проведення посівної кампанії;

- обмежений доступ до дизельного пального;

- зміна логістичних маршрутів;

- затримка поставок посівного матеріалу, засобів захисту рослин та їх значне здорожчання.

Отже в умовах реалій сьогодення вкрай важливими виявились питання щодо проведення

посівної кампанії 2022 року в Україні як основи формування аграрного потенціалу країни та забезпечення продовольчої безпеки. Враховуючи важливість збереження експортного та бюджетоформуючого потенціалів аграрного сектора, у відповідь на окреслені ризики, урядом країни було прийнято ряд нормативно-правових документів, котрі регламентують питання підтримки суб'єктів господарювання аграрного сектора в розрізі фінансово-кредитних інструментів, окреслюють особливості державного регулювання земельних відносин в умовах воєнного стану та регулюють питання ліцензування й експорту певних видів сільськогосподарської продукції.

Зауважимо, що відсутність обігових коштів, за твердженням аграріїв, стало ключовим проблемним питанням при проведенні посівної кампанії 2022 р. Враховуючи важливість державної підтримки суб'єктів господарювання аграрного сектора, було затверджено комплекс заходів фінансової підтримки для проведення посівної. Так, у відповідності до Постанови КМУ «Про внесення змін до деяких актів Кабінету Міністрів України щодо забезпечення кредитної підтримки сільськогосподарським товаровиробникам» № 378 від 27.03.2022 р. [177] для суб'єктів господарювання аграрного сектора, земельний банк яких складає до 10000 га (з оборотом не більше 20 мільйонів євро в рік), передбачено компенсацію відсоткової ставки за кредитом, розмір якого не перевищує 50,0 млн грн та термін дії якого до 6 місяців [160].

В частині регламентації земельних відносин в умовах воєнного стану, у відповідності до Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо створення умов для забезпечення продовольчої безпеки в умовах воєнного стану» 2145-ІХ від 24.03.2022 р., визначено наступні базові концепти: автоматичне поновлення на 1 рік дії договорів на використання земельних ділянок сільськогосподарського призначення усіх форм власності; спрощений порядок передачі в оренду для ведення товарного сільськогосподарського виробництва земельних ділянок

сільськогосподарського призначення державної та комунальної власності органами влади; передачу орендарями та суборендарями прав оренди та суборенди земельних ділянок сільськогосподарського призначення усіх форм власності для ведення сільського господарства; порядок державної реєстрації договорів щодо землі; підписання договорів кваліфікованими електронними підписами [178]. Окреслені зміни спрямовані на розширення площі сільськогосподарських угідь та часткової компенсації браку територій, котрі за певних причин набули умовного статусу непридатних для проведення посівної кампанії.

Слід врахувати й зміни до Податкового кодексу, регламентовані Законом України «Про внесення змін до Податкового кодексу України та інших законодавчих актів України щодо дії норм на період дії воєнного стану» №2120-IX від 15.03.2022 р. [179], відповідно до яких фізичні особи-підприємці, річний обіг яких є меншим за 10 млрд грн, можуть стати платником податку 3-ї групи з 1.04.2022 р. за умови подання відповідної заяви, що значно знижує їх податкове навантаження (2% від обороту) [179]. Такі зміни впроваджені на період дії військового стану, а після його скасування ФОП автоматично повертаються до діючої системи оподаткування. У складі позитивних змін слід відмітити й скасування плати за землю за земельні ділянки, на яких ведуться бойові дії, на тимчасово окупованих територіях, засмічені вибухонебезпечними предметами та/або на яких наявні фортифікаційні споруди [179].

На виконання Постанови КМУ «Про внесення змін у додатки 1 і 5 до Постанови Кабінету Міністрів України від 29 грудня 2021 р. № 1424, №207 від 05.03.2022 р. [180] впроваджено заборону на експорт таких сільськогосподарських товарів, як: жито, овес, гречка, просо, цукор, сіль (придатну для споживання людьми), живу велику рогату худобу (ВРХ), м'ясо та їстівні м'ясні субпродукти з ВРХ (солоні, в розсолі та ін.). 12.03.2022 р. до списку товарів було додано мінеральні та хімічні добрива (азотні, фосфорні, калійні та інші). Регламентовано можливість проведення

ліцензування в автоматичному режимі для експорту пшениці, суміші пшениці та жита (меслин), кукурудзи, м'яса та яєць свійських курей, соняшnikової олії [180].

Враховуючи актуальність питання щодо збереження людського потенціалу аграрної галузі було прийнято Постанову КМУ «Деякі питання бронювання військовозобов'язаних в умовах правового режиму воєнного стану» №194 від 3.03.2022 р., у відповідності до якої суб'єктам господарювання була надана можливість надсилати пропозиції щодо необхідної кількості працівників для бронювання із належним обґрунтуванням [181].

Визначені зміни в нормативно-правовому полі дозволили частково нівелювати вплив дії негативних чинників на функціонування аграрного сектора країни в умовах воєнного стану [182, с. 187]. Однак активні процеси у сфері регулювання земельних відносин окреслили низку питань, котрі потребували додаткової регламентації в умовах прийняття Закону України №2145-IX [178]. Для їх узгодження та забезпечення належної імплементації обраного курсу реформування було прийнято Закон №2247-IX від 12.05.2022 «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо особливостей регулювання земельних відносин в умовах воєнного стану» [183]. Даним нормативно-правовим актом регламентовано зокрема порядок передачі земель комунальної власності в оренду; врегульовано питання щодо передачі земель с.г. призначення для товарного с.г. виробництва без зміни цільового призначення; узгоджено питання передачі земель комунальної власності с.г. призначення в частині зняття обмеження щодо зміни цільового призначення. В даному контексті слід також зауважити й про затвердження механізму зміни цільового призначення землі в період зупинення функціонування ДЗК та виникнення певних, чітко визначених умов. Зокрема, питання зміни цільового призначення земель також регламентується й Законом №2254 від 12.05.2022 «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо першочергових заходів реформування сфери містобудівної діяльності» [184].

В частині регламентації земельних відносин між органами місцевого самоврядування та приватними особами накладено заборону на передачу земель комунальної власності у приватну власність при обмеженні функціонування ДЗК. Спрощено вимоги щодо розробки документації із землеустрою в частині скасування обмеження на строки її виготовлення. В частині врегулювання питання щодо розрахунку нормативної грошової оцінки затверджено функції Міністерства аграрної політики та продовольства України щодо визначення усереднених показників нормативної грошової оцінки на одиницю площі у випадках, передбачених ст. 13 Закону України «Про оцінку земель» [185]. Окреслені зміни розширюють функції органів місцевого самоврядування в питаннях врегулювання земельних відносин, що, відповідно, підтверджує посилення їх ролі як суб'єктів впливу механізмів державного регулювання сталого розвитку аграрного сектора економіки України.

Введення ряду обмежень, котрі безпосередньо впливали на діяльність аграрного сектора та регламентацію земельних відносин, обумовлені закриттям Державного земельного кадастру та Державного реєстру речових прав на нерухоме майно, в умовах запровадження воєнного стану було вимушеною дією, що потребувала подальшої регламентації. Для врегулювання даного питання та відновлення нотаріальних дій щодо реєстрації прав на нерухоме майно, в тому числі і в сфері земельних відносин, було прийнято Постанову КМУ від 19.04.2022 № 480 «Про внесення змін до деяких постанов Кабінету Міністрів України щодо діяльності нотаріусів та функціонування єдиних та державних реєстрів, держателем яких є Міністерство юстиції, в умовах воєнного стану» [186]. В частині дотримання прав держави, фізичних та юридичних осіб щодо забезпечення ведення діяльності державного земельного кадастру було прийнято Постанову КМУ від 07.05.2022 №564 «Деякі питання ведення та функціонування Державного земельного кадастру в умовах воєнного стану» [187]. Серед кола регламентованих питань даною постановою, зокрема,

було визначено перелік дій, котрі можуть здійснювати виключно державні кадастрові реєстратори й строки їх надання та ті дії, котрі можуть бути надані адміністраторами ЦНАПу. Також було визначено перелік адміністративно-територіальних одиниць, де обмежується доступ користувачів до даних ДЗК й перелік користувачів, котрі мають доступ після введення воєнного стану.

Окреслені нормативні акти в сфері регламентації земельних відносин визначили необхідність внесення змін до типового договору оренди, котрий передбачає спрощену процедуру передачі землі в оренду для ведення товарного с.г. виробництва та виключає необхідність проведення торгів у період дії воєнного стану. Серед ключових елементів, котрі повинні бути враховані в договорі, визначено наступні (рисуюнок 2.15):

<p>зазначення кадастрового номера земельної ділянки лише у разі його наявності</p>	<p>розмір орендної плати не може перевищувати 8 відсотків нормативної грошової оцінки земельної ділянки, що визначається від середньої нормативної грошової оцінки одиниці площі ріллі по області</p>	<p>строк оренди ділянки встановлюється до одного року</p>
<p>відсутність у орендаря переважного права на поновлення договору оренди, укладеного під час дії воєнного стану, на новий строк</p>	<p>укладання договору оренди землі лише в електронній формі, який засвідчується кваліфікованими електронними підписами орендаря і орендодавця</p>	<p>здійснення державної реєстрації договору оренди землі районною військового адміністрацією у Кпізі реєстрації землеволоділь і змдлкористувань</p>

Рисуюнок 2.15 – Базові вимоги до Типового договору оренди землі в умовах дії Закону України №2145

Джерело: згруповано автором у відповідності до [188]

Регламентація земельних відносин після припинення чи скасування воєнного стану в Україні (або на окремих її територіях) також є одним із важливих аспектів функціонування нормативно-правового механізму державного регулювання сталого розвитку аграрного сектора. Для врегулювання даного питання Постановою КМУ №563 від 10.05.2022 р. [170]

визначено порядок передачі даних про реєстрацію земель до центрального органу виконавчої влади (або іншого територіального органу чи державного підприємства), котрі наділені відповідними повноваженнями щодо реалізації державної політики в сфері земельних відносин [188] та окреслено граничний термін виконання – один місяць. Регламентація даного аспекту спрямована на усунення можливих суперечностей у частині виконання зобов'язань сторін в рамках укладеного договору оренди землі. Даною постановою також впроваджено й обмеження доступу до ДЗК сертифікованим інженерам-землевпорядникам та призупинено дію Постанови № 1438 від 29.12.2021 р. «Деякі питання реалізації пілотного проекту щодо внесення до Державного земельного кадастру відомостей про земельні ділянки сертифікованими інженерами-землевпорядниками» в період дії воєнного стану та в місячний строк після його скасування [189].

В частині державної підтримки у складі нормативно-правового механізму державного регулювання сталого розвитку аграрного сектора слід відмітити прийняття Постанови КМУ №916 від 29.07.2022 р. «Про внесення змін до постанов Кабінету Міністрів України від 24 січня 2020 р. № 28 і від 14 липня 2021 р. № 723» [190], котра регламентує пролонгацію надання кредитів суб'єктам господарювання аграрного сектора для забезпечення збору врожаю за програмою «Доступні кредити 5-7-9» до 31.10.2022 р. з максимальною сумою кредиту – 90,0 млн грн. Також даною постановою регламентовано продовження строку дії кредитних договорів, які надавались аграріям під 0% річних на посівну кампанію з 6 місяців до 1 року. Окреслені ініціативи спрямовані на розширення можливостей суб'єктів господарювання аграрного сектора в підготовці до посівної кампанії 2023 р.

Серед позитивних новацій слід відмітити відкриття Державного аграрного реєстру (далі – ДАР), котрий є якісним інструментом фінансово-економічного механізму державного регулювання сталого розвитку

аграрного сектора. Дана платформа виступає онлайн-майданчиком для взаємодії держави та представників аграрного бізнесу щодо отримання допомоги. Перевагами даного інструменту, зокрема, є можливість подачі заявки та відстеження зміни її статусу он-лайн. У рамках функціонування означеного інструмента окреслено базові умови щодо надання державної підтримки фермерів, котрі представлено в таблиці 2.9.

Таблиця 2.9 – Напрями державної підтримки фермерів у рамках функціонування ДАР, 2022 р.

Термін подачі заявок	Розмір підтримки	Отримувач	Організатор
До 15 листопада 2022 р.	За 1 га земель сільськогосподарського призначення 3100 грн, але не більше, ніж 372 тис. грн для одного отримувача	Господарства, що мають у власності та/або користуванні від 1 до 120 га сільгоспугідь.	Бюджетна програма «Підтримка фермерських господарств та інших виробників с/г продукції»
До 15 листопада 2022 р.	На кожну корову, яка перебуває у власності отримувача, ідентифіковану та зареєстровану відповідно до законодавства станом на дату подання заявки	Для господарств та інших виробників с/г продукції, які мають у власності від 3 до 100 корів	Бюджетна програма «Підтримка фермерських господарств та інших виробників с/г продукції»
До 9 жовтня 2022 р.	Поліетиленові зернові рукава	Площа землі в офіційній обробці (у власності чи оренді) від 100 до 10 000 га; розташування оброблювальних земель на підконтрольних уряду територіях України	«Отримання гуманітарної допомоги від ФАО у вигляді тимчасових засобів зберігання сільськогосподарської продукції (рукавів)»

Джерело: згруповано автором за даними [191]

Окреслені зміни у нормативно-правовому полі свідчать про те, що державна економічна політика орієнтована на збереження аграрної галузі та забезпечення продовольчої безпеки. При цьому Міністерство аграрної політики та продовольства України ініціює зміни, котрі

дозволяють ефективно реагувати на сучасні виклики. Однак експерти наголошують на важливості активізації процесів стратегування [192]. При цьому повинно бути досягнуто єдине бачення щодо розвитку аграрного сектора між спільнотою аграрного бізнесу та урядом. Саме за умови формування стратегічного бачення щодо розвитку аграрного сектора, визначення стратегічних пріоритетів та їх затвердження в нормативно-правовому полі дозволить більш ефективно реагувати на внутрішні та зовнішні виклики.

В рамках запровадження «Нової аграрної політики» [193] окреслено стратегічні цілі розвитку аграрного сектора України на період до 2032 р. Базовими нормативно-правовими актами, котрі виступили основою для формування вектора розвитку аграрного сектора, є НЕС-2030 [29], Концепція Державної цільової програми розвитку аграрного сектора економіки на період до 2022 р. [96], Розпорядження КМУ № 688-р від 14 серпня 2019 р. «Про схвалення Стратегії зрошення та дренажу в Україні на період до 2030 року» [176], Розпорядження КМУ № 995-р від 23 вересня 2015 р. «Про схвалення Концепції розвитку сільських територій» [59], Розпорядження КМУ № 489-р від 19 липня 2017 р. «Про затвердження плану заходів з реалізації Концепції розвитку сільських територій» [194].

Аналізуючи Проект Плану відновлення України в частині стратегічного розвитку аграрного сектора [193], було визначено три ключові етапи, в рамках яких відбуватимуться трансформаційні зміни. Розглянемо кожен з них в розрізі двох стратегічних цілей «Економічна трансформація АПК» та «Розвиток аграрної інфраструктури» (таблиця 2.10).

Представлені в таблиці 2.10 дані свідчать про те, що цільовими орієнтирами сталого розвитку аграрного сектора на період до 2032 р. виступають економічні трансформації АПК та розвиток інфраструктури.

Таблиця 2.10 – Стратегічні цілі розвитку аграрного сектора за напрямом «Нова аграрна політика», 2022 -2032 рр.

Індикатор/ Період	Етап 1: червень 2022 року – кінець 2022 року	Етап 2: січень 2023 року – грудень 2025 року	Етап 3: січень 2026 року – грудень 2032 року
<i>Стратегічна ціль 1.</i>	<i>Економічна трансформація АПК</i>		
Оперативні цілі	Збереження економічного потенціалу галузі АПК	Відновлення економічного потенціалу галузі АПК	Стрімке зрос- тання економіч- них показників галузі АПК
Вимірний показник досягнення оперативної цілі	Забезпечення продовольчої безпеки. Проведення збиральної та посівної кампаній на 90% підконтрольних посівних площ.	Післявоєнний час – потужний старт. Відновлення галузі до довоєнного рівня.	50% експортного потенціалу зернових буде перероблятися. Збільшення на 20-85% товарного виробництва продукції тваринництва
<i>Стратегічна ціль 2.</i>	<i>Розвиток аграрної інфраструктури</i>		
Оперативні цілі	Налагодження нових логістичних маршрутів, активізація експорту, оптимізація внутрішньої логістики	Залучення інвес- тицій у галузь АПК, зокрема в інфраструктуру. Залучення в еко- номічний оборот земельних масивів у обсязі, що існував до війни	Диверсифікація експортних ризиків. Кардинальне підвищення ефективності використання земель
Вимірний показник досягнення оперативної цілі	Реалізація експортного потенціалу на рівні не менше 60% від можливих обсягів	Диверсифікація логістики – збіль- шення потенціалу експорту ~12 млн тонн зернових (1 млн тонн/місяць, 10 елеваторів по 100 тис. тонн), валютна виручка 3,5 млрд дол. на рік. Відновлення земельних ресур- сів - 30 млрд грн. щорічно економіч- ного ефекту від виробничого використання таких земель.	Розвиток річкової логістики по Дунаю – збільшення потенціалу експорту ~12 млн тонн продукції переробки, валютна виручка 18 млрд дол. на рік (із розрахунку ціни \$1500/тонна). Комерціалізація наукових розробок - +1% ВВП

Джерело: згруповано автором за даними [193]

Зауважимо, що в НЕС-2030 окреслено сім стратегічних напрямів розвитку аграрного сектора, що, відповідно, свідчить про скорочення кількості стратегічних цілей та визначення в якості пріоритетних розвиток експортного потенціалу та зростання частки галузі тваринництва в структурі валової товарної продукції. Дана динаміка окреслює необхідність розширення діючих інструментів державної підтримки малих та середніх суб'єктів господарювання аграрного сектора для забезпечення досягнення вимірних показників.

У частині включення інструментарію стратегування в нормативно-правовий механізм державного регулювання сталого розвитку слід зауважити, що «Нова аграрна політика», як складова Проєкту Плану відновлення України, структурно відповідає вимогам до стратегічного планування, адже містить стратегічні цілі, оперативні цілі, вимірні показники оцінки результативності та конкретні проєкти, котрі забезпечать досягнення цільових орієнтирів розвитку. Однак, враховуючи зміни адміністративно-територіального устрою країни та розширення повноважень органів місцевої влади, в тому числі і в частині земельних відносин, доцільно забезпечити узгодження реалізації конкретних проєктів із затвердженими Стратегіями розвитку територіальних громад, що дозволить підвищити ефективність реалізації локальних проєктів, а у підсумку – підвищить результативність вимірних показників трансформації аграрного сектора та розвитку аграрної інфраструктури.

РОЗДІЛ 3. СТАН І РЕЗУЛЬТАТИВНІСТЬ РЕАЛІЗАЦІЇ МЕХАНІЗМІВ ДЕРЖАВНОГО РЕГУЛЮВАННЯ СТАЛОГО РОЗВИТКУ АГРАРНОГО СЕКТОРА

3.1 Трансформація векторів виробництва як інструмента державного регулювання сталого розвитку аграрного сектора економіки України

Одним із вагомих чинників впливу на розвиток економіки України є результативність функціонування аграрного сектора. Протягом останніх років у сфері публічної політики спостерігається посилення уваги до галузі через зростання її бюджетоутворюючого та експорторієнтованого впливу. Водночас у 2020 р. аграрний сектор забезпечив робочими місцями 17,1% працездатного населення країни, що є другим за вагомістю показником у загальній структурі зайнятого населення за видами економічної діяльності. Враховуючи сучасні орієнтири розвитку країни в частині набуття статусу кандидата до ЄС, важливим є визначення стратегічних орієнтирів розвитку аграрного сектора з урахуванням діючих результатів його функціонування.

Оціночні індикатори результативності державного регулювання розвитку аграрного сектора лежать у площині економічної, соціальної та екологічної складових. При цьому саме питання досягнення їх рівноважного впливу при формуванні вектора регуляторної політики наразі є вкрай важливим, адже фундаментальною основою європейської політики розвитку аграрного сектора виступає забезпечення розвитку сільських територій. Балансу між розвитком аграрного сектора та сільських територій можна досягти за умови збереження господарств населення, котрі, з одного боку, виступають основою збереження сільських територій, національних традицій, історико-культурної спадщини, а з іншого – є гравцями на ринку виробників сільськогосподарської продукції [195].

З метою оцінки зміни напрямів державного регулювання розвитку аграрного сектора розглянуто структурне співвідношення між суб'єктами господарювання нефінансових корпорацій та сектора державного управління й домашніми господарствами за період 1990-2020 рр., котре представлено на рисунку 3.1.

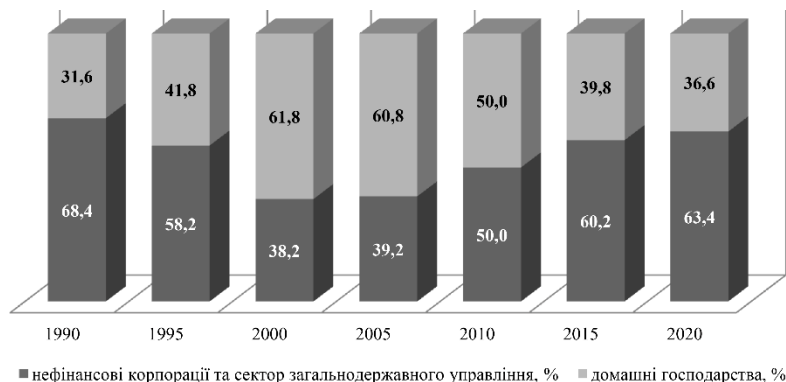

Рисунок 3.1 – Структурне співвідношення виробників сільськогосподарської продукції в Україні, 1990-2020 рр., %

Джерело: побудовано автором за даними [196]

Представлені на рисунку 3.1 дані вказують на відсутність сталої тенденції між частками суб'єктів господарювання – виробників сільськогосподарської продукції. Однак у розрізі наведених даних очевидною є наявність тенденцій до зростання або скорочення частки господарств населення в загальній структурі в певні періоди. Так, у період 1990-2000 рр. відбулось скорочення обсягів виробництва сільськогосподарської продукції суб'єктами господарювання нефінансових корпорацій та сектора загальнодержавного управління з 68,4% (1990 р.) до 38,2% (2000 р.). Проте в період 2000-2005 рр. спостерігається найбільше зростання частки виробництва сільськогосподарської продукції домашніми господарствами в загальній структурі до 61,8% (2000 р.) та 60,8% (2005 р.) відповідно. В світлі

окресленої динаміки зауважимо, що в своїх дослідженнях Гладій М.В. та Лузан Ю.А. саме часовий проміжок з 2000 р. по 2010 р. визначають періодом найбільш активних ринкових трансформацій аграрного сектора, протягом якого було прийнято 150 спеціальних законів, що дало змогу господарствам населення нарощувати обсяги виробництва сільськогосподарської продукції [197, с. 9].

В якості наступного етапу, який характеризується наявністю протилежної тенденції, можна умовно позначити період 2010-2020 р., в якому очевидною є динаміка скорочення частки виробництва сільськогосподарської продукції домашніми господарствами з 50,0 % в 2010 р. до 36,6% в 2020 р. Представлена динаміка вказує на відсутність результативності заходів державного регулювання щодо підтримки розвитку господарств населення, які діяли протягом даного періоду. Очевидною є необхідність перегляду підходів державного регулювання, а також запровадження заходів по формуванню концептуальної моделі сталого розвитку аграрного сектора, орієнтованої на збереження потенціалу сільських територій та розвитку господарств населення як важливої структурної одиниці в системі виробництва сільськогосподарської продукції.

Враховуючи те, що одним із оціночних індикаторів результативності функціонування аграрного сектора виступає обсяг виробництва сільськогосподарської продукції, розглянемо його динаміку за період 2010-2020 рр., представлену на рисунку 3.2. Досліджуючи динаміку обсягів виробництва сільськогосподарської продукції в якості індикатора оцінки результативності державного регулювання розвитку аграрного сектора, зауважимо, що позитивним чинником є зростаючий характер трендів як в розрізі нефінансових корпорацій та сектора загальнодержавного управління, так і в розрізі домашніх господарств.

Рисунок 3.2 – Динаміка виробництва сільськогосподарської продукції в Україні, млн грн, 2010-2020 рр.

Джерело: побудовано автором за даними [196]

Високий коефіцієнт детермінації та зростаючий характер лінійних трендів свідчить про тісний зв'язок між щорічними значеннями показника, що вказує на відсутність значних варіаційних розбіжностей в досліджуваному часовому ряді. До складу негативних чинників належить поглиблення розриву між фактичними обсягами виробництва сільськогосподарської продукції в розрізі досліджуваних суб'єктів господарювання в 2020 р. у порівнянні з 2010 р. Так, показник виробництва сільськогосподарської продукції домашніми господарствами в 2010 р. (94775,0 млн грн) був рівнозначним до показника, отриманого суб'єктами господарювання нефінансових корпорацій та сектора загальнодержавного управління (94630,0 млн грн). Однак у 2020 р. встановлено протилежну динаміку, де 566248,0 млн грн вироблено сільськогосподарської продукції суб'єктами господарювання нефінансових корпорацій та сектора загальнодержавного управління,

а домашніми господарствами – на 42,3% менше, що в абсолютних одиницях склало 326604,0 млн грн. При цьому дана тенденція набула свого початку в 2011 р. та характеризується поглибленням негативної динаміки в частині збільшення розриву між обсягами виробництва досліджуваних суб'єктів господарювання.

Проведемо поглиблений аналіз у розрізі сфер діяльності та напрямів виробництва аграрного сектора. Так, на рисунку 3.3 представлено динаміку виробництва продукції сільського господарства.

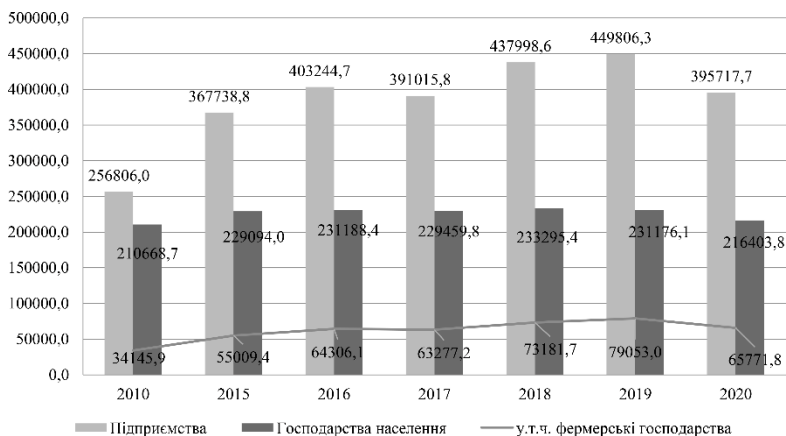

Рисунок 3.3 – Динаміка виробництва продукції сільського господарства, 2010-2020 рр., млн грн в співставних цінах 2016 р.

Джерело: побудовано автором за даними [196]

Представлена на рисунку 3.3 динаміка виробництва сільськогосподарської продукції свідчить про зростання обсягів виробництва протягом досліджуваного періоду. В розрізі підприємств спостерігається значне зростання обсягів виробництва в 2015 р. у порівнянні з показником 2010 р., що склало 43,2% у відносному вимірі та 365170,74 млн грн у абсолютних одиницях. У розрізі господарств населення також визначено динаміку зростання, проте темп приросту склав 8,8%, а в абсолютних одиницях –

18425,3 тис. грн. Порівняльна динаміка визначає, що в 2020 р. обсяг виробництва сільськогосподарської продукції в господарствах населення дорівнює показнику 2010 р. У розрізі підприємств темп приросту в 2020 р., у порівнянні з показником 2010 р., склав 54,1%. Однак слід зауважити, що обсяг виробництва сільськогосподарської продукції підприємствами в 2020 р., у порівнянні з 2019 р., характеризується спадною динамікою на рівні 12,0%, що в абсолютних одиницях склало 54088,6 млн грн. Динаміка виробництва сільськогосподарської продукції в розрізі фермерських господарств протягом досліджуваного періоду є співставною з показниками по підприємствах, де спостерігається зростаючий тренд у період до 2016 р. Потім падіння обсягів виробництва сільськогосподарської продукції в 2017 р., пік зростання – в період 2018-2019 рр. і спад у 2020 р. Отже, аналізуючи представлені результати з проекцією на функціонування механізмів державного регулювання сталого розвитку аграрного сектора, очевидно, що постає позитивний тренд зростання в період 2010-2020 рр. та ідентичність тенденцій у розрізі підприємств та фермерських господарств. Зміна щорічних темпів росту виробництва сільськогосподарської продукції господарствами населення є незначною та коливається в межах 1,0%, падіння обсягів виробництва є найбільшим у 2020 р. в порівнянні з показником 2019 р. і визначається на рівні 6,4%.

Представлена динаміка підтверджує низьку результативність державної політики в сфері підтримки дрібних сільськогосподарських виробників. Також дана динаміка вказує на можливі негативні наслідки в частині розвитку територіальних громад щодо зайнятості населення та наповнення бюджету, адже питання безробіття є головною проблемою територіальних громад, сформованих на сільських територіях.

Враховуючи відмінність трендів виробництва в розрізі підприємств та господарств населення, визначимо тенденції виробництва в розрізі галузей. Динаміка виробництва продукції рослинництва представлена на рисунку 3.4.

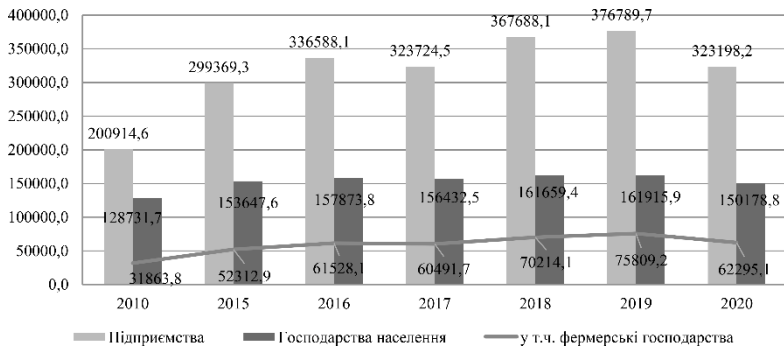

Рисунок 3.4 – Динаміка виробництва продукції рослинництва, 2010-2020 рр., млн грн в співставних цінах 2016 р.

Джерело: побудовано автором за даними [196]

Представлені на рисунку 3.4 дані щодо динаміки виробництва продукції рослинництва мають аналогічну динаміку з попередніми даними, що є цілком обґрунтованим, враховуючи орієнтацію підприємств та фермерських господарств на виробництво продукції рослинництва. Частка продукції рослинництва в загальній структурі виробництва сільськогосподарських підприємств у 2015 р. складала 78,2%, а в 2020 р. – 81,7%. У розрізі фермерських господарств частка виробництва продукції рослинництва характеризується наступною динамікою – 93,3% та 94,7% відповідно. В розрізі господарств населення досліджувана тенденція характеризується такими значеннями: в 2015 р. – 61,1%, в 2020 р. – 69,4% відповідно. Досліджена динаміка окреслює пріоритетність виробництва продукції рослинництва в розрізі сільськогосподарських підприємств, котра характеризується незначним зростанням частки рослинництва в загальній структурі 2020 р. у порівнянні з 2010 р. У розрізі фермерських господарств чітко виражена пріоритетність виробництва продукції рослинництва, частка якої в загальній структурі сягає майже 95,0%. Частка виробництва продукції рослинництва в господарствах населення в

2020 р. у порівнянні з 2010 р. зростає на 8,3%, однак в порівнянні з сільськогосподарськими підприємствами та фермерськими господарствами вона є найменшою.

Завершуючи огляд тенденцій у сфері сільськогосподарського виробництва, розглянемо динаміку виробництва продукції тваринництва, котра представлена на рисунку 3.5.

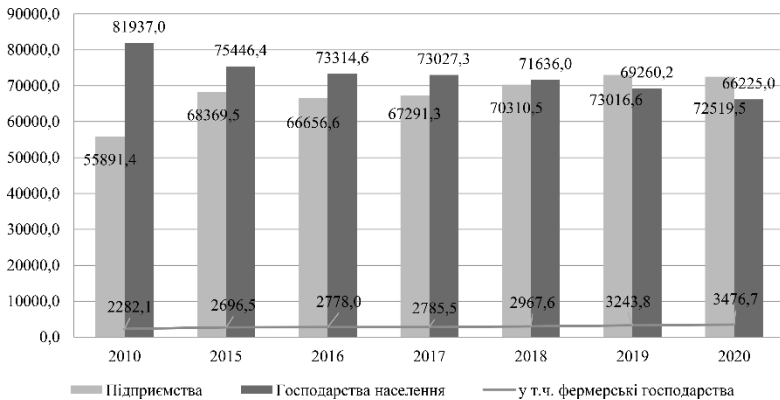

Рисунок 3.5 – Динаміка виробництва продукції тваринництва, 2010-2020 рр., млн грн в співставних цінах 2016 р.

Джерело: побудовано автором за даними [196]

Представлена на рисунку 3.5 динаміка виробництва продукції тваринництва в розрізі досліджуваних суб'єктів господарювання визначає інший вектор виробничих тенденцій. Так, обсяг виробництва продукції тваринництва був найбільшим у господарствах населення в 2010 р. та перевищив показник у розрізі сільськогосподарських підприємств на 46,6%. Однак динаміка 2020 р. свідчить про зростання обсягів виробництва продукції тваринництва сільськогосподарськими підприємствами на 29,8%, при зменшенні його частки в загальній структурі виробництва сільськогосподарської продукції – на 3,5%. Динаміка в розрізі господарств населення характеризується як зменшенням обсягів виробництва в 2020 р. у порівнянні з

2010 р. на 19,2%, так і зниженням частки продукції рослинництва в загальній структурі на 8,3%. Динаміка росту в 2020 р., у порівнянні з 2010 р., в розрізі фермерських господарств визначена на рівні 52,3%, однак в абсолютних одиницях вона є незначною і складає 1194,6 млн грн.

Отримані результати підтверджують значну варіативну розбіжність обсягів виробництва сільськогосподарської продукції в розрізі досліджуваних суб'єктів господарювання, що, відповідно, дозволяє стверджувати про необхідність корегування діючих інструментів державного регулювання для досягнення результативності сталого розвитку аграрного сектора та підтверджує важливість зміни стратегії розвитку з урахування розвитку сільських територій.

Враховуючи зміни та процеси реформування земельних відносин, котрі окреслюють одним із факторів ризику концентрацію земель сільськогосподарського призначення, розглянемо структуру сільськогосподарських підприємств за кількістю підприємств в одній групі та представимо її на рисунку 3.6.

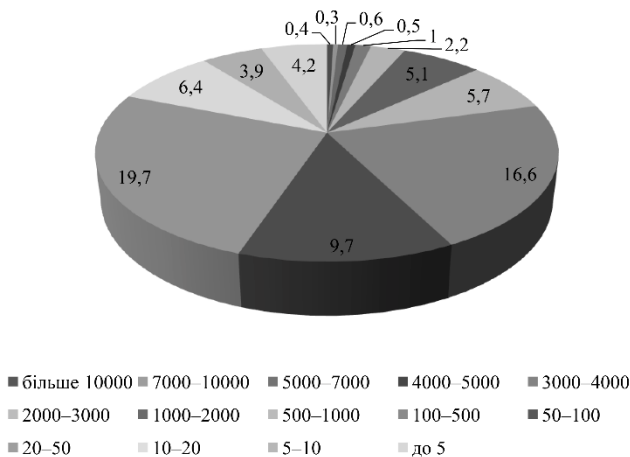

Рисунок 3.6 – Структура сільськогосподарських підприємств за кількістю, %, 2020 р.

Джерело: побудовано автором за даними [196]

Найбільшою за часткою є група сільськогосподарських підприємств, котрі мають у користуванні від 20 до 50 га. Так, частка зазначених землекористувачів визначена на рівні 19,7%. Другою за вагомістю, котра визначена на рівні 16,6%, є частка користувачів, у володінні яких знаходиться від 100 до 500 га. У складі двох найбільш чисельних груп підприємств частки фермерських господарств складають 93,6% та 68,1% відповідно. Найменшими за чисельністю є групи сільськогосподарських підприємств, у користування яких знаходиться від 7000 до 10000 га – 0,4%, та більше 10000 га – 0,3%. Фермерські господарства не представлені в розрізі зазначених груп. Зокрема, найбільша частка сільськогосподарських угідь, а саме 21,1%, знаходиться у користуванні 184 сільськогосподарських підприємств, земельний банк яких є більшим за 10000 га.

Для поглиблення аналізу в частині визначення тенденцій щодо розміру земельного банку сільськогосподарських підприємств розглянемо частку земель у користуванні в розрізі кожної групи (таблиця 3.1).

Таблиця 3.1 – Характеристика сільськогосподарських підприємств у розрізі наявного земельного банку, 2020 р.

Розмір земельного банку, га	Кількість підприємств		з них: фермерських господарств		Площа с.г. угідь у розрізі підприємств		з них у розрізі фермерських господарств	
	од	%	од	%	тис га	%	-	-
7000,01–10000,00	132	0,3	-	-	1107,0	5,5	-	-
більше 10000,00	184	0,4	-	-	4280,1	21,1	-	-
4000,01–5000,00	247	0,5	65	0,2	1099,2	5,4	402	8,3
5000,01–7000,00	263	0,6	-	-	1535,9	7,6	-	-
3000,01–4000,00	473	1,0	65	0,2	1629,9	8,1	219,2	4,6
2000,01–3000,00	1030	2,2	171	0,5	2500,3	12,4	411,1	8,5
5,01–10,00	1877	3,9	1729	5,4	14,7	0,1	13,6	0,3
до 5,00	1975	4,2	1801	5,6	6,4	0	6,0	0,1

1000,01–2000,00	2409	5,1	690	2,2	3458,9	17,1	951,3	19,8
500,01–1000,00	2716	5,7	1262	4	1957,9	9,7	897,7	18,6
10,01–20,00	3061	6,4	2797	8,8	47,7	0,2	43,7	0,9
50,01–100,00	4626	9,7	3947	12,4	333,0	1,6	282,5	5,9
100,01–500,00	7889	16,6	5369	16,9	1928,1	9,5	1258,3	26,1
20,01–50,00	9395	19,7	8795	27,6	353,3	1,7	332,4	6,9
Підприємства, що не мали сільськогосподарських угідь	11246	23,7	5160	16,2	x	x	x	x
Підприємства, що мали сільськогосподарські угіддя	36277	76,3	26691	83,8	20252,4	100	4817,8	100

Джерело: побудовано автором за даними [196]

Наведені в таблиці 3.1 дані вказують на те, що найбільше землі знаходиться у користуванні підприємств, земельний банк яких є більшим за 10 тис га. В умовах зняття заборони на продаж землі занепокоєння чинить той факт, що п'ята частина земельного фонду країни знаходиться у користуванні 184 підприємств. Якщо взяти до уваги дані, представлені в таблиці 3.1, то окреслюється тенденція, за якої 8022,2 тис. га земельного фонду володіють 826 підприємств, серед яких лише 65 є фермерськими господарствами і володіють лише 402 тис. га із зазначеної загальної кількості.

Отже в 2020 р. 39,1% земельного фонду сконцентровано у сільськогосподарських підприємств, що є наслідком державної підтримки великих сільськогосподарських підприємств та відсутності дієвих інструментів підтримки середніх та дрібних сільськогосподарських виробників.

Продовжуючи огляд структури земельного банку, котрий знаходиться у користуванні підприємств, зазначимо, що другою за площею сільськогосподарських угідь є група підприємств, у користуванні якої знаходиться від 1000 до 2000 га землі. 27,5% земель даної групи знаходиться у користуванні фермерських господарств. Третю групу складають підприємства, у користуванні яких

від 2000 до 3000 га (частка фермерських господарств – 16,4%). Частки підприємств із земельним банком від 500 га до 1000 га та від 100 га до 500 га складають 9,7% та 9,5 % відповідно в загальній структурі. Окреслена динаміка свідчить про те, що питання концентрації земель є вкрай важливим, і саме наразі повинна бути забезпечена прозорість у функціонуванні електронного земельного кадастру для усунення можливості впровадження корупційних схем після відкриття доступу до ринку земель сільськогосподарським підприємствам.

Розвиток аграрного сектора є результатом реалізації заходів, котрі лежать в площині державного регулювання економіки. Досягнення результативності розвитку галузі можливе за умови впровадження методів прямого та непрямого впливу, дотримання принципів і впровадження інструментів прогнозування та стратегування. В умовах посилення внутрішніх та зовнішніх викликів, визначення структурних взаємозв'язків та проведення оцінки рівня впливу найбільш вагомих складників дозволить підвищити результативність державного регулювання.

Наразі базовим концептом державного регулювання сталого розвитку аграрного сектора є забезпечення продовольчої безпеки, що, в свою чергу, передбачає проведення оцінки трендів виробництва як в розрізі суб'єктів господарювання аграрного сектора, так і в розрізі галузей (рослинництво та тваринництво). Зростання частки продукції сільського господарства в структурі валового внутрішнього продукту свідчить про позитивний вплив заходів державного регулювання. Однак визначено й негативні тенденції в частині скорочення обсягів виробництва сільськогосподарської продукції в господарствах населення, що вказує на важливість адаптації діючих інструментів державного регулювання на дану групу суб'єктів господарювання аграрного сектора. Нарощування сільськогосподарського виробництва в господарствах населення та забезпечення їх стійкого розвитку матиме мультиплікативний вплив і на розвиток людського потенціалу та збереження сільських територій, що є вкрай важливим в умовах набуття Україною статусу кандидата до ЄС.

Для визначення тенденцій щодо трансформації векторів виробництва було розраховано ланцюгові темпи росту обсягів виробництва продукції сільського господарства за суб'єктами господарювання (підприємства та господарства населення) та галузями виробництва (рослинництво, тваринництво) протягом 2005-2020 рр. [198]. Аналіз тенденцій виробництва в розрізі підприємств та господарств населення представлені на рисунку 3.7.

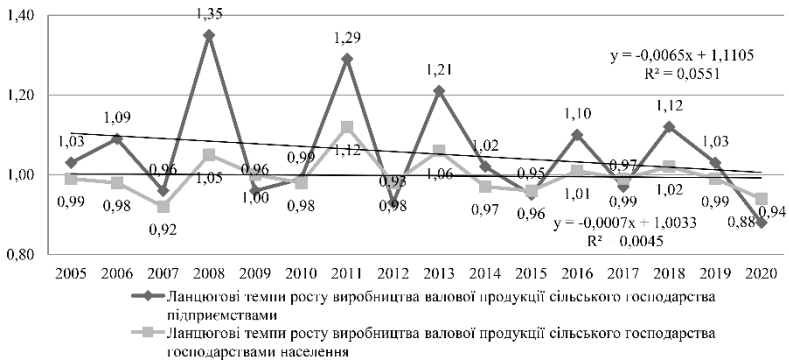

Рисунок 3.7 – Тренди ланцюгових темпів росту виробництва продукції сільського господарства економіки України, 2005-2020 рр.

Джерело: побудовано автором за даними [196]

Представлені на рисунку 3.7 дані визначають варіативність значень ланцюгових темпів росту виробництва валової продукції сільського господарства. В порівняльному аспекті, в розрізі підприємств та господарств населення, визначається наявність суміжних тенденцій. Так, в розрізі підприємств та господарств населення ланцюгові темпи росту виробництва валової продукції сільського господарства характеризуються показниками зростання в 2008 р., 2011 р., 2013 р., 2016 р. та 2018 р. При цьому значення показників ланцюгових темпів росту підприємств значно перевищують аналогічні значення в розрізі господарств населення. Також спостерігається низка періодів, протягом яких йде зниження ланцюгових

темпів росту виробництва валової продукції сільського господарства. В даному контексті в розрізі господарств населення спостерігається більш негативна динаміка в порівнянні з показниками підприємств. Наявність різновекторних тенденцій обумовила відсутність зв'язку між щорічними значеннями досліджуваних показників, що підтверджують розраховані коефіцієнти детермінації, представлені на рисунку 3.7. У розрізі побудованих трендів визначено їх низхідний характер, що свідчить про можливість негативної динаміки ланцюгових темпів росту виробництва валової продукції сільського господарства як у розрізі підприємств, так і господарств населення. Однак, враховуючи значення розрахованих коефіцієнтів детермінації, дана гіпотеза може бути не підтверджена в короткостроковій перспективі.

Для поглиблення аналізу динаміки виробництва валової продукції сільського господарства розглянемо в окремій проєкції динаміку тенденцій у розрізі галузей. Аналіз зміни ланцюгових темпів росту виробництва продукції рослинництва як в розрізі підприємств, так і в розрізі господарств населення, представлена на рисунку 3.8.

Рисунок 3.8 – Тренди ланцюгових темпів росту виробництва продукції рослинництва, 2005-2020 рр.

Джерело: побудовано автором за даними [196]

Наведені дані свідчать про ідентичність тенденцій у частині позитивної динаміки зростання ланцюгових темпів росту в наступних часових періодах: 2008 р., 2011 р., 2013 р., 2016 р., 2018 р., що вказує на вагомий

вплив галузі рослинництва на формування тенденцій виробництва сільськогосподарської продукції. Також встановлено ідентичність тенденцій у розрізі лінійних трендів та значень коефіцієнтів детермінації, котрі свідчать про різновекторність тенденцій та відсутність зв'язку між щорічними значеннями досліджуваних показників. Проведений аналіз також підтвердив вагомий вектор зростання та динамічність значень показників у розрізі підприємств – виробників сільськогосподарської продукції.

Динаміка зміни ланцюгових трендів виробництва продукції тваринництва представлена на рисунку 3.9.

Рисунок 3.9 – Тренди ланцюгових темпів росту виробництва продукції тваринництва, 2005–2020 рр.

Джерело: побудовано автором за даними [196]

Представлені на рисунку 3.9 дані свідчать про тісний ступінь зв'язку між показниками ланцюгових темпів росту виробництва продукції тваринництва підприємствами протягом досліджуваного періоду, що вказує на низку варіативності щорічних значень показників. У частині аналізу динаміки виробництва продукції тваринництва господарствами населення визначено відсутність зв'язку між щорічними значеннями показників, що обумовило низький показник детермінації та негативну динаміку досліджуваного тренду.

Проведений аналіз трансформації векторів виробництва як інструмента державного регулювання

сталого розвитку аграрного сектора економіки України визначив наявність низки структурних змін. Так, встановлено зростання обсягів виробництва сільськогосподарської продукції підприємствами в 2020 р. у порівнянні з 2005 р. У частині формування тенденцій розвитку галузі рослинництва в сфері державного регулювання розвитку аграрного сектора визначено наявність періодів значного зростання. При цьому дана тенденція спостерігається як в розрізі підприємств, так і в розрізі господарств населення. В контексті оцінки функціонування галузі тваринництва з 2005 р. по 2020 р. визначено стабільність значень показників у розрізі підприємств та відсутність зв'язку між показниками в розрізі господарств населення. Окреслена динаміка свідчить про важливість запровадження інструментів державної підтримки, орієнтованих на розвиток господарств населення для досягнення результативності державного регулювання розвитку аграрного сектора економіки України в умовах трансформації векторів виробництва.

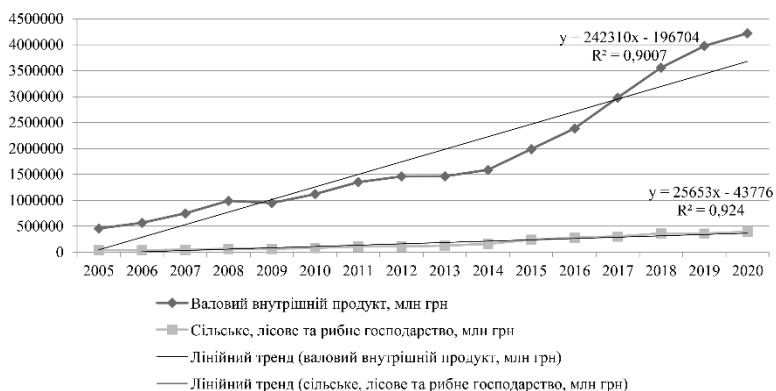

Рисунок 3.10 – Динаміка формування номінального ВВП у фактичних цінах, 2005-2020 рр., млн грн

Джерело: побудовано автором за даними [196]

Розглянемо загальну динаміку формування макроекономічних показників у частині оцінки номінального ВВП в фактичних цінах за період 2005-2020 рр., котра представлена на рисунку 3.10.

Визначена динаміка свідчить про зростання як загального показника номінального ВВП, так і показника ВВП, котре формує сільське, лісове та рибне господарство в досліджуваному періоді. Однак слід зазначити, що, починаючи з 2014 р., тренд загального ВВП має більшу динаміку в порівнянні з трендом ВВП сільського, лісового та рибного господарства. До складу позитивних чинників слід віднести зростаючий характер трендів та високі коефіцієнти детермінації в розрізі досліджуваних лінійних трендів, що вказує на відсутність значних варіаційних розбіжностей щорічних значень показників.

Визначаючи вплив аграрного сектора на формування макроекономічної динаміки, розглянемо динаміку ВВП, сформовану за напрямом діяльності «сільське, лісове та рибне господарство» за період 2005-2020 рр., котра представлена на рисунку 3.11.

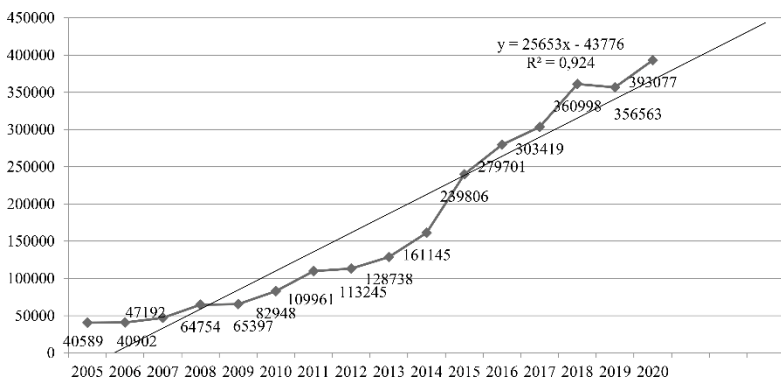

Рисунок 3.11 – Динаміка номінального ВВП за напрямом діяльності «сільське, лісове та рибне господарство» у фактичних цінах, 2005-2020 рр., млн грн

Джерело: побудовано автором за даними [196]

Представлені дані свідчать про динамічність тренду номінального ВВП за напрямом діяльності «сільське, лісове та рибне господарство» у фактичних цінах за період 2005-2020 рр. Розрахований коефіцієнт детермінації ($R^2=0,92$) свідчить про адекватність побудованої моделі, яка дає позитивний тренд зростання номінального показника ВВП. Слід відмітити наявність точок росту обсягів ВВП за напрямом діяльності «сільське, лісове та рибне господарство», котрі визначені в 2008 р., 2011 р., 2015 р., 2018 р., що може вказувати на зміну тенденцій у трирічній динаміці. Однак окреслені зміни не мали впливу на загальну динаміку. Враховуючи наявність динамічного ряду значень у довгостроковому періоді (16 років) та можливу динаміку зміни в трирічному періоді, обґрунтованим є прогнозування в короткостроковій перспективі. Побудований у прогнозованому періоді на 2021-2023 роки тренд свідчить про подальше зростання досліджуваного показника. В порівняльному аспекті базовий темп росту в 2020 р., у порівнянні з 2018 р., склав 8,8%, а ланцюговий – 10,2%.

Окреслена динаміка щодо нарощування обсягів сільськогосподарського виробництва та зростання ВВП за напрямом діяльності «сільське, лісове та рибне господарство» поглиблює вагомість експортної складової аграрного сектора в умовах трансформацій виробництва. Розглянемо тренди експорту та імпорту сільськогосподарської продукції за період 2010-2020 рр., які представлені на рисунку 3.12.

Представлені на рисунку 3.12 тренди експорту та імпорту сільськогосподарської продукції характеризуються різновекторними тенденціями. Так, динаміка експорту сільськогосподарської продукції в період з 2010 р. по 2012 р. має зростаючий тренд, темп приросту склав 180,2%. В період 2013-2015 рр. динаміка експорту сільськогосподарської продукції характеризується скороченням на рівні 14,5%. Однак, починаючи з 2016 р., формується стала динаміка зростання та нарощування обсягів експорту сільськогосподарської продукції, темп росту склав 145,1%.

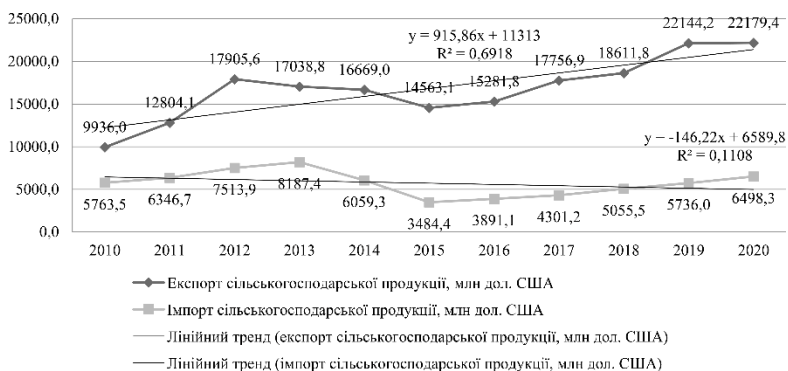

Рисунок 3.12 – Загальні тренди експорту та імпорту сільськогосподарської продукції, 2010-2020 рр., млн дол. США

Джерело: побудовано автором за даними [196]

В цілому досліджена динаміка значень щорічних показників експорту сільськогосподарської продукції свідчить про наявність тісного зв'язку між показниками та визначає його подальше зростання в короткостроковій перспективі. В частині оцінки тенденцій щодо імпорту сільськогосподарської продукції слід зважити на співставність тенденцій у досліджені часові проміжки, в частині зростання обсягів імпорту в період 2010-2013 рр. темп росту склав 142,1%, потім відбулось його значне скорочення в 2015 р., у порівнянні з 2013 р., на 57,4% та подальше зростання в період 2015-2020 рр. на 167,1%. Однак загальний тренд імпорту сільськогосподарської продукції за досліджуваній період свідчить про значну варіативну розбіжність даних та відсутність зв'язку між щорічними значеннями показників, що визначило низький коефіцієнт детермінації ($R^2=0,1108$). За таких вихідних умов прогнозування навіть у короткостроковій перспективі є неможливим.

Динаміка щодо нарощування обсягів експорту сільськогосподарської продукції протягом досліджуваного

періоду є позитивним чинником впливу на розвиток економіки країни, однак вона не визначає кардинальної зміни вектора розвитку, а Україна залишається в полі зорі розвинених країн в якості постачальника сировини, а не повноцінного економічного партнера з розвинутою експортно орієнтованою переробною галуззю. Ця теза підтверджується даними, які представлено на рисунку 3.13.

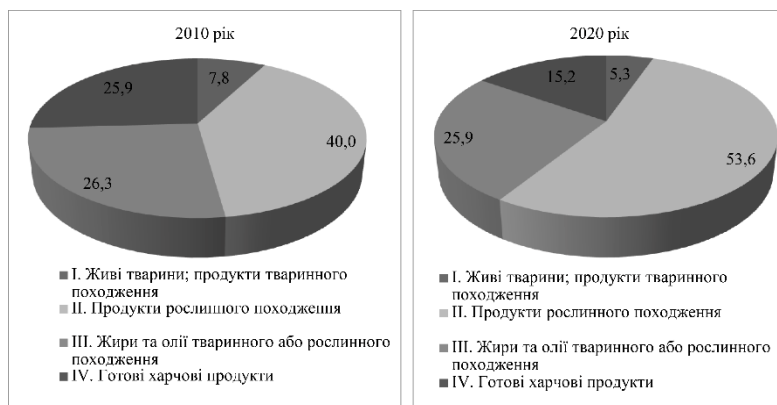

Рисунок 3.13 – Структура експорту сільськогосподарської продукції, %, 2010 р., 2020 р.

Джерело: побудовано автором за даними [196]

Найбільшу частку експорту сільськогосподарської продукції формують продукти рослинного походження, що є цілком обґрунтованим, адже за даними Міністерства аграрної політики та продовольства України найбільшу частку в номенклатурі експорту аграрної продукції зайняли зернові культури – 42,4%, рослинні масла – 25,6%, насіння олійних культур – 8,1%, шротів/макухи – 6,3% [199]. Слід зауважити про негативну динаміку в частині скорочення частки готових харчових продуктів з 25,9% (2010 р.) до 15,2% (2020 р.). Також зазначимо, що в Україні залишається третина виробленої сільськогосподарської продукції, а

експорт складає дві третіх від загального обсягу виробництва. За підсумками 2020 р. Україна експортувала аграрну продукцію до 175 країн. До кола найбільших імпортерів української аграрної продукції належать країни Європи – 32,4%; країни Азії – 19,7%; країни Близького Сходу – 15,9%; країни Африки – 13,3% [200].

У 2021 р. обсяги експорту аграрної продукції збільшились на 25% та забезпечили надходження в розмірі 27,8 млрд дол. США, що підтверджує визначену прогнозу динаміку зростання. При цьому суттєвих змін у загальній структурі експорту аграрної продукції не відбулось: найбільша частка належить продукції рослинного походження, на другому місці – жири та олії рослинного та тваринного походження, а готові харчові продукти займають незначну частку в загальній структурі. Лідерство за обсягами експорту аграрної продукції належить кукурудзі. Частки експорту в 2021 р. від загального обсягу виробництва сформувались на наступних рівнях: кукурудза – 78,5%; пшениця – 66,3%; ячмінь – 52,1%; соняшникова олія – 89,2%; соя – 48,9%; ріпак – 87,1% тощо [201].

В частині оцінки тенденцій щодо імпорту сільськогосподарської продукції розглянемо зміни його структури в 2020 р. у порівнянні з 2010 р., котрі представлено на рисунку 3.14.

Представлене на рисунку 3.14 структурне співвідношення складових імпорту сільськогосподарської продукції визначає наявність протилежної динаміки в порівнянні зі структурою експорту. Так, найбільша частка імпорту належить готовим харчовим продуктам, при цьому суттєвих змін у розрізі даного складника в 2020 р. (45,7%), в порівнянні з 2010 р. (43,5%), не відбулось. В 2020 р., в порівнянні з 2010 р., відбулось зростання частки продуктів рослинного походження з 27,1% до 30,6%.

Рисунок 3.14 – Структура імпорту сільськогосподарської продукції%, 2010 р., 2020 р.

Джерело: побудовано автором за даними [196]

Вагомість частки живих тварин та продуктів рослинного походження в структурі імпорту сільськогосподарської продукції зменшилась з 21,6% в 2010 р. до 19,4% в 2020 р., аналогічна динаміка відбулась і щодо скорочення частки жирів та олії тваринного або рослинного походження, яка зменшилась до 4,3% в 2020 р. в порівнянні із 2010 р. (було 7,8 %).

Аналіз динаміки експорту та імпорту сільськогосподарської продукції свідчить про зростання впливу експортних операцій в аграрній сфері національної економіки. Хоча обсяг імпорту сільськогосподарської продукції збільшився протягом останніх років, однак його структурне співвідношення в порівнянні з експортом зменшилось майже вдвічі [202]. Окреслена динаміка щодо частки експорту в загальній структурі виробництва експортно орієнтованої сільськогосподарської продукції свідчить про зростання обсягів експорту тих культур, котрі негативно впливають на якість ґрунту та виснажують його, серед яких кукурудза, соняшник, соя, ріпак. Саме тому особливої важливості та актуальності набувають питання державного регулювання сталого розвитку аграрного сектора з орієнтацією не тільки на економічну

складову, а й на екологічну та соціальну. Адже щорічне виробництво технічних культур без дотримання сівозмін дозволяє отримувати прибутки в теперішньому часі, однак не забезпечує формування умов для збереження належного стану землі, природних ресурсів для майбутніх поколінь, що є основою концепції сталого розвитку. В даному аспекті важливим є нарощування експорту готової продукції рослинного та тваринного походження, що дозволить не тільки знизити негативний вплив шляхом раціонального використання природних ресурсів, а й збільшити кількість робочих місць.

3.2 Аналіз тенденцій руху інвестиційних ресурсів у системі державного регулювання сталого розвитку аграрного сектора

Одним із чинників впливу на формування конкурентоспроможного аграрного середовища економіки країни є інвестиційні ресурси. Адаптація сільськогосподарського виробництва до вимог європейського ринку щодо безпеки та якості продукції передбачає впровадження новітніх технологій, модернізацію виробництва, оновлення матеріально-технічної бази тощо, що, в свою чергу, вимагає й збільшення обсягів інвестиційних ресурсів галузі. В умовах набуття Україною статусу кандидата до ЄС вимоги до технології виробництва та якості продукції будуть посилюватись. Для аграрного сектора, зокрема, дана тенденція накладає додаткові виклики в частині вибору технологій виробництва, адже сталий розвиток аграрного сектора передбачає досягнення стійкої взаємодії між економічною, соціальною та екологічною складовою та є орієнтованим на збереження сільських територій, їх стійкий розвиток [203].

Досліджуючи дане питання Жадько К.С. та Носова Т.І. зазначають, що в якості ключового інвестиційного інструмента державного регулювання розвитку аграрного сектора виступають внутрішні

резерви агровиробників, що, відповідно, й визначає динаміку їх надходжень у часовому періоді (нерівномірність потоків) та структуру (позиковий та власний капітал) [204, с.149]. В частині визначення пріоритетів розвитку інвестиційної діяльності в аграрному секторі економіки України, в контексті сучасних європейських тенденцій та зростання результативності державного регулювання, Крюковою І.О. визначено еко-виробництво, цифронізацію сектора, поглиблення співпраці з державними інвестиційними фондами, вдосконалення фінансово-кредитної підтримки, що можливо ефективно реалізувати шляхом розвитку державно-приватного партнерства [205, с. 4]. На важливості розвитку державно-приватного партнерства наголошує в своєму дослідженні й Круглов В. [206, с. 52]. В частині оцінки результативності державної політики інвестиційної підтримки аграрного сектора Боровік Л.В. зазначає, що держава недостатньо впливає на розвиток аграрної галузі, що характеризується відсутністю активності процесів кооперації та ділової активності сільського населення [207, с. 100]. Розширення можливостей інвестиційного забезпечення аграрного сектора України, на думку Мельник В. та Погріщук О., можливе за умови удосконалення нормативно-правового забезпечення щодо прав інвесторів та кредиторів, впровадження стратегії розвитку інвестиційного потенціалу, формування інвестиційної інфраструктури, підвищення інтелектуального потенціалу в сфері аграрного сектора. [208, с. 32]. Серед ключових інвестиційних інструментів державної аграрної політики Котикова О.І. розглядає підвищення обсягів фінансових ресурсів держави, спрямованих в інвестиційні проекти; зростання частки кредитних ресурсів в порівнянні з безповоротним фінансуванням; пріоритетність спрямування інвестиційних ресурсів у проекти структурної побудови економіки; впровадження системи страхування інвестицій [209]. Інвестиційні ресурси як основу

розвитку агробізнесу визначають у своєму дослідженні й Фінагіна О., Проданова Л. та ін. [210]. Досліджуючи фактори впливу на формування державної політики в сфері інвестиційного забезпечення аграрного сектора, Скупський Р.М. та Анікєєва Н.В. виокремлюють у якості найбільш вагомих наступні: стан інвестиційних процесів економіки та аграрного сектора, зокрема; перспективи розвитку зовнішньої торгівлі сільськогосподарської продукції; темпи структурної перебудови та реформування; темпи інноваційного розвитку аграрного сектора [211, с. 116]. Проблематика інвестиційного забезпечення фермерських господарств висвітлена у дослідженні Кальченко С. В., Попової Т. В., Свиноус Н. І. Авторами визначено, що сучасні умови розвитку аграрного сектора вказують на важливість підтримки фермерських господарств, в тому числі і в частині підвищення їх інвестиційної спроможності, чого неможливо досягти без оновлення матеріально-технічної бази [212, с. 12].

Тісний зв'язок між результативністю розвитку аграрного сектора та вкладеними інвестиційними ресурсами підтверджено в працях Михайлова А.М. [80, 213]. На зміні підходів у сфері публічного адміністрування економіки наголошують автори Латинін М., Пастух К. та ін. [214]. Погоджуючись з твердженням авторів щодо необхідності впровадження стратегічного підходу в економічній сфері, зазначимо про актуальність імплементації даного підходу і в сферу державного регулювання інвестиційного забезпечення аграрного сектора.

Враховуючи специфіку сільськогосподарського виробництва в частині матеріально-технічного забезпечення та інноваційного розвитку, саме інвестиційні ресурси є основою для зміни вектора виробництва та досягнення позитивної динаміки. Для обґрунтування перспективних напрямів державного регулювання сталого розвитку аграрного сектора розглянуто тенденції руху інвестиційних ресурсів в

економіку України (рисунок 3.15) у 2005-2020 рр. та визначено їх вплив на формування валового внутрішнього продукту.

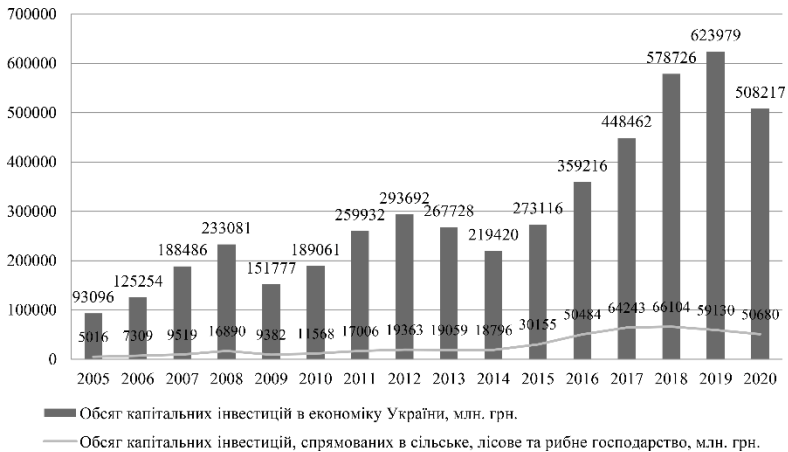

Рисунок 3.15 – Тенденції руху інвестиційних ресурсів в економіку України, 2005-2020 рр.

Джерело: побудовано автором за даними [196]

Досліджуючи вклад інвестиційних ресурсів у сільське, лісове та рибне господарство протягом 2005-2020 рр. в абсолютних одиницях (млн грн) (рисунок 3.15), було встановлено відсутність загальної тенденції, однак у певні періоди спостерігались тенденції до стійкого зростання. Так, першим періодом значного зростання визначено 2008 р., де приріст склав 77,4% у порівнянні з 2007 р. Проте окреслена позитивна динаміка не мала сталості в наступних періодах і вже в 2009 р. відбулось падіння обсягів капітальних інвестицій до показника 2007 р.

Зауважимо, що дана динаміка відповідає загальнонаціональним тенденціям. Наступним етапом, який характеризується зростанням як у розрізі економіки країни, так і безпосередньо за обсягом

капітальних інвестицій, спрямованих в аграрний сектор, є 2010-2012 рр., приріст склав 55,3% та 67,4% відповідно. Період 2015-2020 рр. визначає стійку позитивну динаміку щодо обсягу капітальних інвестицій в економіку країни. Ланцюговий темп приросту складає 1,2; 1,3; 1,2; 1,3 та 1,1 відповідно. Динаміка в розрізі аграрного сектора характеризувалась наступними значеннями 1,6; 1,7; 1,3; 1,0 та 0,9. Окреслена динаміка вказує на те, що в цілому тенденції руху інвестиційних ресурсів як в економіку країни, так і безпосередньо в аграрний сектор, є співставними. Однак у розрізі деяких часових періодів спостерігається варіаційна розбіжність ланцюгових темпів приросту.

Враховуючи наявність структурної взаємодії між інвестиційними ресурсами та результативними показниками діяльності економіки, розглянемо динаміку зміни частки капітальних інвестицій та прямих іноземних інвестицій (акціонерний капітал), спрямованих в сільське, лісове та рибне господарство, а також тенденцію зміни частки аграрного сектора в загальній структурі формування валового внутрішнього продукту економіки України за період 2005-2020 рр. (рисунок 3.16).

Представлені на рисунку 3.16 дані свідчать про ідентичність тенденцій між трендами частки капітальних інвестицій, спрямованих у сільське, лісове та рибне господарство та частки аграрного сектора в структурі ВВП країни. Середні значення склали 8,5% та 8,8% відповідно. В розрізі динаміки тренду частки прямих іноземних інвестицій (акціонерний капітал), спрямованих у сільське, лісове та рибне господарство, спостерігається відсутність різких щорічних коливань значень, а середнє значення склало 1,7%. Зауважимо, що найбільшу динаміку зростання частки сільського, лісового та рибного господарства в структурі ВВП мали у період 2012-2015 рр.

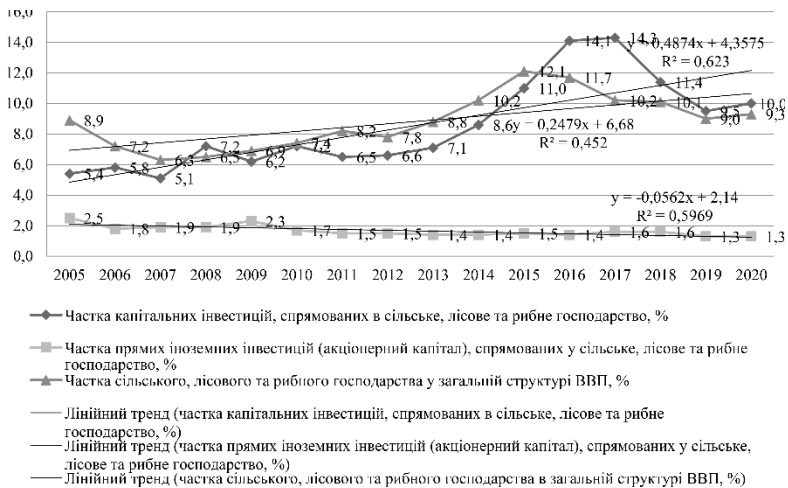

Рисунок 3.16 – Варіативність трендів частки капітальних інвестицій, частки прямих іноземних інвестицій (акціонерний капітал) в сільське, лісове та рибне господарство, частки сільського, лісового та рибного господарства в структурі ВВП економіки країни, %, 2005-2020 рр.

Джерело: побудовано автором за даними [196]

При цьому зростання частки капітальних інвестицій, спрямованих у сільське, лісове та рибне господарство, спостерігається в період 2011-2016 рр., що опосередковано підтверджує структурний зв'язок між досліджуваними складниками. На відміну від попередніх складників, динаміка частки прямих іноземних інвестицій (акціонерний капітал) в сільське, лісове та рибне господарство в період 2011-2016 рр. мала незначну варіативність, котра коливалась у межах 0,1% та в цілому визначала загальну тенденцію останнього десятиріччя.

За результатами проведеного аналізу лінійного тренду частки капітальних інвестицій, спрямованих в аграрний сектор економіки країни, встановлено наявність помірного зв'язку між значеннями показника в досліджуваному часовому періоду. Лінійні тренди

частки прямих іноземних інвестицій (акціонерний капітал) в сільське, лісове та рибне господарство та частки сільського, лісового та рибного господарства в структурі ВВП економіки країни характеризуються середнім рівнем зв'язку між щорічними значеннями показника. Визначені тенденції руху інвестиційних ресурсів свідчать про необхідність впровадження стратегічного планування в систему державного регулювання розвитку аграрного сектора, що дозволить невідловити значення досліджуваних показників у майбутніх періодах.

Одним із чинників впливу на формування результативних показників діяльності суб'єктів господарювання аграрного сектора й відповідного макроекономічного показника – валової доданої вартості аграрного сектора – є забезпеченість основними засобами. Саме наявність якісного складу та структури основних засобів суб'єктів господарювання аграрного сектора виступає базовим індикатором їх інвестиційної привабливості. Однак даний аспект є найбільш проблемним питанням для малих та середніх сільськогосподарських виробників, ресурсні можливості яких обмежені.

Стабільність результатів діяльності суб'єктів господарювання аграрного сектора є результатом вираженої політики в сфері державного регулювання та стимулятором до сталого зростання макроекономічних показників національної економіки. Розглянемо динаміку обсягу валової доданої вартості на напрямом діяльності «сільське, лісове та рибне господарство», вартості основних засобів на кінець року, рівня рентабельності сільськогосподарського виробництва та визначимо стан тенденцій у розрізі кожного досліджуваного показника за період 2005-2020 рр. (рисунок 3.17). Досліджуючи рентабельність сільськогосподарського виробництва в якості індикатора оцінки сталості його діяльності за період 2005-2020 рр., чітко окреслюються чотири динамічних періоди: 2005-2008 рр. – пік зростання 15,1%; 2009-2013 рр. – пік зростання 24,7%; 2014-2018 рр. – пік зростання 30,4%, 2019-2020 рр. – пік зростання 16,6%.

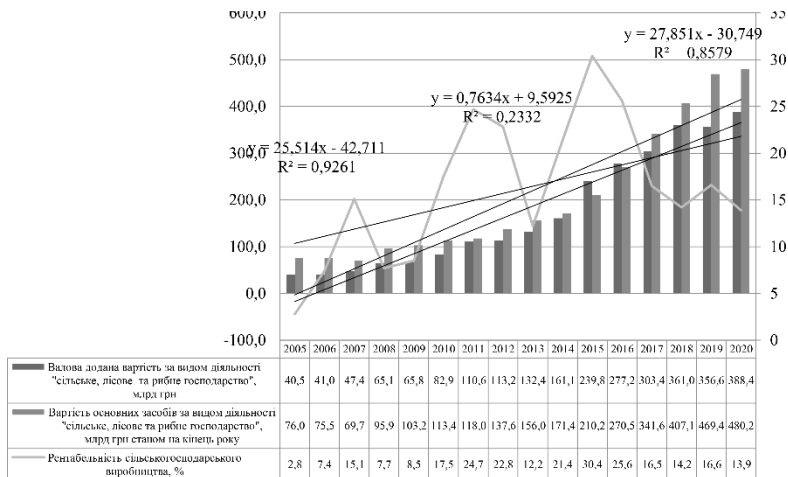

Рисунок 3.17 – Динаміка ВДВ та вартості основних засобів за видом діяльності «сільське, лісове та рибне господарство» й рентабельності сільськогосподарського виробництва, 2005-2020 рр.

Джерело: побудовано автором за даними [196]

Для оцінки стану відповідності тенденцій у розрізі всіх досліджуваних показників, представлених на рисунку 3.17, розглянемо динаміку зростання валової доданої вартості та вартості основних засобів за видом діяльності «сільське, лісове та рибне господарство» у визначені динамічні часові проміжки за рівнем рентабельності сільськогосподарського виробництва. Перший часовий період (2005-2008 рр.) характеризується зростанням валової доданої вартості та вартості основних засобів за видом діяльності «сільське, лісове та рибне господарство» на 160,7% та 126,1% відповідно. В розрізі другого часового періоду (2009-2013 рр.) спостерігалась більша динаміка, а саме: на 201,3% зросли валова додана вартість за напрямом діяльності «сільське, лісове та рибне господарство» та вартість основних засобів – на 151,2%, що в цілому

повторює тенденцію щодо пікових значень рівнів рентабельності.

Третій часовий період (2014-2018 рр.) характеризується майже рівнозначними показниками зростання як у розрізі валової доданої вартості, так і за вартістю основних засобів за видом діяльності «сільське, лісове та рибне господарство», котрі склали 224,0 % та 237,6% відповідно. Однак за четвертим динамічним періодом чітко простежується відмінність тенденцій, а саме значне зростання досліджуваних показників ВДВ та вартості ОЗ за видом діяльності «сільське лісове та рибне господарство» при рівні рентабельності сільськогосподарського виробництва, котрий трохи перевищує показник першого динамічного періоду.

В частині загальної оцінки трендів досліджуваних показників в якості позитивного чинника слід відмітити їх зростаючий характер, що дозволяє прогнозувати їх подальший ріст в середньостроковій перспективі. Зокрема, достовірність прогнозування зростання ВДВ та вартості ОЗ за видом діяльності «сільське лісове та рибне господарство» є високою, що підтверджено коефіцієнтами детермінації, котрі визначені на рівні $R^2 = 0,9261$ та $R^2 = 0,8579$ відповідно. При цьому прогнозування рівня рентабельності сільськогосподарського виробництва є неможливим, адже даний тренд характеризується відсутністю зв'язку між щорічними значеннями показників ($R^2=0,2332$), що підтверджує нестабільність діяльності суб'єктів господарювання аграрного сектора, яка в рамках динамічного періоду характеризувалась варіативністю змін від 2,7% до 16,2%, що визначає необхідність корегування підходів у рамках реалізації Стратегічної цілі 1 розвитку аграрного сектора економіки України, НЕС-2030.

Окреслені за результатами проведеного дослідження зміни в частині значного зростання вартості основних засобів за видом діяльності «сільське, лісове та рибне господарство» протягом 2005-2020 рр.

визначають необхідність додаткових досліджень щодо оцінки змін кількості найманих працівників, зайнятих в аграрному секторі. Визначимо динаміку зміни стану модернізації сільськогосподарського виробництва та кількості найманих працівників за видом діяльності «сільське, лісове та рибне господарство» за період 2005-2020 рр., котра представлена на рисунку 3.18.

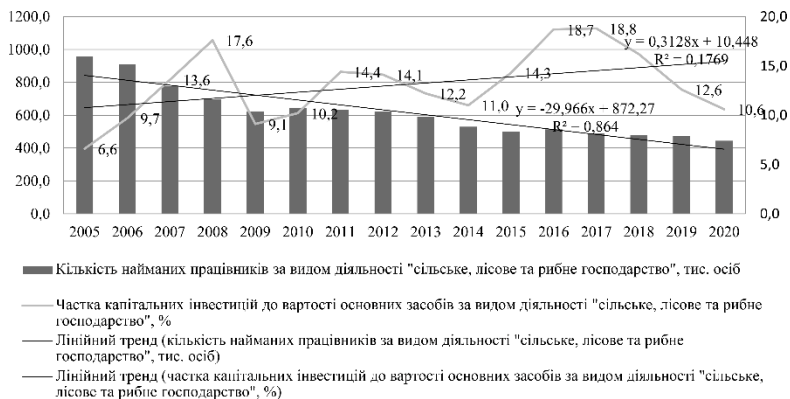

Рисунок 3.18 – Динаміка кількості найманих працівників та частки капітальних інвестицій до вартості основних засобів за видом діяльності «сільське, лісове та рибне господарство», 2005-2020 рр.

Джерело: побудовано автором за даними [196]

Встановлено значне скорочення кількості найманих працівників за видом діяльності «сільське лісове та рибне господарство» в 2020 р., у порівнянні з 2005 р., на 53,6%, що в абсолютних одиницях склало 512,3 тис. осіб. Враховуючи той факт, що 39,1% земель сільськогосподарського призначення знаходиться в користуванні великих сільськогосподарських підприємств, дана динаміка є цілком прогнозованою.

Адже агрохолдинги та великі сільськогосподарські підприємства орієнтовані на модернізацію виробництва, що в свою чергу призводить до скорочення кількості

робочих місць. Крім того, низька економічна привабливість розвитку галузі тваринництва та зменшення її частки в загальній структурі сільськогосподарського виробництва мали негативний вплив в частині зменшення зайнятого населення в цій галузі.

Процеси модернізації сільськогосподарського виробництва потребують значних фінансових ресурсів, і саме тому показник частки капітальних інвестицій до вартості основних засобів за видом діяльності «сільське, лісове та рибне господарство» було визначено в якості індикатора впливу на формування тенденцій щодо зайнятості населення галузі. Представлені на рисунку 3.18 дані вказують на відмінність тенденцій протягом досліджуваного періоду в розрізі показників. Так, динаміка скорочення кількості найманих працівників за видом діяльності «сільське, лісове та рибне господарство» характеризується періодом різкого скорочення з 956,0 тис. осіб у 2005 р. до 624,0 тис. осіб у 2009 р. В якості другого етапу (відносно стабілізації) можна визначити період 2010-2012 рр., де кількість найманих працівників утримувалась на рівні 645,2 – 621,8 тис. осіб. Однак, починаючи з 2013 р., негативний тренд щодо скорочення кількості найманих працівників досліджуваної галузі поглибився, що призвело до скорочення кількості працівників у 2020 р., в порівнянні з 2013 р., на 24,5%, що в абсолютних одиницях склало 144,3 тис. осіб. Дана тенденція має прямий негативний вплив на формування бюджетів територіальних громад як в частині скорочення доходів від сплати ПДФО, так і зростання безробіття, що наразі є найбільшою проблемою всіх територіальних громад, утворених на сільських територіях, а в подальшому може стати загрозою не тільки в частині недоотримання фінансових ресурсів, а й в частині посилення соціальних викликів.

Досліджуючи динаміку зміни частки капітальних інвестицій до вартості основних засобів за видом діяльності «сільське, лісове та рибне господарство», слід звернути увагу на наявність значних варіаційних розбіжностей серед щорічних значень досліджуваного показника, що свідчить про відсутність виваженої політики щодо напрямів державної підтримки, а також низьку якість стратегічного планування в частині оновлення та модернізації галузі. Окреслені тенденції підтверджує і визначений коефіцієнт детермінації ($R^2=0,1769$), котрий свідчить про відсутність зв'язку між щорічними значеннями досліджуваного показника. Представлені на рисунку дані вказують на те, що значне скорочення кількості найманих працівників, зайнятих у сфері сільськогосподарського виробництва, знаходиться під впливом інших факторів та не має прямого зв'язку із процесами залучення капітальних інвестицій. До складу таких факторів належать: зміна організації виробництва, впровадження інноваційних технологій виробництва, трансформація виробництва в частині зростання вагомості галузі рослинництва в загальній структурі тощо.

Однак нарощування потенціалу сільськогосподарського виробництва й, відповідно, результативності його функціонування з позиції макроекономічного розвитку безпосередньо залежить від руху інвестиційних ресурсів як капітальних, так і прямих іноземних інвестицій. Для поглиблення дослідження щодо впливу капітальних інвестицій та прямих іноземних інвестицій (акціонерний капітал), спрямованих в сільське, лісове та рибне господарство на формування валової доданої вартості в сільському, лісовому та рибному господарстві побудуємо кореляційно-регресійну залежність, де:

✓ в якості результуючого показника визначено обсяг ВДВ за напрямом діяльності «сільське, лісове та рибне господарство», млн грн (GVA_{AS});

✓ в якості пояснюючих факторів визначено такі інвестиційні ресурси:

CI_{AS} – обсяг капітальних інвестицій, млн грн, спрямованих в сільське, лісове та рибне господарство;

DFI_{AS} – обсяг прямих іноземних інвестицій (акціонерний капітал), спрямованих у сільське, лісове та рибне господарство, млн дол. США.

За результатами проведених розрахунків побудовано модель, параметри якої представлено в таблиці 3.2.

Таблиця 3.2 – Показники оцінки економетричної моделі залежності ВДВ за напрямом діяльності «сільське, лісове та рибне господарство» від інвестиційних ресурсів

Рівняння	Дисперсійний аналіз		t-статистика (критичне значення $t_{кр}=2,16$)	
	F-критерій Фішера (критичне значення $F_{кр}=3,81$)	Значущість F	Змінна CI_{AS}	Змінна DFI_{AS}
$GVA_{AS} = 5,52CI_{AS} + 37,24DFI_{AS} - 4109,65$	66,60	$1,47 \cdot 10^{-7}$	11,54	0,60

Джерело: розраховано автором за даними [196]

Представлені в таблиці 3.2 показники економетричної моделі за критерієм Фішера підтверджують якість рівняння регресії в цілому, адже розрахований показник перевищує його критичне

значення. Однак перевірка абсолютних величин фактичних значень t -статистики, знайдене за спеціальними таблицями t -статистики Стьюдента, в розрізі досліджуваних пояснюючих факторів визначила статистичну незначущість коефіцієнта при другому пояснюючому факторі. В розрізі першого пояснюючого фактора за критерієм t -статистики Стьюдента підтверджено статистичну значущість його коефіцієнта в побудованій моделі. Таким чином, за результатами оцінки економетричної моделі визначено відсутність впливу прямих іноземних інвестицій (акціонерний капітал) на формування ВДВ за напрямом діяльності «сільське, лісове та рибне господарство».

Отриманий аналіз якості двохфакторної моделі доводить необхідність виключення другого фактора (DFI_{As}) та перегляду досліджуваної залежності з метою зміни її специфікації. Враховуючи отримані результати за першим пояснюючим фактором, запропоновано побудувати однофакторну кореляційно-регресійну залежність обсягу ВДВ за напрямом діяльності «сільське, лісове та рибне господарство» від обсягу капітальних інвестицій, спрямованих до галузі.

Представлені в таблиці 3.3 дані підтверджують якість рівняння регресії, позитивно характеризують визначену лінійну залежність та визначають наявність дуже сильного зв'язку між пояснюючим фактором та результуючим показником. Отже зростання обсягів ВДВ за напрямом діяльності «сільське, лісове та рибне господарство» можливе за умови нарощування обсягів капітальних інвестицій. Окреслена залежність здійснюватиме опосередкований вплив на зростання кількості робочих місць через нарощування обсягів сільськогосподарського виробництва.

Таблиця 3.3 – Показники оцінки економетричної моделі залежності ВДВ за напрямом діяльності «сільське, лісове та рибне господарство» від капітальних інвестицій, спрямованих до галузі

Рівняння	Дисперсійний аналіз		t-статистика (критичне значення $t_{кр}=2,14$)	Множинний R (коефіцієнт кореляції) / R-квадрат (коефіцієнт детермінації)
	F-критерій Фішера (критичне значення $F_{кр}=4,60$)	Значущість F	Змінна CI_{AS}	
$GVA_{AS} = 5,54 CI_{AS} + 16850,78$	135,85	$1,36 \cdot 10^{-8}$	11,66	0,95 / 0,91

Джерело: розраховано автором за даними [196]

Проведений аналіз руху інвестиційних ресурсів підтвердив вагомий вплив капітальних інвестицій на формування макроекономічного показника галузі. Однак досягнення стабільності розвитку національної економіки неможливе без забезпечення результативної діяльності суб'єктів господарювання галузей економіки, що безпосередньо залежить від стану оснащення основними засобами на 1 га сільськогосподарських угідь. Отже запропоновано провести оцінку впливу результативності діяльності суб'єктів господарювання аграрного сектора, виражену показником рентабельності сільськогосподарського виробництва; капітальних інвестицій, спрямованих в аграрний сектор та вартості основних засобів сільського господарства на 1 га с.г. на формування макроекономічного показника – ВДВ за напрямом діяльності «сільське, лісове та рибне господарство». Представлена залежність буде реалізована шляхом побудови економетричної моделі, де в якості результуючого показника визначено обсяг ВДВ за напрямом діяльності «сільське, лісове та рибне господарство», млн грн (GVA_{AS}); в якості пояснюючих факторів визначено наступні:

P_{AS} – рентабельність сільськогосподарського виробництва, %;

CI_{AS} – обсяг капітальних інвестицій, спрямованих в сільське, лісове та рибне господарство, млн грн;

CSA_{AS} – вартість основних засобів сільського господарства на 1 га с.г. угідь, млн грн.

Отримані параметри трьохфакторної моделі представлено в таблиці 3.4.

Таблиця 3.4 – Оцінка регресійно-кореляційної залежності впливу рентабельності сільськогосподарського виробництва, обсягу капітальних інвестицій, спрямованих у сільське, лісове та рибне господарство, та вартості основних засобів сільського господарства на 1 га с.г. угідь на ВДВ за напрямом діяльності «сільське, лісове та рибне господарство»

Статистичні показники	Числове значення
<i>Регресійна статистика:</i>	
Множинний R (коефіцієнт кореляції)	0,99
R-квадрат (коефіцієнт детермінації)	0,99
<i>Дисперсійний аналіз:</i>	
F (критерій Фішера)	284,36
Значущість F	$2,08 \cdot 10^{-11}$
Критичне значення F	3,49
<i>Параметри рівняння регресії:</i>	
GVA_{AS} - перетин	-34571,38
Змінна P_{AS}	2378,68
Змінна CI_{AS}	1,34
Змінна CSA_{AS}	26,64
<i>t-статистика:</i>	
GVA_{AS} - перетин	-3,06
Змінна P_{AS}	3,93
Змінна CI_{AS}	2,41
Змінна CSA_{AS}	7,79
Критичне значення t	2,18
<i>Коефіцієнт еластичності, E_j</i>	
Змінна P_{AS}	0,22
Змінна CI_{AS}	0,22
Змінна CSA_{AS}	0,76
Рівняння	$GVA_{AS} =$ - $34571,38 + 2378,68P_{AS} + 1,34CI_{AS} +$ $26,64CSA_{AS}$

Джерело: розраховано автором за даними [196]

За результатами перевірки трьохфакторної моделі на якість (таблиця 3.4) встановлено, що коефіцієнт детермінації склав 0,99, критерій Фішера – 284,36 (критичне значення 3,49). Абсолютні величини фактичних значень t-статистики за такими пояснюючими факторами, як рентабельність сільськогосподарського виробництва (P_{AS}) обсяг капітальних інвестицій, спрямованих в сільське, лісове, рибне господарство (CI_{AS}), та вартість основних засобів сільського господарства на 1 га с.г. угідь (CSA_{AS}) переважають критичне значення, знайдене за спеціальними таблицями t-статистики Стьюдента (2,18), що вказує на їх статистичну значущість та тісний зв'язок з результуючим показником.

Розраховані коефіцієнти еластичності вказують на те, що найбільший вплив на формування ВДВ аграрного сектора здійснює вартість основних засобів сільського господарства на 1 га с.г. угідь. При цьому зростання вартості основних засобів на 1,0% дозволить підвищити обсяг ВДВ аграрного сектора на 0,76%. Рентабельність сільськогосподарського виробництва та обсяг капітальних інвестицій, спрямованих в сільське, лісове та рибне господарство, мають рівноважний вплив на результуючий показник. Так, їх зростання на 1,0% дозволить підвищити обсяг ВДВ аграрного сектора відповідно на 0,22%.

Продовжуючи огляд чинників, котрі здійснюють свій вплив на формування ВДВ в аграрному секторі та враховуючи окреслені вектори розвитку, визначимо залежність ВДВ від загальної підтримки аграрного сектора (показник TSE, %), підтримки виробників аграрного сектора (показник PSE, %) та бюджетної підтримки споживачів (показник CSE, %). Побудуємо кореляційно-регресійну залежність, де в якості результуючого показника обрано обсяг ВДВ сільського, лісового та рибного господарства, млн грн (GVA_{AS}), в якості пояснюючих факторів визначено показники TSE, %; PSE, %; CS. Отримані результати представлено в таблиці 3.5.

Таблиця 3.5 – Показники оцінки економетричної моделі залежності ВДВ сільського, лісового та рибного господарства від показників TSE, %; PSE, % та CSE, %

Рівняння	Дисперсійний аналіз		t-статистика (критичне значення $t_{кр}=2,18$)		
	F-критерій Фішера (критичне значення $F_{кр}=3,49$)	Значущість F	Змінна TSE	Змінна PSE	Змінна CSE
$GVA_{AS} = -2328312,2TSE + 39670,8PSE - 1964,6CSE + 1015511,7$	9,96	$1,41 \cdot 10^{-3}$	-4,29	1,48	-0,07

Джерело: розраховано автором за даними [196]

За результатами аналізу даних, наведених у таблиці 3.5, встановлено, що за критерієм Фішера підтверджується якість рівняння регресії, адже розрахований показник перевищує його критичне значення. Однак звірка абсолютних величин фактичних значень t-статистики, отриманих коефіцієнтів моделі з критичним значенням $t_{кр}$ (знайденим за спеціальними таблицями t-статистики, Стьюдента), доводить статистичну незначущість впливу на результуючий показник другого й третього пояснюючих факторів. За першим пояснюючим фактором t-тест Стьюдента підтверджує статистичну його значущість, тобто доводить наявність зв'язку з результуючим фактором. За результатами оцінки економетричної моделі визначено відсутність впливу показників PSE, % та CSE, % на формування ВДВ за КВЕД сільське, лісове та рибне господарство. Враховуючи отримані результати, змінюємо специфіку моделі та з першим пояснюючим фактором будуємо однофакторну кореляційно-регресійну залежність.

Представлені в таблиці 3.6 дані підтверджують якість рівняння регресії, наявність зв'язку між пояснюючим фактором та результуючим показником за критерієм t-статистики Стьюдента.

Таблиця 3.6 - Показники оцінки економетричної моделі залежності ВДВ сільського, лісового та рибного господарства від показників TSE, %

Рівняння	Дисперсійний аналіз		t-статистика (критичне значення $t_{кр}=2,14$)	Множинний R (кофіцієнт кореляції)
	F-критерій Фішера (критичне значення $F_{кр}=4,60$)	Значущість F	Змінна TSE	R-квадрат (кофіцієнт детермінації)
$GVA_{AS} = -1017657,1TSE + 904772,8$	16,53	$1,16 \cdot 10^{-3}$	-4,07	0,74 / 0,54

Джерело: розраховано автором за даними [215]

Множинний коефіцієнт регресії свідчить про наявність сильного лінійного зв'язку загальної підтримки аграрного сектора та ВДВ галузі, однак коефіцієнт детермінації показує, що лиш 54 % варіації залежної змінної пояснена моделлю. В контексті оцінки зазначених показників, котрі визначаються у відсотковому відношенні до ВДВ, розглянемо динаміку показника TSE, % України у співвідношенні із показником ЄС.

Представлена на рисунку 3.19 динаміка чітко окреслює відмінність тенденцій між щорічними значеннями показника TSE, % України та ЄС. Спільною тенденцією в розрізі досліджуваних показників є спадаючий поступ, однак лінійний тренд показника TSE, % ЄС дозволяє здійснювати прогнозування, адже коефіцієнт детермінації складає 0,82 та свідчить про досить вагому частину варіації залежної змінної, яка пояснена побудованою моделлю досліджуваного часового ряду. Такий результат характеризує стабільність і виваженість інструментів державної підтримки аграрного сектора. Кардинально протилежною є динаміка показника TSE, % України. Відсутність зв'язку між значеннями показників, різновекторність значень як у короткостроковій, так і в

середньостроковій перспективі. В якості позитивного чинника можна визначити згладжений характер хвиль протягом останніх років та пройдену точку падіння, котра визначає вектор подальшого розвитку.

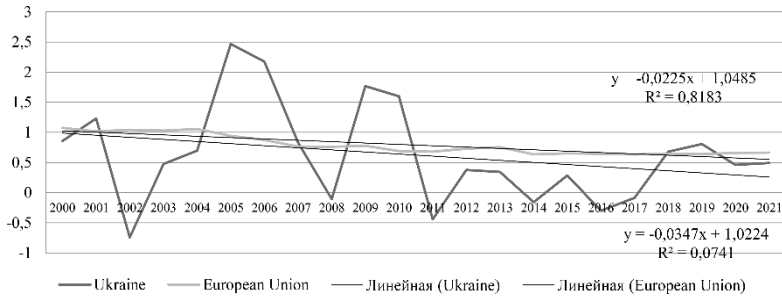

Рисунок 3.19 – Динаміка зміни показника TSE, %, 2000-2021 рр., Україна та ЄС

Джерело: побудовано автором за даними [215]

За результатами оцінки економетричних моделей визначено чинники, котрі мають найбільший вплив на формування макроекономічного показника ВДВ галузі та окреслюють напрями удосконалення інвестиційних інструментів державного регулювання сталого розвитку аграрного сектора економіки. Так, найбільший вплив має вартість основних засобів на 1 га с.г. угідь, що окреслює пріоритетність державної підтримки в частині оновлення основних засобів аграрного сектора. Зауважимо, що даний показник є індикатором інвестиційної привабливості галузі і, відповідно, умовним магнітом для залучення прямих іноземних інвестицій, вплив яких на формування ВДВ галузі – відсутній. Рівноважний вплив на формування ВДВ галузі здійснює результативність діяльності суб'єктів аграрного сектора та обсяг капітальних інвестицій, який забезпечує її приріст на 0,22% за умови зростання значень показників на 1%.

За результатами оцінки економетричної моделі визначено наявність зв'язку між показником загальної

підтримки аграрного сектора (TSE, %) та ВДВ галузі. Однак підтверджено відсутність впливу показників підтримки виробників аграрного сектора (PSE, %) та бюджетної підтримки споживачів (CSE, %) на формування ВДВ аграрного сектора. Враховуючи природу пояснюючого фактора, котрий визначається як частка загальної підтримки у ВДВ, для досягнення результативності державного регулювання аграрного сектора необхідною є максимальна адаптація діючої політики розвитку аграрного сектора до Спільної аграрної політики ЄС.

Для емпіричного підтвердження гіпотези щодо необхідності перегляду діючих інструментів державної підтримки аграрного сектора, шляхом їх максимальної адаптації до Спільної аграрної політики ЄС, проведемо дворівневі прогностні розрахунки. Результатом реалізації першого етапу стануть прогностні значення макроекономічного показника галузі на 2023-2026 рр.. Результатом другого етапу – прогностні значення показника сукупної державної підтримки аграрного сектора економіки України (TSE, %) на 2023-2026 рр. Прогностний період обрано у відповідності до проекту Плану відновлення України «Нова аграрна політика», де в розрізі Стратегічної цілі: «Економічна трансформація АПК» в період 2023-2026 рр. передбачено повернення до макроекономічних показників довоєнного рівня [193].

В якості основи для прогнозування ВДВ аграрного сектора економіки України на 2023-2026 рр. було використане рівняння регресії $GVA_{AS} = -34571,38 + 2378,68P_{AS} + 1,34CI_{AS} + 26,64CSA_{AS}$ (табл. 3.4), визначене за результатами розрахунку економетричної моделі. Результати прогнозування впливу інвестиційних інструментів на формування валової доданої вартості аграрного сектора на 2023-2026 рр. представлені в таблиці 3.7.

Моделювання змінних та результуючого показника визначають параметри «оптимістичного» сценарію розвитку галузі, котрі забезпечують зростання макроекономічного показника розвитку аграрного сектора економіки України в прогностному періоді.

Таблиця 3.7 – Прогнозування впливу інвестиційних інструментів на формування валової доданої вартості аграрного сектора, 2023-2026 рр.

Змінні та результуючий показник	Прогнозне значення			
	2023 рік	2024 рік	2025 рік	2026 рік
Змінна P_{AS} , %	23,04	23,87	24,68	25,46
Змінна CI_{AS} , млн грн	47216,4	50001,33	52777,32	55544,88
Змінна CSA_{AS} , млн грн	10029,09	10703,72	11378,35	12052,98
GVA_{AS} , млн грн	357017,0	374388,5	398000,2	421556,4

Джерело: власні розрахунки автора

В частині факторних ознак також підтверджено результативність змін інвестиційних інструментів, рентабельності сільськогосподарського виробництва та вартості основних засобів сільського господарства на 1 га с.г. угідь.

Використовуючи прогнозні значення GVA_{AS} , наведені в таблиці 3.7, зробимо прогноз значень TSE (%) для України через рівняння $GVA_{AS} = -1017657,1TSE + 904772,8$ (табл. 3.6). Отримані результати представимо на рисунку 3.20.

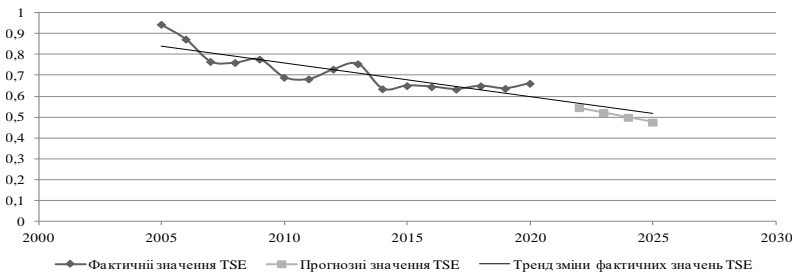

Рисунок 3.20 – Прогнозні значення загальної підтримки аграрного сектора України (показник TSE, %), 2023-2026 рр.

Джерело: побудовано автором за даними [215]

Прогнозні значення показника TSE (%) для України на 2023-2026 рр. характеризуються зниженням

значень показників у рамках «оптимістичного» сценарію. Отримана залежність свідчить про те, що за сучасних умов неможливо забезпечити зростання обсягів державної підтримки аграрного сектора за рахунок зростання макроекономічних показників галузі, необхідним є вдосконалення механізмів державного регулювання розвитку аграрного сектора економіки України. Отже гіпотеза щодо необхідності перегляду діючих інструментів державної підтримки аграрного сектора шляхом їх максимальної адаптації до Спільної аграрної політики ЄС підтверджена.

3.3 Оцінка результативності функціонування фінансово-економічного механізму державного регулювання сталого розвитку аграрного сектора економіки України

Частка аграрного сектора в структурі валового внутрішнього продукту України в 2019 р. склала 9%, а частка зайнятого населення в сільському господарстві складає приблизно 14% [179, с. 5]. Аналізуючи результати експорту продукції за підсумками 2020 р., слід зазначити, що найбільшу питому вагу, а саме 45,1%, складає продукція агропромислового комплексу та харчової промисловості. При цьому зауважимо, що наступною за вагомістю в загальній структурі експорту є продукція металургійного комплексу, частка якого склала 18,3% [216]. Отже очевидною є важливість динаміки сталого розвитку аграрного сектора в розбудові економіки України.

Для забезпечення сталого розвитку аграрного сектора економіки України доцільним є проведення аналізу результативності діючого фінансово-економічного механізму державного регулювання, визначення напрямів вдосконалення фінансових інструментів та економічних методів державного регулювання з урахуванням викликів як зовнішнього, так і внутрішнього середовища країни. Аналізуючи напрями державної підтримки, котрі забезпечують

реалізацію фінансово-економічного механізму державного регулювання сталого розвитку аграрного сектора, визначено наявність низки підходів та інструментів, а саме: заходи цінового регулювання; субсидії, спрямовані на розвиток рослинництва та тваринництва; цільові програми підтримки, в тому числі й програми орієнтовані на здешевлення кредитних ресурсів. При цьому слід зазначити, що діючі інструменти фінансово-економічного механізму були сформовані у відповідності до впроваджених законодавчих ініціатив та діючої економічної політики.

Окреслюючи різні вектори впровадження державної підтримки розвитку аграрного сектора, слід зауважити, що на сьогодні найбільшу увагу зосереджено на реалізації фінансово-кредитних інструментів у частині здешевлення вартості кредитних ресурсів. У даному контексті важливим є забезпечення синергії між діючими програмними продуктами банківського кредитування та заходами державної підтримки. Крім того, слід зазначити важливість формування державної політики, спрямованої на розширення можливостей банківських продуктів довгострокового кредитування. Так, за результатами аналізу сфери банківського кредитування суб'єктів господарювання аграрного сектора, в середньому за 2015-2020 роки визначено найбільшу частку кредитів – близько 50%, наданих на період від 1 до 5 років. При цьому 39% складають короткострокові кредити і лише 11% кредитних ресурсів було надано на умовах довгострокового погашення [216]. Така динаміка негативно впливає на можливості фермерських господарств отримати кредитні ресурси на довгостроковий термін, що для даних суб'єктів господарювання є вкрай важливим, адже в структурі довгострокового капіталу частка власного капіталу складає майже 90%. Досліджена характеристика підтверджує важливість вдосконалення існуючих підходів та інструментів фінансово-економічного

механізму, спрямованих на здешевлення вартості кредитних ресурсів.

Представлені інструменти державної підтримки розвитку аграрного сектора спрямовані на формування мотиваційних та стимулюючих чинників щодо активізації діяльності суб'єктів господарювання аграрного сектора, підвищення результативності їх діяльності та конкурентоспроможності. Враховуючи прямий зв'язок між інструментами фінансово-економічного механізму державного регулювання сталого розвитку аграрного сектора економіки України та їх інституційним забезпеченням окреслимо ключові нормативно-правові акти, котрі забезпечують їх імплементацію.

Рамковими документами, що регламентують напрями державної підтримки розвитку аграрного сектора є Закони України «Про пріоритетність соціального розвитку села та агропромислового комплексу в народному господарстві» № 400-ХІІ [97], «Про державну підтримку сільського господарства України» № 1877-ІV від 24.06.2004 р. [169], Розпорядження Кабінету Міністрів України «Про схвалення Концепції Державної цільової програми розвитку аграрного сектора економіки на період до 2022 року» № 1437-р від 30 грудня 2015 р. [96], Постанова Кабінету Міністрів України «Про затвердження Порядку використання коштів, передбачених у державному бюджеті для фінансової підтримки заходів в агропромисловому комплексі шляхом здешевлення кредитів» № 300 від 29 квітня 2015 р. [217].

Пунктом 42 розділу VI Бюджетного кодексу України встановлено, що у 2017-2021 рр. щорічний обсяг коштів Державного бюджету України, які спрямовуються на державну підтримку сільськогосподарських товаровиробників, становить не менше 1% випуску продукції у сільському господарстві [218]. За результатами порівняльного аналізу за період 2017-2020 рр. визначено тенденцію не виконання зазначеного співвідношення. Так, у 2017 р. частка

видатків Державного бюджету на підтримку розвитку агропромислового комплексу в обсязі випуску продукції сільського господарства становила 0,77%, в 2018 р. – 0,51%, в 2019 р. – 0,71% та в 2020 р. – 0,74%, що обумовлено відсутністю позитивної динаміки видатків державного бюджету на фінансування заходів підтримки розвитку аграрного сектора.

Розглянемо більш детально динаміку фінансування програм державної підтримки, що фінансуються за рахунок коштів загального та спеціального фондів Державного бюджету, котра представлена на рисунку 3.21. В якості базового року визначено 2014 р., обсяг фінансування програм підтримки розвитку аграрного сектора склав 2424,7 млн гривень.

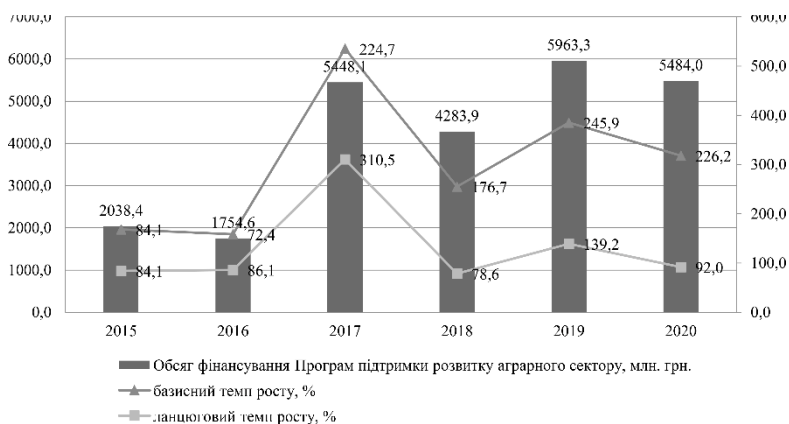

Рисунок 3.21 – Динаміка обсягів фінансування Програм підтримки розвитку аграрного сектора, затверджених у Державному бюджеті, 2015-2020 рр.

Джерело: побудовано автором за даними [216]

Представлені на рисунку 3.21 дані вказують на коливний характер ланцюгових та базисних темпів росту, що, відповідно, обумовлено відсутністю сталої динаміки обсягів фінансування програм підтримки розвитку аграрного сектора, котрі фінансуються за

рахунок Державного бюджету. Негативна динаміка є наслідком постійних трансформацій у частині зміни державних програм підтримки аграрного сектора та зменшення обсягів їх фінансування (або взагалі їх відсутності) за рахунок коштів загального фонду Державного бюджету. Аналізуючи стан фінансування програм державної підтримки аграрного сектора, слід відмітити динаміку зростання обсягів фінансування й, відповідно, ланцюгового та базисного темпів росту в 2017 р. у порівнянні з 2015 р. та 2016 р. Така динаміка обумовлена впровадженням механізму бюджетної дотації. При цьому найбільший обсяг фінансування державних програм підтримки аграрного сектора встановлено в 2019 р. – на рівні 5963,3 млн гривень, з яких 5909,0 млн – за рахунок загального фонду Державного бюджету (з яких: 3500,0 млн гривень – 2801540 «Державна підтримка галузі тваринництва») та 54,3 млн гривень – кошти спеціального фонду. Інша динаміка визначена в 2020 р., де співвідношення обсягів фінансування із загального та спеціального фондів Державного бюджету склало відповідно 3417,0 млн та 2067,0 млн гривень. З них 2 млрд гривень складають кошти спеціального фонду Державного бюджету, спрямовані на компенсацію процентних ставок, за рахунок чого вони можуть зменшити сплату базової процентної ставки до рівня з 9 до 7, або 5 відсотків річних [216].

Проведений аналіз виконання програмних результатів фінансової підтримки аграрного сектора засвідчив відсутність сталої тенденції фінансування, що негативно впливає на прийняття управлінських рішень у системі публічного управління розвитку аграрного сектора. Хоча реалізація програмно-цільового підходу в системі управління розвитком аграрного сектора має свої переваги, проте зазначена динаміка вказує на необхідність забезпечення фінансування згідно із затвердженими в Державному бюджеті обсягами та донесення інформації до можливих отримувачів коштів державної підтримки вчасно. Розглянемо наявність

зв'язку в розрізі затверджених обсягів фінансування державної підтримки в досліджуваному часовому вимірі. Отримані результати представлено на рисунку 3.22.

Представлені на рисунку 3.22 дані вказують на наявність помітної щільності зв'язку між показниками досліджуваного часового ряду, що також обумовлено варіаційною розбіжністю кількісних значень показників фінансування державних програм підтримки розвитку аграрного сектора протягом аналізованого періоду. При цьому лінійне рівняння регресії визначає вектор розвитку фінансової підтримки аграрного сектора в прогнозному періоді 2021-2022 рр.

Рисунок 3.22 – Лінійна залежність обсягів фінансової підтримки розвитку аграрного сектора економіки України, 2015-2020 рр.

Джерело: побудовано автором за даними [216, 219]

В цілому найбільші обсяги в структурі фінансування державної підтримки розвитку аграрного сектора в 2020 р. становлять:

- фінансова підтримка заходів в агропромисловому комплексі шляхом здешевлення кредитів, затверджений

обсяг фінансування 1200,00 млн гривень (загальний фонд);

- державна підтримка розвитку тваринництва та переробки сільськогосподарської продукції, затверджений обсяг фінансування 1000,00 млн гривень (загальний фонд);

- надання фінансової державної підтримки суб'єктам мікропідприємництва та малого підприємництва, затвердженого постановою КМУ від 24.01.2020 № 28, через Фонд розвитку підприємництва, шляхом компенсації процентної ставки для суб'єктів підприємництва, які, зокрема, здійснюють свою діяльність у аграрній галузі, затверджений обсяг фінансування 2000,00 млн гривень (спеціальний фонд) [220].

Цей розподіл визначає домінування кредитних інструментів у структурі діючого фінансово-економічного механізму державного регулювання сталого розвитку аграрного сектора економіки України в 2020 р. Використання даного інструментарію дозволяє досягти росту кількісних показників щодо суб'єктів господарювання аграрного сектора, котрі скористались даним видом фінансової підтримки, проте не забезпечує якісного підґрунтя для розвитку дрібних сільськогосподарських підприємств.

Окремо слід зазначити й про розширення напрямів державної підтримки аграрного сектора на 2021 рік. Так, обсяг фінансування діючих програм (часткова компенсація вартості сільськогосподарської техніки вітчизняного виробництва; фінансова підтримка заходів у агропромисловому комплексі шляхом здешевлення кредитів; фінансова підтримка розвитку садівництва, виноградарства та хмелярства; фінансова підтримка розвитку фермерських господарств; державна підтримка розвитку тваринництва та переробки сільськогосподарської продукції) заплановано на рівні 4,5 млрд гривень. Також заплановано фінансування в розмірі 500 млн гривень на нові програми державної підтримки аграрного сектора, до складу яких увійшли:

- державна підтримка страхування сільськогосподарської продукції;

- відшкодування втрат від повного пошкодження посівів сільськогосподарських культур внаслідок надзвичайних ситуацій техногенного та природного характеру;

- державна підтримка сільгоспвиробників, які використовують меліоровані землі;

- державна підтримка виробників органічної сільськогосподарської продукції;

- державна підтримка виробників картоплі;

- державна підтримка сільгоспвиробників шляхом виділення бюджетних субсидій з розрахунку на одиницю оброблюваних угідь (гречка) [221].

Ключовими умовами отримання державної підтримки, починаючи з 2021 р., є обмеження щодо обсягу державної підтримки, котра надається одному суб'єкту господарювання в розмірі не більше ніж 10 тис. розмірів мінімальної заробітної плати на 1 січня кожного року (для 2021 р. – 60 млн гривень). У частині розширення кола отримувачів державної підтримки до складу сільськогосподарських товаровиробників, потенційних отримувачів підтримки, включені юридичні особи, незалежно від юридично-правової форми та форми власності, і фізичні особи – суб'єкти господарювання. При цьому обов'язковою умовою є відсутність піврічної заборгованості перед бюджетом станом на перше число місяця, в якому ухвалюється рішення про надання допомоги та порушених справ про банкрутство; реципієнт не повинен перебувати у стані ліквідації. Також обов'язковою умовою надання державної підтримки в разі обмеженості фінансування є дотримання принципу пропорційності, котрий передбачає рівний розподіл коштів між всіма заявниками. Окреслені ініціативи мають позитивну динаміку в частині формування нового вектора розвитку державної підтримки аграрного сектора, проте загальний обсяг фінансування програм у 2021 р. визначений на рівні 5,0 млрд гривень, вказує на скорочення фінансування в порівнянні з показником 2020 р. на 8,8%, а з показником 2019 р. – на 16,2% [221].

Позитивною є динаміка розширення напрямів державної підтримки в 2021 р., спрямована на забезпечення результативності концептуальних складових сталого розвитку аграрного сектора (економічної, соціальної, екологічної) та зміна підходу щодо реципієнтів – отримувачів державної підтримки, до складу яких включені як юридичні, так і фізичні особи – суб'єкти господарювання аграрного сектора.

Проведений аналіз результативності діючого фінансово-економічного механізму державного регулювання сталого розвитку аграрного сектора визначає відсутність сталої тенденції щодо щорічних обсягів фінансування програм підтримки аграрного сектора. Позитивною є динаміка розвитку методів прямої державної підтримки, в тому числі й дрібних сільськогосподарських товаровиробників, на противагу багаторічної практики підтримки великих суб'єктів господарювання аграрного сектора (шляхом реалізації непрямих методів державної підтримки). До складу чинників, які знижують результативність функціонування досліджуваного механізму, слід також віднести й постійні зміни підходів до пріоритетних напрямів державної підтримки розвитку аграрного сектора, що, відповідно, ускладнює організаційну складову в частині донесення інформації безпосередньо до суб'єктів господарювання аграрного сектора щодо умов та строків отримання підтримки в розрізі діючих програм.

Також не вирішеним залишається питання щодо формування моніторингових індикаторів оцінки результативності діючих програм державної підтримки розвитку аграрного сектора в частині досягнення якісних змін, котра повинна здійснюватись не тільки в розрізі показників, визначених програмами. Саме тому важливим є формування індикаторів розвитку, котрі будуть корелювати з цільовими індикаторами-2030, визначеними Національною економічною стратегією на період до 2030 року для напрямку 9 «Агропромисловий сектор та харчова промисловість» та затвердженими програмними результатами. В розрізі даного напрямку потребує удосконалення інституційна складова нормативно-правового механізму державного

регулювання сталого розвитку аграрного сектора в частині впровадження механізму моніторингу реалізації стратегічних цілей НЕС-2030 (стратегічні цілі розвитку аграрного сектора – СЦРАС), рисунок 3.23.

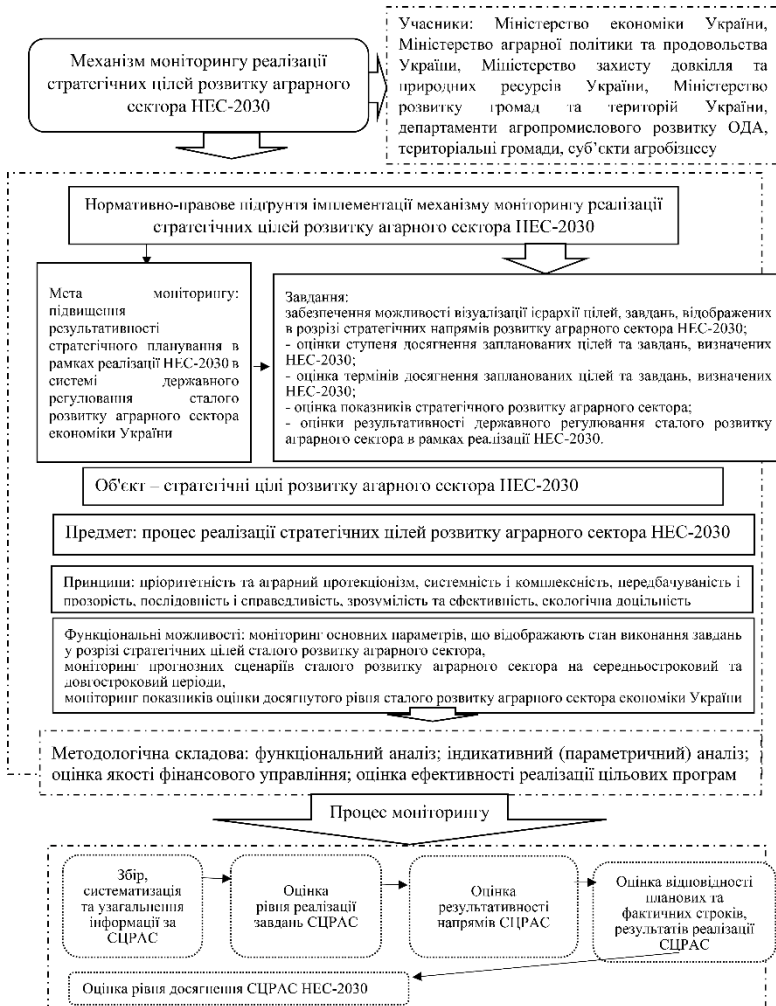

Рисунок 3.23 – Механізм моніторингу реалізації стратегічних цілей розвитку аграрного сектора НЕС-2030

Джерело: власна розробка автора

Впровадження представленого на рисунку 3.23 механізму моніторингу реалізації стратегічних цілей розвитку аграрного сектора НЕС-2030 дозволить вибудувати ієрархію взаємодії між ціллю, завданнями та результатами. Крім того, практична імплементація механізму моніторингу дозволить сформуванати базу оціночних індикаторів за кожним стратегічним напрямом з урахуванням прийнятих програмних та підпрограмних документів. У складі процесу моніторингу досягнення стратегічних цілей зокрема передбачено й проведення аналізу виконання планових показників реалізації стратегічних напрямів та підготовка комплексного звіту. У звіті буде відображено стан досягнення стратегічних цілей розвитку аграрного сектора, обґрунтовано висновок щодо досягнення стратегічних напрямів, рівня вирішення завдань та реалізації заходів. Висновки підкріплюються розрахунковими показниками в розрізі індикаторів оцінки [222].

Аналіз стратегічних цілей розвитку аграрного сектора економіки України, визначених у рамках «Нової аграрної політики», підтвердив наявність чітких цільових орієнтирів у сфері аграрних трансформацій, котрі спрямовані на збереження діючого рівня економічного розвитку галузі та забезпечення зростання експортного потенціалу.

В даному контексті зауважимо про важливість досягнення стійкості розвитку макроекономічного показника галузі шляхом нарощення обсягів інвестиційних ресурсів аграрного сектора та капітальних вкладень, спрямованих на 1 га с.г. угідь, що було доведено емпірично попередніми розрахунками.

Поглиблення трансформацій у частині адаптації діючих державних політик до європейських підходів, визначення ефективності державного управління в якості окремого інституційного складника спонукає до пошуку оптимального співвідношення між рівнем державного регулювання економіки та свободою ринку. В даному контексті особлива увагу приділяється визначенню рівня економічної свободи як індикатора оцінки результативності економічного складника

механізмів державного регулювання сталого розвитку, що підтверджує й проведений аналіз методологічних засад оцінки сталого розвитку, представлений у першому розділі.

Серед показників оцінки рівня економічної свободи для подальших розрахунків було обрано Індекс економічної свободи, котрий розраховується The Heritage Foundation [223]. Індекс економічної свободи (Index of Economic Freedom, Heritage Foundation, далі – IEF), на думку наукової та експертної спільноти [31, 213, 224-229], має підтверджений зв'язок між розрахованим значенням окремої країни та ступенем її процвітання. Окреслена залежність дозволяє встановити річний прогрес як у розрізі загального показника IEF, так і в розрізі його субіндексів. П'ятирічна динаміка значень IEF свідчить про покращення позиції України в міжнародному рейтингу та підтверджує результативність змін у сфері державного регулювання економіки. Тісний зв'язок між економічною політикою та механізмами державного регулювання сталого розвитку аграрного сектора визначає актуальність проведення поглибленого дослідження оцінки впливу значень субіндексів IEF на формування макроекономічних показників національної економіки та аграрного сектора зокрема. Серед переваг даного індексу також визначають наявність комплексної оцінки в розрізі чотирьох системних компонентів, таких як верховенство права, діяльність влади, ефективність регулювання та відкритість ринку (рисунок 3.24).

Перевагами IEF у сфері публічного управління є можливість оцінки рівня свободи бізнесу за діючих інструментів державного регулювання економіки. Методологічною основою розрахунку загального значення IEF виступає визначення середнього арифметичного за десятьма субіндексами, а з 2018 р. – за дванадцятьма. Розрахункове значення кожного субіндексу визначається в межах від 0 до 100 балів (максимальний результат – 100 балів).

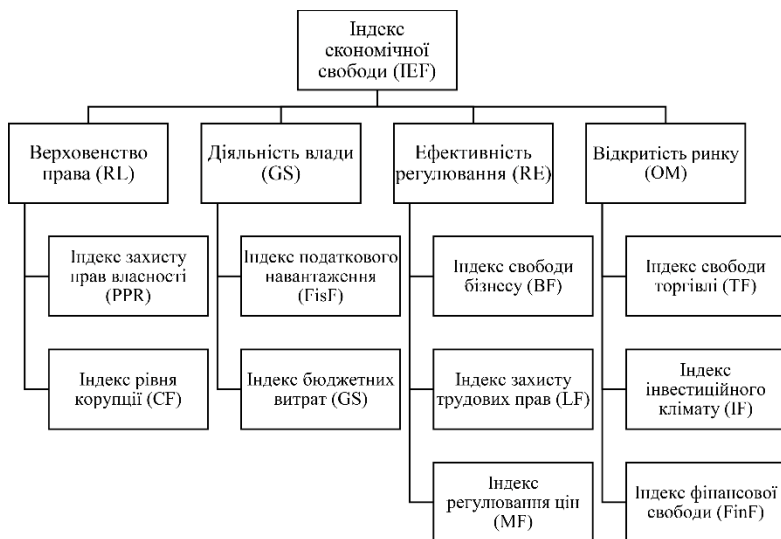

Рисунок 3.24 – Складові Індексу економічної свободи

Джерело: [223]

За результатами розрахунку загального показника ІЕФ робиться висновок щодо рівня свободи економіки країн шляхом їх умовного розподілу в розрізі наступних груп: вільні (free) – 80-100 балів; переважно вільні (mostly free) – 70-79,9 балів; помірно вільні (moderately free) – 60-69,9 балів; переважно невільні (mostly unfree) – 50-59,9 балів; невільні (деспотичні) (repressed) – 0-49,9 балів [223]. Для характеристики рівня відкритості економіки України розглянемо динаміку значень загального показника ІЕФ, котра представлена на рисунку 3.25.

Представлена на рисунку 3.25 динаміка свідчить про позитивні зрушення в частині зростання ІЕФ в період 2017-2021 рр. У частині позитивної оцінки слід відмітити, що починаючи з 2018 р. Україна вийшла із групи невільних країн та перейшла до групи переважно невільних країн. Окреслена динаміка сформувалась за рахунок зростання значень субіндексів захисту

трудоу прав та регулювання цін. Стан податкового навантаження також характеризується позитивними змінами, проте потребують покращення субіндекси, котрі характеризують інвестиційний клімат, фінансову свободу та субіндекси комплексного складника «Верховенство права».

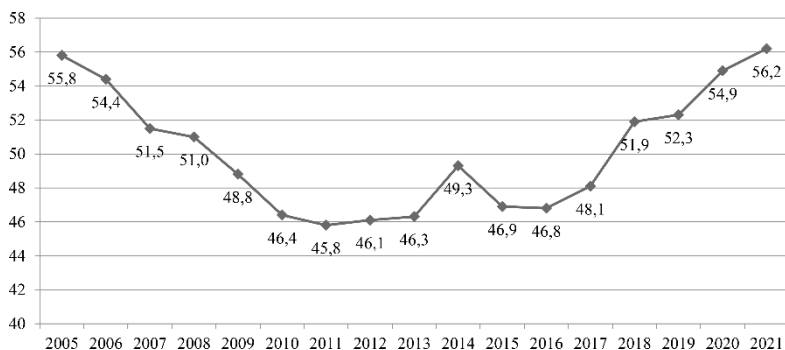

Рисунок 3.25 – Динаміка значень ІЕФ Україна, 2005-2021 рр.

Джерело: розраховано автором за даними [223]

Для визначення сили впливу чинників, котрі характеризують певний напрям у складі Індексу економічної свободи, на формування макроекономічних показників національної економіки України (GVA_{NE}) та аграрного сектора (GVA_{AS}) зокрема, розраховано кореляційно-регресійні залежності за кожним із субіндексів ІЕФ за період 1995-2021 рр. Комбінований підхід у частині дворівневої оцінки рівня впливу дозволяє поглибити аналіз та визначити ступінь співставності сформованих тенденцій [230].

Основою для розрахунку стали значення субіндексів ІЕФ України, обсяги валової доданої вартості національної економіки України та аграрного сектора зокрема за період 2005-2021 рр. Зауважимо, що на першому етапі з розрахунків було виключено субіндекси: рівень корупції (CF) та фіскальне здоров'я (FH) у зв'язку зі зміною методики розрахунку та відсутністю аналітичних даних. Результатом другого

етапу розрахунків була побудова вісімнадцяти економетричних моделей.

У моделях вищого рівня в якості результуючого показника було визначено валову додану вартість в основних цінах, млн грн (GVA_{NE}). У моделях підпорядкування результуючим показником визначено валову додану вартість за напрямом діяльності сільське, лісове та рибне господарство, млн грн (GVA_{AS}). У складі пояснюючих факторів розглянуто наступні субіндекси ІЕФ: *PPR* - індекс захисту прав власності; *FisF* - індекс податкового навантаження; *GS* - індекс бюджетних витрат; *BF* - індекс свободи бізнесу; *LF* - індекс захисту трудових прав; *MF* - індекс регулювання цін; *TF* - індекс свободи торгівлі; *IF* - індекс інвестиційного клімату; *FinF* - індекс фінансової свободи.

Розрахункові показники кореляційно-регресійних залежностей було згруповано в розрізі комплексних складників, а саме: верховенство права (таблиця 3.8), діяльність влади (таблиця 3.9), ефективність регулювання (таблиця 3.10) та відкритість ринку (таблиця 3.11).

Представлені в таблиці 3.8 дані вказують на наявність помірного позитивного зв'язку між результуючими показниками та пояснюючим фактором у розрізі досліджуваних кореляційно-регресійних залежностей.

Таблиця 3.8 – Показники оцінки економетричної моделі залежності GVA_{NE} та GVA_{AS} від субіндексу *PPR* складника «Верховенство права»

Субіндекс ІЕФ	Рівняння регресії, НЕ / АС*	R	Сила зв'язку/ Сила і напрям впливу	R ²	Адекватність моделі (так / ні)	t-статистика, (t _{кр} = 2,13)	Критерій Фішера (F _{кр} = 4,54)
Індекс захисту прав власності (PPR)	$GVA_{NE} = -2267579,1 + 122129,3PPR$	0,75	Висока/ Помірний позитивний	0,56	так	4,36	18,9
	$GVA_{AS} = -253524,9 + 13745,7PPR$	0,63	помітна/ Помірний позитивний	0,40	так	3,15	9,9

Джерело: розрахунки автора за даними [223]

*НЕ – національна економіка; АС – аграрний сектор

Обидві досліджувані моделі є адекватними та якісними, що підтверджують розраховані значення критеріїв Фішера 18,9 й 9,9 (котрі є більшими за критичне значення 4,54) та Стьюдента 4,36 й 3,15 (котрі також є більшими за критичне значення 2,13). Встановлено високу силу зв'язку між індексом захисту прав власності та зростанням валової доданої вартості на вищому рівні (національна економіка). В моделі підпорядкування (аграрний сектор), визначено наявність помірного зв'язку між результирующим показником та пояснюючим фактором. Результати розрахунків свідчать про те, що процеси, котрі відбуваються в сфері захисту прав власності, виступають в якості фактора-стимулятора нарощування обсягів валової доданої вартості.

В частині оцінки моделей, котрі характеризують ступінь впливу субіндексів FisF, GS складника «Діяльність влади», встановлено наявність слабого позитивного зв'язку (таблиця 3.9).

Таблиця 3.9 – Показники оцінки економетричної моделі залежності GVA_{NE} та GVA_{AS} від субіндексів FisF, GS складника «Діяльність влади»

Субіндекс IEF	Рівняння регресії, HE / AC*	r	Сила зв'язку / сила і напрям впливу	R ²	Адекватність моделі (так/ні)	t-статистика, (tкр=2,13)	Критерій Фішера (F _{сп} =4,54)
Індекс податкового навантаження (FisF)	$GVA_{NE} = 4837109,1 + 85689,5FisF$	0,22	Слабка/слабкий позитивний	0,05	ні	-0,62	0,79
	$GVA_{AS} = -577819,4 + 9620,7FisF$	0,23	Слабка/слабкий позитивний	0,05	ні	-0,69	0,86
Індекс бюджетних витрат (GS)	$GVA_{NE} = 2493172,2 - 17187,1GS$	0,21	Слабка/слабкий позитивний	0,05	ні	-0,84	0,71
	$GVA_{AS} = 303063,2 - 2411,2GS$	0,22	Слабка/слабкий позитивний	0,05	ні	-0,89	0,79

Джерело: розрахунки автора за даними [223]

*HE – національна економіка; AC – аграрний сектор

У порівняльному аспекті, в розрізі досліджуваних моделей, встановлено ідентичність всіх оціночних характеристик як для національної економіки в цілому, так і для аграрного сектора зокрема.

Загальним висновком проведеного розрахунку встановлено відсутність впливу пояснюючих факторів на результуючі показники: GVA_{NE} та GVA_{AS} . У даному контексті доцільно зауважити, що значення субіндексу бюджетних витрат протягом досліджуваного періоду коливались у межах 28-78,6 бала, а значення субіндексу податкового навантаження – на рівні 77-90,2 бала відповідно. Однак спільний характер змін у розрізі досліджуваних динамічних рядів забезпечив майже рівнозначні якісні характеристики за всіма досліджуваними моделями даної групи.

Одним із важливих аспектів при формуванні оціночних характеристик державного регулювання сталого розвитку є оцінка ефективності управління. Даний показник комплексний і передбачає проведення аналізу в розрізі таких субіндексів, як: свобода бізнесу, трудові відносини, регулювання цін (таблиця 3.10). Розрахункові показники економетричних моделей, наведених в таблиці 3.10, свідчать про наявність зв'язку між результуючими показниками (GVA_{NE} та GVA_{AS}) та пояснюючим фактором BF.

Таблиця 3.10 – Показники оцінки економетричної моделі залежності GVA_{NE} та GVA_{AS} від субіндексів BF, LF, MF складника «Ефективність регулювання»

Субіндекс IEF	Рівняння регресії, HE / AC*	r	Сила зв'язку / сила і напрям впливу	R ²	Адекватність моделі (так/ні)	t-статистика, (tкр= 2,13)	Критерій Фішера F _{кр} = 4,54
Ефективність регулювання							
Індекс свободи бізнесу (BF)	$GVA_{NE} = -3637496,6 + 102186,4BF$	0,79	Висока/ Сильний, позитивний	0,62	так	4,94	24,4
	$GVA_{AS} = -528025,2 + 13785,4BF$	0,80	Висока/ Сильний, позитивний	0,63	так	5,10	26,0
Індекс захисту трудових прав (LF)	$GVA_{NE} = 3418012,3 - 32350,6LF$	0,10	Слабка/ Слабкий позитивний	0,01	ні	-0,4	0,16
	$GVA_{AS} = 246327,4 - 933,1LF$	0,02	Слабка/ Слабкий позитивний	0,0005	ні	-0,09	0,07
Індекс регулювання цін (MF)	$GVA_{NE} = 5796980,9 - 60264,5MF$	0,40	Слабка/ Слабкий позитивний	0,16	ні	-1,72	2,94
	$GVA_{AS} = 605463,5 - 6058,8MF$	0,31	Слабка/ Слабкий позитивний	0,09	ні	-1,24	1,54

Джерело: розрахунки автора за даними [223]

*HE – національна економіка; AC – аграрний сектор

У розрізі пояснюючих факторів індексу трудових відносин (LF) та індексу регулювання цін (MF) на результуючі показники (GVA_{NE} та GVA_{AS}) зв'язку не встановлено (критерій Фішера LF $0,16 < 4,54$ й $0,07 < 4,54$, MF $2,94 < 4,54$ й $1,54 < 4,54$; t-Статистика LF $-0,4 < 2,13$ й $-0,09 < 2,13$, MF $-1,72 < 2,13$ й $-1,24 < 2,13$). Результати розрахунків свідчать, що саме індекс свободи бізнесу має сильний позитивний вплив на формування GVA_{NE} та GVA_{AS} . Якісті моделей підтверджують й розраховані значення критерію Фішера та t-Ст'юдента, котрі переважають критичні значення (критерій Фішера BF $4,94 > 4,54$ й $5,10 > 4,54$; t-статистика $24,4 > 2,13$ й $26,0 > 2,13$). У розрізі окреслених моделей слід відмітити співставність значень показників моделі вищого рівня (національна економіка) та моделі підпорядкування (аграрний сектор), що вказує на прямий вплив інструментів державного регулювання на результативність функціонування аграрного сектора.

Таблиця 3.11 – Показники оцінки економетричної моделі залежності GVA_{NE} та GVA_{AS} від субіндексів TF , IF , $FinF$ складника «Відкритість ринку»

Субіндекс IEF	Рівняння регресії, HE / AC*	r	Сила зв'язку / сила і напрям впливу	R ²	Адекватність моделі (так/ні)	t-статистика, (t _{кр} =2,13)	Критерій Фішера (F _{кр} = 4,54)
Відкритість ринку							
Індекс свободи торгівлі (TF)	$GVA_{NE} = 4640823,7 - 35343,6 TF$	0,11	Слабка/ Слабкий позитивний	0,01	ні	-0,44	0,20
	$GVA_{AS} = 413853,3 - 2633,5 TF$	0,06	Слабка/ Слабкий позитивний	0,004	ні	-0,25	0,06
Індекс інвестиційного клімату (IF)	$GVA_{NE} = -335740,6 + 78595,4 IF$	0,45	Слабка/ Слабкий позитивний	0,21	ні	1,97	3,88
	$GVA_{AS} = -32407,9 + 8706,6 IF$	0,38	Слабка/ Слабкий позитивний	0,14	ні	1,57	2,48
Індекс фінансової свободи (FinF)	$GVA_{NE} = 4632001,1 - 81806,1 FinF$	0,61	Помітна/ Помірний позитивний	0,37	так	-2,96	8,77
	$GVA_{AS} = 581305,1 - 10858,6 FinF$	0,60	Помітна/ Помірний позитивний	0,37	так	-2,94	8,65

Джерело: розрахунки автора за даними [223]

*HE – національна економіка; AC – аграрний сектор

В частині оцінки впливу субіндексів складника «Відкритість ринку» підтверджено багатоаспектність значень, котрі представлено в таблиці 3.11. Наведені дані свідчать про наявність помірного позитивного зв'язку між результуючими показниками GVA_{NE} та GVA_{AS} та індексом фінансової свободи, про що свідчить коефіцієнт детермінації. Також підтверджено зв'язок між пояснюючим фактором $FinF$ та результуючими показниками за критерієм Фішера, котрі переважають критичне значення у наступному співвідношенні $8,77 > 4,54$ й $8,65 > 4,54$ та t -Ст'юдента $|-2,96| > 2,13$ та $|-2,94| > 2,13$. У частині оцінки моделей індексу свободи торгівлі та індексу інвестиційного клімату на формування валової доданої вартості національної економіки та аграрного сектора зокрема, встановлено наявність слабкого зв'язку між результуючими показниками та пояснюючим фактором. Адекватність моделей не підтверджена. В якості загального висновку щодо оціночних характеристик слід зауважити про ідентичність тенденцій щодо впливу субіндексів TF , IF , $FinF$ складника «Відкритість ринку» на досліджувані макроекономічні показники.

За результатами проведеного аналізу емпірично підтверджено, що всі досліджувані фактори є стимуляторами щодо формування GVA_{NE} та GVA_{AS} , найбільш важливим з яких є Індекс свободи бізнесу (BF). Дана динаміка підтверджує важливість досягнення балансу між методами прямого та непрямого впливу механізмів державного регулювання сталого розвитку аграрного сектора для створення сприятливих умов ведення бізнесу та розширення економічної свободи. В частині співставності напрямів і сили зв'язку між пояснюючими факторами та результуючими показниками в розрізі моделей вищого рівня (національна економіка) та моделей підпорядкування

(аграрний сектор) підтверджено ідентичність тенденцій. Винятком є кореляційно-регресійна залежність між індексом захисту прав власності та показниками GVA_{NE} й GVA_{AS} , де на національному рівні визначено високу силу зв'язку, а на рівні галузі підтверджено помітний зв'язок. Підтверджений сильний позитивний зв'язок між Індексом свободи бізнесу та макроекономічним показником функціонування галузі визначає доцільність його використання в якості індикатора оцінки економічного складника результативності механізмів державного регулювання сталого розвитку аграрного сектора.

РОЗДІЛ 4. ПОЛІТИКА ДЕРЖАВНОГО РЕГУЛЮВАННЯ СТАЛОГО РОЗВИТКУ АГРАРНОГО СЕКТОРА

4.1 Особливості державного регулювання сталого розвитку аграрного сектора серед країн з різним рівнем економічного розвитку

Формування дієвих механізмів державного регулювання сталого розвитку аграрного сектора є одним із пріоритетних напрямів економічної політики країни. Мультиплікативний вплив аграрного сектора як на економічну стабільність, так і на розвиток сільських територій посилює виклики в частині забезпечення досягнення результативності діючих політик державного регулювання розвитку аграрного сектора економіки України. За підсумками 2020 р. досягнуто наступних показників діяльності аграрного сектора: майже 45,0% у структурі експорту; 29,0% валютних надходжень; сформовано приблизно 12,0% ВВП; частка зайнятого населення досліджуваної галузі – 11,7% [231]. Okремо слід зауважити й про наявність тісного зв'язку між нарощуванням експорту й досягненням другої цілі сталого розвитку, в рамках якої передбачено забезпечення продовольчої безпеки, поліпшення харчування та сприяння сталому розвитку сільського господарства.

Багаторічний досвід державного регулювання розвитку аграрного сектора свідчить про наявність різних напрямів державної підтримки та підтверджує значний вплив міжнародних тенденцій на формування регуляторної політики щодо розвитку аграрного сектора в Україні. Саме тому впровадження кращих практик державного регулювання розвитку аграрного сектора, котрі є найбільш адаптованими до діючої економічної політики країни, є вкрай актуальним.

Багаторічна практика державного регулювання розвитку аграрного сектора характеризується динамікою форм та методів, цільовий вплив яких

спрямовується на доходи суб'єктів господарювання, ринкові відносини, безпосередньо сільськогосподарське виробництво, міжгалузеві зв'язки тощо [232]. Державне регулювання розвитку аграрного сектора в Україні реалізується через механізми прямої бюджетної підтримки шляхом субсидіювання та дотування, податкових пільг та регулювання ціноутворення. Серед означених механізмів основним, починаючи з 1998 р., були податкові пільги, при цьому до 2017 р. діяв ще спеціальний режим оподаткування ПДВ в сільському господарстві. Проте наразі курс державної підтримки суб'єктів господарювання аграрного сектора змінено з орієнтацією на розширення фінансово-кредитних механізмів [216, с. 79].

Окреслена тенденція обумовлена сталою міжнародною практикою щодо зміни діючих політик у контексті відмови від надання прямих субсидій суб'єктам господарювання аграрного сектора. Найбільш яскравими прикладами зміни підходів державного регулювання розвитку аграрного сектора є США та Австралія, де базовими заходами державної підтримки є страхові платежі. Державна підтримка в Канаді орієнтована на здешевлення кредитів, у Нідерландах ключовим напрямом державного регулювання є розвиток науково-дослідної діяльності.

Досліджуючи зміну підходів щодо державного регулювання розвитку аграрного сектора в США, слід зауважити, що сільське господарство завжди було пріоритетним напрямом державної підтримки. Історично сформований підхід щодо прямого субсидування фермерів втратив свою актуальність у зв'язку з монополізацією агробізнесу та розвитком технологій. Саме тому в 2014 р. на законодавчому рівні було змінено пряму бюджетну підтримку на страхування ризиків. Базовими напрямками підтримки суб'єктів господарювання аграрного сектора є страхування врожаю та прибутку [233, с. 12-13]. При цьому фермери можуть самостійно обирати напрям підтримки з двох програм:

✓ перша орієнтована на страхування від падіння цін (PLC) та передбачає виплату компенсації в разі зниження цін (заздалегідь визначених) на продукцію рослинництва;

✓ другим напрямом є страхування ризиків (ARC), що передбачає проведення виплат фермерам, якщо їх доходи є нижчими за середні показники по країні [234, с. 66].

Серед позитивних чинників страхування врожаю та прибутків фермерів слід відмітити той факт, що федеральний уряд може здійснювати субсидювання страхових премій у межах 38% - 80%, виходячи із обраного суб'єктом господарювання напряму страхування для забезпечення збереження доступних цін на сільськогосподарську продукцію. Запроваджений страховий механізм у системі державного регулювання розвитку аграрного сектора США має складну та багаторівневу структуру й передбачає низку специфічних інструментів для різних напрямів виробництв. Так, інструментарій державного регулювання для тваринництва або виробництво вовни може суттєво відрізнятись. При цьому основним цільовим орієнтиром запроваджених змін залишається підвищення ефективності управління та зниження ризиків у діяльності фермерських господарств, котрі виступають базовими одиницями діючої державної політики розвитку аграрного сектора [235].

Особливістю державного регулювання розвитку аграрного сектора в Нідерландах є його цільова спрямованість на розвиток науково-дослідної діяльності для забезпечення сталого розвитку, посилення інноваційності виробництва, покращення умов перебування тварин, використання відновлюваної енергії тощо. У складі заходів державної підтримки широкого застосування набула програма гарантування частини позики, котра орієнтована на забезпечення оптимізації виробництва, покращення умов утримання тварин та підвищення якості продукції малого та середнього бізнесу [236, с. 29]. Окремо функціонує

програма додаткової підтримки молодих фермерів (вік яких до 41 року), орієнтована на залучення молоді до сільськогосподарського виробництва. Даний напрям було розроблено з метою активізації молоді та її залучення до діяльності в сфері сільськогосподарського виробництва. За даної програми кошти можуть бути інвестовані у будівництво, придбання землі, техніки або обладнання [235].

Враховуючи цільову спрямованість державної підтримки сільського господарства в Нідерландах на забезпечення сталого розвитку, здійснюється державна підтримка ферм, котрі відмовились від використання хімікатів та пестицидів. Відмінністю державного регулювання розвитку аграрного сектора країни є чітка орієнтованість на дотримання вимог сталого розвитку. Так, регуляторна політика країни орієнтована на заміщення в 2030 р. 30% нафтопродуктів «зеленою енергетикою», що відповідно обумовило посилення уваги до використання біомаси як палива на фермерських господарствах. В цілому слід зазначити, що обраний курс державної підтримки розвитку аграрного сектора дозволив Нідерландам утримувати друге місце після США за обсягом експорту сільськогосподарської продукції, при цьому земельний ресурс країни є значно обмеженим, а чисельність працюючих у даній галузі складає лише 2% [237].

Регуляторна політика розвитку аграрного сектора Канади формується з урахуванням пропозицій як федерального, так і провінційних урядів, котрі напрацьовуються робочими групами, виносяться на обговорення громадськості, а потім забезпечуються відповідними законодавчими актами. Дана практика обумовлена діючим механізмом фінансування державної підтримки розвитку аграрного сектора, котрий забезпечується майже в рівному співвідношенні як федеральним, так і провінційними урядами. Однією із особливостей державного регулювання розвитку аграрного сектора Канади є те, що страхові внески перераховуються до спеціальних провінційних урядових

фондів та департаментів, що дозволяє більш ефективно розподіляти кошти, враховуючи особливості того чи іншого регіону при укладанні договорів страхування. Слід згадати й про діяльність Фермерської кредитної корпорації, котра підзвітна парламенту через міністра сільського господарства та є госпрозрахунковим державним підрозділом. До її компетенції належить надання короткострокових та довгострокових кредитів фермерам під заставу землі і майна під низькі відсоткові ставки. Також у Канаді діє низка провінційних та федеративних програм, орієнтованих на: надання короткострокових кредитів та кредитних гарантій на придбання землі сільськогосподарського призначення; пільгове страхування врожаю; фінансову підтримку просування продукції за межами країни; фінансову підтримку за умов виникнення надзвичайної ситуації тощо. Одним із пріоритетів державної підтримки розвитку аграрного сектора є державне фінансування досліджень у сфері сільськогосподарського виробництва. Також окрему увагу приділено й питанню забезпечення швидкісним інтернетом всю територію країни, в тому числі й віддалені регіони, для забезпечення ефективної діяльності сільськогосподарської техніки [234, с. 66-67; 235]. Варто відмітити, що Канада не залишилась осторонь тенденції щодо переходу від цінового регулювання до підтримки розвитку сільських територій, котра передбачає скорочення обсягів державної підтримки фермерів. Даний підхід був цілком обґрунтованим, адже цільові орієнтири державної аграрної політики попередніх років в частині забезпечення високого рівня сільськогосподарського виробництва були досягнуті. Крім того, відбиток на діючу політику було накладено і підписанням Генеральної угоди з торгівлі і тарифів (1994 р.) [232].

Досвід Австралії, котра є одним із провідних експортерів сільськогосподарської продукції, дві третини якої є продукція галузі тваринництва, характеризується державною підтримкою фермерам

(шляхом компенсації збитків) лише в надзвичайних ситуаціях, котрі настали внаслідок природних або техногенних факторів, таких як тривалі посухи, повені, пожежі тощо. Державну підтримку, котра надається у формі грантів, короткострокових кредитів з низькими відсотковими ставками, фермери можуть отримати лише у випадку, коли від стихійного лиха постраждала значна кількість господарств певного регіону. Даний підхід державного регулювання свідчить про мінімальний вплив урядових ініціатив на діяльність сільськогосподарського виробництва. При цьому існує практика надання податкових пільг виробникам певних видів продукції, наприклад продукції виноробства, також запроваджено податкові пільги для компенсації амортизації сільськогосподарського обладнання. В рамках захисту власного сільськогосподарського товаровиробника запроваджено кампанію спеціальних платежів та імпортних мит [235].

Досліджуючи підходи щодо державного регулювання розвитку аграрного сектора в Японії, слід зауважити про вагому протекціоністську позицію уряду, орієнтовану на скорочення імпорту агропромислової продукції. Обраний курс регуляторної політики забезпечив досягнення достатнього самозабезпечення населення рисом, овочами, рибопродуктами, м'ясом [236, с. 28]. Внутрішня цінова політика тісно корелює із підходами до регулювання зовнішньої торгівлі. На продукцію, котра не є конкурентоспроможною в порівнянні з іноземними виробниками, встановлюються високі імпортні бар'єри, тоді як на продукцію, за якою країна виступає нетто-імпортером, імпортні обмеження відсутні. Слід сказати й про структуру організацій, котрі функціонують в аграрному секторі: державні агенції, квазі-державні та система кооперативів. На окрему увагу заслуговує діюча система кооперативів, до складу якої входять всі ферми. Саме кооперативи надають базові виробничі послуги, є багатофункціональними та відповідають вертикальній ієрархії управління: село-префектура-країна. До функцій кооперативів належить

розподіл ресурсів, збут і кредитування селян, розвиток сільських територій. Даний аспект є досить важливим, адже розвиток сільських територій виступає одним із цільових орієнтирів оцінки результативності державного регулювання розвитку аграрного сектора [234, с. 68-69]. Зазначимо, що в рамках діючої аграрної реформи окреслено такі перспективні напрями державної підтримки: фінансування розвитку соціальної та виробничої інфраструктури, допомога суб'єктам господарювання, котрі ведуть свою діяльність в несприятливих умовах, фінансування екологічних програм тощо, що вказує на послаблення протекціоністського підходу.

Підходи, котрі набули розповсюдження в рамках аграрної політики ЄС, характеризуються наявністю низки принципів, ключовими з яких є: визначені спільні цілі, рівень яких вище за світові, спільна фінансова система та відповідальність. Стратегічними орієнтирами розвитку європейської аграрної політики є досягнення результативності розвитку сільськогосподарського виробництва на умовах інноваційності, впровадження ресурсо- та енергоефективних технологій виробництва, підвищення рівня життя сільського населення, забезпечення достатнього рівня продовольчої безпеки тощо [238, с. 217]. Основною інституцією в сфері аграрної політики ЄС виступає Європейський фонд сільськогосподарської орієнтації та гарантій (ЄФГСГ), до юрисдикції якого входить гарантування визначеного рівня цін шляхом формування запасів, відшкодування фермерам різниці цін між світовими та європейськими, підтримка курсів національних валют для країн-членів. У рамках реалізації другого функціонального напрямку діяльності ЄФГСГ передбачено фінансування модернізації виробництва та підвищення кваліфікації працівників [234, с. 67].

Враховуючи зміни в політиці ЄС, обумовлені глобалізаційними процесами, збільшенням кількості країн-членів тощо відбулись трансформації і в сфері регуляторної політики аграрного розвитку, котрі

характеризуються низкою етапів. Так, спільна аграрна політика на першому етапі (1962-1973 рр.) характеризувалась цільовою спрямованістю на забезпечення потреб населення ЄС продуктами харчування. Політика другого етапу (1978-1992 рр.) визначала курс на регулювання обсягів виробництва сільськогосподарської продукції, адже в рамках політики попереднього етапу було досягнуто значного перевиробництва [239]. В рамках реалізації третього етапу (1992-2000 рр.) відбулась зміна діючих підходів та запроваджено реформу Мак-Шеррі, котра передбачала скорочення цінової підтримки, запровадження прямих виплат за гектар сільгоспугідь, посилення уваги до сталого розвитку в частині поглиблення вагомості екологічної складової. Реалізація наступного етапу (2000-2007 рр.) характеризувалась прийняттям плану дій «Agenda-2000» та запровадженням реформи Фішлера. У складі «Плану дій 2000» було продовжено політику щодо скорочення цінової підтримки виробництва зернових культур, яловичини та молочних продуктів; розширено фінансування заходів, орієнтованих на сільський розвиток та несільськогосподарську діяльність. Зауважимо, що ключовим принципом даної політики є перехід від галузевого принципу до територіального [240].

Зміни, запроваджені реформою Фішлера, були орієнтовані на посилення вимог до умов господарювання, подальше зниження цінової підтримки, запровадження підтримки в незалежності від обсягів виробництва. За даної реформи було змінено вектор розвитку з сільськогосподарського виробництва на розвиток сільських територій, що передбачало реалізацію низки програм підтримки щодо впровадження нових технологій та виробництв в сільській місцевості; започаткування діяльності молодих фермерів; розвитку туризму; розвитку лісового господарства; покращення інфраструктури в сільській місцевості; фінансування заходів з охорони довкілля

[240]. Наступний етап реалізації спільної аграрної політики (2007-2013 рр.) орієнтований на зростання конкурентоспроможності аграрного виробництва та лісового господарства; формування аграрного бюджету на 2007-2013 роки; підвищення ефективності управління земельними ресурсами та охорони навколишнього середовища; диверсифікацію сільськогосподарського виробництва та підвищення якості життя сільського населення; реалізацію принципів інноваційного розвитку [240].

Принципово відмінною є спільна політика розвитку аграрного сектора на 2014-2020 р. На даному етапі здійснено зміну діючих підходів у частині переходу від певних елементів реформування до повноцінного стратегічного документа. Стратегія «Європа 2020» передбачає досягнення таких довгострокових стратегічних орієнтирів, як конкурентоспроможний розвиток аграрного сектора; сталий розвиток сільських територій; збалансований розвиток економіки на сільських територіях [241]. Проведений аналіз вказує на активне впровадження моделі прямої підтримки суб'єктів господарювання аграрного сектора в країнах-членах ЄС. Хоча даний підхід, на думку експертів, не є ефективним, проте він залишається одним із пріоритетних в аграрній політиці ЄС, в першу чергу в частині забезпечення підтримки розвитку фермерських господарств та усунення негативного впливу глобалізаційних трендів на їх діяльність.

Умови на сільськогосподарських ринках знаходяться під сильним впливом макроекономічних факторів, таких як економічне зростання, що вимірюється показником ВВП, яке створює дохід, що підтримує попит на сільськогосподарські та харчові продукти, а також ціну на сиру нафту та інші джерела енергії, які формують ціни виробничих ресурсів у сільському господарстві, таких як паливо, хімікати та добрива. Ціни на енергоносії також впливають на попит на зернові, цукрові та олійні культури, через ринок

палива, виробленого з цієї сировини. Глобальне економічне зростання має тенденцію до зниження, котра розпочалась у 2019 р. й досі триває. Вплив пандемії COVID-19 на державні політики є очевидним і характеризується обмеженнями в економічній діяльності країн. Негативним результатом впливу пандемії COVID-19 стало скорочення ВВП та світової торгівлі. Ланцюги поставок харчових продуктів були визнані основними послугами в більшості країн, в котрих було запроваджено обмеження економічної діяльності, що призвело до опосередкованого впливу зазначених факторів на економіку.

Визначаючи важливість підтримки розвитку аграрного сектора, в деяких країнах було запроваджено тимчасові заходи допомоги, котрі є орієнтованими на пом'якшення впливу кризи на сільськогосподарських виробників. Враховуючи відмінність підходів щодо реалізації державної політики в сфері підтримки розвитку аграрного сектора між економічно розвиненими країнами та країнами, котрі розвиваються визначено наступну тенденцію. Уряди економічно розвинених країн спрямовують більшу частину державної підтримки на сільськогосподарського виробника, в середньому в 2020 р. така частка складала більше 90%. На відміну від економічно розвинених країн, уряди країн, що розвиваються спрямували лише 68% загальної державної підтримки сільськогосподарським виробникам.

Проведений аналіз регуляторних політик щодо розвитку аграрного сектора засвідчив про наявність низки різновекторних підходів та інструментів, котрі характеризуються як позитивними результатами, так і негативною динамікою. Окремо слід зауважити, що безпосередній вплив на результативність державного регулювання розвитку аграрного сектора здійснює стан розвитку економіки, можливості бюджетів, стан законодавчого забезпечення, рівень сформованості пріоритетів галузевого та територіального розвитку. Встановлена багатофакторна залежність чинників

впливу на результативність регуляторної політики розвитку аграрного сектора свідчить про те, що для України доцільним є часткове використання інструментів різних підходів для формування комплексної моделі, орієнтованої на розширення страхових та фінансово-кредитних інструментів, поглиблення рівня інноваційності виробництва, сталого розвитку сільських територій тощо.

Одним із методів оцінки державного регулювання аграрного сектора є оцінка підтримки виробника (PSE, %) [242]. Розглянемо динаміку рівня підтримки в розрізі досліджуваних країн, котра представлена на рисунку 4.1.

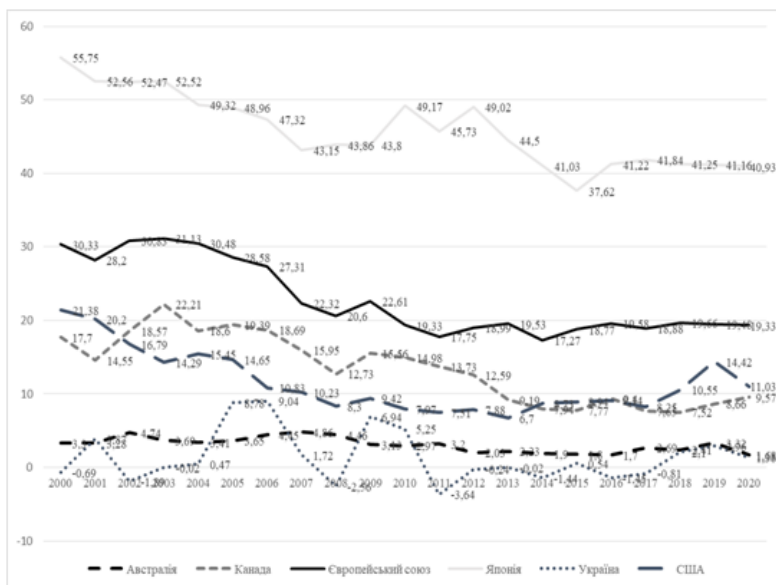

Рисунок 4.1 – Динаміка державної підтримки виробників аграрного сектора (PSE) %, 2000-2020 рр.

Джерело: згруповано автором за даними [215]

Представлена на рисунку 4.1 динаміка державної підтримки виробників аграрного сектора вказує на відмінність тенденцій як в розрізі досліджуваних країн, так і в часовому вимірі. Найбільший рівень державної підтримки виробників визначено в Японії, що в цілому є

очевидним, враховуючи значну протекціоністську політику уряду країни. Зміни регуляторної політики в Японії щодо розвитку аграрної політики чітко простежуються в часовій динаміці. Так, рівень державної підтримки зменшився в 2020 р., в порівнянні з 2000 р., на 26,6%. Аналогічною є тенденція й щодо зменшення рівня державної підтримки виробників аграрного сектора в країнах Європейського Союзу: у 2020 р., в порівнянні з 2000 р., рівень підтримки знизився на 36,3% [243]. У рамках оцінки рівня державної підтримки виробників аграрного сектора в США протягом досліджуваного періоду встановлена різновекторна динаміка, при цьому підтверджено узагальнену тенденцію щодо скорочення обсягів підтримки в 2020 р., в порівнянні з 2000 р., майже вдвічі. За результатами оцінки встановлено, що державна підтримка виробників аграрного сектора в Україні є найменшою, характеризується наявністю від'ємних значень протягом досліджуваного періоду та відсутністю сталої тенденції [244-245]. Проте варто говорити й про наявність позитивної динаміки протягом 2018-2020 рр. Враховуючи встановлену динаміку, розглянемо пріоритетні напрями прямої державної підтримки сільськогосподарських виробників в Україні (таблиця 4.1).

Таблиця 4.1 – Пряма державна підтримка сільськогосподарських виробників в Україні протягом 2020-2021 рр., млн грн.

Програма	2020 рік	2021 рік
Часткова компенсація вартості с.г. техніки та обладнання вітчизняного виробництва	1457,64	1000,00
Фінансова підтримка заходів в АПК шляхом здешевлення кредитів	1048,71	1200,00
Фінансова підтримка розвитку садівництва, виноградарства та хмелярства	291,95	450,00
часткова компенсація вартості матеріалу, спорудження шпалери і встановлення систем краплинного зрошення, техніки та обладнання	200,00	200,00

Програма	2020 рік	2021 рік
часткова компенсація вартості будівництва та реконструкції холодильників, цехів, придбання ліній	90,14	250,00
Кредиторська заборгованість	1,81	
Фінансова підтримка розвитку фермерських господарств	134,76	200,00
часткова компенсація витрат ФГ, пов'язаних з наданими с/г дорадчими послугами (крім новостворених)	0,30	5,00
підтримка новостворених ФГ для отримання с/г дорадчих послуг	-	10,00
субсидія на одиницю оброблюваних угідь (1 гектар) - новоствореним ФГ	33,70	60,00
дотація за утримання корів усіх напрямів продуктивності	35,14	100,00
підтримка с/г обслуговуючих кооперативів	0,52	-
Підтримка через доплати на користь застрахованих осіб - членів/голови СФГ ЄСВ	-	25,00
Кредиторська заборгованість	65,10	
Державна підтримка розвитку тваринництва та переробки сільськогосподарської продукції	1046,92	1150,00
відшкодування вартості закуплених племінних тварин, бджіл, сперми та ембріонів	300,00	350,00
спеціальна бюджетна дотація за наявні бджолосім'ї	239,80	240,00
Відшкодування вартості тваринницьких об'єктів	430,58	350,00
компенсація вартості об'єктів, профінансованих за рахунок банківських кредитів	6,98	60,00
спеціальна бюджетна дотація за утримання кізочок, козематок, ярок, вівцематок	-	50,00
спеціальна бюджетна дотація за приріст поголів'я корів власного відтворення	-	100,00
часткове відшкодування вартості будівництва та реконструкції елеваторів	69,47	-
Кредиторська заборгованість	0,10	
Відшкодування втрат від пошкодження посівів с/г культур від НС	-	240,00
Державна підтримка нішевих культур	-	50,00
Державна підтримка виробників картоплі	-	50,00
Разом (з урахуванням погашення кредиторської заборгованості та нерозподілених витратів)	3968,00	4500,00

Джерело: [245]

Дані, представлені в таблиці 4.1, свідчать про те, що обсяг прямої підтримки з Державного та місцевих бюджетів у вигляді дотацій та субсидій в 2020 р. склав 3,97 млрд грн, при цьому на 2021 р. заплановано зростання обсягів державної підтримки до 4,5 млрд грн. Чітко вираженою є тенденція щодо зростання обсягів фінансування кредитних інструментів в 2020-2021 рр. Загальним підсумком аналізу 2020-2021 рр. є той факт, що державна підтримка стала адресною, орієнтованою на залучення фінансових інституцій в процес фінансування виробництва.

За результатами проведеного аналізу встановлено, що інструменти державного регулювання аграрного сектора економіки України є співставними з міжнародною практикою регуляторної політики. Доведено важливість збільшення обсягів фінансування, розширення напрямів державної підтримки в тому числі і в частині розвитку наукової складової. Так, позитивний досвід Австралії свідчить про те, що за умови впровадження новітніх наукових розробок у сільськогосподарське виробництво можна досягти зростання обсягів виробництва продукції. Також для України залишається відкритим питання щодо вдосконалення страхових механізмів фінансової підтримки сталого розвитку аграрного сектора. В якості удосконалення інституційної складової важливим напрямом є розробка та законодавче затвердження Стратегії сталого розвитку аграрного сектора на період до 2027 року з урахуванням діючої Концепції розвитку сільських територій [59], Стратегії регіонального розвитку на період 2021-2027 роки [94], Національної економічної стратегії на період до 2030 року [29] та затверджених Указом Президента Цілей сталого розвитку України на період до 2030 року [90].

4.2 Імплементація європейських практик сталого розвитку в систему державного регулювання розвитку аграрного сектора України

Проблематика імплементації європейських практик державного регулювання щодо сталого розвитку суспільства набула актуальності для України після Конференції ООН з навколишнього середовища і розвитку «Порядок денний на XXI століття» (Ріо-де-Жанейро, 1992), за підсумками роботи якої було обрано курс на підтримку нової парадигми розвитку суспільства, котра отримала назву «сталий розвиток» [246]. В означений період актуальності набув науковий пошук щодо формування регіональних концепцій сталого розвитку, метою яких була візуалізація підходів, методів та інструментів, спрямованих на досягнення рівноважного розвитку економічної, соціальної та екологічної складових.

Для формування методологічних засад щодо розробки Національних стратегій сталого розвитку в рамках проведення Всесвітнього саміту в Йоганнесбурзі (2002 р.) [247, с. 9], Комісією ООН зі сталого розвитку в рамках яких підсумкових документах було надано обґрунтування сутності означеної стратегії. Так, формування Національної стратегії сталого розвитку розглядається в якості системного процесу координації дій із залученням зацікавлених сторін, орієнтованого на забезпечення досягнення економічних, соціальних та екологічних цілей. Визначений процес передбачає виконання низки етапів, у складі яких: аналіз ситуації, визначення переліку дій у сфері регуляторної політики, впровадження розроблених заходів та проведення моніторингу їх практичної імплементації. В даному контексті слід зауважити, що ключовою детермінантою виступає не розроблений документ, а процес управління, орієнтований на досягнення прогресу в розрізі цілей сталого розвитку [248].

В частині розробки та прийняття національних стратегій сталого розвитку позитивним є досвід країн-

членів ЄС, котрі активно долучились до даного процесу та наразі мають багаторічний досвід їх реалізації. Серед європейських країн, котрі першими долучились до процесу розробки регіональних концепцій сталого розвитку, стали Швеція та Велика Британія, в яких були прийняті Національні стратегії сталого розвитку в 1994 р., а також Фінляндія, котра прийняла Державну програму сталого розвитку в 1998 р. [249].

Реалізація наступного етапу щодо імплементації концепції сталого розвитку в європейському співтоваристві характеризується затвердженням її базового концепту в рамкових умовах Амстердамського договору (1997 р.) в якості цільового орієнтуру розвитку ЄС [250]. Фундаментальний характер обраного вектора розвитку ЄС за даним напрямом набув логічного завершення після затвердження Стратегії сталого розвитку ЄС на Гаттеборзькому саміті в 2001 р. Зауважимо, що дана Стратегія в подальшому переглядалась у 2006 та 2009 рр., а її основою стали два базових концепти: корегування низки «несталих» тенденцій та реалізація нового рівноважного підходу до взаємоузгодженого співвідношення економічної, соціальної та екологічної складових.

Враховуючи відсутність чітких вимог в міжнародному правовому полі до формування регіональних концепцій сталого розвитку, можливість вільного вибору методів, інструментів та підходів при розробці Національних стратегій сталого розвитку, саме Стратегія сталого розвитку ЄС виступила в якості методологічного базису для розробки національних стратегій. Діюча сукупність регіональних концепцій сталого розвитку країн-членів ЄС в цілому характеризується наявністю двох базових типів. Перший тип визначає в якості базового концепту тріаду взаємозалежних елементів (економічного, соціального та екологічного), ефективне управління якими дозволить досягти збалансованого розвитку. Стратегії сталого розвитку, котрі характеризують другий тип, окрім досягнення соціо-економіко-

екологічного балансу, передбачають й посилення ролі управлінської складової в частині впровадження міжнародної співпраці. У складі регіональних стратегій сталого розвитку, котрі належать до першого типу, слід виділити Національні стратегії сталого розвитку Великої Британії («Mainstreaming sustainable development - The Government's vision and what this means in practice») [251], Хорватії («Strategy for Sustainable Development of the Republic of Croatia», 2009 [252]), Кіпру («Cyprus Sustainable Development Strategy», 2007 [253]). У складі країн, котрі увійшли до другої групи, слід відмітити регіональні концепції сталого розвитку Австрії («A Sustainable Future for Austria», 2002 [254]), Чехії («Strategic Framework for Sustainable Development in the Czech Republic», 2010 [255]), Ірландії («Our Sustainable Future», 2012 [256]). Враховуючи те, що кожна Національна стратегія сталого розвитку містить низку особливих рис, котрі формуються, виходячи з певних економічних та правових особливостей, станом внутрішнього середовища країни, глибиною екологічних проблем, діючими механізмами державного регулювання, розподілом повноважень між органами влади, доречним є процес їх перегляду та адаптації до сучасних змін [257, с. 109].

Багаторічний досвід формування Національних стратегій сталого розвитку визначив наявність груп країн з різним рівнем активності щодо розробки заходів сталого розвитку. До складу першої групи увійшли країни із ранньою високою активністю (Швеція, Великобританія, Нідерланди), котрі активно долучились до розробки регіональних концепцій сталого розвитку та мають багаторічний досвід у сфері практичної реалізації заходів зі сталого розвитку [258, с. 303]. Діючі Стратегії сталого розвитку країн першої групи містять наступні складові елементи: аналіз поточної ситуації, перелік заходів, спрямованих на забезпечення переходу до сталого розвитку, визначення цільових орієнтирів та сценарії розвитку, розроблені у відповідності до визначених проєктів.

До складу другої групи із запізнюю високою активністю увійшли такі країни, як Данія, Фінляндія та Норвегія, котрі розпочали розробку та прийняття національних стратегій дещо пізніше в порівнянні з країнами першої групи, а саме з 1997 р. Серед позитивних характеристик окреслених національних стратегій слід відмітити: імплементацію в правовому полі базових концептів сталого розвитку; чітке визначення повноважень органів місцевої влади та центральних органів влади; розроблений порядок оцінки прогресу в частині досягнення визначених цільових орієнтирів сталого розвитку [259, с. 37].

У складі країн третьої групи із запізнюю середньою активністю найбільш яскравими представниками є Австрія та Німеччина, котрі активно включились у процес розробки регіональної стратегії сталого розвитку лише в кінці 90-х років. Затверджена Стратегія сталого розвитку Німеччини, прийнята в 2012 р., вважається одним із яскравих прикладів імплементації цілей сталого розвитку в діяльність уряду та базується на чотирьох стратегічних концептах: рівномірність поколінь; якість життя; соціальна згуртованість; міжнародна відповідальність [260, с. 87].

До складу країн четвертої групи із пізньою низькою активністю увійшли Франція, Італія, Іспанія та Ірландія [261, с. 37]. Дані країни не брали активної участі у розробці глобальних програм щодо підтримки сталого розвитку, також були відсутні рамкові документи національного рівня щодо збереження навколишнього середовища.

Проведений аналіз окреслив важливість створення координаційного органу, відповідального за розробку та практичну імплементацію національної політики сталого розвитку в якості одного із базових складників механізмів державного регулювання. Європейський досвід свідчить про наявність різних органів, котрі несуть відповідальність за прогрес у досягненні цілей сталого розвитку (рисунок 4.2).

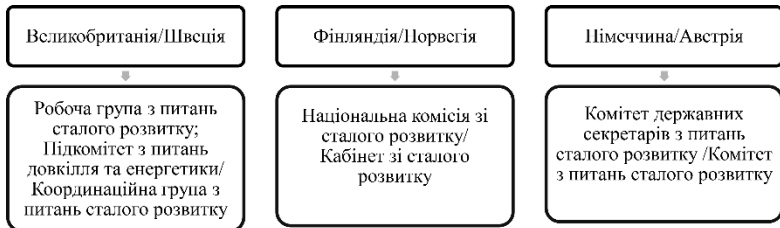

Рисунок 4.2 – Координаційні органи відповідальні за розробку та практичну реалізацію Концепції сталого розвитку в механізми державного регулювання

Джерело: згруповано автором за даними [262, с. 26]

До складу повноважень, представлених на рисунку 4.2 координаційних органів, зокрема належать: координація діяльності міністерств щодо імплементації Національної стратегії сталого розвитку; розробка інструментів адаптації діючих політик до вимог концепції сталого розвитку; активізація діалогу між зацікавленими особами суспільства щодо регламентації Концепції сталого розвитку; стимулювання дій щодо досягнення прогресу в розрізі цілей сталого розвитку; відповідальність за розробку Національної концепції сталого розвитку та її практичної імплементації тощо [262, с. 26].

Проведений аналіз підтверджує важливість розробки Національної стратегії сталого розвитку України, в рамках якої буде окреслено загальну Концепцію сталого розвитку, визначено план дій щодо її реалізації, імплементовано положення рамкових міжнародних документів в нормативно-правове поле, регламентовано механізм взаємодії між суб'єктами та об'єктами впливу тощо. Огляд нормативно-правових актів підтверджує наявність низки періодів, протягом яких відбувалась активність щодо розробки Концепції сталого розвитку України. Так, перші напрацювання в даному напрямі знайшли своє відображення в Постанові Верховної Ради України № 1359-XIV від 24.12.1999 р.

«Про Концепцію сталого розвитку населених пунктів» [263], котрі є діючою і на даний час. В якості наступного етапу виокремимо 2001 р., де на розгляд подаються два проєкти Законів № 3234 від 25.04.2001 р. «Про Концепцію сталого розвитку України» [264], № 3234-1 від 19.12.2001 р. «Про Концепцію переходу України до сталого розвитку» [265], котрі, однак, не знайшли належної підтримки. В даних нормативно-правових актах зокрема було визначено принципи, завдання, цільові орієнтири сталого розвитку, заходи та механізми переходу до сталого розвитку, а також обґрунтовано необхідність розробки Національної стратегії сталого розвитку й визначення низки індикаторів, котрі дозволять оцінити результативність її реалізації.

В 2004 р. відбувається наступна спроба визначення на рівні держави концептуальних основ сталого розвитку, подається проєкт Постанови № 5749 від 02.07.2004 р. «Про Концепцію переходу України до сталого розвитку» [265]. Однак даний документ також не отримує належної підтримки, зокрема через поєднання елементів концепції та стратегії в одному документі.

ґрунтовна робота по підготовці проєкту Національної стратегії сталого розвитку була проведена НАН України. В 2012 р. до Кабінету Міністрів України було направлено проєкт «Концепції переходу України до сталого розвитку», в якому було визначено 9 стратегічних цілей, пріоритетні першочергові завдання та пріоритетні вектори переходу до сталого розвитку. Однак даний документ також не знайшов належної підтримки через відсутність індикаторів сталого розвитку та системи моніторингу оцінки [265].

В 2015 р. на виконання Указу Президента було затверджено Стратегію сталого розвитку «Україна - 2020». Даним документом регламентовано чотири вектори розвитку України: вектор розвитку, вектор безпеки, вектор відповідальності та вектор гордості.

Зокрема, обґрунтовано 62 напрями реформ та визначено стратегічні індикатори реалізації стратегії. Однак відсутній чіткий розподіл між стратегічними, оперативними цілями, завданнями, очікуваними результатами та індикаторами оцінки, що є основою методології стратегічного планування [266].

В частині забезпечення методологічної складової слід відмітити проєкт Закону №9015 від 07.08.2018 р. «Про Стратегію сталого розвитку України до 2030 року» [267], в якому представлені принципи, структуровано національні Цілі сталого розвитку в розрізі операційних цілей та завдань, визначено перелік дій по формуванню відповідного інституційного середовища, наведено інструменти практичної реалізації, визначено напрями міжнародної співпраці, сформовано ключові індикатори оцінки в розрізі векторів розвитку. Зокрема даним документом визначено необхідність гармонізації стратегій галузевого та регіонального розвитку із розробленою Стратегією та національним планом дій зі сталого розвитку [267]. Дана регламентація визначає необхідність узгодження нормативно-правових та програмних документів регіонального рівня визначає стратегічні орієнтири розвитку галузей національної економіки. Даним документом визначено необхідність створення органу, відповідального за реалізацію Стратегії сталого розвитку України до 2030 року та окреслено його базові функції.

Аналіз європейських практик щодо розробки та реалізації національних стратегій сталого розвитку, свідчить про те, що наявність координаційного органу є обов'язковим складником системи державного регулювання. Наявність різних етапів щодо впровадження концепції сталого розвитку в правовому полі України знаходила свій відгук і в частині функціонування інституцій в системі державного регулювання сталого розвитку (рисунок 4.3).

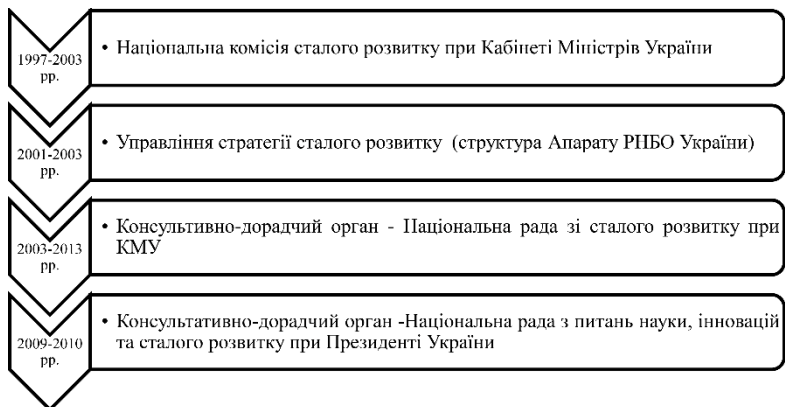

Рисунок 4.3 – Інституції в сфері регламентації діяльності щодо сталого розвитку, Україна

Джерело: згруповано автором за даними [266]

В цілому дані, представлені на рисунку 4.3, є співставними з результатами аналізу нормативно-правового забезпечення щодо розробки Національної стратегії сталого розвитку та підтверджують необхідність формування координаційного органу, відповідального за імплементацію концепції сталого розвитку в систему державного регулювання.

Новий вектор розвитку питання щодо імплементації концепції сталого розвитку набуло після затвердження Указом Президента України №722/2019 від 30.09.2019 р. Цілей сталого розвитку, адаптованих до України [90]. Саме останній документ став основою для започаткування трансформаційних процесів у сфері інкорпорації ЦСР до державних стратегічних документів для підвищення результативності їх виконання. Наразі функціонує Міжвідомча робоча група з питань координації процесів імплементації та забезпечення моніторингу Цілей сталого розвитку та чотири експертні групи, створені за ініціативи Міністерства економіки України для підготовки Першого Добровільного національного огляду щодо Цілей сталого розвитку в Україні. Створення координаційного органу та проведення огляду

досягнення цілей. Однак моніторинг оцінки прогресу щодо досягнення ЦСР не забезпечує формування національного підходу щодо сталого розвитку України. У зв'язку з чим відсутні єдині концепти в регіональному та галузевому розрізі. В умовах зміни адміністративно-територіального устрою відсутність єдиного підходу до сталого розвитку аграрного сектора та сільських територій посилює виклики в частині досягнення результативності державного регулювання, виконання стратегічних цілей розвитку аграрного сектора НЕС-2030 р.

Проведений аналіз визначив необхідність затвердження Стратегії сталого розвитку та Національного плану дій, котрі стануть основою для концепції сталого розвитку аграрного сектора та сільських територій (рисунок 4.4).

Представлені на рисунку 4.4 концептуальні основи визначають, що базовою вимогою розробки і прийняття галузевих та регіональних Стратегій сталого розвитку є наявність Національної стратегії сталого розвитку. Сформоване методичне підґрунтя на національному рівні в частині обґрунтування принципів, інституційних засад, механізмів та інструментів дозволить більш ефективно розробляти регіональні політики та галузеві концепти в сфері сталого розвитку. Окремо слід зазначити, що проведення оцінки результативності реалізації прогресу щодо цілей сталого розвитку передбачає виокремлення інституційного складника в якості окремого елемента оцінки. В даному контексті зауважимо, що децентралізаційні зміни створили підґрунтя для впровадження нових підходів та інструментів у сфері державного регулювання розвитку аграрного сектора з орієнтацією не тільки на досягнення економічних показників, а й на збереження сільських територій. Окремо слід зазначити й про розширення можливостей в частині реалізації інфраструктурних проєктів як за рахунок коштів Державного фонду регіонального розвитку (далі – ДФРР), так і за рахунок грантових

ресурсів, що в перспективі дозволить підвищити обсяги виробництва сільськогосподарської продукції господарствами населення.

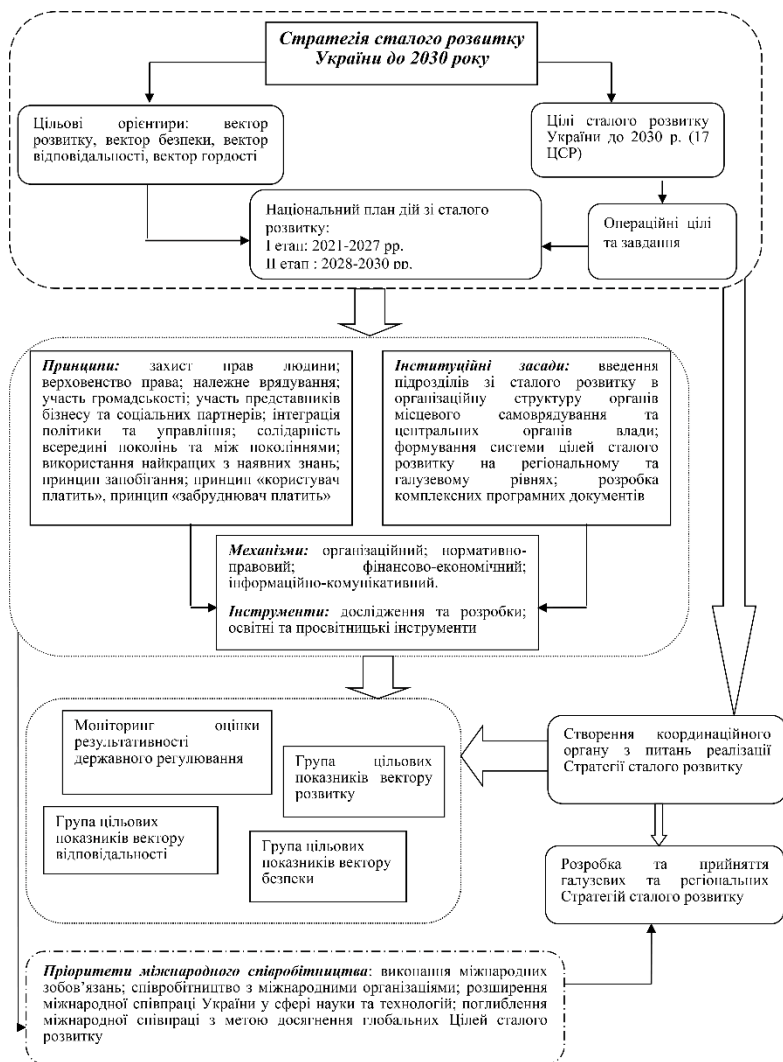

Рисунок 4.4 – Концептуальні основи формування Національної стратегії сталого розвитку
Джерело: згруповано автором за даними [90, 265, 267]

Зокрема, важливість включення інституційного складника обумовлена зміною управлінських підходів у сфері публічного управління, розширенням повноважень органів місцевого самоврядування на місцях, посиленням ролі стратегування та дотримання відповідності між стратегічними орієнтирами державного, регіонального та місцевого рівнів. У складі інституційного складника розглядаються нормативні акти, правові документи, правила тощо, котрі забезпечують регламентацію діяльності таких інститутів, як: державні органи, органи місцевого самоврядування, політичні партії, профспілки, суб'єкти господарювання тощо.

Виокремлення інституційного складника в якості окремого блоку оцінки передбачає необхідність перегляду діючих методичних засад щодо формування індикаторів оцінки та проведення додаткових досліджень із залученням представників органів місцевого самоврядування. В даному контексті варто зазначити, що індикатори сталого розвитку для проведення оцінки забезпечення розвитку аграрного сектора економіки України можуть формуватись особою, що приймає рішення. Також до формування вихідної інформації для оцінки можуть долучатись експерти, котрі є представниками суб'єктів (центральні органи влади, органи місцевого самоврядування) й об'єктів (суб'єкти господарювання аграрного сектора) державного регулювання та можуть бути залучені до процесу проведення оцінки. Визначення ваги критеріїв та альтернатив дозволяє обґрунтувати переваги того чи іншого критерію в порівнянні з іншими складовими.

Саме тому в якості респондентів для проведення соціологічного дослідження були залучені представники Сумської та Глухівської міських рад; Ямпільської, Великописарівської та Степанівської селищних рад, Миколаївської, Нижньосиригатської, Річківської, Садівської, Хмельівської та Юнаківської сільських рад, у тому числі й представники суб'єктів господарювання аграрного сектора; Департаменту економічного

розвитку і торгівлі, Департаменту фінансів та Департаменту агропромислового розвитку Сумської ОДА; наукової спільноти Сумщини, Полтавщини, Харківщини та Київщини.

Для визначення вагомості впливу інституційного складника при проведенні оцінки забезпечення розвитку аграрного сектора економіки України в розрізі індикаторів сталого розвитку було проведено розрахунок, котрий базується на вирішенні багатокритеріальної задачі та дозволяє кількісно інтерпретувати якісні характеристики. Для аналізу окреслених складників та прийняття рішення стосовно доцільності проведення подальших досліджень в цьому напрямку нами було використано метод аналізу ієрархій (МАІ). Вибір цього методу зумовлений тим, що за допомогою нього можна обґрунтувати вирішення слабо структурованих і неструктурованих проблем [268]. Методологія розв'язання таких проблем спирається на системний підхід, при якому проблема розглядається як результат взаємодії її складових і, більше того, взаємозалежності безлічі різнорідних об'єктів, а не просто як їх ізольована і автономна сукупність [269, с. 75]. В якості експертів були залучені фахівці визначених департаментів, профільні спеціалісти територіальних громад, представники агробізнесу та наукової спільноти. Для обґрунтування можливих варіантів співвідношень експертами було запропоновано:

➤ методичні засади оцінки забезпечення розвитку аграрного сектора економіки України формують показники економічного, соціального та екологічного індикаторів сталого розвитку (MPE_{ESEnv});

➤ методичні засади оцінки забезпечення розвитку аграрного сектора економіки України формують показники економічного, соціального, екологічного та інституційного індикаторів сталого розвитку ($MPE_{ESEnvIns}$).

Експертна комісія повинна оцінити їх за визначеними критеріями та ступенем важливості по

відношенню один до одного, тобто який з показників більш важливий, а який має менше значення при виборі методичних засад оцінки. Це можна здійснити шляхом заповнення таблиць за методом парних порівнянь із застосуванням шкали відносної важливості, що і становить другий етап застосування методу аналізу ієрархій. У результаті обробки означених таблиць одержуємо власні вектори, які визначають ваги. Розмірність таблиці з оцінками критерію визначається кількістю дуг, які входять в дану вершину [270].

В розрізі найбільш важливих критеріїв, котрі можуть бути визначені в якості базових, запропоновано: індикатори економічних аспектів сталого розвитку (*IEASD*); індикатори соціальних аспектів сталого розвитку (*ISASD*); індикатори екологічних аспектів сталого розвитку (*IE_{nv}ASD*); індикатори інституційних аспектів сталого розвитку (*II_{ns}ASD*). Експертами було визначено ступінь важливості критеріїв по відношенню один до одного та переваги першої або другої альтернативи в розрізі критеріїв.

В частині інтерпретації якісних оцінок експертів щодо формування методичних засад оцінки забезпечення розвитку аграрного сектора в розрізі двох альтернатив (трьохфакторна або чотирьохфакторна модель), використання МАІ не тільки дозволяє порівняти можливі альтернативи в розрізі кожного оціночного критерію, а й передбачає проведення оцінки достовірності суджень експерта (експертів) шляхом розрахунку індексу узгодженості суджень експерта як в розрізі окремих матриць, так і в цілому всієї ієрархічної структури. Метою розрахунку (перший рівень) є визначення методологічних засад проведення оцінки забезпечення розвитку аграрного сектора економіки України в розрізі індикаторів сталого розвитку (трьохскладова або чотирьохскладова модель). Другий рівень складають критерії вибору: *IEASD*, *ISASD*, *IE_{nv}ASD*, *II_{ns}ASD*. Третій рівень характеризується наступними альтернативами: *MPE_{ESEnv}* та *MPE_{ESEnvIns}* [271].

Виходячи з проведених оцінок та визначення ступеня важливості кожного критерію ($IEASD$, $ISASD$, $IE_{nv}ASD$, $II_{ns}ASD$) по відношенню до інших, побудовано матрицю попарних порівнянь R :

$$R = \begin{pmatrix} 1 & 5 & 6 & 1/3 \\ 1/5 & 1 & 2 & 1/4 \\ 1/6 & 1/2 & 1 & 1/5 \\ 3 & 4 & 5 & 1 \end{pmatrix} \quad (4.1)$$

Оціночні характеристики, отримані в результаті попарних порівнянь критеріїв (R) трансформуємо для

визначення суми елементів матриці по стовпцях $\sum_{i=1}^n r_{ij}$.

Наступним етапом аналізу передбачено визначення локальних пріоритетів L_i , розрахунок яких здійснюється, виходячи з оціночних характеристик матриці попарних порівнянь шляхом обчислення середнього геометричного рядків матриці попарних порівнянь R з наступною нормалізацією всіх складових отриманого вектора за формулою:

$$L_i = \sqrt[n]{\left(\prod_{j=1}^n r_{ij}\right)} / \sum_{i=1}^n \sqrt[n]{\left(\prod_{j=1}^n r_{ij}\right)}, \quad (4.2)$$

де n – кількість критеріїв рівня ієрархії.

Для визначення локальних пріоритетів було розраховано чисельники формули (4.2), основою яких є результати попарних порівнянь кожного критерію. Знаменник формули (4.2), котрий розраховано у відповідності з отриманими показниками локальних пріоритетів оціночних критеріїв, має однакове значення для всіх елементів вектора. Таким чином пріоритети для чотирьох критеріїв другого рівня ієрархії розраховані і наведені в таблиці 4.2.

Таблиця 4.2 – Локальні пріоритети оціночних критеріїв $IEASD$, $ISASD$, $IE_{nv}ASD$, $II_{ns}ASD$ для другого рівня ієрархії

Критерії	i	$\prod_{j=1}^4 r_{ij}$	$\sqrt[4]{\prod_{j=1}^4 r_{ij}}$	L_i
$IEASD$	1	6,00	1,565	0,324
$ISASD$	2	0,33	0,760	0,103
$IE_{nv}ASD$	3	3,00	1,316	0,066
$II_{ns}ASD$	4	0,17	0,639	0,508
SUM			4,280	

Джерело: розрахунок автора за результатами експертних оцінок

Матриці попарних порівнянь для третього рівня ієрархії (альтернатив) мають розмірність $n=2$ за кількістю об'єктів (MPE_{ESEnv} , $MPE_{ESEnvIns}$). Кількість тверджень: $2(2-1)/2=1$.

Таблиця 4.3 – Матриці попарних порівнянь досліджуваних альтернатив (MPE_{ESEnv} , $MPE_{ESEnvIns}$)

За критерієм $IEASD$	MPE_{ES}^{Env}	MPE_{ESEnv}^{ns}	За критерієм $ISASD$	MPE_{ES}^{Env}	MPE_{ESEnv}^{ns}
MPE_{ESEnv}	1	2	MPE_{ESEnv}	1	1/8
$MPE_{ESEnvIns}$	1/2	1	$MPE_{ESEnvIns}$	8	1
За критерієм $IE_{nv}ASD$	MPE_{ES}^{Env}	MPE_{ESEnv}^{ns}	За критерієм $II_{ns}ASD$	MPE_{ES}^{Env}	MPE_{ESEnv}^{ns}
MPE_{ESEnv}	1	9	MPE_{ESEnv}	1	1/2
$MPE_{ESEnvIns}$	1/9	1	$MPE_{ESEnvIns}$	2	1

Джерело: розрахунок автора за результатами оцінок експертів

Розраховані локальні пріоритети третього рівня та отримані результати представлено в таблиці 4.4.

Таблиця 4.4 – Локальні пріоритети альтернатив MPV_{ESEnv} , $MPV_{ESEnvIns}$

Критерії	$MPV_{ESEnv}(V_1)$		$MPV_{ESEnvIns}(V_2)$		L_{v1}	L_{v2}
$IEASD$	2	1,414	0,5	0,707	0,258	0,134
$ISASD$	0,125	0,354	8	2,828	0,065	0,535

$IE_{nv}ASD$	9	3	0,111	0,333	0,548	0,063
$II_{ns}ASD$	0,5	0,707	2	1,414	0,129	0,268
	<i>SUM</i>	5,475	<i>SUM</i>	5,282		

Джерело: розрахунок автора

Глобальні пріоритети для визначення переваги однієї з досліджуваних альтернатив за всіма оціночними критеріями розраховано за формулами:

для альтернативи $MPV_{ESEnv}(V_1)$:

$$G_{V_1} = \sum_{i=1}^n (L_i L_{V_1}); \quad (4.3)$$

для альтернативи $MPV_{ESEnvIns}(V_2)$:

$$G_{V_2} = \sum_{i=1}^n (L_i L_{V_2}). \quad (4.4)$$

Підсумкові розрахунки глобальних пріоритетів досліджуваних альтернатив $MPV_{ESEnv}(V_1)$ та $MPV_{ESEnvIns}(V_2)$ представлено в таблиці 4.5.

Таблиця 4.5 – Глобальні пріоритети альтернатив $MPV_{ESEnv}(V_1)$, $MPV_{ESEnvIns}(V_2)$

Критерії	L_i	L_{V_1}	L_{V_2}	$L_i L_{V_1}$	$L_i L_{V_2}$
$IEASD$	0,324	0,258	0,134	0,084	0,043
$ISASD$	0,103	0,065	0,535	0,007	0,055
$IE_{nv}ASD$	0,066	0,548	0,063	0,036	0,004
$II_{ns}ASD$	0,508	0,129	0,268	0,066	0,136
Узагальнений пріоритет G				0,192	0,239

Джерело: розрахунок автора

За результатами проведених розрахунків визначено, що в розрізі двох досліджуваних альтернатив щодо складу індикаторів сталого розвитку, котрі формують методологічні засади оцінки забезпечення розвитку аграрного сектора економіки України (MPV_{ESEnv}) або ($MPV_{ESEnvIns}$) переважає друга альтернатива в співвідношенні $0,192 < 0,239$, при цьому в якості найбільш важливого для прийняття такого

рішення є значення критерію $I_{ns}ASD$ ($\max(L_i)=0,508$), котрий характеризує індикатори інституційних аспектів сталого розвитку. Використання MAI дозволило інтерпретувати якісні характеристики в кількісний вимір. Визначено важливість врахування інституційного складника при проведенні оцінки результативності функціонування механізмів державного регулювання сталого розвитку аграрного сектора економіки України. Підтверджено, що використання MAI розширює можливості оцінки при визначенні складу індикаторів сталого розвитку в розрізі якісних критеріїв та дозволяє розрахувати найбільш вагомий з них. Використання даного інструментарію при проведенні оцінки забезпечення розвитку аграрного сектора економіки України передбачає можливість поглиблення аналізу в частині дослідження економічних, екологічних, соціальних та інституційних індикаторів сталого розвитку й обґрунтування найбільш вагомого показника в кожній групі.

Проведений аналіз методичних підходів до оцінки сталого розвитку аграрного сектора визначив наявність узагальненої тенденції щодо розрахунку інтегрального показника, котрий включає економічну, соціальну та екологічну складову. Використовуючи систему індикаторів сталого розвитку, розроблену Організацією Об'єднаних Націй, для вдосконалення методологічних засад оцінки забезпечення розвитку аграрного сектора економіки України було доведено перевагу чотирьохфакторної моделі ($MPV_{ESEEnvIns}$), котра передбачає розширення складу індикаторів сталого розвитку в частині включення інституційного складника. Крім того, за результатами розрахунку з використанням MAI було доведено переважну вагомість складника $I_{ns}ASD$ у порівнянні з такими складниками, як $IEASD$, $ISASD$, $IEnvASD$.

Підсумовуючи отримані результати, обґрунтовано впровадження методологічних засад оцінки забезпечення розвитку аграрного сектора економіки України, котрі формують показники економічного, соціального, екологічного та інституційного індикаторів

сталого розвитку. Підтверджено, що використання інструментарію MAI дозволяє підвищити якість оцінки забезпечення розвитку аграрного сектора економіки України. Проведені розрахунки окреслили напрям подальших досліджень у частині відбору показників економічного (*IEASD*), соціального (*ISASD*), екологічного (*IE_{nv}ASD*) та інституційного (*I_{ns}ASD*) індикаторів оцінки забезпечення розвитку аграрного сектора економіки України [271].

4.3 Міжнародний аналіз трендів державної підтримки фінансово-економічного механізму державного регулювання розвитку аграрного сектора

Результативне функціонування фінансово-економічного механізму державного регулювання розвитку аграрного сектора залежить від групи факторів як внутрішнього, так і зовнішнього впливу. Такі чинники прямо або опосередковано впливають на формування регуляторної політики, методів, підходів та базових концептів державної підтримки аграрного сектора для забезпечення результативності його розвитку. Міжнародна практика свідчить, що у складі базових концептів державної підтримки розвитку аграрного сектора широкого запровадження набули: підтримка доходу суб'єктів господарювання аграрного сектора, цінове регулювання, підтримка у формуванні сировинної, наукової та інфраструктурної складової тощо. Враховуючи варіативність діючих методів та підходів державної підтримки фінансово-економічного механізму державного регулювання розвитку аграрного сектора, важливим є визначення трендів результативності запроваджених заходів у довгостроковому періоді. Зауважимо, що проведення оцінки в довгостроковому періоді дає змогу спрогнозувати можливі значення оціночних індикаторів як мінімум на третину досліджуваного інтервалу, в залежності від обраного методу оцінки [272].

Міжнародні тенденції державної підтримки фінансово-економічних механізмів державного регулювання розвитку аграрного сектора свідчать про активні зміни в частині переходу від протекціоністських позицій уряду та прямих субсидій виробникам до фінансово-кредитних інструментів та запровадження системи страхових платежів. Так, найбільш яскравими прикладами зміни підходів державного регулювання розвитку аграрного сектора є США та Австралія, де базові заходи державної підтримки орієнтовані на запровадження системи страхових платежів [231, с. 143-144]. Одним із пріоритетів державної підтримки розвитку аграрного сектора Канади є державне фінансування досліджень у сфері сільськогосподарського виробництва та здешевлення кредитів. Також окрему увагу приділено й питанню забезпечення швидкісним інтернетом всю територію країни, в тому числі й віддалені регіони, для забезпечення ефективної діяльності сільськогосподарської техніки [234, с. 66-67; 235].

Особливістю державного регулювання розвитку аграрного сектора в Нідерландах є його цільова спрямованість на розвиток науково-дослідної діяльності для забезпечення сталого розвитку, посилення інноваційності виробництва, покращення умов перебування тварин, використання відновлюваної енергії тощо. У складі заходів державної підтримки широкого застосування набула програма гарантування частини позики, котра орієнтована на забезпечення оптимізації виробництва, покращення умов утримання тварин та підвищення якості продукції малого та середнього бізнесу [236, с. 29]. В Японії діє вагома протекціоністська позиція уряду, орієнтована на скорочення імпорту агропромислової продукції, а перспективними напрямками державної підтримки є фінансування розвитку соціальної та виробничої інфраструктури, допомога суб'єктам господарювання,

котрі ведуть свою діяльність в несприятливих умовах, фінансування екологічних програм тощо.

Серед низки показників оцінки сукупної підтримки сільського господарства Організації економічного співробітництва та розвитку (ОЕСР), (*англ. Organisation for Economic Cooperation and Development, OECD*) розглядають: загальну оцінку підтримки (TSE); оцінку підтримки виробника (PSE); оцінку підтримки споживачів (CSE); оцінку загальної підтримки послуг (GSSE) [273]. Зауважимо, що найбільш розповсюдженою є оцінка за показником PSE (оцінка сукупної підтримки виробників), котрий був розроблений у 1973 р. Джозлінгом Т. на замовлення Продовольчої та сільськогосподарської організації ООН (ФАО). Даний показник є комплексним та характеризує всі заходи з підтримки сільського господарства. Саме тому з 1986 р. його обрано в якості базового інструмента моніторингу результативності діючої аграрної політики країн-членів ОЕСР [274]. Ієрархія підпорядкування зазначених показників, представлена на рисунку 4.5.

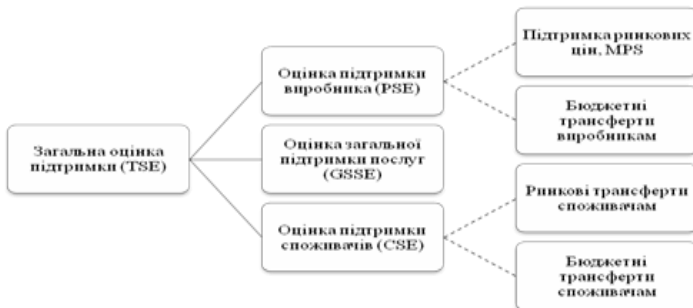

Рисунок 4.5 – Оцінка сукупної підтримки сільського господарства за методологією ОЕСР

Джерело: згруповано автором за даними [215]

Розглянемо більш детально сутність кожного оціночного показника. Так, загальна оцінка підтримки (TSE) – річна грошова вартість усіх валових трансфертів від платників податків і споживачів, що виникають у результаті політичних заходів, незалежно від їх цілей і

впливу на сільськогосподарське виробництво та дохід або споживання сільськогосподарської продукції [194].

Оцінка підтримки виробника (PSE) – річна грошова вартість валових трансфертів від споживачів і платників податків сільськогосподарським виробникам, виміряна на рівні фермера, що виникає в результаті політичних заходів, спрямованих на підтримку сільського господарства, незалежно від їх характеру, цілей або впливу на виробництва, або дохід ферми. Він включає підтримку ринкових цін, бюджетні платежі та недоотримані бюджетні надходження, тобто валові трансферти від споживачів і платників податків виробникам сільськогосподарської продукції, що виникають у результаті заходів політики на основі поточного виробництва, використання ресурсів, посівних площ/кількості тварин/надходжень/доходів (поточні/непоточні) і нетоварні критерії [215].

Оцінка підтримки споживачів (CSE) – річна грошова оцінка валових трансфертів від (до) споживачів сільськогосподарської продукції, виміряна на рівні ферми, що виникає в результаті політичних заходів, які підтримують сільське господарство незалежно від їх характеру, цілей або впливу на споживання продуктів. У разі негативного значення CSE вимірює тягар (непрямий податок) на споживачів через підтримку ринкових цін (вищі ціни), що більш ніж компенсує споживчі субсидії, котрі знижують ціни для споживачів [215].

Оцінка загальної підтримки послуг (GSSE) – річна грошова вартість валових трансфертів, що виникають у результаті політичних заходів, які створюють сприятливі умови для первинного сільськогосподарського сектора шляхом розвитку приватних або державних послуг, установ та інфраструктури, незалежно від їх цілей та впливу на сільськогосподарське виробництво та дохід або споживання сільськогосподарської продукції. GSSE включає політики, де основним бенефіціаром є первинне сільське господарство, але не виключає жодних платежів окремим виробникам. Трансферти

GSSE безпосередньо не змінюють надходження чи витрати виробника або витрати на споживання [215].

Враховуючи різновекторні тенденції щодо напрямів та видів державної підтримки аграрного сектора, проведено поглиблений аналіз ступеня залежності державної підтримки виробників аграрного сектора в часовому періоді за показником PSE, %, в розрізі країн-виробників аграрної продукції – членів ОЕСР (25 країн та узагальнений показник по країнах ЄС).

За результатами розрахунків, у розрізі часового періоду з 2000-2020 рр., було побудовано 26 трендів. Проведена оцінка лінійних рівнянь досліджуваних країн дозволила визначити ступінь зв'язку між показниками в досліджуваному часовому періоді. Виходячи із отриманих значень коефіцієнта детермінації, котрий став індикатором відбору, досліджувана сукупність країн-членів ОЕСР була розподілена на чотири групи за рівнем зв'язку: високий рівень зв'язку (I група), середній рівень зв'язку (II група), низький рівень зв'язку (III група), відсутність зв'язку (IV група). Розподіл країн на групи представлено в таблиці 4.6.

Таблиця 4.6 – Групування країн за ступенем зв'язку щорічних показників PSE (%) в часовому періоді 2000-2020 рр.

Країна	Рівняння	Коефіцієнт детермінації
<i>Високий рівень зв'язку (I група)</i>		
Бразилія	$y = -0,3903x + 9,7025$	$R^2 = 0,81$
Канада	$y = -0,6537x + 20,664$	$R^2 = 0,7654$
Японія	$y = -0,6876x + 53,43$	$R^2 = 0,7439$
ЄС	$y = -0,6944x + 30,541$	$R^2 = 0,7343$
Мексика	$y = -0,7318x + 22,38$	$R^2 = 0,708$
<i>Середній рівень зв'язку (II група)</i>		
Китайська Народна Республіка	$y = 0,4913x + 5,4969$	$R^2 = 0,6074$

Країна	Рівняння	Коефіцієнт детермінації
Чилі	$y = -0,218x + 6,2076$	$R^2 = 0,5892$
Швейцарія	$y = -0,9797x + 65,981$	$R^2 = 0,5876$
Норвегія	$y = -0,6596x + 68,544$	$R^2 = 0,5328$
Філіппіни	$y = 0,5634x + 16,042$	$R^2 = 0,506$
<i>Низький рівень зв'язку (III група)</i>		
Індонезія	$y = 1,1352x + 2,5131$	$R^2 = 0,4814$
Австралія	$y = -0,1089x + 4,2886$	$R^2 = 0,4566$
Колумбія	$y = -0,4363x + 22,737$	$R^2 = 0,4374$
Корея	$y = -0,4771x + 53,815$	$R^2 = 0,4217$
Сполучені Штати Америки	$y = -0,4362x + 16,353$	$R^2 = 0,4119$
Південна Африка	$y = -0,2554x + 7,6202$	$R^2 = 0,4087$
<i>Відсутність зв'язку (IV група)</i>		
В'єтнам	$y = -0,7389x + 9,1094$	$R^2 = 0,239$
Туреччина	$y = -0,3943x + 29,484$	$R^2 = 0,2308$
Ісландія	$y = -0,5385x + 62,081$	$R^2 = 0,166$
Аргентина	$y = -0,4764x - 21,738$	$R^2 = 0,0465$
Україна	$y = -0,0869x + 2,3981$	$R^2 = 0,023$
Ізраїль	$y = 0,1165x + 11,72$	$R^2 = 0,0186$
Індія	$y = -0,086x - 10,114$	$R^2 = 0,0048$
Казахстан	$y = -0,0655x + 7,169$	$R^2 = 0,0044$
Нова Зеландія	$y = -0,0012x + 0,7084$	$R^2 = 0,0009$
Коста-Ріка	$y = 0,0065x + 7,231$	$R^2 = 0,0004$

Джерело: розрахунки автора за даними [215]

Наведені в таблиці 4.6 результати свідчать, що до складу першої групи, котра характеризується високим рівнем зв'язку між значенням показників у досліджуваному часовому вимірі (значення R^2 від 0,81 до 0,708), увійшли такі країни, як: Бразилія, Канада, Японія, Мексика та країни Європейського Союзу [275].

Другу групу країн із середнім рівнем зв'язку формують такі країни, як: Китайська Народна Республіка, Чилі, Швейцарія, Норвегія, Філіппіни (значення R^2 від 0,6074 до 0,506). У складі країн із низьким рівнем зв'язку між значеннями показників у досліджуваному часовому періоді (R^2 від 0,4814 до 0,4087): Індонезія, Австралія, Колумбія, Корея, Сполучені Штати Америки, Південна Африка. Найбільш чисельною є група країн, державна підтримка аграрного сектора яких, за показником PSE (%), у період 2000-2020 рр. характеризується відсутністю зв'язку між значеннями показників (значення R^2 від 0,239 до 0,0004). До складу четвертої групи увійшли 10 країн, серед яких: В'єтнам, Туреччина, Ісландія, Аргентина, Україна, Ізраїль, Індія, Казахстан, Нова Зеландія, Коста-Рика. Отримані значення вказують на значну варіативність трендів державної підтримки фінансово-економічного механізму державного регулювання розвитку аграрного сектора досліджуваних країн.

Для більш детальної характеристики отриманих результатів розглянемо лінійні тренди країн, котрі представляють кожну досліджувану групу (Додаток Г, Д, Е). На рисунку 4.6-4.7 наведено лінійні тренди PSE (%) країн першої групи з найвищим та найнижчим рівнем зв'язку в розрізі країн групи [275].

Представлена лінія тренду PSE (%) Бразилії (рисунок 4.6) характеризується тенденцією до зниження, при цьому встановлена наявність динамічних коливань щорічних значень показника в п'ятирічних часових періодах. Однак відсутність значних варіаційних змін показника PSE (%) у період 2013-2020 рр. дозволила забезпечити високе значення коефіцієнта детермінації.

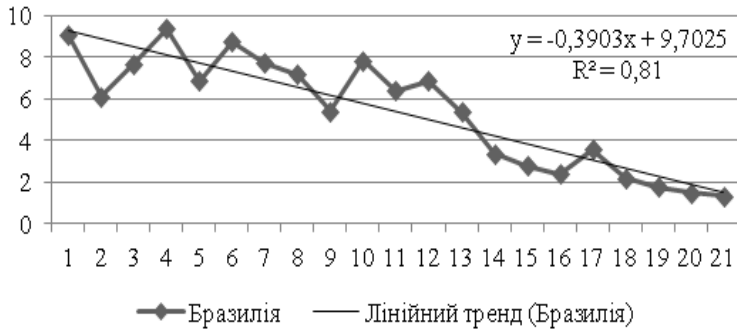

Рисунок 4.6 – Тренди PSE (%) країн I групи з високим рівнем зв'язку, 2000-2020 рр. (*вищий показник групи)

Джерело: розрахунки автора за даними [215]

В цілому визначено, що лінійні тренди PSE (%) країн першої групи мають тенденцію до зниження значень у 2020 р. в порівнянні з 2000 р., що свідчить про скорочення обсягів прямої державної підтримки виробників аграрного сектора.

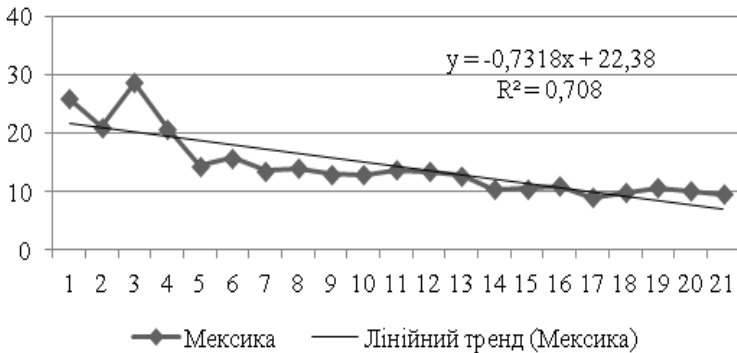

Рисунок 4.7 – Тренди PSE (%) країн I групи з високим рівнем зв'язку, 2000-2020 рр. (*нижній показник групи)

Джерело: розрахунки автора за даними [215]

Проте високий рівень значень коефіцієнтів детермінації лінійних рівнянь у розрізі країн даної групи вказує на те, що зміни впроваджуються поступово та не приводять до різких коливань у досліджуваному періоді.

Розглянемо лінійні тренди країн другої групи за показником PSE (%) з вищим та нижнім показниками (рисунки 4.8-4.9).

Рисунок 4.8 – Тренди PSE (%) країн II групи з середнім рівнем зв'язку, 2000-2020 рр. (*вищий показник групи)

Джерело: розрахунки автора за даними [215]

Лінія тренду PSE (%) Китайської Народної Республіки представлена на рисунку 4.8, має чітко виражену тенденцію зростання. При цьому спостерігається наявність значних щорічних коливань значень показника PSE (%) у період з 2004-2012 рр., що негативно вплинуло на загальну тенденцію та обумовило зниження рівня зв'язку.

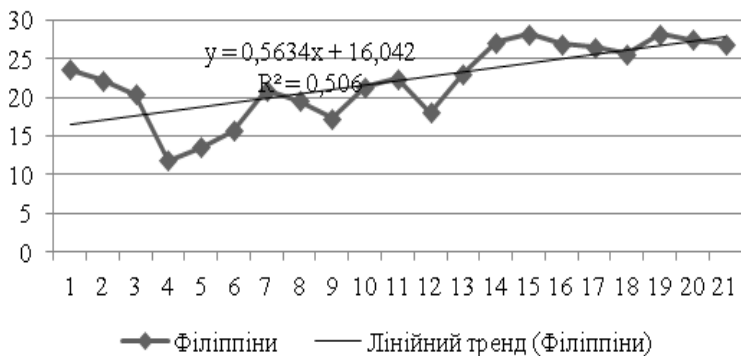

Рисунок 4.9 – Тренди PSE (%) країн II групи з середнім рівнем зв'язку, 2000-2020 рр. (*нижній показник групи)

Джерело: розрахунки автора за даними [215]

При цьому лінійні тренди інших країн (Додаток Д), котрі увійшли до складу групи, не мають значних варіаційних розбіжностей та характеризуються сталою динамікою значень показників.

На рисунках 4.10-4.11 представлено лінійні тренди PSE (%) країн з вищим та нижнім показниками, котрі увійшли до складу третьої групи

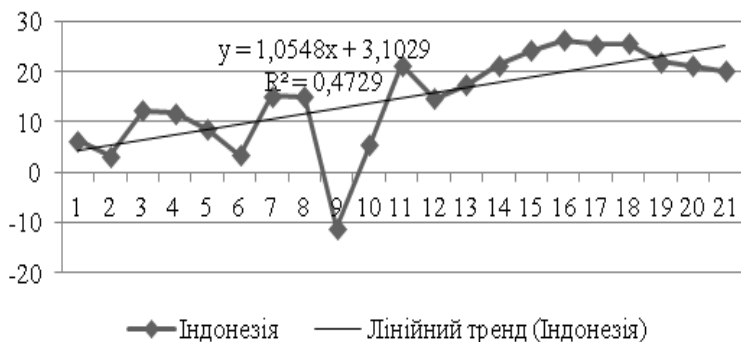

Рисунок 4.10 – Тренди PSE (%) країн III групи з низьким рівнем зв'язку, 2000-2020 рр. (*вищий показник групи)

Джерело: розрахунки автора за даними [215]

Представлена лінія тренду PSE (%) Індонезії (рисунок 4.10) також має тенденцію до зростання. Однак встановлено негативну динаміку щорічних значень у 2008-2009 рр., що обумовило зниження рівня зв'язку між значеннями показників у досліджуваному періоді. До складу позитивних чинників слід віднести формування сталої динаміки за 2011-2020 рр.

Рисунок 4.11 – Тренди PSE (%) країн III групи з низьким рівнем зв'язку, 2000-2020 рр. (*нижній показник групи)

Джерело: розрахунки автора за даними [215]

В цілому країни третьої групи характеризуються зростаючими трендами, проте, розраховані коефіцієнти детермінації свідчать про наявність щорічних варіативних змін значень показників PSE (%) (Додаток Е).

Отримані результати в розрізі країн четвертої групи вказують на те, що лінійний тренд має тенденцію до зниження, при цьому погіршує стан й значний коливаний характер щорічних значень показників PSE (%). У складі четвертої групи, розглянемо лінійний тренд PSE (%) України, котрий представлено на рисунку 4.12.

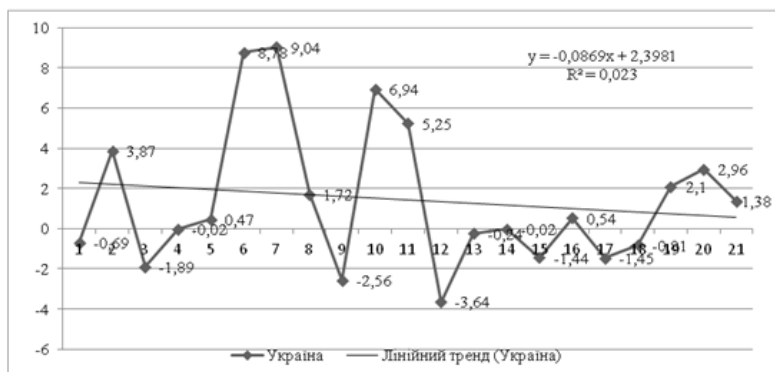

Рисунок 4.12 – Тренд PSE (%) Україна, 2000–2020 рр.
Джерело: розрахунки автора за даними [215]

Представлена лінія тренда PSE (%) Україна (рисунок 4.12), має тенденцію до зниження, що обумовлено наявністю значних варіативних розбіжностей щорічних значень показників. Крім того, простежується низка показників із від’ємними значеннями, що призвело до відсутності зв’язку між щорічними значеннями показників PSE (%), адже коефіцієнт детермінації склав 0,023. У складі позитивних чинників слід відмітити зростання значень показника в період 2018–2020 рр. У розрізі країн, котрі увійшли до складу четвертої групи встановлено наявність загальної тенденції в частині значних варіаційних розбіжностей щорічних значень показників PSE (%). Дана динаміка свідчить про відсутність сталих тенденцій державної підтримки фінансово-економічного механізму державного регулювання розвитку аграрного сектора, що призводить до коливань щорічних значень показників та формування спадаючого тренду.

Побудовані регресійні залежності PSE (%) країн-членів ОЕСР підтвердили відмінність трендів державної підтримки фінансово-економічного механізму державного регулювання розвитку аграрного сектора. Хоча, за результатами розрахунку, встановлено

спадаючий характер трендів, як в країнах, що увійшли до складу I групи, так і тих країн, котрі увійшли до складу IV групи, проте визначено, що їх формування відбувається під впливом чинників, котрі мають істотно різну природу. Для першої групи дана динаміка обумовлено переглядом підходів державної підтримки, в частині скорочення обсягів фінансування прямої бюджетної підтримки та розширення інших інструментів. При цьому зв'язок між щорічними значеннями показника PSE (%) залишається тісним. Для IV групи окреслена динаміка обумовлена відсутністю зв'язку між щорічними значеннями показника PSE (%), відсутністю певної сталої тенденції щодо державної підтримки, постійними змінами інструментів підтримки та значно меншими обсягами прямої державної підтримки на відміну від країн, котрі увійшли до складу інших груп. Характеризуючи результати дослідження в розрізі країн, котрі увійшли до складу II групи та III групи, слід відмітити, про наявність позитивної динаміки в частині зростаючого характеру трендів окреслених груп. Корируючим чинником, в розрізі даних груп, виступає наявність періодів в яких щорічний показник PSE (%) має різко відмінне (як правило значно менше) значення.

Окремо зауважимо, що обсяги державної підтримки фінансово-економічного механізму державного регулювання розвитку аграрного сектора в Україні є одними з найменших. Кількісне значення коефіцієнту детермінації свідчить про те, що між щорічними значеннями показника PSE (%) відсутній будь-який зв'язок. Поглиблює негативну тенденцію й наявність значних варіаційних розбіжностей значень досліджуваного показника. Отримані результати по Україні, в цілому, підтверджують загальну тенденцію по країнам, котрі увійшли до складу IV групи та визначають важливість збільшення обсягів державної підтримки аграрного сектора, впровадження стратегічного планування в організаційно-

управлінський механізм державного регулювання розвитку аграрного сектора для уникнення щорічних динамічних змін інструментів державної підтримки та досягнення сталості результатів розвитку.

Проведемо поглиблене дослідження в частині формування рейтингів країн-членів ОЕСР за складниками оцінки сукупної підтримки сільського господарства за методологією ОЕСР у розрізі показників TSE до ВВП, % (таблиця 4.7), PSE до ВВП, % (таблиця 4.8), CSE до ВВП, % (таблиця 4.9) та GSSE до ВВП, % (таблиця 4.10) за 2000-2021 рр., попередньо розрахувавши лінійні тренди за кожним із досліджуваних показників у розрізі кожної країни. В якості індикатора відбору було обрано значення коефіцієнта детермінації лінійного рівняння.

Таблиця 4.7 – Рейтинг країн ОЕСР за показником TSE до ВВП, %, 2000-2021 рр.

Країна	Рівняння регресії	Коефіцієнт детермінації	TSE до ВВП, %
ОЕСР загальна	$y = -0,0192x + 0,9843$	$R^2 = 0,8724$	1
Корея	$y = -0,0769x + 2,9167$	$R^2 = 0,855$	2
Швейцарія	$y = -0,05x + 1,8474$	$R^2 = 0,7842$	3
Туреччина	$y = -0,1199x + 4,0991$	$R^2 = 0,7753$	4
Канада	$y = -0,0198x + 0,7425$	$R^2 = 0,7604$	5
Мексика	$y = -0,0322x + 1,1419$	$R^2 = 0,7233$	6
Колумбія	$y = -0,0692x + 2,5973$	$R^2 = 0,7142$	7
ЄС	$y = -0,0373x + 1,6587$	$R^2 = 0,6986$	8
Ісландія	$y = -0,0373x + 1,6587$	$R^2 = 0,6986$	9
Бразилія	$y = -0,0266x + 0,9276$	$R^2 = 0,6646$	10
Норвегія	$y = -0,0298x + 1,3269$	$R^2 = 0,6401$	11
Японія	$y = -0,0142x + 1,1859$	$R^2 = 0,5558$	12

Країна	Рівняння регресії	Коефіцієнт детермінації	TSE до ВВП, %
Південна Африка	$y = -0,0196x + 0,6114$	$R^2 = 0,4963$	13
Коста-Ріка	$y = -0,0305x + 1,1294$	$R^2 = 0,495$	14
Австралія	$y = -0,004x + 0,2482$	$R^2 = 0,4271$	15
Чилі	$y = -0,0133x + 0,5058$	$R^2 = 0,4203$	16
Сполучені Штати Америки	$y = -0,006x + 0,6009$	$R^2 = 0,3729$	17
Індонезія	$y = 0,0891x + 1,2549$	$R^2 = 0,2422$	18
Нова Зеландія	$y = 0,0027x + 0,2285$	$R^2 = 0,2321$	19
В'єтнам	$y = -0,1824x + 2,9309$	$R^2 = 0,2261$	20
Ізраїль	$y = -0,0079x + 0,4874$	$R^2 = 0,1713$	21
Філіппіни	$y = 0,024x + 2,4426$	$R^2 = 0,0976$	22
Україна	$y = -0,0347x + 1,0224$	$R^2 = 0,0741$	23
Китайська Народна Республіка	$y = -0,0072x + 2,1362$	$R^2 = 0,0177$	24
Індія	$y = 0,0178x - 0,782$	$R^2 = 0,005$	25
Казахстан	$y = -0,0067x + 1,0357$	$R^2 = 0,0045$	26
Аргентина	$y = 0,0105x - 2,4777$	$R^2 = 0,0032$	27

Джерело: розрахунки автора за даними [215]

Представлені в таблиці 4.7 дані свідчать про те, що до країн-лідерів за показником загальної оцінки підтримки належать перші сім країн рейтингу, що підтверджує розрахований коефіцієнт детермінації, значення якого є більшим за 0,7. При цьому найбільший рівень зв'язку встановлено за загальним показником у розрізі країн ОЕСР, а узагальнений показник країн ЄС займає 8 місце в рейтингу. До низки країн-лідерів увійшли Корея, Швейцарія, Туреччина, Канада, Мексика та Колумбія. Оцінюючи позицію України в загальному рейтингу країн ОЕСР, зауважимо, що її місце в рейтингу складає 23 з 27, а розрахований коефіцієнт детермінації свідчить про відсутність зв'язку між

щорічними значеннями показника загальної оцінки підтримки.

Аналіз рейтингу країн ОЕСР за показником оцінки підтримки виробника представлено в таблиці 4.8.

Таблиця 4.8 – Рейтинг країн ОЕСР за показником PSE до валової виручки сільського господарства, %, 2000-2021 рр.

Країна	Рівняння регресії	Коефіцієнт детермінації	PSE до валового виробництва сільського господарства, %
ОЕСР загальна	$y = -0,619x + 27,951$	$R^2 = 0,7912$	1
Бразилія	$y = -0,3611x + 9,4804$	$R^2 = 0,7859$	2
ЄС	$y = -0,665x + 30,341$	$R^2 = 0,7422$	3
Японія	$y = -0,6609x + 53,244$	$R^2 = 0,7277$	4
Канада	$y = -0,5991x + 20,199$	$R^2 = 0,7273$	5
Мексика	$y = -0,7135x + 22,232$	$R^2 = 0,7233$	6
Китайська Народна Республіка	$y = 0,5288x + 5,2291$	$R^2 = 0,7104$	7
Норвегія	$y = -0,7595x + 69,194$	$R^2 = 0,666$	8
Чилі	$y = -0,2026x + 6,0886$	$R^2 = 0,5736$	9
Швейцарія	$y = -0,9357x + 65,423$	$R^2 = 0,5682$	10
Колумбія	$y = -0,5368x + 23,492$	$R^2 = 0,54$	11
Філіппіни	$y = 0,5358x + 16,222$	$R^2 = 0,5136$	12
Південна Африка	$y = -0,2528x + 7,5981$	$R^2 = 0,438$	13
Сполучені Штати Америки	$y = -0,4022x + 16,072$	$R^2 = 0,41$	14
Індонезія	$y = 0,9002x + 4,2273$	$R^2 = 0,4016$	15

Країна	Рівняння регресії	Коефіцієнт детермінації	PSE до валового виробництва сільського господарства, %
Корея	$y = -0,403x + 53,255$	$R^2 = 0,351$	16
Австралія	$y = -0,0813x + 4,0818$	$R^2 = 0,325$	17
В'єтнам	$y = -0,7873x + 9,7834$	$R^2 = 0,2998$	18
Туреччина	$y = -0,3772x + 29,384$	$R^2 = 0,2275$	19
Ісландія	$y = -0,4551x + 61,436$	$R^2 = 0,1362$	20
Коста-Ріка	$y = -0,1146x + 7,6925$	$R^2 = 0,1175$	21
Україна	$y = -0,0815x + 2,3429$	$R^2 = 0,0218$	22
Ізраїль	$y = -0,0862x + 12,893$	$R^2 = 0,0151$	23
Аргентина	$y = -0,2234x - 23,642$	$R^2 = 0,011$	24
Індія	$y = -0,0507x - 10,389$	$R^2 = 0,0019$	25
Нова Зеландія	$y = -0,0016x + 0,7116$	$R^2 = 0,0019$	26
Казахстан	$y = -0,0251x + 6,8823$	$R^2 = 0,0008$	27

Джерело: розрахунки автора за даними [215]

В частині аналізу країн ОЕСР за показником оцінки підтримки виробника, варто зауважити, що перше місце в рейтингу належить загальному показнику країн ОЕСР. До складу країн, котрі мають високий ступінь зв'язку між щорічними значеннями показників, що підтверджує коефіцієнт детермінації, значення якого більше за 0,7, увійшли Бразилія, загальний показник країн ЄС, Японія, Канада, Мексика та Китайська Народна Республіка. Місце України в загальному рейтингу – 22, а розрахований коефіцієнт детермінації

також підтверджує відсутність зв'язку між щорічними значеннями показника.

В частині оцінки підтримки споживачів розглянемо отримані розрахункові значення та результати рейтингу, котрі представлено в таблиці 4.9.

Таблиця 4.9 – Рейтинг країн ОЕСР за показником CSE до сільськогосподарського споживання, %, 2000-2021 рр.

Країна	Рівняння регресії	Коефіцієнт детермінації	CSE до сільськогосподарського споживання, %
ОЕСР загальна	$y = 0,682x - 17,978$	$R^2 = 0,8317$	1
Австралія	$y = 0,1003x - 1,7935$	$R^2 = 0,7799$	2
ЄС	$y = 0,6554x - 14,85$	$R^2 = 0,7437$	3
Японія	$y = 0,5981x - 46,435$	$R^2 = 0,7354$	4
Китайська Народна Республіка	$y = -0,5317x - 2,0286$	$R^2 = 0,7208$	5
Сполучені Штати Америки	$y = 0,6334x + 5,0147$	$R^2 = 0,7086$	6
Швейцарія	$y = 1,5541x - 57,447$	$R^2 = 0,6733$	7
Бразилія	$y = 0,2658x - 4,7782$	$R^2 = 0,6097$	8
Чилі	$y = 0,3378x - 5,983$	$R^2 = 0,5842$	9
Норвегія	$y = 0,9485x - 51,632$	$R^2 = 0,5501$	10
Мексика	$y = 0,5824x - 11,749$	$R^2 = 0,5354$	11
Колумбія	$y = 0,5058x - 27,048$	$R^2 = 0,4738$	12
Філіппіни	$y = -0,4744x - 17,014$	$R^2 = 0,4316$	13
Казахстан	$y = 0,7797x - 11,071$	$R^2 = 0,4064$	14

Країна	Рівняння регресії	Коефіцієнт детермінації	CSE до сільськогосподарського споживання, %
Південна Африка	$y = 0,2198x - 5,8155$	$R^2 = 0,4002$	15
Туреччина	$y = 0,5239x - 26,619$	$R^2 = 0,3649$	16
Канада	$y = 0,2279x - 13,612$	$R^2 = 0,3524$	17
Індонезія	$y = -1,0164x - 4,6958$	$R^2 = 0,3343$	18
Корея	$y = 0,3082x - 46,162$	$R^2 = 0,256$	19
В'єтнам	$y = 0,4888x - 11,404$	$R^2 = 0,1717$	20
Коста-Ріка	$y = 0,2568x - 17,223$	$R^2 = 0,1619$	21
Індія	$y = 0,5697x + 23,346$	$R^2 = 0,0924$	22
Ісландія	$y = 0,321x - 43,925$	$R^2 = 0,044$	23
Україна	$y = -0,0938x + 2,7564$	$R^2 = 0,0245$	24
Нова Зеландія	$y = -0,0075x - 0,9597$	$R^2 = 0,013$	25
Аргентина	$y = 0,1241x + 21,479$	$R^2 = 0,0033$	26
Ізраїль	$y = -0,0229x - 10,7$	$R^2 = 0,0007$	27

Джерело: розрахунки автора за даними [215]

Наведені в таблиці 4.9 дані свідчать про те, що в розрізі перших шести країн рейтингу встановлено високий рівень зв'язку між щорічними значеннями показників. При цьому простежується загальна тенденція щодо найбільшого ступеня зв'язку за загальним показником у розрізі країн ОЕСР. Також до складу країн-лідерів за рівнем підтримки споживачів увійшли Австралія, загальний показник країн ЄС, Японія, Китайська Народна Республіка, Сполучені Штати Америки. Позиція України в рейтингу – 24, а розрахований коефіцієнт детермінації (0,0245) свідчить

про відсутність зв'язку між щорічними значеннями досліджуваного показника.

Результати побудованих лінійних трендів оцінки загальної підтримки послуг та рейтинг країн ОЕСР у розрізі даного показника представлено в таблиці 4.10.

Таблиця 4.10 – Рейтинг країн ОЕСР за показником GSSE до загальної підтримки сільського господарства, %, 2000-2021 рр.

Країна	Рівняння регресії	Коефіцієнт детермінації	GSSE до загальної підтримки сільського господарства, %
Ісландія	$y = -0,1984x + 7,8403$	$R^2 = 0,8613$	1
Чилі	$y = 1,7079x + 23,309$	$R^2 = 0,8215$	2
Швейцарія	$y = 0,2841x + 5,8195$	$R^2 = 0,7353$	3
Китайська Народна Республіка	$y = -1,6301x + 42,151$	$R^2 = 0,725$	4
Колумбія	$y = 0,4607x + 5,0065$	$R^2 = 0,5998$	5
Коста-Ріка	$y = 0,6534x + 9,4857$	$R^2 = 0,5819$	6
Філіппіни	$y = 0,3858x + 8,3584$	$R^2 = 0,5723$	7
Індія	$y = -0,9638x + 26,236$	$R^2 = 0,4021$	8
Австралія	$y = 0,6877x + 39,496$	$R^2 = 0,3193$	9
В'єтнам	$y = 0,8451x + 13,488$	$R^2 = 0,2674$	10
Туреччина	$y = -0,7863x + 25,725$	$R^2 = 0,2307$	11
ЄС	$y = 0,1192x + 9,9792$	$R^2 = 0,2162$	12
Норвегія	$y = -0,0471x + 5,6922$	$R^2 = 0,1541$	13
Нова Зеландія	$y = 0,3527x + 70,017$	$R^2 = 0,1324$	14
Канада	$y = 0,1619x + 25,156$	$R^2 = 0,0845$	15

Країна	Рівняння регресії	Коефіцієнт детермінації	GSSE до загальної підтримки сільського господарства, %
Південна Африка	$y = -0,2387x + 38,322$	$R^2 = 0,0598$	16
Бразилія	$y = 0,2005x + 25,258$	$R^2 = 0,0444$	17
Корея	$y = -0,0599x + 14,788$	$R^2 = 0,0409$	18
Україна	$y = -0,4001x + 37,37$	$R^2 = 0,032$	19
Ізраїль	$y = -0,1054x + 20,617$	$R^2 = 0,0044$	20
Японія	$y = -0,0196x + 20,508$	$R^2 = 0,0035$	21
ОЕСР загальна	$y = 0,0054x + 13,456$	$R^2 = 0,0021$	22
Мексика	$y = -0,0126x + 10,049$	$R^2 = 0,0014$	23
Сполучені Штати Америки	$y = -0,0087x + 10,245$	$R^2 = 0,0008$	24
Казахстан	$y = 0,0468x + 23,409$	$R^2 = 0,0004$	25
Аргентина Індонезія	Відсутній динамічний ряд для розрахунків		

Джерело: розрахунки автора за даними [215]

Дані, представлені в таблиці 4.10, свідчать про те, що рейтингова позиція загального показника у розрізі країн ОЕСР є 22. Отримане значення в рейтингу обумовлено відсутністю зв'язку між щорічними значеннями досліджуваного показника. Україна в даному рейтингу займає 19 місце. Серед країн, котрі мають високий ступінь зв'язку між щорічними значеннями показника, слід відмітити Ісландію, Чилі, Швейцарію та Китайську Народну Республіку.

Згрупуємо дані в розрізі всіх побудованих рейтингів, а отримані значення представимо в таблиці 4.11.

Таблиця 4.11 – Досліджувана сукупність рейтингів країн ОЕСР у розрізі показників TSE до ВВП, %; PSE до ВВ с.г., %; CSE до СС, %; GSSE до ЗП с.г., %, 2000-2021 рр.

Країна	TSE до ВВП, %	PSE до ВВ с.г.,%	CSE до СС,%	GSSE до ЗП с.г.,%
ОЕСР загальна	1	1	1	22
Корея	2	16	19	18
Швейцарія	3	10	7	3
Туреччина	4	19	16	11
Канада	5	5	17	15
Мексика	6	6	11	23
Колумбія	7	11	12	5
ЄС	8	3	3	12
Ісландія	9	20	23	1
Бразилія	10	2	8	17
Норвегія	11	8	10	13
Японія	12	4	4	21
Південна Африка	13	13	15	16
Коста-Ріка	14	21	21	6
Австралія	15	17	2	9
Чилі	16	9	9	2
Сполучені Штати Америки	17	14	6	24
Індонезія	18	15	18	-
Нова Зеландія	19	26	25	14
В'єтнам	20	18	20	10
Ізраїль	21	23	27	20
Філіппіни	22	12	13	7
Україна	23	22	24	19
Китайська Народна Республіка	24	7	5	4
Індія	25	25	22	8
Казахстан	26	27	14	25
Аргентина	27	24	26	-

Джерело: розрахунки автора за даними [215]

Представлені в таблиці 4.11 дані вказують на відмінність напрямів державної підтримки у розрізі

країн-членів ОЕСР. Так, врівноважена цільова спрямованість державної політики підтримки аграрного сектора, орієнтована на підтримку виробників, підтверджена в Бразилії. Серед лідерів за загальним показником країни ЄС, Японія, Канада, Мексика та Китайська Народна Республіка. Державна політика розвитку аграрного сектора, цільовим орієнтиром якої є підтримка споживачів, підтверджена в Австралії, за загальним показником ЄС, Японії, Китайській Народній Республіці, Сполучених Штатах Америки. Активні дії держави щодо підтримки послуг в аграрному секторі підтверджено в таких країнах, як Ісландія, Чилі, Швейцарія та Китайська Народна Республіка.

За результатами розрахунку визначено країни-лідери державної підтримки аграрного сектора. В цілому визначена динаміка вказує на те, що інструменти прямої державної підтримки як виробників, так і споживачів діють в Японії. Аналогічна динаміка підтверджена і в розрізі загального показника країн ЄС. Найбільш багатовекторною є державна підтримка аграрного сектора в Китайській Народній Республіці, що підтверджують її рейтингові позиції в розрізі всіх напрямів дослідження. Пріоритетом державної підтримки аграрного сектора Сполучених Штатів Америки є споживачі. Однак встановлено низку країн, державна підтримка аграрного сектора яких характеризується нестабільною динамікою в розрізі щорічних обсягів. До таких країн належать Індія, Україна, Нова Зеландія, Аргентина, Ізраїль.

У частині оцінки позиції України в міжнародних рейтингах у розрізі значень показників TSE, CSE та GSSE розглянемо позицію України в порівнянні із загальним показником країн-членів ЄС та країн-членів ОЕСР (рисунок 4.13). Зауважимо, що саме показник TSE має найбільший вплив на формування макроекономічного показника аграрного сектора.

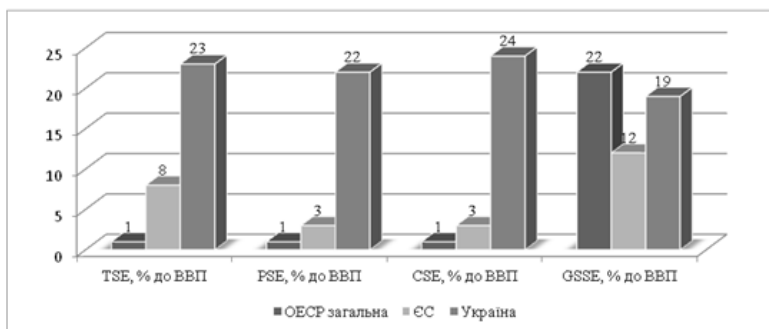

Рисунок 4.13 – Рейтинг позиції України в розрізі показників TSE до ВВП, %; PSE до валового виробництва сільського господарства (у %); CSE до ЄС, %; GSSE до ЗП с.г., %, 2000-2021 рр.

Джерело: розрахунки автора за даними [215]

Представлені на рисунку 4.13 дані вказують на те, що позиція України в розрізі досліджуваних рейтингів є кардинально нижчою в порівнянні із загальним показником країн-членів ОЕСР та країн-членів ЄС. В цілому динаміка значень рейтингів України є незначною та коливалась в межах 22-24 місця в розрізі показників TSE до ВВП, %; PSE до ВВП, %; CSE до ВВП, %. Найкраща позиція України є в рейтингу GSSE до ВВП, %. Отримані результати вказують на необхідність перегляду напрямів підтримки механізмів державного регулювання сталого розвитку аграрного сектора для адаптації до європейських практик.

РОЗДІЛ 5. УДОСКОНАЛЕННЯ МЕХАНІЗМІВ ДЕРЖАВНОГО РЕГУЛЮВАННЯ СТАЛОГО РОЗВИТКУ АГРАРНОГО СЕКТОРА ЕКОНОМІКИ УКРАЇНИ

5.1 Формування методологічних засад оцінки результативності організаційного механізму державного регулювання сталого розвитку аграрного сектора економіки України

Реалізація державної політики в сфері регулювання сталого розвитку аграрного сектора економіки України передбачає функціонування таких ключових механізмів, як нормативно-правовий, організаційний та економічно-фінансовий, котрі являють собою багатокomпонентні структури, діяльність яких спрямована на досягнення цільових орієнтирів розвитку. Розгляд кожного механізму в окремій проекції передбачає використання відповідного методологічного інструментарію [276-284]. При цьому слід враховувати й наявність певного набору структурних компонентів, котрі повинні бути використані в якості базових. В даному контексті відмітимо, що при формуванні організаційного механізму необхідно враховувати такі функціональні елементи: об'єкт, суб'єкт, ціль, завдання, принципи, функції, результативність функціонування.

Однак, розглядаючи організаційний механізм державного регулювання сталого розвитку аграрного сектора економіки України, слід враховувати складно-структурованість об'єкта дослідження, котрий характеризується наявністю двох блоків складових, що потребують окремої уваги при проведенні оцінки результативності. В першому блоці, котрий безпосередньо виступає базисом формування організаційного механізму, ключовими компонентами є економічна політики держави, аграрний сектор та концепція сталого розвитку. Другий блок містить

елементи, котрі виступають оціночними характеристиками практичної імплементації та повинні висвітлювати результативність функціонування наступних складових: економічної, соціальної та екологічної.

Окреслена багатокomпонентна структура посилює вимоги щодо проведення оцінки результативності діючого організаційного механізму державного регулювання сталого розвитку аграрного сектора економіки України та передбачає необхідність обґрунтування методичного підходу, котрий враховує наявність низки різновекторних комплексних складників. Аналіз державної політики регулювання сталого розвитку аграрного сектора економіки України [285-300] дозволив обґрунтувати організаційний механізм та визначити всі складові відповідно до діючих рекомендацій щодо його формування (рисунок 5.1).

Представлений організаційний механізм характеризується наявністю структури, комплексу взаємопов'язаних та взаємозалежних елементів, переліку завдань, практична реалізація яких забезпечить досягнення загальної цілі. Враховуючи багатовекторність та комплексність елементів організаційного механізму державного регулювання сталого розвитку аграрного сектора економіки України та його цільову спрямованість, обґрунтовано етапи та складові елементи проведення оцінки його результативності, котрі представлено на рисунку 5.2.

Наведена на рисунку 5.2 схематична інтерпретація структури проведення оцінки результативності організаційного механізму державного регулювання сталого розвитку аграрного сектора економіки України визначена у відповідності до двох функціональних блоків, представлених на рисунку 5.1.

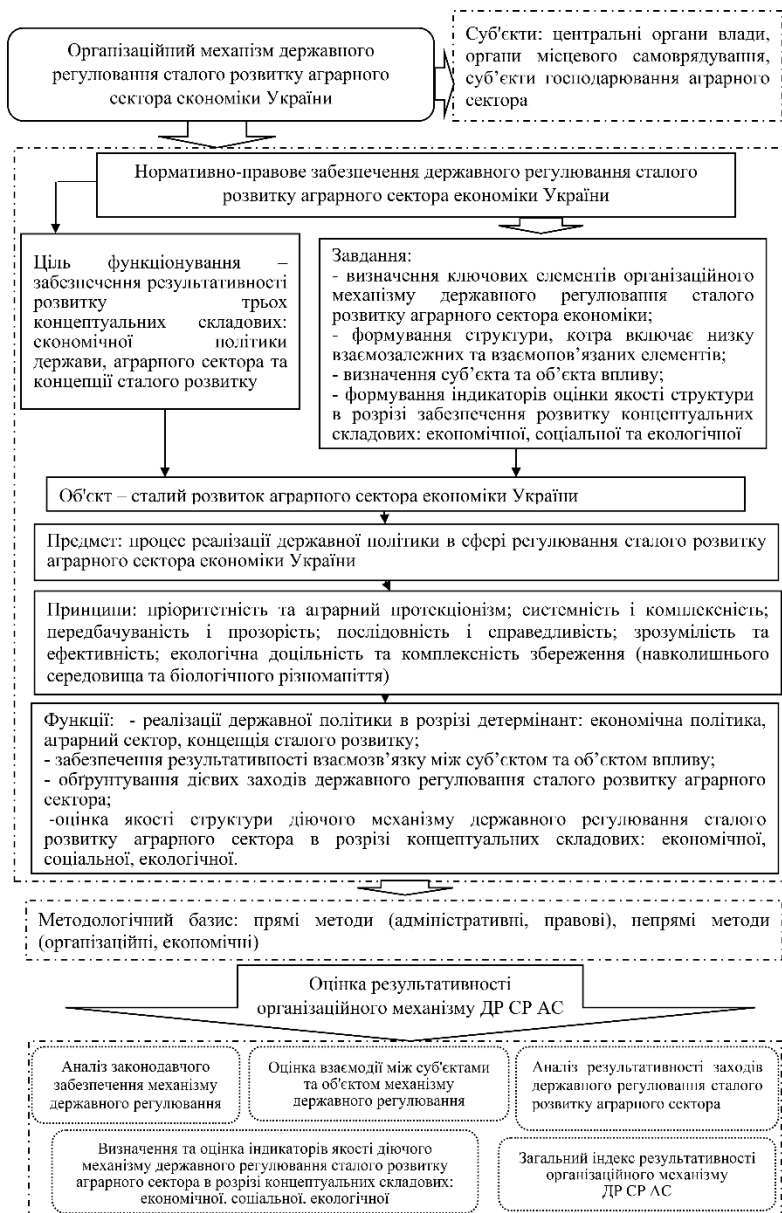

Рисунок 5.1 – Організаційний механізм державного регулювання сталого розвитку аграрного сектора економіки України

Джерело: авторська розробка відповідно до [276-300]

Рисунок 5.2 – Схема проведення оцінки результативності організаційного механізму державного регулювання сталого розвитку аграрного сектора економіки України

Джерело: авторська розробка

Перший блок характеризується такими складниками, як аналіз стану законодавчого забезпечення детермінант механізму державного регулювання: економічна політика, аграрний сектор, концепція сталого розвитку; оцінка взаємодії між суб'єктами та об'єктом механізму державного регулювання; аналіз результативності заходів державного регулювання сталого розвитку аграрного сектора. Базою проведення оцінки в розрізі даних показників виступають нормативно-правові акти, котрі забезпечують реалізацію державної політики за досліджуваними напрямками. Проведення аналізу за

першим показником передбачає реалізацію завдань, представлених на рисунку 5.3.

Рисунок 5.3 – Схема проведення аналізу стану законодавчого забезпечення детермінант механізму державного регулювання: економічна політика, аграрний сектор, концепція сталого розвитку

Джерело: авторська розробка

В рамках проведення аналізу за даним напрямом запропоновано використати бальну оцінку від 1 до 5, котра дозволить визначити факт відповідності обґрунтованих заходів ключовим завданням розвитку. Зауважимо, що саме бальна оцінка розширює напрями проведення аналізу в частині визначення рівня результативності виконання. Крім того, даний інструментарій може бути використаний також при проведенні оцінки взаємодії суб'єктів та об'єкта механізму державного регулювання сталого розвитку аграрного сектора економіки, що відповідно дозволить оцінити результативність реалізації управлінської функції. Оцінка результативності організаційного

механізму в розрізі третього складника дозволяє визначити рівень практичної реалізації заходів державного регулювання сталого розвитку аграрного сектора економіки у відповідності до значень, представлених на рисунку 5.4.

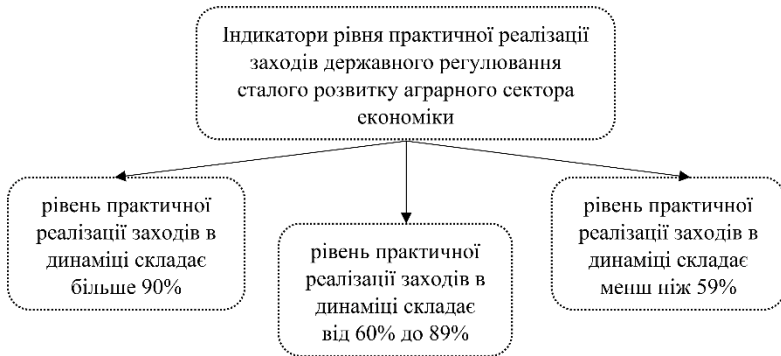

Рисунок 5.4 – Індикатори оцінки рівня практичної реалізації заходів державного регулювання сталого розвитку аграрного сектора економіки

Джерело: авторська розробка

Отже перші три складники обґрунтованої структури оцінки результативності організаційного механізму дозволяють провести аналіз діючого законодавчого забезпечення, визначити стан взаємодії між суб'єктами та об'єктом державного регулювання й оцінити рівень практичної імплементації визначених законодавством заходів державного регулювання сталого розвитку аграрного сектора економіки України.

Аналіз четвертого показника, котрий дозволяє оцінити складник другого блоку, передбачає визначення індикаторів якості діючого механізму державного регулювання сталого розвитку аграрного сектора в розрізі концептуальних складових: економічної, соціальної, екологічної та проведення їх оцінки. Аналіз даного блоку є більш складним, адже передбачає вирішення багатofункціональної задачі та інтерпретації якісних показників у кількісному вимірі. В якості

методичного інструментарію проведення оцінки даного показника обґрунтовано використання методу аналізу ієрархій, котрий дозволяє порівняти можливі альтернативи в розрізі кожного оціночного критерію. Також до формування вихідної інформації для оцінки можуть долучатись експерти, котрі представляють центральні органи влади, органи місцевого самоврядування або суб'єкти господарювання аграрного сектора. Визначення ваги критеріїв та альтернатив дозволяє обґрунтувати їх переваги в порівнянні з іншими складовими й відповідно забезпечити вибір певного управлінського рішення.

Однак слід зазначити, що при визначенні кожної групи оціночних індикаторів необхідно враховувати виконання концептуальних складових забезпечення сталого розвитку аграрного сектора, а саме: економічну, соціальну, екологічну. Для обґрунтування можливих варіантів співвідношень при відборі оціночних індикаторів запропоновано наступні варіанти:

- висока відповідність, що характеризує співставність обраного індикатора концептуальній складовій: економічній, соціальній, екологічній на 90%;
- достатня відповідність, що характеризує співставність обраного індикатора концептуальній складовій: економічній, соціальній, екологічній у межах 70% – 90%.

Також запропоновано сформулювати найбільш важливі критерії, котрі можуть бути визначені як базові при відборі оціночних індикаторів виконання концептуальних складових. Основними критеріями для оцінки вищенаведених співвідношень є такі:

- індикатор відноситься до ключових цільових показників, обґрунтованих у Стратегії сталого розвитку України на період до 2030 року (A);
- індикатор має кількісний вимір (B);
- наявність даних про динаміку індикатора в досліджуваній сфері (C);
- можливість комбінування з іншими індикаторами (D).

Для коректного визначення ступеня важливості критеріїв по відношенню один до одного та переваг

першого або другого результату в розрізі критеріїв необхідно залучити експертів. Враховуючи наявність багатокритеріальної проблеми, для визначення результативного показника запропоновано використання методу аналізу ієрархій, котрий можна імплементувати шляхом виконання наступних етапів:

1. структуризація задачі у вигляді ієрархічної структури з декількома рівнями: цілі – критерії – альтернативи;
2. парне порівняння елементів кожного рівня у відповідності з їх кількісною оцінкою;
3. розрахунок коефіцієнтів важливості для кожного рівня;
4. визначення кращого варіанта за всіма критеріями.

Враховуючи можливості тривіневого структурування багатокритеріальної задачі, на першому рівні визначається мета її вирішення. В нашому випадку метою є відбір оціночних індикаторів виконання концептуальних складових (економічної, соціальної, екологічної) механізму державного регулювання сталого розвитку аграрного сектора економіки України. Другий рівень складають критерії вибору (індикатор відноситься до ключових цільових показників, обґрунтованих в Стратегії сталого розвитку України на період до 2030 року (A); індикатор має кількісний вимір (B); наявність даних про динаміку індикатора в досліджуваній сфері (C); можливість комбінування з іншими індикаторами (D)). Третій рівень характеризується наступними альтернативами: висока відповідність, що характеризує співставність обраного індикатора концептуальній складовій: економічній, соціальній, екологічній на 90%; достатня відповідність, що характеризує співставність обраного індикатора концептуальній складовій: економічній, соціальній, екологічній у межах 70% – 90%. Використання даного інструментарію дозволить розширити можливості оцінки результативності організаційного механізму державного регулювання сталого розвитку аграрного

сектора економіки України в розрізі інтерпретації якісних характеристик у кількісний вимір та визначення критеріїв, що мають найбільший вплив.

Проведення оцінки в розрізі кожного складника, що представлені на рисунку 5.2, у підсумку дозволить розрахувати загальний індекс результативності функціонування організаційного механізму державного регулювання сталого розвитку економіки України (I_{sr}). При цьому I_{sr1} – частковий індекс, що характеризує стан законодавчого забезпечення детермінант механізму державного регулювання: економічна політика, аграрний сектор, концепція сталого розвитку; I_{sr2} – частковий індекс, що характеризує рівень взаємодії між суб'єктами та об'єктом механізму державного регулювання сталого розвитку аграрного сектора; I_{sr3} – частковий індекс, що характеризує рівень практичної реалізації заходів державного регулювання сталого розвитку аграрного сектора; I_{sr4} – частковий індекс, що характеризує якість діючого механізму державного регулювання сталого розвитку аграрного сектора в розрізі концептуальних складових: економічної, соціальної, екологічної.

В якості методичного інструментарію при визначенні загального індексу результативності організаційного механізму державного регулювання сталого розвитку економіки України I_{sr} використано метод розрахунку середнього арифметичного, де отримані результати за всіма частковими індексами додаються, а потім діляться на кількість складових. Однак для проведення розрахунку загального індексу I_{sr} , необхідно визначити вагомість кожного структурного елемента та його ймовірнісні обмеження (таблиця 5.1).

Враховуючи важливість кожного структурного елемента в загальній оцінці результативності організаційного механізму державного регулювання сталого розвитку економіки України, обґрунтовано надати кожному частковому індексу рівноважне значення ваги на рівні 0,25, що дозволить забезпечити

виконання умови: сума вагомості всіх часткових індексів дорівнює 1,0.

Таблиця 5.1 – Оціночні характеристики розрахунку часткових індексів результативності організаційного механізму державного регулювання сталого розвитку економіки України

Назва та характеристика часткового індексу	Вагомість індексу, w	Кількісні оцінки показника (Q) та його варіаційний інтервал			
		Низька	Середня	Достатня	Висока
I_{sr1} – частковий індекс, що характеризує стан законодавчого забезпечення детермінант механізму державного регулювання: економічна політика, аграрний сектор, концепція сталого розвитку	0-1	0-0,25	0,26-0,50	0,51-0,75	0,76-1,00
I_{sr2} – частковий індекс, що характеризує рівень взаємодії між суб'єктами та об'єктом механізму державного регулювання сталого розвитку аграрного сектора	0-1				
I_{sr3} – частковий індекс, що характеризує рівень практичної реалізації заходів державного регулювання сталого розвитку аграрного сектора економіки	0-1				
I_{sr4} – частковий індекс, що характеризує якість діючого механізму державного регулювання сталого розвитку аграрного сектора в розрізі концептуальних складових: економічної, соціальної, екологічної	0-1				
Σ	1,0				

Джерело: авторська розробка

Кількісні оцінки досліджуваних індексів обґрунтовано в розрізі чотирьох варіаційних інтервалів:

низький, середній, достатній, високий. Даний розподіл є узагальненим для всіх часткових індексів.

Використовуючи умови переведення якісних характеристик у кількісний вимір (таблиця 5.1), визначено формулу розрахунку загального індексу оцінки результативності організаційного механізму державного регулювання сталого розвитку економіки України (I_{sr}):

$$I_{sr} = \frac{\sum I_{sr1} + I_{sr2} + I_{sr3} + I_{sr4}}{4}, \quad (5.1)$$

де:

$$I_{sr1} = Q_1 \times w_1, \quad (5.2)$$

де, Q_1 – кількісна оцінка часткового індексу I_{sr1} ,
 w_1 – вагомість часткового індексу I_{sr1}

$$I_{sr2} = Q_2 \times w_2, \quad (5.3)$$

де, Q_2 – кількісна оцінка часткового індексу I_{sr2} ,
 w_2 – вагомість часткового індексу I_{sr2}

$$I_{sr3} = Q_3 \times w_3, \quad (5.4)$$

де, Q_3 – кількісна оцінка часткового індексу I_{sr3} ,
 w_3 – вагомість часткового індексу I_{sr3}

$$I_{sr4} = Q_4 \times w_4, \quad (5.5)$$

де, Q_4 – кількісна оцінка часткового індексу I_{sr4} ,
 w_4 – вагомість часткового індексу I_{sr4}

Для визначення шкали оцінок результативності організаційного механізму державного регулювання сталого розвитку економіки України обґрунтовано можливий розподіл показника I_{sr} на три групи, котрі представлені в таблиці 5.2.

Відповідно до розробленої шкали (таблиця 5.2), визначено три рівні результативності організаційного механізму державного регулювання сталого розвитку аграрного сектора економіки України I_{sr} : динамічний, функціональний та спроможний. Кожен із наведених рівнів результативності обґрунтовано, виходячи з досліджених ключових характеристик: стану законодавчого забезпечення детермінант механізму

державного регулювання – економічна політика, аграрний сектор, концепція сталого розвитку; рівня взаємодії між суб'єктами та об'єктом механізму державного регулювання сталого розвитку аграрного сектора; рівня практичної реалізації заходів державного регулювання сталого розвитку аграрного сектора; якості діючого механізму державного регулювання сталого розвитку аграрного сектора в розрізі концептуальних складових: економічної, соціальної, екологічної.

Таблиця 5.2 – Шкала оцінок результативності організаційного механізму державного регулювання сталого розвитку економіки України, I_{sr}

Група	Розрахункове значення загального індексу результативності організаційного механізму державного регулювання сталого розвитку економіки України, I_{sr}	Ключові характеристики організаційного механізму державного регулювання сталого розвитку економіки України
I динамічна	0,90 – 1,00	Реалізація завдань і цілей організаційного механізму максимально обґрунтована нормативно-правовими актами; наявний тісний зв'язок і чітка регламентація взаємодії між суб'єктами та об'єктом; рівень практичної реалізації заходів в динаміці складає більше 90%; індикатори якості характеризуються виконанням у розрізі всіх концептуальних складових: економічної, соціальної, екологічної

II функціональна	0,71 – 0,89	Реалізація завдань і цілей організаційного механізму максимально обґрунтована нормативно-правовими актами; відсутня чітка регламентація взаємодії між суб'єктами та об'єктом; рівень практичної реалізації заходів у динаміці складає від 60% до 89%; індикатори якості характеризуються виконанням в розрізі двох концептуальних складових: економічної та соціальної
III спроможна	0,01 – 0,70	Реалізація завдань і цілей організаційного механізму не в повному обсязі обґрунтована нормативно-правовими актами; відсутня чітка регламентація взаємодії між суб'єктами та об'єктом; рівень практичної реалізації заходів у динаміці складає менш ніж 59%; індикатори якості характеризуються виконанням у розрізі двох концептуальних складових: економічної та соціальної

Джерело: авторська розробка

Трансформаційні процеси, діючи як у внутрішньому середовищі країни, так і в її зовнішньому оточенні, накладають відбиток на функціонування системи державного регулювання. Даний процес обумовлює необхідність адаптації до змін й, відповідно, може бути забезпечений за умови швидкого реагування на виклики. Саме організаційний механізм державного регулювання сталого розвитку аграрного сектора є найбільш вразливим, адже виступає базисом діючих взаємозв'язків та взаємозалежностей. Зміни у правовому полі впливають як на відносини між суб'єктами та об'єктом впливу, так і на форми реалізації фінансово-економічного механізму, що, в свою чергу, призводить до змін загальної структури та потребує проведення оцінки дієвості всіх структурних елементів. Обґрунтований методичний підхід до оцінки результативності організаційного механізму державного

регулювання сталого розвитку аграрного сектора економіки України носить комплексний характер, безпосередньо формується за умови проведення оцінки нормативно-правового механізму (перші три показники) та фінансово-економічного механізму (четвертий показник). Аналіз нормативно-правового забезпечення в розрізі трьох напрямів, котрі окреслені в методичному підході, дозволить більш якісно вибудувувати систему управлінської взаємодії між суб'єктами та об'єктом організаційного механізму державного регулювання сталого розвитку аграрного сектора економіки України в умовах діючої адміністративно-територіальної реформи. Крім того, розширить можливості щодо визначення методів та форм державного регулювання сталого розвитку аграрного сектора за рахунок проведення оцінки індикаторів якості діючого організаційного механізму в розрізі концептуальних складових: економічної, соціальної, екологічної. Результати оцінок у розрізі ключових складників є аналітичним базисом для визначення кола проблемних питань та обґрунтування заходів, котрі забезпечать удосконалення діючого організаційного механізму державного регулювання сталого розвитку аграрного сектора економіки України [301].

5.2 Концептуальні підходи до оцінки сукупної державної підтримки виробників аграрного сектора економіки

Проведений аналіз державної підтримки фінансово-економічного механізму державного регулювання розвитку аграрного сектора засвідчив наявність низки різновекторних підходів та інструментів, котрі характеризуються як позитивними результатами, так і негативною динамікою. В своєму дослідженні Мельник Т. визначає, що імплементація державної підтримки в сфері регуляторної політики розвитку аграрного сектора містить низку інструментів, найбільш вагомими з яких є субсидії, дотації та пільги.

При цьому автором досліджуються світові практики оцінки державної підтримки розвитку аграрного сектора та результативність механізмів державного регулювання даної сфери [302]. В. Кириленко дослідив різні підходи до оцінки рівня регуляторної політики аграрного сектора, котрі можуть виступати в якості основи проведення оцінки результативності державної підтримки аграрного сектора [274]. Досліджуючи питання державного регулювання розвитку підприємств агропромислового комплексу, Уніят Л. зазначає, що світова спільнота надає перевагу дослідженню ефективності державної підтримки сільського господарства через розрахунок показника сукупної підтримки (TSE, методологія ОЕСР) [303]. При цьому науковці ННЦ ІАЕ, в якості пріоритетного, надають перевагу показнику сукупної підтримки виробників (PSE, методологія ОЕСР) [304]. В частині методології оцінки державної підтримки аграрного сектора Несененко П. пропонує надавати детальну характеристику показників, котрі можуть бути використані в якості індикаторів оцінки механізмів державного регулювання аграрного сектора [305]. Шабатура Т. і Галицький О. також стверджують, що в частині аналізу підтримки сільського господарства методологія ОЕСР є одним із кращих практичних підходів. Зокрема, його імплементація є базовим інструментом оцінки результативності механізмів державного регулювання розвитку підприємств аграрного сектора [306].

Продовжуючи огляд наукового доробку в частині оцінки позиції України в міжнародних рейтингах, слід відмітити дослідження Трусової Н., Радченко Н. і Шутько Т., в якому представлено результати річної рейтингової позиції України серед країн світу за показником сукупної державної підтримки сільського господарства [307]. Думанська І.Ю. дослідила динаміку значень показників сукупної підтримки сільського господарства України, однак у даному дослідженні відсутня порівняльна характеристика щодо позиції країни в міжнародному рейтингу [308]. Визначення

позиції України серед провідних країн світу за показником сукупної підтримки сільського господарства представлено в спільній роботі Кіщак І. та Корневої Г. [309]. Детальний аналіз позиції України в міжнародному рейтингу (в розрізі трендів державної підтримки виробників аграрного сектора) та визначення позиції країни на міждержавному рівні представлено в дослідженнях Латиніна М. [275; 310].

В даному контексті зауважимо, що безпосередній вплив на інструменти державної підтримки та результативність їх імплементації здійснюють стан розвитку економіки, можливості бюджетів, стан законодавчого забезпечення, рівень сформованості пріоритетів галузевого та територіального розвитку. Практика оцінки державної підтримки фінансово-економічних механізмів державного регулювання розвитку аграрного сектора містить низку моніторингових показників, котрі дозволяють визначити результативність, виходячи з обраних інструментів. Методологічний базис оцінки результативності державної політики розвитку аграрного сектора економіки формують методи кількісної та якісної оцінки рівня державного регулювання. В окремій проєкції розглядаються методичні підходи, котрі орієнтовані на оцінку результативності реалізації концепції сталого розвитку аграрного сектора та передбачають розрахунок інтегрального показника, котрий формується за сукупністю оцінок часткових індексів: економічного, соціального та екологічного.

Умовно методологію оцінки результативності державної підтримки фінансово-економічного механізму державного регулювання розвитку аграрного сектора поділяють на три групи методів, котрі представлено на рисунку 5.5.

Кожна з представлених на рисунку 5.5 методик дозволяє провести оцінку в розрізі певного напрямку, котрий залежить від обраних інструментів державної підтримки:

- показники оцінки цінової аграрної політики (AMS – Aggregate Measure of Support – агрегована міра підтримки; NPC – Nominal Protection Coefficient – номінальний коефіцієнт захисту споживачів; NPCP – Nominal Protection Coefficient for producers – номінальний коефіцієнт захисту виробника; NACP – Nominal Assistance Coefficient for producers – номінальний коефіцієнт підтримки виробника; NPR – Nominal Protection Rate – номінальний ступінь захисту; NAC – Nominal Assistance Coefficient – номінальний коефіцієнт підтримки споживачів);

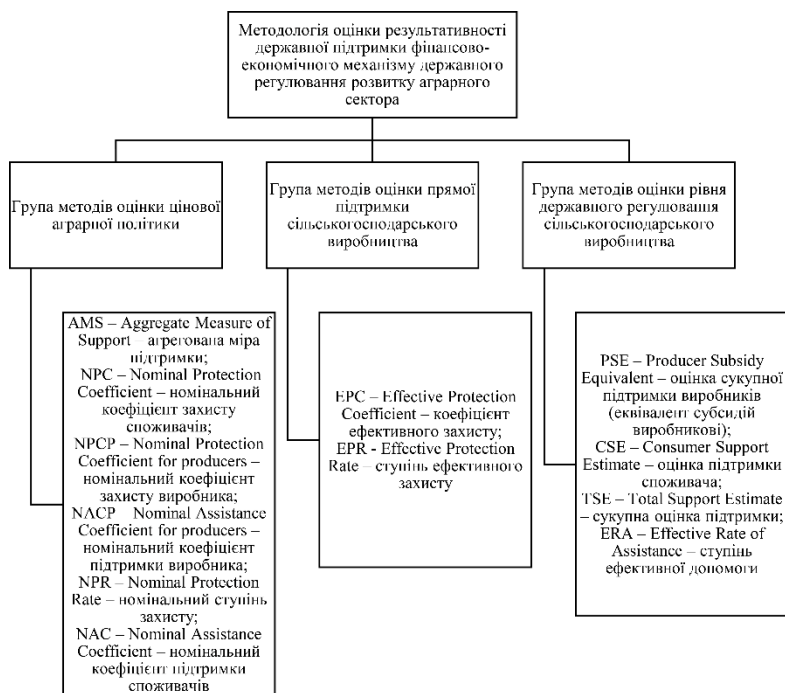

Рисунок 5.5 – Методологія оцінки результативності державної підтримки фінансово-економічного механізму державного регулювання розвитку аграрного сектора

Джерело: [274, 215]

- показники оцінки прямої підтримки сільськогосподарського виробництва (EPC – Effective Protection Coefficient – коефіцієнт ефективного захисту; EPR - Effective Protection Rate – ступінь ефективного захисту);

- узагальнюючі показники оцінки рівня державного регулювання сільськогосподарського виробництва (PSE – Producer Subsidy Equivalent – оцінка сукупної підтримки виробників (еквівалент субсидій виробникові); CSE – Consumer Support Estimate – оцінка підтримки споживача; TSE – Total Support Estimate – сукупна оцінка підтримки; ERA – Effective Rate of Assistance – ступінь ефективної допомоги).

В якості індикатора кількісного виміру рівня підтримки виробників аграрного сектора використовують показник еквівалента субсидування виробників (далі – ЕСВ). У рамках розрахунку ЕСВ визначається сукупний розмір трансфертів, котрі були направлені сільськогосподарським виробникам через споживачів сільськогосподарської продукції та платників податків шляхом виконання заходів, передбачених діючою аграрною політикою країни. В абсолютному вимірі даний показник визначається як сумарна кількість трансфертів у грошовому еквіваленті. Також передбачено розрахунок відносного значення шляхом розрахунку частки трансфертів у валовому доході виробників. Даний показник набув широкого запровадження при оцінці трендів державної підтримки аграрного сектора в США [311, с. 801; 302, с. 171].

В якості другого підходу щодо кількісної оцінки державної підтримки виробників аграрного сектора використовують показник агрегованого розміру підтримки (далі – АРП), котрий виступає в якості основного показника в методології розрахунку Світової організації торгівлі [311, с. 801; 302, с. 171; 274]. Сутність показника «агрегованого розміру підтримки» АРП відповідає показнику ЕСВ, однак має дещо модифікований варіант розрахунку в частині сукупної

оцінки державної підтримки виробників сільськогосподарської продукції в розрізі складників, представлених у таблиці 5.3. Методологія розрахунку ЕСВ (АРП) передбачає як позитивне, так і негативне значення показника. Додатне значення досліджуваного показника свідчить про те, що механізми державного регулювання розвитку аграрного сектора реалізуються через прямі методи державної підтримки, в тому числі й приховані субсидії виробникам, орієнтовані на покращення їх фінансового стану.

Таблиця 5.3 – Напрями державної підтримки виробників сільськогосподарської продукції для розрахунку показника «агрегованого розміру підтримки»

Напрямок державної підтримки	Характеристика напрямку
підтримка доходу	прямі й непрямі грошові трансферти між державою і виробниками
регулювання цін	порівняння цін зовнішнього ринку з цінами внутрішнього виробника
підтримка в придбанні сировинних ресурсів	встановлення й виплати різних субсидій на купівлю сировини і матеріалів, які використовуються в сільськогосподарському виробництві, у тому числі на купівлю мінеральних добрив, кормів, пестицидів, надання пільгових кредитів, здійснення спеціального пільгового страхування, субсидії на використання води і зрошування
підтримка маркетингу продукції	програми розвитку ринку, субсидії на зберігання й транспортування продукції, інспекція та контроль якості
стимулювання зростання ефективності виробництва шляхом підтримки розвитку "інфраструктури"	науково-дослідна діяльність, субсидії на спорудження будівель виробничого призначення, програми по поліпшенню якості земель, підтримка консолідації сільськогосподарських товаровиробників
регіональна підтримка	локальні програми

загальноекономічна підтримка	видатки, що спрямовані не на підтримку аграрного сектора, проте мають значний вплив на його стан. До їх числа відносяться: політика обмінного курсу національної валюти, державна податкова політика, надання субсидій на транспортні перевезення та ін.
------------------------------	--

[311, с. 801; 302, с. 171; 274]

Від’ємне значення показника свідчить про те, що практична імплементація механізмів державного регулювання здійснюється шляхом реалізації урядових програм та формування ролі виробників як нетто-платників податків, що призводить до погіршення фінансового стану виробників [274; 303, с. 46].

Іншим методичним підходом щодо оцінки рівня державної підтримки аграрного сектора є порівняльний аналіз світових та внутрішніх цін на сільськогосподарську продукцію. Основою проведення аналізу є умовне визначення світових цін в якості рівноважних, котрі виступають базисом для розрахунку альтернативних витрат сільськогосподарських виробників і споживачів. За даним підходом кількісним показником виміру рівня державного регулювання розвитку аграрного сектора виступає цінове відхилення внутрішніх цін від рівноважних. Аналогічно із методологією попереднього підходу кількісний вимірник може мати як додатне, так і від’ємне значення. Додатне значення показника свідчить про те, що внутрішні ціни є вищими за світові, базовим інструментом державної підтримки механізмів державного регулювання виступає субсидування аграрного сектора. Від’ємне значення показника вказує на наявність протилежної динаміки в частині перевищення світових цін над національними. Такі зміни підтверджують використання методів непрямого впливу в якості інструментів державного регулювання аграрного сектора [302, с. 171; 274; 303, с. 46].

Проведений аналіз чинників впливу на формування макроекономічних показників аграрного сектора визначив найбільший вплив чинників внутрішнього середовища, а саме: капітальних інвестицій, спрямованих в аграрний сектор; вартості основних засобів на 1 га с.г. угідь та рентабельності діяльності суб’єктів господарювання. Визначення чинників впливу безпосередньо залежить від напрямів державної підтримки аграрного сектора. Однак щорічна зміна інструментів державної підтримки аграрного

сектора економіки України знижує достовірність оцінки вагомості їх впливу на забезпечення розвитку аграрного сектора.

Одним із концептуальних підходів до оцінки сукупної державної підтримки аграрного сектора, як вже зазначалось, є методологія ОЕСР. Перевагами даного підходу є комплексний характер оцінки в розрізі виробників (PSE), споживачів (CSE) та галузі в цілому (TSE). Розглянемо динаміку щорічних значень України в розрізі показників TSE до ВВП (у %); PSE до валового виробництва сільського господарства (у %); CSE до СС (у %), 2000-2021 рр. (рисунок 5.6).

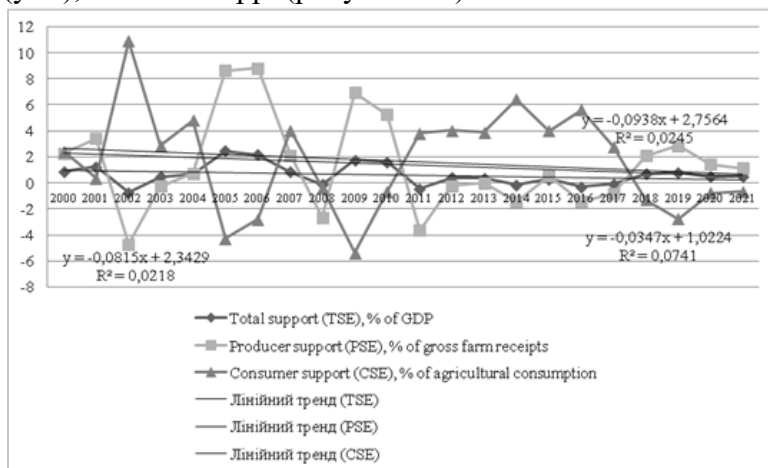

Рисунок 5.6 – Тренди сукупної державної підтримки виробників (PSE до ВВ с.г., %), споживачів (CSE до СС, %) та галузі в цілому (TSE до ВВП, %), Україна, 2000-2021 рр.

Джерело: розраховано автором за даними [215]

Аналіз трендів державної підтримки в розрізі всіх досліджуваних показників характеризується значною варіаційною розбіжністю значень. Зокрема, динаміка значень показників державної підтримки виробників та споживачів у більшості випадків є протилежною та має майже синхронний характер коливань. У частині оцінки загальної підтримки галузі даний тренд

характеризується згладженим характером, має менші амплітуди коливань, однак лінійний зв'язок між щорічними значеннями показників відсутній. В цілому отримані значення коефіцієнтів детермінації ($R^2_{TSE}=0,074$, $R^2_{PSE}=0,218$, $R^2_{CSE}=0,0245$) свідчать про відсутність будь-якого лінійного зв'язку між щорічними значеннями всіх досліджуваних трендів. Враховуючи обраний вектор розвитку країни та поглиблення інтеграції, важливим є врівноваження трендів у розрізі всіх досліджуваних показників та їх включення в механізм оцінки результативності державного регулювання сталого розвитку аграрного сектора економіки України.

Для визначення ступеня розриву векторів розвитку показників сукупної державної підтримки аграрного сектора країн Європейського Союзу та України, розглянемо відповідну динаміку значень досліджуваних показників за загальним показником країн ЄС, котра представлена на рисунку 5.7.

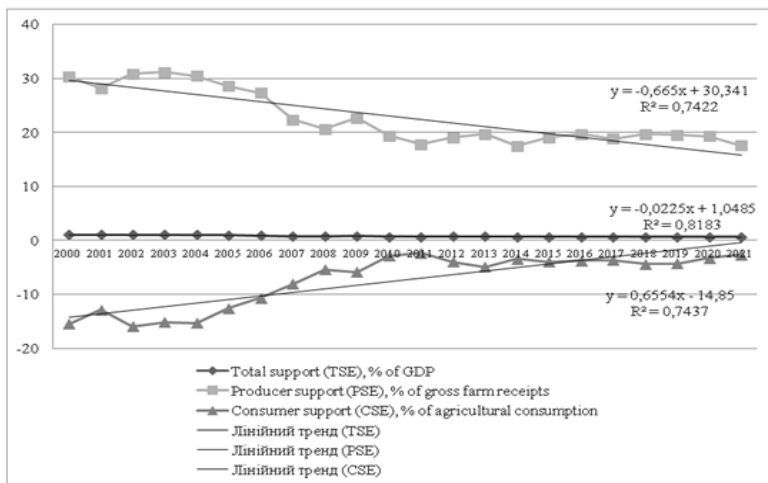

Рисунок 5.7 – Тренди сукупної державної підтримки виробників (PSE до ВВ с.г., %), споживачів (CSE до СС, %) та галузі в цілому (TSE до ВВП, %), ЄС, 2000-2021 рр.

Джерело: розраховано автором за даними [215]

Представлені дані вказують на тісний зв'язок щорічних значень в розрізі всіх досліджуваних показників, що підтверджено коефіцієнтами детермінації (відповідно $R^2_{TSE}=0,8183$, $R^2_{PSE}=0,7422$, $R^2_{CSE}=0,7437$). Також чітко простежується зміна підходів щодо зменшення державної підтримки виробників, адже тренд PSE до валового виробництва сільського господарства (у %) має спадний характер та збільшення державної підтримки споживачів – тренд CSE до СС, % має зростаючий характер. При цьому саме тренд сукупної підтримки галузі (TSE до ВВП, %) має найбільший зв'язок між значеннями показників у досліджуваній сукупності. Розраховані лінійні тренди дозволяють здійснювати прогнозування у середньостроковій перспективі в розрізі всіх досліджуваних показників.

Порівнюючи отримані результати (рисунки 5.6 та 5.7), зауважимо, що динаміка зменшення розриву щорічних значень показників підтримки виробників PSE до валового виробництва сільського господарства (у %) та споживачів CSE до СС (у %) по Україні спостерігається, починаючи з 2018 р. Однак на відміну від тенденцій аграрної політики ЄС, де пріоритетом останніх років є підтримка споживачів, по Україні вектор державної підтримки чітко орієнтований на виробника. Дана динаміка є цілком прогнозованою, враховуючи інструменти та методи державної політики, котрі мали практичну імплементацію в аграрній сфері. Окреслена тенденція не є негативним чинником впливу, враховуючи досвід державної підтримки виробників аграрного сектора Канади та Японії, однак повинна бути чітка регламентація дій щодо державної підтримки аграрного сектора в довгостроковій перспективі для уникнення повторення варіацій (рисунок 5.6), що мали місце в Україні в період з 2000 р. по 2012 р. Посилює виклики в частині результативності механізмів державного регулювання й необхідність адаптації діючої державної політики розвитку аграрного сектора до Спільної аграрної політики ЄС. В даному

аспекті важливим є формування індикаторів оцінки, котрі дозволять визначити прогрес результативності імплементованих заходів на загальний рейтинг України в міжнародному співтоваристві.

В якості проведення оцінки сукупної державної підтримки на міждержавному рівні, використовуючи підхід, запропонований М. Латиніним [310, с. 54], розрахуємо відношення значень досліджуваних показників по Україні до показників ЄС. Результати розрахунків представимо на рисунку 5.8.

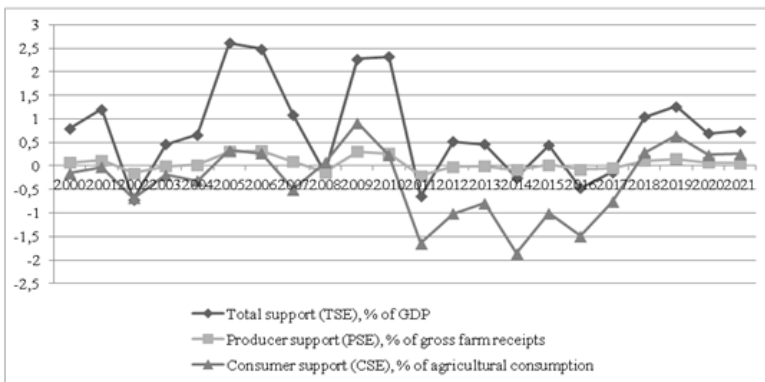

Рисунок 5.8 – Співвідношення значень показників сукупної державної підтримки виробників (PSE до ВВ с.г., %), споживачів (CSE до СС, %) та галузі в цілому (TSE до ВВП, %), України до ЄС, 2000-2021 рр.

Джерело: розраховано автором за даними [215].

Представлена на рисунку 5.8 динаміка співвідношення значень показників сукупної державної підтримки виробників (PSE до ВВ с.г., %), споживачів (CSE до СС, %) та галузі в цілому (TSE до ВВП, %) має більш згладжений характер, що обумовлено врівноваженими рядами значень досліджуваних показників ЄС, однак в цілому відповідає загальній динаміці по Україні.

Отже сумарно проведений аналіз дозволить обґрунтувати структурний концепт оцінки міжнародної

позиції України в розрізі трендів державної підтримки фінансово-економічного механізму державного регулювання розвитку аграрного сектора, котрий представлено на рисунку 5.9.

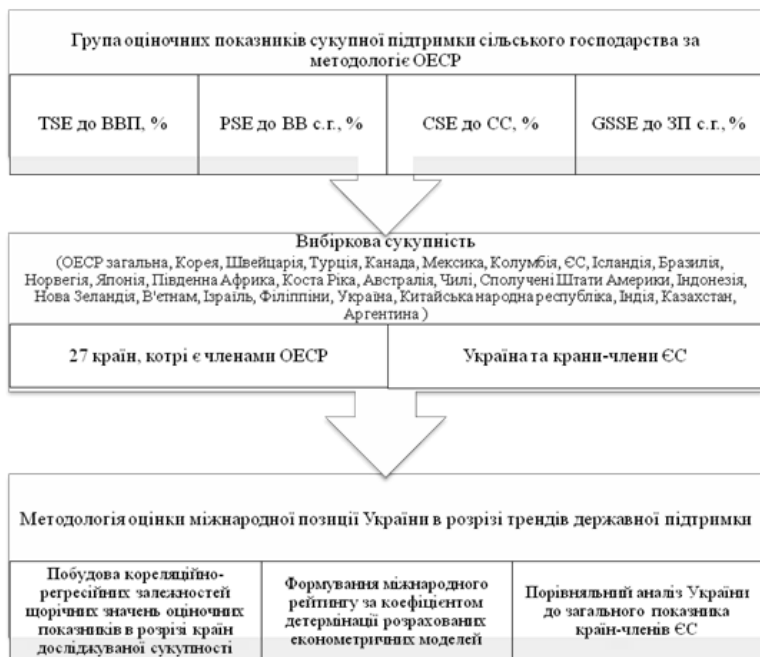

Рисунок 5.9 – Структурний концепт оцінки міжнародної позиції України в розрізі трендів державної підтримки фінансово-економічного механізму державного регулювання розвитку аграрного сектора

Джерело: розробка автора.

Цей структурний концепт дозволяє визначити позицію України в міжнародних рейтингах в розрізі трендів державної підтримки, встановити рівень зв'язку щорічних значень всіх досліджуваних показників та провести порівняльний аналіз значень показників України із загальним показником країн-членів ЄС, що дозволить підвищити результативність фінансово-

економічного механізму державного регулювання розвитку аграрного сектора шляхом імплементації успішних європейських практик державної підтримки.

Виклики, з якими зіткнулись країни в умовах пандемії COVID-19 та карантинного обмеження, вплинули на зміну концептуальних підходів до формування державних політик та напрямів державної підтримки розвитку аграрного сектора. Європейський Союз погодив перехідні правила для Спільної аграрної політики (САП) на 2021-2022 рр. Наразі найбільш актуальними напрямами є дві стратегії: «Від ферми до вилки» та «Біорізноманіття», котрі спрямовані на скорочення втрат біорізноманіття в Європі, перетворення продовольчих систем ЄС на глобальні стандарти конкурентоспроможності.

Японія, Корея та Туреччина визначили нові вектори державної підтримки, а саме – сільськогосподарські інновації та цифрові технології. В рамках даного напрямку державної підтримки Японія розробила Комплексний пакет політики «Розумного сільського господарства», в якому визначено ключові заходи підтримки цифровізації сільського господарства на наступні п'ять років. Корея також визначила даний напрям підтримки аграрного сектора в якості пріоритетного в рамках проєкту «Розумне сільське господарство», – молоді фермери можуть отримати підтримку за умови впровадження нових технологій у сфері аграрного виробництва. Туреччина запровадила Цифровий сільськогосподарський ринок на базі цифрової платформи, діяльність якої спрямована на забезпечення зв'язків між дрібними виробниками та великими компаніями в сфері роздрібної торгівлі.

На підставі проведених досліджень визначено, по-перше, що в рамках реалізації державної політики в частині розробки заходів підтримки в країнах ЄС було впроваджено сім категорій заходів (рисунок 5.10), серед яких такі: загальносекторальні та інституційні заходи; інформаційні та координаційні заходи; заходи щодо торгівлі та товарних потоків; трудові заходи; підтримка

сільського господарства та продовольства; загальна підтримка; продовольча допомога та підтримка споживачів. Переважна частка заходів, а саме 37%, була зосереджена на сільському господарстві та продовольчій безпеці, найменшою є частка витрат на загальносекторальні та інституційні заходи, а саме 5%.

Рисунок 5.10 – Структура заходів державної підтримки аграрного сектора країн ЄС, 2020 р.

Джерело: згруповано автором за даними [215]

По-друге, на продовольчу допомогу та підтримку споживачів було спрямовано 8% видатків. Частка витрат на фінансування інформаційних та координаційних заходів склала 14%. В країнах ЄС вплив економічних скорочень витрат на продукти харчування було пом'якшено завдяки державній підтримці, котра частково компенсувала втрати доходу, а скорочення сукупного доходу призвело до максимального спрямування витрат на харчування. Отже опосередковано державна підтримка забезпечила стійкість продовольчих систем.

5.3 Удосконалення концепції сталого розвитку аграрного сектора та сільських територій через інструменти державного регулювання

Представлені на рисунку 4.4 концептуальні основи Національної стратегії сталого розвитку в цілому

забезпечують формування методичного підґрунтя в частині визначення принципів, функцій, інструментів реалізації та оцінки, котрі можуть бути використані в якості бази для формування концепції сталого розвитку аграрного сектора. Однак у частині удосконалення концепції сталого розвитку аграрного сектора економіки України є низка питань, котрі потребують додаткової регламентації. Концепція розвитку сільських територій до 2025 р. [59] визначала в якості пріоритету державної політики сільські території. НЕС-2030 визначає аграрний сектор в якості основи, а сільські території розглядає як складовий елемент [29]. Реформа децентралізації визначила територіальну громаду в якості первинного суб'єкта місцевого самоврядування та основного носія його функцій і повноважень [94]. Отже при формуванні концепції сталого розвитку аграрного сектора та досягнення прогресу в розрізі його рівноважних складових: економічної, екологічної та соціальної, важливим є врахування державних концептів у розрізі всіх окреслених напрямів.

Проведений аналіз прогресу в досягненні ЦСР Україна-2020 [101] за напрямом ЦСР 2 визначив низку завдань, які повинні бути вирішені для забезпечення продовольчої безпеки та розвитку аграрного сектора (рисунок 5.11).

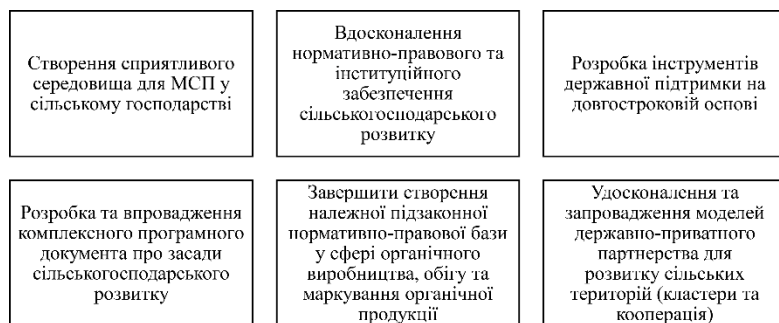

Рисунок 5.11 – Ключові напрями удосконалення концепції сталого розвитку аграрного сектора

Джерело: згруповано автором за даними [119]

Представлені на рисунку 5.11 напрями визначають важливість впровадження інструментів державної підтримки аграрного сектора на довгостроковій основі, що було підтверджено й емпірично результатами розрахунків показників сукупної державної підтримки аграрного сектора (TSE, PSE, CSE). В частині удосконалення нормативно-правового підґрунтя сільськогосподарського розвитку, експертами, які взяли участь у розробці Моніторингового звіту щодо досягнення СР Україна-2020, обґрунтовано розробку Національної комплексної програми сільськогосподарського розвитку. Виходячи із результатів проведених досліджень, більш доцільним є формування Національної стратегії сталого розвитку аграрного сектора, де в якості функціональних блоків будуть представлені програма сільськогосподарського розвитку та програма розвитку сільських територій. За даного підходу буде досягнуто підвищення результативності стратегічного планування, в тому числі й у частині формування індикаторів оцінки. Значну увагу приділено й розвитку органічного виробництва, котре є основою підвищення екологічності сільськогосподарського виробництва та збереження стану навколишнього середовища.

В частині результативних ознак необхідним є поліпшення рівня та якості життя сільського населення шляхом забезпечення інфраструктурного розвитку сільських територій; стимулювання зростання зайнятості населення; забезпечення достатнього рівня інвестицій у людський капітал; формування мережі центрів інформаційної, консультаційної, навчальної підтримки; підвищення рівня доходів; застосування ресурсозберігаючих та екологічно-сприятливих технологій; державної та регіональної підтримки середніх і малих господарюючих суб'єктів.

В якості запровадження альтернативного методу оцінки стану реалізації концепції сталого розвитку аграрного сектора та сільських територій й окреслення кола проблемних питань було проведено опитування

представників органів місцевого самоврядування, державного управління та наукової спільноти. Загальна кількість респондентів склала 420 осіб, серед них представники Сумської та Глухівської міських рад, Ямпільської, Великописарівської та Степанівської селищних рад, Миколаївської, Нижньосиригатської, Річківської, Садівської, Хмелівської та Юнаківської сільських рад, Департаменту економічного розвитку й торгівлі, Департаменту фінансів та Департаменту агропромислового розвитку Сумської ОДА, наукової спільноти Сумщини, Полтавщини, Харківщини та Київщини. За результатами соціологічного дослідження підтверджено наступні гіпотези:

- аграрний сектор є основою розвитку сільських територій (підтвердили 87,1% респондентів);

- особисті селянські господарства визначили ключовим ресурсом розвитку сільських територій 62,3% опитаних;

- переробку сільськогосподарської продукції визначили пріоритетним напрямом економічної діяльності 68,1% респондентів;

- перспективним напрямом забезпечення економічного зростання територій 73,8 % респондентів вбачають у створенні кооперативів;

- державна підтримка не має впливу на розвиток особистих селянських господарств (позитивна відповідь - 80,5% респондентів);

- низька ефективність управління на місцях (підтвердили 60,8% респондентів);

- позитивно рівень взаємодії органів місцевого самоврядування та державних органів влади оцінили лише 42,1% опитаних.

Найбільш вагомим негативним чинником впливу 91,4% респондентів вважають скорочення робочих місць та зростання безробіття. Зауважимо, що дана динаміка формується під впливом двох факторів. Перший, це модернізація виробництва сільськогосподарських підприємств корпоративного сектора, що призводить до скорочення кількості

робочих місць. Другий – низька підприємницька активність мешканців сільських територій та їх неготовність до змін. Відтік населення з сільських територій та постійне скорочення кількості фахівців також віднесено респондентами до негативних чинників впливу.

Для формування перспективних завдань у сфері державного регулювання сталого розвитку аграрного сектора та сільських територій респондентам було запропоновано обрати перелік напрямів, котрі очікувано матимуть найбільший вплив. До п'ятірки найбільш важливих напрямів, які можуть бути реалізовані на рівні громади та визначені в якості стратегічних орієнтирів розвитку, увійшли: розвиток фермерства – 67,1%; створення та розвиток багатофункціональних кооперативів – 65,3%; належне інфраструктурне забезпечення – 64,1%; результативна взаємодія «влада-бізнес-громада» – 61,2%; стійкий екологічний стан – 58,4%.

Відсутність статистичної інформації в розрізі індикаторів оцінки виконання цілей сталого розвитку аграрного сектора та сільських територій окреслює необхідність пошуку альтернативних варіантів проведення моніторингу. В якості оціночного інструментарію реалізації державної політики виконання цілей сталого розвитку розроблено авторський методичний підхід. Даний методичний підхід сформовано з урахуванням затверджених у Державній стратегії регіонального розвитку на 2021-2027 роки вимог до стратегічного планування. Зокрема, досягнення узгодженості між стратегічними орієнтирами регіонального розвитку національного рівня, регіонального рівня та рівня територіальних громад дозволить сформувати базис реальних оціночних індикаторів різних рівнів.

Крім того, необхідність формування низки моніторингових показників для проведення оцінки стану реалізації стратегії створює підґрунтя для включення індикаторів сталого розвитку аграрного сектора в загальну систему моніторингу. Основою для розрахунку показників, котрі потребують якісної

оцінки, або за якими відсутні розрахункові дані, можуть виступати результати соціологічного дослідження. Алгоритм проведення оцінки результативності державного регулювання сталого розвитку аграрного сектора представлено на рисунку 5.12.

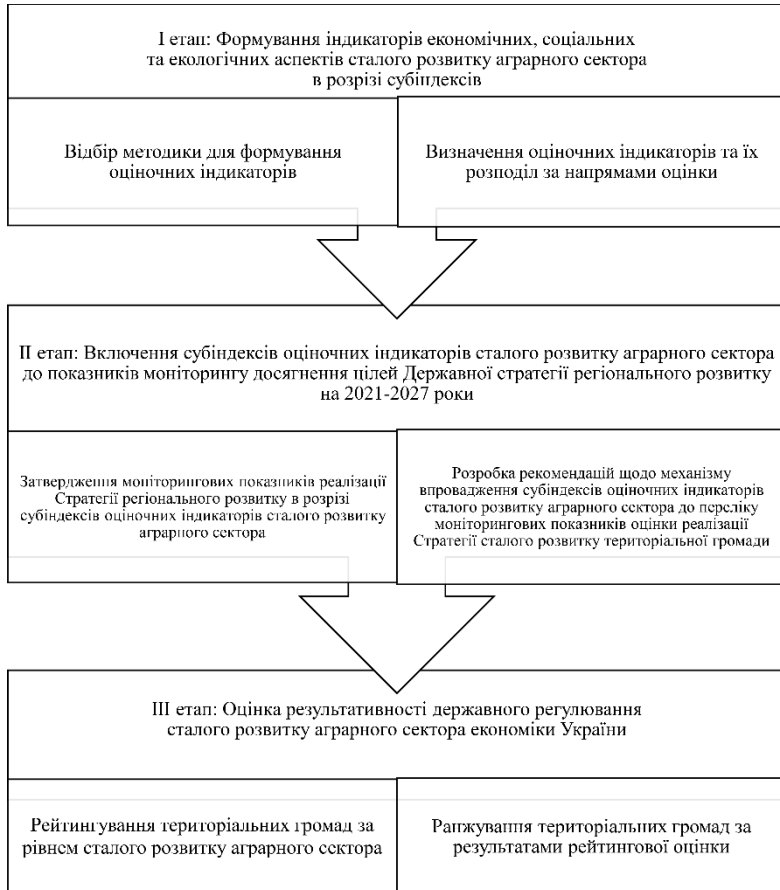

Рисунок 5.12 – Алгоритм імплементації складників концепції сталого розвитку в методичній інструментарій оцінки державного регулювання розвитку аграрного сектора економіки
Джерело: авторська розробка

У розрізі виконання першого етапу в частині формування субіндексів індикаторів економічних, соціальних та екологічних аспектів сталого розвитку аграрного сектора було проведено відбір методик та визначено, що найбільш адаптивним є базис показників, котрі розроблені Комісією зі сталого розвитку ООН [113].

У рамках реалізації першого етапу було визначено перелік субіндексів, котрі формують кожен оціночний індикатор. Так, до складу індикатора економічних аспектів сталого розвитку аграрного сектора IEASD увійшли субіндекси, котрі представлено в таблиці 5.4.

Таблиця 5.4 – Субіндекси індикатора економічних аспектів сталого розвитку аграрного сектора IEASD

Назва індикатора	№	Субіндекси IEASD
Індикатор економічних аспектів сталого розвитку (IEASD)	1	Частка населення, що мешкає за національною межею бідності
	2	Відношення доходів 20% найбагатших та 20% найбідніших верств населення
	3	Частка населення, що має дохід, менший ніж 1 дол. США на день
	4	Темп росту ВВП галузі
	5	Валові заощадження
	6	Частка інвестицій у ВВП
	7	Рівень інфляції
	8	Відношення боргу до ВНД
	9	Рівень зайнятості
	10	Незахищена зайнятість
	11	Продуктивність праці та вартість одиниці праці
	12	Відсоток витрат на НДДКР у ВВП
	13	Матеріалоемність аграрного сектора
	14	Енергоемність аграрного сектора

Джерело: згруповано автором за даними [113]

Враховуючи відсутність розробленого механізму щодо збору статистичної інформації, в якості субіндексів індикатора економічних аспектів сталого розвитку аграрного сектора запропоновано використати ті, що представлені в таблиці 5.4. За даним підходом збір інформації буде проводитись на рівні громад та

акумулюватись на рівні регіону (області), що дозволить сформувавши базис оціночних індикаторів.

До складу індикатора соціальних аспектів сталого розвитку аграрного сектора ISASD увійшли субіндекси, котрі представлено в таблиці 5.5.

Представлені в таблиці 5.5 показники дозволять сформувавши оціночний базис для визначення рівня досягнення соціальної складової сталого розвитку аграрного сектора.

Таблиця 5.5 – Субіндекси індикатора соціальних аспектів сталого розвитку аграрного сектора ISASD

Назва індикатора	№	Субіндекси <i>ISASD</i>
Індикатор соціальних аспектів сталого розвитку (ISASD)	1	Частка населення, що користується покращеними санітарними умовами
	2	Частка населення, забезпечена якісною питною водою
	3	Частка домогосподарств без електроенергії або інших сучасних енергетичних послуг
	4	Відсоток домогосподарств, які користуються твердим паливом для приготування їжі
	5	Відсоток населення, що давало хабарі
	6	Смертність у віці до 5 років (кількість смертей на 1000 осіб)
	7	Очікувана тривалість життя при народженні
	8	Відсоток населення, що має доступ до первинної медичної допомоги
	9	Відсоток дітей, імунізованих проти інфекційних хвороб
	10	Захворюваність небезпечними хворобами (ВІЛ/СНІД, туберкульоз, малярія)
	11	Поширення тютюнопаління
	12	Частка осіб, які поступили до школи у відношенні до їх загальної кількості, за статтю
	13	Частка осіб, які навчаються в школі (як відношення до загальної кількості осіб шкільного віку)
	14	Відсоток дорослих з середньою освітою, за статтю

15	Грамотність дорослих (відсоток грамотного населення старше 15 років), за статтю
16	Неперервне навчання (відсоток населення віком від 25 до 64 років, що навчається чи тренується)
17	Зростання населення за рік
18	Рівень залежності
19	Рівень народжуваності
20	Розподіл за видами пасажирського транспорту
21	Рівень самогубств (кількість на 100 000 осіб)
22	Кількість Інтернет-користувачів серед населення

Джерело: згруповано автором за даними [113]

У таблиці 5.6 представлено субіндекси індикатора екологічних аспектів сталого розвитку аграрного сектора $IE_{nv}ASD$.

Таблиця 5.6 – Субіндекси індикатора екологічних аспектів сталого розвитку аграрного сектора $IE_{nv}ASD$

Назва індикатора	№	Субіндекси $IE_{nv}ASD$
Індикатор екологічних аспектів сталого розвитку ($IE_{nv}ASD$)	1	Зміна цільового призначення землі
	2	Деградація ґрунтів
	3	Площа ораних та оброблюваних земель
	4	Частка землі під лісами
	5	Ефективність використання добрив
	6	Використання с.г. пестицидів
	7	Площа біологічно чистого сільського господарства
	8	Частка територій під захистом, загальна та по екологічних регіонах
	9	Ефективність менеджменту територій під захистом
	10	Утилізація відходів
	11	Інтенсивність використання води підприємствами аграрного сектора
	12	Присутність кишкової палички в прісній воді
	13	Обробка стічних вод

Джерело: згруповано автором за даними [113]

Представлені в таблиці 5.6 субіндекси дозволять визначити рівень дотримання вимог екологічної складової розвитку аграрного сектора.

Реалізація другого етапу передбачає проведення перехресного аналізу показників моніторингу досягнення цілей Державної стратегії регіонального розвитку на 2021-2027 роки та субіндексів індикаторів економічних, соціальних та екологічних аспектів сталого розвитку аграрного сектора для визначення кола показників, котрі необхідно включити до загального переліку. Наступним кроком даного етапу є затвердження моніторингових показників реалізації Стратегії регіонального розвитку в розрізі субіндексів індикаторів сталого розвитку аграрного сектора та розробка рекомендацій щодо механізму впровадження субіндексів індикаторів сталого розвитку аграрного сектора до переліку моніторингових показників оцінки реалізації. Дані рекомендації дозволять сформуванню єдиної бази регіональних індикаторів сталого розвитку аграрного сектора, які в подальшому можуть бути включені до переліку статистичних показників.

У частині реалізації III етапу передбачено розрахунок рейтингу територіальних громад за рівнем сталого розвитку аграрного сектора та проведення їх ранжування за результатами оцінки. Враховуючи зміни в адміністративно-територіальному устрої країни, відсутність профільних статистичних показників, запропоновано використання підходу, який передбачає порівняння субіндексів не з певним стандартним значенням, а з умовно-відмінним значенням кожного окремого показника, котрий визначається як кращий результат серед показників досліджуваної сукупності. Базисом для формування досліджуваної сукупності виступають територіальні громади регіону (області). Реалізація даного підходу дозволить визначити систему інституцій у сфері державного регулювання сталого розвитку аграрного сектора економіки України.

Алгоритм проведення ранжування територіальних громад за результатами рейтингової оцінки сталого

розвитку аграрного сектора представлено на рисунку 5.13.

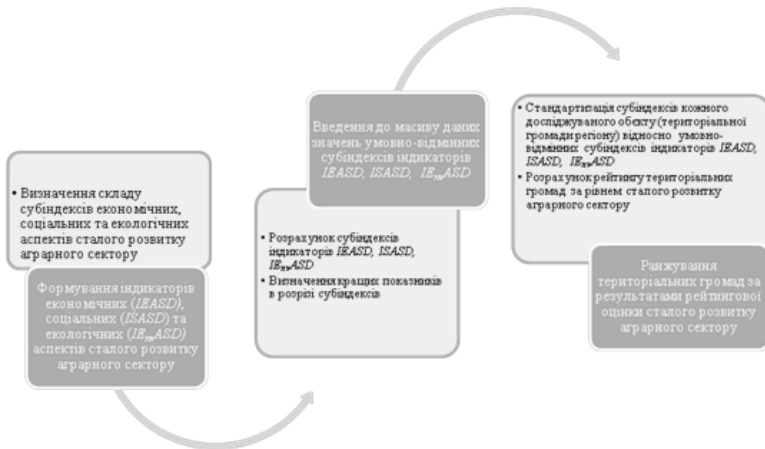

Рисунок 5.13 – Алгоритм проведення ранжування територіальних громад за результатами рейтингової оцінки сталого розвитку аграрного сектора

Джерело: розробка автора

Розподіл субіндексів у розрізі індикаторів економічних, соціальних та екологічних аспектів сталого розвитку аграрного сектора наведено в Додатку А. За субіндексами формується масив даних у вигляді матриці, де по рядках записані територіальні громади ($i = 1, 2, \dots, n$), а по стовпцях – номери показників ($j = 1, 2, \dots, 17$). Для стандартизації показників формується додатковий ряд даних ($n+1$), в якому відображається максимальне значення кожного субіндексу з досліджуваної сукупності. Сформований ряд даних є базою для стандартизації вихідного субіндексу sub_{ij} відносно відповідного умовно-відмінного субіндексу $maxsub_{ij}$ за формулою (5.6):

$$Stsub_{ij} = \frac{sub_{ij}}{\max sub_{ij}}, \quad (5.6)$$

де $Stsub_{ij}$ – стандартизовані показники стану i -ї територіальної громади, sub_{ij} – вихідні показники i -ї

територіальної громади, $max\ sub_{ij}$ – вихідний показник умовно-відмінного субіндексу.

Для формування комплексної рейтингової оцінки сталого розвитку аграрного сектора в розрізі територіальних громад використаємо наступну формулу (5.7):

$$R_i = \sqrt{(1 - Stsub_{1j})^2 + (1 - Stsub_{2j})^2 + \dots + (1 - Stsub_{nj})^2}, \quad (5.7)$$

де R_i – рейтинг i -ї територіальної громади;

$j = 1, 2, \dots, n$ – номери субіндексів;

$Stsub_{1j}, Stsub_{2j}, \dots, Stsub_{nj}$ – стандартизовані субіндекси i -ї територіальної громади.

За результатами розрахунків буде визначено рейтинг кожної територіальної громади за рівнем сталого розвитку аграрного сектора. Останнім кроком розрахунків передбачено проведення ранжування територіальних громад досліджуваної сукупності. Ключовими результатами реалізації даного методичного підходу є формування базису значень у розрізі досліджуваних субіндексів; досягнення відповідності між індикаторами економічних, соціальних та екологічних аспектів оцінки сталого розвитку аграрного сектора на державному, регіональному та місцевому рівні та їх чітке відображення в якості моніторингових показників Державної стратегії регіонального розвитку, регіональних (обласних) стратегій та стратегій територіальних громад.

ВИСНОВКИ ТА ПРОПОЗИЦІЇ

За результатами проведеного дослідження, обґрунтовано наступні висновки та положення.

1. Теоретичне підґрунтя державного регулювання сталого розвитку аграрного сектора, перш за все, формують сучасні економічні течії. Пріоритетність певного напрямку економічної думки безпосередньо впливає на регламентацію функцій держави та рівень свободи ринку, що, відповідно, визначає загальну систему державного управління економікою, засади економічної політики, рівень втручання держави в економічні процеси. Визначення концепції сталого розвитку в якості основи для формування державних політик призвело до розширення теоретичних підходів та окреслило необхідність перегляду механізмів державного регулювання сталого розвитку аграрного сектора шляхом розширення принципів, коригування методів, засобів та інструментів.

2. Підтверджено, що механізми державного регулювання сталого розвитку аграрного сектора повинні формуватись з урахуванням таких ключових чинників впливу, як глобалізаційні зміни, адміністративно-територіальна реформа та діючі механізми державного регулювання економіки. Визначено, що одним із важливих завдань механізмів державного регулювання є забезпечення балансу методів прямого та непрямого впливу при формуванні моделі взаємодії влади, аграрного бізнесу, громади. Тісний зв'язок аграрного виробництва з природними чинниками визначає важливість врахування екологічної складової не тільки в контексті збереження навколишнього середовища, а й в частині дотримання вимог щодо якості продукції та умов життя населення. Обґрунтовано сутність поняття «концепція сталого розвитку аграрного сектора» як комплексної структури нормативно-правового, організаційного та фінансово-економічного механізмів державного регулювання, імплементація якої забезпечить якісну реалізацію соціо-

економіко-еколого-інституційної моделі, формування сприятливих умов для досягнення цілей сталого розвитку в аграрній сфері й збалансованого розвитку сільських територій.

3. Проведений аналіз методологічних засад до оцінки сталого розвитку свідчить про наявність низки різновекторних, комплексних або вузькопрофільних підходів, кожен з яких має як переваги, так і недоліки. Серед досліджених підходів найбільш інформативними є комплексні підходи, котрі містять системи індикаторів оцінки, розроблені Комісією сталого розвитку ООН, Євростат та ОЕСР. Однак, враховуючи динамічність розвитку сучасних економічних систем та поглиблення глобалізаційних змін, визначення індикаторів сталого розвитку повинно розглядатись як процес змін, під час дії якого буде оптимізовано перелік індикаторів оцінки, їх склад та методи розрахунку.

4. Підтверджено, що визначення вектора державного регулювання в сфері земельних відносин з орієнтацією на відкриття ринку землі обумовлено в тому числі і економічною складовою. Визначено низку викликів, котрі можуть мати глибоко негативний вплив на сталий розвиток аграрного сектора та національне економічне зростання. Серед ключових з них – це обмеження доступу дрібних сільськогосподарських виробників та фермерів до земель сільськогосподарського призначення; рейдерські атаки; неефективне управління земельними ресурсами на рівні територіальних громад; розповсюдження корупційних схем. У розрізі зазначених напрямів було опрацьовано можливі шляхи зниження ризиків та прийнято нормативно-правові акти, котрі забезпечують удосконалення нормативно-правового механізму в сфері земельних відносин.

5. Проведений аналіз визначив широкий спектр напрямів розвитку аграрного сектора, визначених у НЕС-2030. Встановлено відсутність механізму моніторингу рівня досягнення стратегічних цілей. Є окремі оціночні індикатори, котрі в цілому не

дозволяють визначити рівень досягнення стратегічної цілі. Крім того, загальна кількість індикаторів є недостатньою, адже три індикатори не можуть виступати основою для оцінки результативності реалізації дванадцяти комплексних стратегічних напрямів. Обґрунтовано удосконалення інституційної складової нормативно-правового механізму державного регулювання сталого розвитку аграрного сектора в частині впровадження механізму моніторингу реалізації стратегічних цілей НЕС-2030.

6. Встановлено відсутність єдиного підходу до сталого розвитку аграрного сектора та сільських територій, що ускладнює процес імплементації єдиної концепції сталого розвитку аграрного сектора та знижує результативність державного регулювання сталого розвитку аграрного сектора економіки України. Визначено, що політика державного регулювання сталого розвитку аграрного сектора потребує вдосконалення в частині формування системи взаємодії та ієрархії підпорядкування інституцій аграрного сектора, сільських територій, уряду, органів державного управління, органів управління регіонального рівня та органів місцевого самоврядування з урахуванням їх можливого впливу при розробці стратегічних, програмних та прогнозних документів. Окреслено важливість впровадження системи оціночних показників для проведення моніторингу результативності функціонування нормативно-правового механізму державного регулювання сталого розвитку аграрного сектора економіки України.

7. Визначено, що «Нова аграрна політика», як складова проекту Плану відновлення України, структурно відповідає вимогам щодо стратегічного планування. Розширення повноважень органів місцевої влади, в тому числі і в частині земельних відносин, окреслює необхідність узгодження реалізації конкретних проєктів із затвердженими Стратегіями розвитку територіальних громад, що дозволить підвищити ефективність реалізації локальних проєктів,

а у підсумку забезпечить зростання результативності вимірних показників трансформації аграрного сектора та розвитку аграрної інфраструктури.

8. Емпірично визначено чинники, котрі мають найбільший вплив на формування макроекономічного показника ВДВ галузі та окреслюють напрями удосконалення інвестиційних інструментів державного регулювання сталого розвитку аграрного сектора економіки. Так, найбільший вплив має вартість основних засобів на 1 га с.г. угідь, що окреслює пріоритетність державної підтримки в частині оновлення основних засобів аграрного сектора. Зауважимо, що даний показник є індикатором інвестиційної привабливості галузі і, відповідно, умовним магнітом для залучення прямих іноземних інвестицій, вплив яких на формування ВДВ галузі – відсутній. Рівноважний вплив на формування ВДВ галузі здійснює результативність діяльності суб'єктів аграрного сектора та обсяг капітальних інвестицій, який забезпечує її приріст на 0,22% за умови зростання значень показників на 1%.

9. Емпірично підтверджено зв'язок між показником загальної підтримки аграрного сектора (TSE, %) та ВДВ галузі й відсутність впливу показників підтримки виробників аграрного сектора (PSE, %) та бюджетної підтримки споживачів (CSE, %) на формування ВДВ аграрного сектора. Враховуючи природу пояснюючого фактора, для досягнення результативності державного регулювання аграрного сектора необхідною є максимальна адаптація діючої політики розвитку аграрного сектора до Спільної аграрної політики ЄС.

10. Аналіз результативності діючого фінансово-економічного механізму державного регулювання сталого розвитку аграрного сектора визначає відсутність сталої тенденції щодо щорічних обсягів фінансування програм підтримки аграрного сектора. Позитивною є динаміка розвитку методів прямої державної підтримки, в тому числі й дрібних

сільськогосподарських товаровиробників, на протипагу багаторічної практики підтримки великих суб'єктів господарювання аграрного сектора (шляхом реалізації непрямих методів державної підтримки). До складу чинників, котрі знижують результативність функціонування досліджуваного механізму, слід також віднести й постійні зміни підходів до пріоритетних напрямів державної підтримки розвитку аграрного сектора, що, відповідно, ускладнює організаційну складову в частині донесення інформації безпосередньо до суб'єктів господарювання аграрного сектора щодо умов та строків отримання підтримки в розрізі діючих програм. Підтверджено, що Індекс свободи бізнесу може бути використано в якості індикатора оцінки економічного складника результативності функціонування фінансово-економічного механізму державного регулювання сталого розвитку аграрного сектора.

11. Встановлено, що безпосередній вплив на результативність державного регулювання розвитку аграрного сектора здійснює стан розвитку економіки, можливості бюджетів, стан законодавчого забезпечення, рівень сформованості пріоритетів галузевого та територіального розвитку. Встановлена багатофакторна залежність чинників впливу на результативність регуляторної політики розвитку аграрного сектора підтверджує те, що для України доцільним є часткове використання інструментів різних підходів для формування комплексної моделі, орієнтованої на розширення страхових та фінансово-кредитних інструментів, поглиблення рівня інноваційності виробництва, сталого розвитку сільських територій тощо.

12. Обгрунтовано впровадження методологічних засад оцінки забезпечення розвитку аграрного сектора економіки України, котрі формують показники економічного, соціального, екологічного та інституційного індикаторів сталого розвитку. Підтверджено, що використання інструментарію MAI

дозволяє підвищити якість оцінки забезпечення розвитку аграрного сектора економіки України. Проведені розрахунки окреслили напрям подальших досліджень у частині відбору показників економічного (*IEASD*), соціального (*ISASD*), екологічного (*IE_{env}ASD*) та інституційного (*I_{ns}ASD*) індикаторів оцінки забезпечення розвитку аграрного сектора економіки України.

13. Позиція України в розрізі досліджуваних рейтингів є кардинально нижчою в порівнянні із загальним показником країн-членів ОЕСР та країн-членів ЄС. В цілому динаміка значень рейтингів України є незначною та коливалась у межах 22-24 місця в розрізі показників TSE до ВВП, %; PSE до ВВП, %; CSE до ВВП, %. Найкраща позиція України є в рейтингу GSSE до ВВП, %. Отримані результати вказують на необхідність перегляду напрямів державної підтримки механізмів державного регулювання сталого розвитку аграрного сектора для адаптації до європейських практик.

14. Обґрунтований методичний підхід до оцінки результативності організаційного механізму державного регулювання сталого розвитку аграрного сектора економіки України носить комплексний характер, безпосередньо формується за умови проведення оцінки нормативно-правового механізму (перші три показники) та фінансово-економічного механізму (четвертий показник). Аналіз нормативно-правового забезпечення в розрізі трьох напрямів, котрі окреслені в методичному підході, дозволить більш якісно вибудовувати систему управлінської взаємодії між суб'єктами та об'єктом організаційного механізму державного регулювання сталого розвитку аграрного сектора економіки України в умовах діючої адміністративно-територіальної реформи. Крім того, розширить можливості щодо визначення методів та форм державного регулювання сталого розвитку аграрного сектора за рахунок проведення оцінки індикаторів якості діючого організаційного механізму в розрізі концептуальних

складових: економічної, соціальної, екологічної. Результати оцінок у розрізі ключових складників є аналітичним базисом для визначення кола проблемних питань та обґрунтування заходів, котрі забезпечать удосконалення діючого організаційного механізму державного регулювання сталого розвитку аграрного сектора економіки України.

15. Комплексний аналіз сукупної державної підтримки аграрного сектора визначив відмінність тенденцій аграрної політики ЄС, де пріоритетом останніх років є підтримка споживачів та України, де вектор державної підтримки чітко орієнтований на виробника. Окреслена тенденція не є негативним чинником впливу, враховуючи досвід державної підтримки виробників аграрного сектора Канади та Японії, однак потребує чіткої регламентації дій щодо державної підтримки аграрного сектора в довгостроковій перспективі для уникнення повторення трендів, котрі мали місце в Україні в період з 2000 р. по 2012 р.

16. Обґрунтовано методичний підхід до імплементації складників концепції сталого розвитку в методичний інструментарій оцінки державного регулювання розвитку аграрного сектора економіки. Ключовими результатами реалізації даного підходу є формування базису значень у розрізі досліджуваних субіндексів; досягнення відповідності між індикаторами економічних, соціальних та екологічних аспектів оцінки сталого розвитку аграрного сектора на державному, регіональному та місцевому рівнях та їх чітке відображення в якості моніторингових показників Державної стратегії регіонального розвитку, регіональних (обласних) стратегій та стратегій територіальних громад.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Бакуменко В.Д. Державно-управлінські рішення: навч. посібник. В. Д. Бакуменко. – Київ: ВПЦ АМУ, 2012. 344 с.
2. Браун М. Пол. Посібник з аналізу державної політики: пер. з англ. / М. Пол Браун. – К.: Основи, 2000. 243 с.
3. Бакуменко В.Д., Надолішній П.І., Їжа М.М. Державне управління: основи теорії, історія і практика: навч. посіб. – Одеса: ОРІДУ НАДУ, 2009. 394 с.
4. Енциклопедія державного управління: у 8 т. / Нац. акад. держ. упр. при Президентові України; наук.-ред. колегія: Ю. В. Ковбасюк (голова) та ін. – К.: НАДУ, 2011.
5. Телешун С. О., Ситник С. В., Рейтерович І. В. Публічна політика: навч. посіб. – Київ: НАДУ, 2016. 340 с.
6. Правова політологія: проблеми концептуалізації та інституціоналізації: монографія. – Київ: Інститут держави і права імені В. М. Корецького НАН України, 2019. 288 с.
7. Кресіна І. О., Сотник А. Л. Правова політологія: проблеми наукової інституціоналізації. Правова держава: щоріч. наук. праць. 2014. Вип. 25. С. 291–309.
8. Сотник А. Л. Правова політологія: передумови становлення та особливості процесу інституціоналізації. Держава і право. Сер. Юридичні і політичні науки: зб. наук. праць. 2012. Вип. 58. С. 676–682.
9. Шаповал В. Феномен конституційного права: монографія. – Київ: Інститут законодавства Верховної Ради України, 2017. 423 с.
10. Геєць В.М. Суспільство, держава, економіка: феноменологія взаємодії та розвитку. – К., 2009. 864 с.
11. Савченко А.Г., Пухтаєвич Г.О., Тітьонко О.М. Макроекономіка: підручник; за ред. А. Г. Савченка. – К.: Либідь, 2005. 208 с.
12. Михасюк І.Р., Швайка Л.А. Державне регулювання економіки: підручник. – Львів: «Магнолія плюс»; видавець СПД ФО «В.М. Піча», 2006. 220 с.
13. Зухба Д.С., Зухба Е.Н., Каптуренко Н.Г. Принципы и проблемы государственного регулирования экономики. – Донецк: ИПЦ «Донецк», 1991. 25 с.
14. Мочерний С. В. Економічна теорія: навч. посібник. – Київ: ВЦ «Академія», 2009. 640 с.

15. Поперечний С.І., Саламін О.С. Актуальні проблеми державного регулювання сільського господарства України. *Підприємництво та інновації*. 2020. №11-1. С. 107-112. <https://doi.org/10.37320/2415-3583/11.16>
16. Дзядук Г. Сучасний стан державного регулювання аграрного сектора економіки України. *Державне управління та місцеве самоврядування*. 2018. Вип. 4 (39). С. 104-108.
17. Стеченко Д.М. Державне регулювання економіки: навчальний посібник. – К.: МАУП, 2000. 176 с.
18. Кахович О. О., Южека Р. С. Особливості державного регулювання економіки. *Актуальні проблеми держави і права*. 2015. Вип. 75. С. 119-126.
19. Дідківська, Л. І., Головка Л. С. Державне регулювання економіки: навч. посіб. перероб. – Київ: Знання-Прес, 2002. 214 с.
20. Гальчинський А.С., Єщенко П.С. Економічна теорія: підручник. – К.: Вища шк., 2007. 503 с.
21. Гриценко А.А. Модернізація політико-економічних функцій держави. *Соціологія та суспільство: взаємодія в умовах кризи*. – Харків: ХНУ імені В.Н. Каразіна, 2013. С. 487-490.
22. Колодко Г.В. Новий прагматизм, або економіка помірності. *Економіка України*. 2013. № 11. С. 13-28.
23. Перехідна економіка: підручник. – К.: Вища школа, 2003. 591 с.
24. Трофимчук О.А. Еволюція теоретичних поглядів на роль держави в економіці. *Науковий вісник Херсонського державного університету*. Серія: економічні науки. Вип. 8. 2014. С. 13-18.
25. Воробйов Є.М. Економічна теорія : посібник вищої школи. – Харків: Наука, 2007. 704 с.
26. Чухно А.А., Єщенко П.С., Климко Г.Н. Основи економічної теорії: політекономічні аспекти : підручник. – Київ : Вища школа, 2001. 606 с.
27. Малий І. Й., Диба М. І., Галабурда М. К. Держава і ринок: філософія взаємодії: монографія. – Київ: КНЕУ, 2005. 358 с.
28. Пасінович І. І., Сич О. А. Модернізація механізмів державного регулювання економіки України. URL: <http://sg-sofia.com.ua/modernizaziya-mehanizmiv-derjanmogo-regulivannyaekonomiki-ukraini>.

29. Про затвердження Національної економічної стратегії на період до 2030 року: Постанова Кабінету Міністрів України від 03.03.2021 р. № 179 URL: <https://www.kmu.gov.ua/npas/pro-zatverdzhennya-nacionalnoyi-eko-a179> (дата звернення: 10.09.2022 р.)

30. Долішній М. І., Мошенець О. С. Ринкові механізми державного управління. *Регіональна економіка : наук.-практ. журн.* 2001. № 1. С. 7–17.

31. Геец В. М. Модернизация в системе «общество – государство – экономика». Журнал европейской экономики. 2014. Т. 13. № 3. С. 237–252.

32. Булеев И. П. Некоторые аспекты функционирования экономики Украины на современном этапе ее развития. *Проблеми економіки.* 2015. № 1. С. 49–58.

33. Лукашов О. О. Механізми державного регулювання стратегічного розвитку регіону. *Державне управління та місцеве самоврядування.* 2017. Вип. 2. С. 75–83.

34. Третяк Г. С., Бліщук К. М. Державне регулювання економіки та економічна політика: навч. посіб. – Львів : ЛРІДУ НАДУ, 2011. 128 с.

35. Кахович О. О., Южека Р. С. Особливості державного регулювання економіки. *Актуальні проблеми держави і права.* 2015. Вип. 75. С. 119–126.

36. Латинін М. А. Теоретичні підходи щодо визначення механізму державного регулювання розвитку аграрного сектора економіки України. *Галузеве управління.* URL: <http://www.academy.gov.ua/ej/ej2/txts/galuz/05lmaseu.pdf>.

37. Свистун Л. А., Попова Ю. М., Штепенко К. П. Державне регулювання аграрного сектора економіки в контексті забезпечення завдань сталого розвитку. *Ефективна економіка.* 2020. № 11. URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=8371> (дата звернення: 16.10.2022). DOI: [10.32702/2307-2105-2020.11.93](https://doi.org/10.32702/2307-2105-2020.11.93)

38. Одношевна О. О. Сутність та елементи фінансово-економічних механізмів забезпечення сталого розвитку аграрного природокористування в умовах ринку. *Причорноморські економічні студії.* 2016. Вип. 8. С. 176–179.

39. Алескерова Ю. В. Державне фінансове регулювання аграрного сектора економіки. *Східна Європа: економіка, бізнес та управління.* 2016. Вип. 4(04). С. 328–331.

40. Лемішко О. О. Державна фінансова політика відтворення капіталу в аграрному секторі економіки. Бізнес Інформ. 2019. Вип. 6. С. 146–154.

41. Черкаська В. В. Формування сучасних умов державного регулювання розвитку аграрного сектора України. Вісник Національного університету цивільного захисту України. Серія : Державне управління. 2017. Вип. 2(7). С. 190–196.

42. Ужва А. М. Економічний механізм державного регулювання функціонування регіональних агропромислових комплексів. Держава та регіони. Серія : Державне управління. 2015. Вип. 3(51). С. 42–46.

43. Зеленський А. В., Краснолуцький О. В. Сучасна модель державної підтримки аграрного сектора економіки України. Фінансове забезпечення інноваційних проєктів малого та середнього бізнесу : глобальні виклики та українські реалії : зб. матеріалів І Міжнар. наук.-практ. конф., 7 груд. 2016 р. – Київ: КНЕУ, 2016. С. 27–30.

44. Пронько Л. М., Кулик Н. М. Напрями реалізації державної підтримки аграрного сектора економіки в ринкових умовах господарювання. Економіка. Фінанси. Менеджмент : актуальні питання науки і практики. 2019. Вип. 1. С. 23–32.

45. Пуцентейло П. Напрями вдосконалення державної підтримки сільського господарства України. Торгівля і ринок України : темат. зб. наук. праць. 2013. Вип. 36. С. 256–264.

46. Панухник О. В. Напрями та шляхи трансформації державної підтримки суб'єктів аграрної сфери України. Актуальні проблеми інноваційної економіки. 2017. Вип. 1. С. 5–10.

47. Свистун Л.А., Попова Ю.М., Штепенко К.П. Державне регулювання аграрного сектора економіки в контексті забезпечення завдань сталого розвитку. *Ефективна економіка*. 2020. №11. URL: http://www.economy.nayka.com.ua/pdf/11_2020/95.pdf

48. Васільєва Л.М. Інституціональні основи розвитку аграрного сектора економіки. Університетські наукові записки. 2011. № 40. С. 97–101.

49. Ковальова О. В. Інституційні форми організації управління розвитком аграрного сектора. *Вісник Полтавської державної аграрної академії*. – Полтава, 2012. № 4. С. 121–126.

50. Луцків О.М. Програмно-цільовий підхід до управління регіональним розвитком. *SOCIO-ECONOMIC PROBLEMS OF THE MODERN PERIOD OF UKRAINE*. 2018. Випуск 1 (129). С. 33-38.

51. Абрамов Л. К., Азарова Т. В. Цільові програми та механізми по забезпеченню прозорості у процесі їх реалізації: навчальний посібник. – Кіровоград: ІСКМ, 2010. 100 с.

52. Черкаська В.В. Принципи та напрями державного регулювання розвитку аграрного сектора України. *Державне управління: удосконалення та розвиток* 2016. № 10. URL: <http://www.dy.nayka.com.ua/?op=1&z=1100>

53. Чемерис О. Державні цільові програми у сфері інвестицій та інновацій: очікування та реалії. «Демократичне врядування». *Науковий вісник*. 2009. Вип. 4. С. 1-7.

54. Геєць В. М., Амоша О. І., Приходько Т. І. та ін. Державні цільові програми та упорядкування програмного процесу в бюджетній сфері. – К. : НВП «Вид-во «Наукова думка» НАН України», 2008. 383 с.

55. Жаліло Я. А. Децентралізація влади як інституційний чинник системної трансформації економіки. *Вісник соціально-економічних досліджень : зб. наук. праць*. – Одеса : Одеський національний економічний університет. 2019. № 1 (69). С. 69–82.

56. Бурик З.М. Механізм державного регулювання в сфері сталого розвитку. *Державне управління: удосконалення та розвиток*. 2018. №2. URL: http://www.dy.nayka.com.ua/pdf/2_2018/31.pdf

57. Бурик З. Прогнозування показників сталого розвитку України. *Науковий вісник «Демократичне врядування»*. 2017. Вип. 20. URL: <https://science.lpnu.ua/sites/default/files/journal-paper/2022/feb/26690/151027-articletext-326435-1-10-20181214.pdf>

58. Maryna V. Shashyna, Oleh V. Zakharchenko, Oleksandr V. Darushyn, Zoriana M. Buryk, Maria I. Shpinkovska (2018). Agroindustrial Complex in the Eastern European Countries in the Context of Sustainable Development. *The Journal of Social Sciences Research*. Special Issue. 5, pp: 549-562.

59. Концепція розвитку сільських територій на період до 2025 року: Розпорядження Кабінету Міністрів України № 995/2015 від 23.09.2015 р. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/995-2015-%D1%80>

60. Сизоненко О.В. Теоретичні підходи до формування механізмів державного управління сталим розвитком територій. Молодий вчений. 2018. № 11(2). С. 987-992. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/molv_2018_11%282%29_114

61. Ніжніков М. Л. Принципи та функції державного регулювання аграрного сектора. Економіка та держава. 2014. № 4. С. 147–149.

62. Латинін М., Харченко Т. Теоретичні підходи до формування механізмів державного регулювання сталого розвитку аграрного сектору економіки України. *Теорія та практика державного управління*: зб. наук. пр. X. : Вид-во ХарPI НАДУ “Магістр”, 2020. Вип. 4 (71). С. 73-80.

63. Кизим М. О., Феденко Г. М. Теорія та практика оцінки пріоритетності та результативності державних цільових програм в Україні. *Бізнес Інформ*. 2012. № 12. С. 6-13.

64. Данилишин Б.М., Дорогунцов С.І., Лібанова Е.М., Шевчук В.Я. Україна: проблеми сталого розвитку: наукова доповідь. – К.: РВПС України НАН України, 1997. 57 с.

65. Наше общее будущее: Доклад Международной комиссии по окружающей среде и развитию (МКОСР) / Под ред. и с послесл. С.А. Евтеева, Р.А. Перелета; [пер. с англ.]. – М.: Прогрес, 1989. 376 с.

66. Медоуз Д.Х., Медоуз Д.Л., Рэндерс Й. & Беренс В.В. (1991) Пределы роста / Пер. с англ.; Предисл. Г. А. Ягодина. – М.: Изд-во МГУ, 1991. 208 с.

67. Гринів Л.С. Екологічно збалансована економіка: проблеми теорії: монографія. – Л., 2001. 240 с.

68. Основи стійкого розвитку: навчальний посібник/ за заг. ред. д.е.н., проф. Л.Г. Мельника. – Суми: ВТД “Університетська книга”, 2005. 654 с.

69. Сталий розвиток та екологічна безпека суспільства в економічних трансформаціях. Матеріали наук.-практ. конф., м. Бахчисарай, 16-17 квітня 2009 р. НДІ Сталого розвитку та природокористування. – Сімферополь: НДІ. СРП, 2009. 196 с.

70. Кисельов М.М., Деркач В.Л., Толстоухов А.В. Концептуальні виміри екологічної свідомості: монографія. – К.: Вид. Парапан, 2003. С. 142.

71. Звітність про досягнення Цілей сталого розвитку URL: <https://globalcompact.org.ua/priiednatisja/perevagi-chlenstva-v-merezhi/zvitnist-po-ciljam-stalogo-rozvitku>

72. Ріо+20: Нестійкий результат Конференції ООН зі сталого розвитку. URL: <http://www.greencross.org.ua/uk/novyny/rio20-nestijkiy-rezultat-konferentsiji-oon-zi-stalogo-rozvitku>

73. Hardi P., Pinter L. Models and methods of measuring sustainable development performance. International Institute for Sustainable Development, Canada, 1995.

74. Konzept Nachhaltigkeit - Vom Leitbild zur Umsetzung. Technical report, Deutscher Bundestag, Enquete-Kommission Schutz des Menschen und der Umwelt des 13. Deutschen Bundestages, Berlin, 1998.

75. Национальная стратегия устойчивого социально-экономического развития Республики Беларусь на период до 2020 г. Национальная комиссия по устойчивому развитию Республики Беларусь; Редколлегия: Я.М. Александрович и др. – Минск: Юнипак. 200 с.

76. Ireland's Sustainable Development Model STRIVE Report Series No.47. Environmental Protection Agency Programme 2007-2013.

77. Конституція України : Закон України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/Laws/show/254k/96-вр>

78. Основи екології. Екологічна економіка та управління природокористуванням: підручник / за заг. ред. д.е.н., проф. Л.Г. Мельника та к.е.н., проф. М.К. Шапочки. – Суми: ВТД “Університетська книга”, 2005. 756 с.

79. Finagina, O., Prodanova, L., Zinchenko, O., Buriak, I., Gavrylovskiy, O., Khoroshun, Y. (2021). Improving Investment Management in Agribusiness. *Estudios de Economia Aplicada* (Monographic Section), *Volumen:39-5*. DOI: 10.25115/eea.v39i5.4981

80. Mykhailov, A., Mykhailova, L., Kharchenko, T., Mohylna, L., Shestakova, A. (2021). Investment instruments for managing innovative transformations of the agricultural sector to ensure sustainable development in the context of globalization. *Estudios de Economia Aplicada* (Monographic Section), Volume 39-7. DOI: 10.25115/eea.v39i7.5068.

81. Latynin, M., Pastukh, K., Tarasenko, D., Shevchenko, S., Munko, A. (2021) Public Administration in the Economic Sphere of Ukraine: Strategic Approach. *Estudios de Economia Aplicada* (Monographic Section), *Volumen:39-5*. DOI: 10.25115/eea.v39i5.4967

82. Mikhailova, L., Stoianets, L., Mikhailov, A., Kharchenko, T., Bachev, H. (2018). Sustainable development of the Ukrainian agrarian sector: perspectives and challenges. *Problems and Perspectives in Management*”. Volume 16, Issue #3, pp. 28-39 [https://doi.org/10.21511/ppm.16\(3\)](https://doi.org/10.21511/ppm.16(3))

83. Maslak, N., Brychko, A., Maslak, O., Lukash, S., (2021) State Policy and Financial Support of Ukrainian Agrarian Economy Development. *Public Policy and Administration*. Vol 20, № 2. P. 189-204. DOI: <https://doi.org/10.13165/VPA-21-20-2-04>. Available at: <https://ojs.mruni.eu/ojs/public-policy-and-administration/article/view/5380>

84. Kozlovskiy, S., Grynyuk, R., Baltremus, O., Ivashchenko, A. (2017). The methods of state regulation of sustainable development of agrarian sector in Ukraine. *Problems and prospects of management*, 2017, № 2, с. 332-343. [https://doi.org/10.21511/ppm.15\(2-2\).2017.03](https://doi.org/10.21511/ppm.15(2-2).2017.03)

85. Стратегія секторної конкурентоспроможності для України – фаза III: Політика щодо інвестування у сільське господарство: Україна. Звіт за підсумками проекту. Грудень 2015. URL: https://www.oecd.org/eurasia/competitiveness-programme/eastern-partners/Agricultural_Investment_Policies_Ukraine_UKR.pdf (дата звернення: 16.10.2022 р.).

86. Martin Godau. Agricultural-based economic development. GIZ. URL: <https://www.giz.de/expertise/html/60139.html> (дата звернення: 16.10.2022 р.).

87. Харченко Т.О. Концептуальні підходи до сталого розвитку аграрного сектора економіки України в системі діючої державної політики. *Держава та регіони. Серія: Державне управління*. 2021. Вип. 1(71). С. 77-83.

88. Етапи виникнення та становлення концепції збалансованого розвитку. Назва з екрану URL: <https://sd4ua.org/shho-take-stalij-rozvitok/istoriya/> (дата звернення: 11 вересня 2022 р.).

89. Добровільний національний огляд щодо Цілей сталого розвитку в Україні URL: <https://me.gov.ua/Documents/List?lang=ukUA&id=938d9df1-5e8d-48cc-a007-be5bc60123b8&tag=TSiliStalogoRozvitku> (дата звернення: 11 вересня 2022 р.)

90. Про Цілі сталого розвитку України на період до 2030 р.: Указ Президента від 30 вересня 2019 р. № 722/2019 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/722/2019#Text> (дата звернення: 11 вересня 2022 р.).

91. Питання збору даних для моніторингу реалізації цілей сталого розвитку: Розпорядження КМУ № 686-р від 21 серпня 2019 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/686-2019-%D1%80#Text> (дата звернення: 11 вересня 2022 р.).

92. Про затвердження Програми розвитку державної статистики до 2023 р.: Постанова КМУ № 222 від 27 лютого 2019 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/222-2019-%D0%BF#Text> (дата звернення 11 вересня 2022 р.).

93. Резнікова О. О., Ковалівська С. В. Щодо удосконалення координації та моніторингу імплементації цілей сталого розвитку України. Аналітична записка. Серія «Національна безпека», № 5, 2019. С. 1–5.

94. Про затвердження Державної стратегії регіонального розвитку на 2021-2027 роки: Постанова КМУ № 695 від 5 серпня 2020 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/695-2020-%D0%BF#Text> (дата звернення: 11 вересня 2022 р.).

95. Про Основні засади (стратегію) державної екологічної політики України на період до 2030 р.: Закон України № 2697-VIII від 28 лютого 2019 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2697-19#Text> (дата звернення: 11 вересня 2022 р.).

96. Концепція Державної цільової програми розвитку аграрного сектора економіки на період до 2020 р.: Розпорядження КМУ № 1437-2015-р від 17 квітня 2019 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1437-2015-%D1%80#Text> (дата звернення 11 вересня 2022 р.).

97. Про пріоритетність соціального розвитку села та агропромислового комплексу в народному господарстві: Закон України №400-XII 1990 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/400-12#Text> (дата звернення 11 вересня 2022 р.).

98. Про основні засади державної аграрної політики на період до 2015 р.: Закон України № 2982- IV від 18 жовтня 2005 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2982-15#Text> (дата звернення: 11 вересня 2022 р.).

99. Хаустова В. Є., Омаров Ш. А. Концепція сталого розвитку як парадигма розвитку суспільства. Проблеми економіки. № 1 (35), 2018. С. 265–273.

100. Галанець В.В., Дзюрах Ю.М. Державна аграрна політика у контексті євроінтеграції / Європейський вектор модернізації економіки: креативність, прозорість та сталий

розвиток: монографія / За заг. ред. д-ра екон. наук, Л. Л. Калініченка. – Х.: ФОП Панов А. М., 2018. С. 52-61.

101. Ільченко В.М., Гулейко Ю.О. Аналіз застосування індексів та індикаторів сталого розвитку. *Економіка і регіон*. 2012. №6 (37). С. 30-34.

102. Алимов О.М., Демешок О.О. Ідентифікація базових компонент системи управління потенціалом сталого розвитку. *Економіка природокористування і охорони довкілля*. 2013. С. 5-12.

103. Maarten Hermans, Huib Huuse, & Jan Van Ongevalle (2016) Social dialogue as a driver and governance instrument for sustainable development. ILO-ITUC URL: Discussion Note. https://www.ituc-csi.org/IMG/pdf/ilo-ituc_discussion_note_nov_2016_en.pdf (дата звернення: 11 вересня 2022 р.).

104. Харченко Т. Імплементация європейських практик сталого розвитку в систему державного регулювання розвитку аграрного сектора України. MODERN ASPECTS OF SCIENCE. 14- th volume of the international collective monograph. 2021. С.378-390.

105. International Science Council URL: <https://council.science/about-us/>

106. The International Society for Ecological Economics. URL: <http://www.isecoeco.org>.

107. Хлобыстов Е.В. Оценка и моделирование экологической безопасности промышленного производства: региональный аспект. <http://www.icfcst.kiev.ua/forform/khlobystov.htm>.

108. Тарасова В.В. Комплексна оцінка екологічної безпеки України. Наукові доповіді НУБіП, 2010-4 (20) <http://www.nbu.gov.ua/e-journals/Nd/2010-4/10tvvues.pdf>.

109. Полумієнко С.К., Рибаків Л.О. Індикативний аналіз сталості технологічного розвитку/ За редакцією члена-кореспондента НАН України Довгого С.О. – К.: Азимут. Україна, 2015. 191 с.

110. Про затвердження Методики оцінки ефективності реалізації регіональних природоохоронних та державних (загальнодержавних) цільових екологічних програм: Наказ Міністерства екології та природних ресурсів України №з2146-12 від 15.10.2012 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z2146-12#Text> (дата звернення: 11 вересня 2022 р.).

111. Environmental Performance Index. URL: <http://epi.yale.edu/>

112. Sustainable Development: EU sets out its priorities Press release 22 November 2016 Strasbourg An official website of the European Union. URL: https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/IP_16_3883 (дата звернення: 11 вересня 2022 р.).

113. Indicators of Sustainable Development: Guidelines and Methodologies. URL: Accessed mode: <https://sustainabledevelopment.un.org/content/documents/guidelines.pdf> (дата звернення: 11 вересня 2022 р.).

114. Eurostat Sustainable Development Indicators URL: <http://epp.eurostat.ec.europa.eu/portal/page/portal/sdi/indicators>. (дата звернення: 11 вересня 2022 р.)

115. OECD Key Environmental Indicators. OECD, Paris, 2008. – 36 pp. URL: www.oecd.org/env/indicators./37551205.pdf. (дата звернення: 11 вересня 2022 р.)

116. The World Development Indicators. URL: <http://data.worldbank.org/indicator>. (дата звернення: 11 вересня 2022 р.).

117. Згуровський М.З. Сталий розвиток регіонів України. – К.: НТУУ «КПІ», 2009. 197 с. URL: www.activity.wdc.org.ua/ukraine/lsd_ukr-2400dpi-10.pdf.

118. Згуровський М.З., Маторина Т.А., Прилуцький Д.О., Аброськін Д.А. Глобальне моделювання процесів сталого розвитку в контексті якості та безпеки життя людей. Системні дослідження та інформаційні технології, 2008, № 1. – С. 7 -33.

119. Моніторинговий звіт «Цілі сталого розвитку Україна, 2020» URL: <https://www.unicef.org/ukraine/reports/sustainable-development-goals-ukraine-2020-monitoring-report> (дата звернення: 11 вересня 2022 р.).

120. Гуторов А.О. Методичні засади оцінювання рівня сталості розвитку аграрного сектора економіки. Інвестиції: практика та досвід. 2021. №12. С. 5-11.

121. Лупенко Ю.О., Гуторов А.О. Методичні рекомендації з оцінювання рівня інклюзивного розвитку соціуму та сільських територій. – Київ: ННЦ «ІАЕ», 2021. 28 с.

122. Нижеголенко К.С. Теоретико-методичний підхід до розроблення та формування еколого-збалансованої

моделі економічного розвитку аграрного сектора. Науковий погляд: економіка та управління. 2020. №4(70). С. 72-78.

123. Котвицька Н.М., Ревуцька А.О., Смолій Л.В. Сталий розвиток аграрного сектора економіки України: таксономічний аналіз тенденцій. Актуальні проблеми економіки. 2016. №11(185). С. 107-116.

124. Чала Т.Г., Корепанов Г.С., Черненко Д.І. Система показників моніторингу досягнення цілей сталого розвитку аграрного сектора. БІЗНЕСІНФОРМ. 2017. №6. С. 130-138.

125. Чуріканова О.Ю., Загорулько К.А. Аналіз індикаторів сталого розвитку. Економіка та держава. 2017. №2. С. 56-59.

126. Тищенко О.П. Макроекономічна оцінка ролі аграрного сектора України у розвитку національного господарства. Економіка і суспільство. 2016. №4. С. 100-107.

127. Бородіна О.М. Науково-прикладні засади реконструктивного розвитку сільського господарства та села в Україні. Економіка і прогнозування. 2016. № 4. С. 70-80.

128. Бородіна О., Геєць В., Юрчишин В. та ін. Соціоекономічна модернізація аграрного сектора України (концептуальні положення). Економіка України. 2011. №12. С. 4-14.

129. Катан Л.І. Аспекти теорії та практики забезпечення сталого розвитку економіки України. Вісник Приазовського державного технічного університету. Серія: Економічні науки. 2016. Вип. 31. Т.2. С. 106-111.

130. Малік М.Й., Хвесик М.А. Сталий розвиток сільських територій на засадах раціонального природокористування та еколого-безпечного агропромислового виробництва. Економіка АПК. 2010. №5. С. 3-12.

131. Андрійчук В.Г. Економіка підприємств агропродовольчого комплексу: навчально-методичний посібник. – Київ : КНЕУ, 2010. 414 с.

132. Месель-Веселяк В.Я., Федоров М.М. Стратегічні напрями розвитку аграрного сектора економіки України. Економіка АПК. 2016. № 6. С. 37-49.

133. Лупенко Ю.О., Месель-Веселяк В.Я. Стратегічні напрями розвитку сільського господарства України на період до 2020 року. – Київ : ННЦ «ІАЕ», 2012. 218 с.

134. Щелкунов В.І., Панасюк В.М., Гаман Н.О. Методичні підходи до оцінки ефективності реалізації

цілових програм розвитку соціальної інфраструктури регіону. Вчені записки ТНУ імені В.І. Вернадського. Серія: Економіка і управління. 2018. №3. Том 29 (68). С. 123-128.

135. Омаров Ш.А. Огли Оцінка сталого розвитку регіонів України. Проблеми економіки. 2014. №3. С. 139-150.

136. Резолюція від 25.09.2015 № 70/1, «Резолюція 70/1, прийнята Генеральною Асамблеєю Організації Об'єднаних Націй «Перетворення нашого світу: Порядок денний в галузі сталого розвитку на період до 2030 року»» URL: <https://ips.ligazakon.net/document/MU15167>

137. Васильченко І., Парасюк І., Єременко Н. Планування розвитку територіальних громад: навчальний посібник для посадових осіб місцевого самоврядування. Асоціація міст України. – К. ТОВ «ПІДПРИЄМСТВО «ВІ ЕН ЕЙ». 256 с.

138. Кожушко Л., Кропивко С. Управління проектами: навчальний посібник. 2013. 388 с.

139. Про земельну реформу: Постанова ВЕРХОВНОЇ РАДИ УКРАЇНСЬКОЇ РСР 563-ХІІ від 1991 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/563-12#Text> (дата звернення: 11 вересня 2022 р.).

140. Про внесення змін і доповнень до Земельного кодексу Української РСР: Закон України № 2196-ХІІ від 1992 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2196-12#Text>(дата звернення: 11 вересня 2022 р.).

141. БІЛА КНИГА «Стратегія розвитку земельних відносин в Україні» URL: https://minagro.gov.ua/storage/app/sites/1/PDF/Land-strategy_220530_092343.pdf (дата звернення: 11 вересня 2022 р.).

142. Про невідкладні заходи щодо прискорення земельної реформи у сфері сільськогосподарського виробництва: Указ Президента України № 666/94 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/666/94#Text> (дата звернення: 11 вересня 2022 р.).

143. Про невідкладні заходи щодо розвитку агропромислового комплексу: Розпорядження Президента України № 98/95-рп від 12.06.1995 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/98/95-%D1%80%D0%BF#Text> (дата звернення: 11 вересня 2022 р.).

144. Про інформацію Кабінету Міністрів України про ситуацію в сільському господарстві та невідкладні заходи щодо державної підтримки агропромислового

комплексу: Постанова Верховної Ради України № 505/97-ВР від 15.08.1997 р. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/view/f970505?an=1> (дата звернення: 11 вересня 2022 р.).

145. Про невідкладні заходи щодо прискорення реформування аграрного сектора економіки: Указ Президента України №1529/99 від 03.12.1999 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1529/99#Text> (дата звернення: 11 вересня 2022 р.).

146. Про угоди щодо відчуження земельної частки (паю): Закон України 2242-III від 18.01.2001 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2242-14#Text> (дата звернення: 11 вересня 2022 р.).

147. Земельний кодекс України: Закон України № 2768-III від 25.10.2001 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/2768-14/sp:max50:nav7:font2> (дата звернення: 11 вересня 2022 р.).

148. Про внесення змін до Земельного кодексу України: Закон України № 2059-IV від 06.10.2004 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2059-15#Text> (дата звернення: 11 вересня 2022 р.).

149. Про внесення змін до Земельного кодексу України щодо заборони продажу земель сільськогосподарського призначення до прийняття відповідних законодавчих актів: Закон України № 490-V від 19.12.2006 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/490-16#Text> (дата звернення: 11 вересня 2022 р.).

150. Про Державний земельний кадастр: Закон України № 3613-VI від 07.07.2011 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3613-17#Text> (дата звернення: 11 вересня 2022 р.).

151. Про схвалення Стратегії розвитку аграрного сектора економіки на період до 2020 року: Розпорядження Кабінету Міністрів України №806-р від 17.10.2013 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/806-2013-%D1%80#Text> (дата звернення: 11 вересня 2022 р.).

152. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо умов обігу земель сільськогосподарського призначення: Закон України № 552-IX від 31.03.2020 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/552-20#Text> (дата звернення: 11 вересня 2022 р.).

153. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо протидії рейдерству: Закон України

№ 340-IX від 05.12.2019р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/340-20#Text> (дата звернення: 11 вересня 2022 р.).

154. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо планування використання земель: Закон України № 711-IX від 17.06.2020 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/711-20> (дата звернення: 11 вересня 2022 р.).

155. Про внесення змін до деяких законів України щодо функціонування Державного аграрного реєстру та удосконалення державної підтримки виробників сільськогосподарської продукції: Закон України №№ 985-IX від 05.11.2020 р URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/985-20#Text> (дата звернення: 11 вересня 2022 р.).

156. Про затвердження Порядку здійснення перевірки відповідності набувача або власника земельної ділянки сільськогосподарського призначення вимогам, визначеним статтею 130 Земельного кодексу України: Постанова Кабінету Міністрів України №637 від 16.06.2021 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/637-2021-%D0%BF#Text> (дата звернення: 11 вересня 2022 р.).

157. Про національну інфраструктуру геопросторових даних: Закон України № 554-IX від 13.04.2020 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/554-20#Text> (дата звернення: 11 вересня 2022 р.).

158. Земля для українців або історія одного мораторію URL: <https://www.promoteukraine.org/uk/zemlya-dlya-ukraincziv-abo-istoriya-odnogo-moratoriyu/> (дата звернення: 11 вересня 2022 р.).

159. Ринок землі в Україні: основні досягнення та провали за рік URL: <https://agropolit.com/spetsproekty/980-rinok-zemli-v-ukrayini-osnovni-dosyagnennya-ta-provali-za-rik> (дата звернення: 11 вересня 2022 р.).

160. Харченко Т.О. Нормативно-правовий механізм державного регулювання сталого розвитку аграрного сектора економіки України. *Публічне управління та митне адміністрування*. 2021. № 3(30). С. 52-57.

161. Харченко Т.О. Управління сталим розвитком сільських територій в умовах становлення системи публічного управління. *Публічне управління та адміністрування на сучасному етапі державотворення*: матеріали I Всеукр. наук.-практ. конф. (Київ, 24

жовтня 2019 р.). – Київ : Київ. нац. торг.-екон. ун-т, 2019. С. 76-78.

162. Негода Ю.В. Концепція реалізації програмно-цільового управління при системній трансформації аграрного сектора економіки. *Агросвіт*. 2020. №5. С. 17-24.

163. Махначова Н. М., Семенюк І. Ю. Стратегічне планування розвитку територій з урахуванням цілей сталого розвитку. *Ефективна економіка*. 2019. № 10. – URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=7314> (дата звернення: 17.10.2022). DOI: [10.32702/2307-2105-2019.10.44](https://doi.org/10.32702/2307-2105-2019.10.44)

164. Васильєва О.І., Васильєва Н.В. Концептуальні засади сталого розвитку територіальних громад. *Інвестиції: практика та досвід*. № 8. 2018. С. 74-78.

165. Харченко Т.О., Самойленко Т.Г. Впровадження інструментів проектного підходу в систему публічного управління. *Вісник Сумського національного аграрного університету*. Серія : Економіка і менеджмент. 2019. Вип. 1. С. 21-25. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vsna_ekon_2019_1_5.

166. Харченко Т.О., Николенко В.М. Впровадження інструментів проектного підходу в процес управління економічним розвитком сільських територій. *Публічне управління та адміністрування на сучасному етапі державотворення: матеріали І Всеукр. наук.-практ. конф.* (Київ, 24 жовтня 2019 р.). – Київ : Київ. нац. торг.-екон. ун-т, 2019. С. 150-152.

167. Мюллер В. Аналіз фінансування сільського господарства в Україні / АПД Україна. URL : <http://www.apd-ukraine.de> (дата звернення : 30.09.2022).

168. Про Державний бюджет України на 2020 рік: Закон України № 294-IX від 14.11.2019 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/294-20#Text> (дата звернення: 11 вересня 2022 р.).

169. Про державну підтримку сільського господарства України: Закон України № 1877-IV від 24.06.2004 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1877-15#Text> (дата звернення: 11 вересня 2022 р.).

170. Кірдан О.П. Стан та тенденції розвитку аграрного сектора економіки України. *Наукові праці Полтавської державної аграрної академії*. 2014. Вип.1. Т.1. С. 155–161.

171. Прокопенко Н., Вихлюк М., Скорик М. Механізм державного регулювання аграрного сектора: інституційний аспект. Ефективність державного управління. 2016. №3 (48). Ч.2. С. 263-270.

172. Пінчук А.О. Методологічні засади інституціонального регулювання сталого розвитку сільського господарства в Україні. Вісник Хмельницького національного університету. 2019. Т.1. №6. С. 313-317. doi: 10.31891/2307-5740-2019-276-6-313-317.

173. Науменко А.О. Концептуальні засади державного управління аграрним сектором економіки. Право та державне управління. 2019. Т.2. №1. С. 88-92.

174. Черкаська В.В. Нормативно-правові аспекти державного регулювання розвитку аграрного сектора України. Вісник Національного університету цивільного захисту України. Серія: Державне управління. 2018. Вип. 1 (8). С. 212-219. doi 10.5281/zenodo.1240880.

175. Стратегія земельної реформи в Україні до 2024 року URL: <https://voxukraine.org/strategiya-zemelnoyi-reformi-v-ukrayini-do-2024-roku/> (дата звернення: 11 вересня 2022 р.).

176. Про схвалення Стратегії зрошення та дренажу в Україні на період до 2030 року: Розпорядження КМУ № 688-р від 14 серпня 2019 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/688-2019-%D1%80#Text> (дата звернення: 11 вересня 2022 р.).

177. Про внесення змін до деяких актів Кабінету Міністрів України щодо забезпечення кредитної підтримки сільськогосподарським товаровиробникам: Постанова Кабінету Міністрів України № 378 від 27.03.2022 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/378-2022-%D0%BF#Text> / (дата звернення: 11 вересня 2022 р.).

178. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо створення умов для забезпечення продовольчої безпеки в умовах воєнного стану: Закон України № 2145-IX від 24.03.2022 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-20#Text> (дата звернення: 11 вересня 2022 р.).

179. Про внесення змін до Податкового кодексу України та інших законодавчих актів України щодо дії норм на період дії воєнного стану: Закон України № №2120-IX від 15.03.2022 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2120-20#Text> (дата звернення: 11 вересня 2022 р.).

180. Про внесення змін у додатки 1 і 5 до постанови Кабінету Міністрів України від 29 грудня 2021 р. № 1424: Постанови КМУ №207 від 05.03.2022 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1031-2022-%D0%BF#Text> (дата звернення: 11 вересня 2022 р.).

181. Деякі питання бронювання військовозобов'язаних в умовах правового режиму воєнного стану: Постанова КМУ №194 від 3.03.2022 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/194-2022-%D0%BF#Text> (дата звернення: 11 вересня 2022 р.).

182. Харченко Т.О. Нормативно-правова регламентація аграрної політики в умовах воєнного стану. *Публічне управління XXI століття: в умовах гібридних загроз*: зб. наук. матер. XXII Міжнар. наук. конгресу. – Х.: ННІ “Інститут державного управління” Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна, 2022. С. 184-187.

183. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо особливостей регулювання земельних відносин в умовах воєнного стану: Закон України №2247-IX від 12.05.2022 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2247-20#Text> (дата звернення: 11 вересня 2022 р.).

184. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо першочергових заходів реформування сфери містобудівної діяльності: Закон України №2254 від 12.05.2022 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2254-20#Text> (дата звернення: 11 вересня 2022 р.).

185. Про оцінку земель: Закон України № 1378-IV від 11.12.2003 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1378-15#Text> (дата звернення: 11 вересня 2022 р.).

186. Про внесення змін до деяких постанов Кабінету Міністрів України щодо діяльності нотаріусів та функціонування єдиних та державних реєстрів, держателем яких є Міністерство юстиції, в умовах воєнного стану: Постанова КМУ № 480 від 19.04.2022 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/480-2022-%D0%BF#Text> (дата звернення: 11 вересня 2022 р.).

187. Деякі питання ведення та функціонування Державного земельного кадастру в умовах воєнного стану: Постанова КМУ №564 від 07.05.2022 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/564-2022-%D0%BF#Text> (дата звернення: 11 вересня 2022 р.).

188. Деякі питання регулювання земельних відносин: Постанова КМУ №563 від 10.05.2022 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/563-2022-%D0%BF#Text> (дата звернення: 11 вересня 2022 р.).

189. Деякі питання реалізації пілотного проекту щодо внесення до Державного земельного кадастру відомостей про земельні ділянки сертифікованими інженерами-землевпорядниками: Постанова Кабінету Міністрів України № 1438 від 29.12.2021 р. URL: <https://www.kmu.gov.ua/npas/deyaki-pitannya-realizaciyi-pilotnogo-proektu-shchodo-vnesennya-do-derzhavnogo-zemelnogo-kadastru-vidomостей-pro-zemelni-dilyanki-sertifikovanimi-inzhenerami-zemlevporyadnikami-1438-291221> (дата звернення: 11 вересня 2022 р.).

190. Про внесення змін до постанов Кабінету Міністрів України від 24 січня 2020 р. № 28 і від 14 липня 2021 р. № 723: Постанова КМУ №916 від 29.07.2022 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/916-2022-%D0%BF#Text> (дата звернення: 11 вересня 2022 р.).

191. Про надання фінансової державної підтримки: постанова Кабінету Міністрів України №28-2020-п від 24.01.2020 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/28-2020-%D0%BF#Text> (дата звернення : 30.09.2022 р.).

192. Майбутня аграрна політика в Україні повинна мати міцне стратегічне підґрунтя. URL: <https://www.apd-ukraine.de/ua/1446-majbutnya-agrarnapolitika-v-ukrajini-povinna-mati-mitsne-strategichne-pidgruntya> (дата звернення: 25.04.2022 р.).

193. Нова аграрна політика. URL: <https://www.kmu.gov.ua/storage/app/sites/1/recoveryrada/ua/new-agrarian-policy.pdf> (дата звернення: 11 вересня 2022 р.).

194. Про затвердження плану заходів з реалізації Концепції розвитку сільських територій: Розпорядження КМУ № 489-р від 19 липня 2017 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/489-2017-%D1%80#Text> (дата звернення: 11 вересня 2022 р.).

195. Харченко Т. О. Результативність державного регулювання сталого розвитку аграрного сектора економіки України. *The 7th International scientific and practical conference "Eurasian scientific discussions"* (August 1-3, 2022) Barca Academy Publishing, Barcelona, Spain. 2022. С. 291-296. <https://sci-conf.com.ua/vii-mizhnarodna-naukovo-praktichna->

[konferentsiya-urasian-scientific-discussions-1-3-08-2022-barselona-ispaniya-arhiv/](#)

196. Державна служба статистики України. URL: <https://www.ukrstat.gov.ua/>(дата звернення: 11 вересня 2022 р.).

197. Гладій М.В., Лузан Ю.Я. Аграрні трансформації та селянські господарства в системі продовольчої безпеки України. Економіка АПК. 2020. № 5. С. 6-21.

198. Харченко Т.О. Трансформація векторів виробництва як інструменту державного регулювання сталого розвитку аграрного сектору економіки України. *The 15th International scientific and practical conference "Modern directions of scientific research development"* (August 10-12, 2022) BoScience Publisher, Chicago, USA. 2022. pp. 420-426
URL: <https://sci-conf.com.ua/xv-mizhnarodna-naukovo-praktichna-konferentsiya-modern-directions-of-scientific-research-development-10-12-08-2022-chikago-ssha-arhiv/>

199. Міністерство аграрної політики та продовольства України. URL: <https://minagro.gov.ua/timeline?&type=posts> (дата звернення: 11 вересня 2022 р.).

200. Названо ТОП-5 імпортерів української агропродукції URL: <https://kurkul.com/news/27658-nazvano-top-5-importeriv-ukrayinskoyi-agroproduksiyi> (дата звернення: 11 вересня 2022 р.).

201. Україна завершила 2021/22 МР: експортовано майже 62 млн т зернових та олійних культур URL: <https://latifundist.com/novosti/59432-ukrayina-zavershila-2021-22-mr-rik-eksportovano-majzhe-62-mln-t-zernovih-ta-olijnih-kultur> (дата звернення: 11 вересня 2022 р.).

202. Зовнішня торгівля України товарами та послугами у 2020 році/ Міністерство економіки України. URL:<https://cutt.ly/bOZShNM> (дата звернення: 30.09.2022 р.).

203. Харченко Т.О. Оцінка тенденцій руху інвестиційних ресурсів в системі державного регулювання сталого розвитку аграрного сектора. *Сучасні аспекти модернізації науки: стан, проблеми, тенденції розвитку: матеріали ХХІІІ Міжнародної науково-практичної конференції / за ред. І.В. Жукової, Є.О. Романенка. – Дікірх (Люксембург): ГО «ВАДНД», 07 серпня 2022 р. С. 77-82.* <http://perspectives.pp.ua/public/site/conferency/conf-23.pdf>

204. Жадько К.С., Носова Т.І. Оцінка інноваціо-інвестиційного забезпечення безпеки підприємств та

аграрного сектора України. *Подільський вісник: сільське господарство, техніка, економіка*. 2020. Вип. 3. С. 146-156.

205. Крюкова І.О. Організаційно-економічний механізм розвитку бізнес-суб'єктів аграрного виробництва. *Вісник Сумського національного аграрного університету. Серія «Економіка і менеджмент»*. 2019. Вип. 1 (79). С. 3-7.

206. Круглов В. Розвиток системи державно-приватного партнерства в сучасних умовах. *Науковий вісник: Державне управління*. 2021. № 3(9). С. 50-67.

207. Боровік, Л. Інвестиційна політика держави щодо розвитку сільського господарства. *Таврійський науковий вісник. Серія: Економіка*. 2020. Вип. (2). С. 95-101.

208. Мельник В., Погріщук О. Інвестиційне забезпечення аграрного сектора: розширення можливостей для України. *Вісник Тернопільського національного економічного університету*. 2018. Вип. № 3. С. 23-34.

209. Котикова О.І. Державне регулювання інвестиційної діяльності в аграрному секторі. *Ефективна економіка*. 2017. Вип. 9. URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=5758>

210. Проданова Л.В., Фоміна О.О. та ін. Національний економічний розвиток: концепція, механізм, ресурсне забезпечення: монографія. – Київ: «Центр учбової літератури». 2018. 330 с.

211. Скупський Р.М., Анікеєва Н.В. Сучасна інвестиційна політика аграрних підприємств: теоретичний контекст формування. *Економіка і фінанси*. 2016. Спецвипуск. С. 108-117.

212. Кальченко С. В., Попова Т. В., Свиноус Н. І. Організаційно-економічні засади гармонізації економічних інтересів держави та фермерських господарств в інвестиційній сфері. *Агросвіт*. 2021. № 3. С. 9–15.

213. Михайлов А.М. Методичні підходи та система показників визначення інвестиційного клімату в аграрному секторі економіки. *Економіка АПК*. 2016. № 12. С. 76-83.

214. Латинін М. А., Пастух К.В. Особливості організаційного механізму реалізації державної економічної політики на регіональному рівні в Україні. *Теорія та практика державного управління і місцевого самоврядування*. 2015. № 1. Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Ttpdu_2015_1_11

215. OECD URL: <https://data.oecd.org/> (дата звернення 25.09.2022 р.)/

216. Латинін М.А., Харченко Т.О. Результативність функціонування фінансово-економічного механізму державного регулювання сталого розвитку аграрного сектора економіки України. Науковий вісник: Державне управління. 2021. Вип. 3(9). С. 68–86. [https://doi.org/10.32689/2618-0065-2021-3\(9\)-68-86](https://doi.org/10.32689/2618-0065-2021-3(9)-68-86).

217. Про затвердження Порядку використання коштів, передбачених у державному бюджеті для фінансової підтримки заходів в агропромисловому комплексі шляхом здешевлення кредитів: Постанова Кабінету Міністрів України № 300 від 29.04.2015 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/300-2015-%D0%BF#Text> (дата звернення: 30.09.2022).

218. Бюджетний кодекс України: Закон України №2456-VI від 08.08.2010р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2456-17#Text> (дата звернення: 30.09.2022 р.).

219. Харченко Т. Оцінка імплементації програмно-цільового підходу в фінансово-економічний механізм державного регулювання сталого розвитку аграрного сектора України. *Всеукраїнська науково-практична конференція викладачів, аспірантів та студентів СНАУ*, 19-21 квітня 2021 р. Сумський національний аграрний університет. 2021.

220. Держпідтримка АПК-2020 програми, механізми, терміни. Інформаційно-аналітичний портал АПК України. URL: <https://cutt.ly/3QZSx64> (дата звернення : 30.09.2022 р.).

221. Розподіл держпідтримки АПК у 2021 році з покроковою інструкцією отримання коштів/Agropolit.com. URL : <https://cutt.ly/nQZSQ0e> (дата звернення: 30.09.2022 р.).

222. Харченко Т.О. Удосконалення організаційної складової імплементації програмно-цільового підходу в нормативно-правовий механізм державного регулювання сталого розвитку аграрного сектора. *Вчені записки Таврійського національного університету імені В.І. Вернадського. Серія: Публічне управління та адміністрування*. 2022. Т. 33 (72) № 4. С. 104-110. DOI <https://doi.org/10.32782/TNU-2663-6468/2022.4/17>

223. About The Index. URL: <https://www.heritage.org/index/about> (дата звернення: 25.10.2022 р.).

224. Берггрен Н. Преимущества экономической свободы URL: http://www.freetheworld.com/papers/berggren_review.pdf. (дата звернення: 25.10.2022 р.).

225. Булеев И. П. Некоторые аспекты функционирования экономики Украины на современном этапе ее развития. Проблемы економіки. 2015. № 1. С. 49–58.

226. Маркович І. Економічна свобода та економічний розвиток: теоретико-емпіричне дослідження зв'язку. *Журнал європейської економіки*. 2014. Т.13. №5. С. 125-140.

227. Сімахова А.О., Скрипник Н.С., Піддубний О.О. Економічна політика в контексті вимірювання економічної свободи. *Економіка і суспільство*. 2017. Вип. 13. С. 25-29.

228. Гордуновський О.М. Сутність та форми економічної свободи та її особливості в Україні. *Фінансовий простір*. 2015. Вип. 4(20). С. 151-156.

229. Геращенко С.О., Чернобаєв В.В. Взаємозв'язок економічної свободи, підприємництва та економічного розвитку у глобальній економіці. *Економічний вісник*. 2019. №4. С. 36-43.

230. Харченко Т.О. Оцінка рівня впливу економічної свободи на механізми державного регулювання сталого розвитку аграрного сектора економіки України. *Право та державне управління*. № 3/2022. С. 193-200. DOI <https://doi.org/10.32840/pdu.2022.3.29>

231. Харченко Т.О. Особливості державного регулювання сталого розвитку аграрного сектора: міжнародний досвід. *Таврійський науковий вісник. Серія: Публічне управління та адміністрування*. – Херсон: Видавничий дім «Гельветика», 2021. Вип. 4. С. 142-153.

232. Домбровська С.М., Науменко А.О. Парадигма державного регулювання аграрного сектора в контексті світового досвіду. Теорія та практика державного управління та місцевого самоврядування. 2019. Вип. 1 URL: http://el-zbirn-du.at.ua/2019_1/16.pdf

233. Варченко О.М. Зарубіжний досвід державної підтримки сільськогосподарського виробництва та напрями його використання у вітчизняній практиці. *Економіка та управління АПК: зб. наук. праць*. 2011. Вип. 5(85). С. 11–16.

234. Шульга О.А. Розвиток аграрних відносин та їх регулювання у розвинених країнах світу в умовах постіндустріальної трансформації економічних систем. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. Серія: Економіка і менеджмент. 2017. Вип. 24 (1). С. 63–70.

235. Світові моделі підтримки сільського господарства URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-world/2012230-svitovi-modeli-pidtrimki-silskogogospodarstva.html> (дата звернення 25.09.2022 р.).

236. Кіндзерський В.В. Державне регулювання аграрного сектора економіки: імплементація зарубіжного досвіду. Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Міжнародні економічні відносини та світове господарство. 2015. Вип. 5. С. 24–30.

237. Мазур І.І., Фесун Ю.А. Світовий досвід господарювання та впровадження інновацій в аграрний сектор економіки. Ефективна економіка. 2021. № 2. URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=8663> (дата звернення: 27.09.2022 р.).

238. Варшавська Н.Г. Спільна аграрна політика ЄС: генезис, основні цільові орієнтири для України. Економіка і організація управління. 2016. Вип. 2 (22). С. 215–222.

239. Еволюція Спільної Аграрної Політики ЄС: наслідки для України. Інститут Економічних досліджень та Політичних консультацій. Німецька консультативна група при Уряді України URL: <http://ier.kiev.ua> (дата звернення 25.09.2022 р.).

240. The history of the CAP URL: http://ec.europa.eu/agriculture/cap-history/index_en.htm (дата звернення 25.09.2022 р.).

241. Overview of CAP Reform 2014-2020 URL: http://ec.europa.eu/agriculture/policy-perspectives/policy-briefs/05_en.pdf (дата звернення 25.09.2022 р.).

242. Латинін М.А. Оцінка рівня державної підтримки аграрного сектора за допомогою конвенційних методів. URL: <http://www.nbuv.gov.ua/e-journals/DUTP/2005-1/txts/LATININ.htm> (дата звернення 25.09.2022 р.).

243. Харченко Т.О. Тренди часових рядів кількісної оцінки сукупної державної підтримки виробників аграрного сектору економіки. *Матеріали науково-практичної конференції викладачів, аспірантів та студентів Сумського НАУ* (26-29 квітня 2022 р.). – Суми: 2022. С. 219.

244. Українське сільське господарство може «витягти з кризи» всю економіку – експерти URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/ukrainian-ark-can-support-alleyconomy/31070474.html> (дата звернення 25.09.2022 р.).

245. Огляд державної підтримки АПК URL: <https://minagro.gov.ua/storage/app/sites/1/derzavna%20pidtrymk%20presentation/State%20support%20review%2020211009.pdf> (дата звернення 25.09.2022 р.).

246. Рио-де-Жанейрская декларация по окружающей среде и развитию URL: https://www.un.org/ru/documents/decl_conv/declarations/riodecl.shtml (дата звернення 25.09.2022 р.).

247. Kates R.W., Parris T.M., Leiserowitz A.A. What is Sustainable Development? Goals, Indicators, Values, and Practice Environment: Science and Policy for Sustainable Development. 2005. № 3. P. 8-21.

248. UNCSO. Guidance in Preparing a National Sustainable Development Strategy: Managing Sustainable Development in the New Millennium / UNCSO Background Paper 13. DESA/DSD/PC2/BP13, 2002. 46 p.

249. Harris J.M. Basic Principles of Sustainable Development. Medford: Global Development and Environment Institute, Tufts University, 2000. 26 p.

250. Амстердамський договір 1997 р. URL: <http://kimo.univ.kiev.ua/MOrg/65.htm> (дата звернення 25.09.2022 р.).

251. «Mainstreaming sustainable development - The Government's vision and what this means in practice», 2011 URL: <https://www.gov.uk/government/publications/mainstreaming-sustainable-development-the-government-s-vision-and-what-this-means-in-practice> (дата звернення 25.09.2022 р.).

252. «Strategy for Sustainable Development of the Republic of Croatia» URL: <https://www.unep.org/resources/report/strategy-sustainable-development-republic-croatia> (дата звернення 25.09.2022 р.).

253. Cyprus Sustainable Development Strategy URL: <https://www.eesc.europa.eu/en/policies/policy-areas/sustainable-development/sdgs/member-state-activity/cyprus> (дата звернення 25.09.2022 р.).

254. A Sustainable Future for Austria URL: https://www.iisbe.org/iisbe/gbpn/documents/policies/countries/A_US_sust_future.pdf (дата звернення 25.09.2022 р.).

255. Strategic Framework for Sustainable Development in the Czech Republic URL: https://ec.europa.eu/migrant-integration/library-document/czech-republic-2030-strategic-framework_en (дата звернення 25.09.2022 р.).

256. Our Sustainable Future URL: <https://www.our-sustainable-future.com/> (дата звернення 25.09.2022 р.).

257. Попович Н.В. Стратегії сталого розвитку країн Європи та їх картографічне забезпечення. *Проблеми безперервної географічної освіти і картографії*. Збірник наукових праць. – Харків, 2015. Випуск 22. С. 108-111.

258. Busch, T. Sustainable development and financial markets: old paths and new avenues *Business & Society*. 2015. 55(3). P. 303-329.

259. Гречко Т. К., Лісовський С. А., Романюк С. А., Руденко Л. Г. Публічне управління в забезпеченні сталого (збалансованого) розвитку : навч. посіб. – Херсон: Грінь Д. С., 2015. 264 с.

260. Зверяков М.І., Ковальов А.І., Сментина Н.В. Стратегічне планування збалансованого розвитку територіальних соціально-економічних систем в умовах децентралізації: монографія. – Одеса: ОНЕУ, 2017. 175 с.

261. Литвин М. В. Фінансування регіонального розвитку Іспанії в контексті досягнення сталого розвитку. *Вісник Дніпропетровського університету*. Серія: Менеджмент інновацій. 2013. Т. 21, вип. 2. С. 35-43.

262. Макосій С.Д. Зарубіжний досвід реалізації стратегії сталого розвитку. Публічне управління та адміністрування в Україні. 2017. Вип. 2. С. 22-27.

263. Про Концепцію сталого розвитку населених пунктів: Постанова Верховної Ради України № 1359-XIV від 24.12.1999 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1359-14#Text> (дата звернення 25.09.2022 р.).

264. Про Концепцію сталого розвитку України: Проект Закону України № 3234 від 25.04.2001 р. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_2?skl=4&pf3516=3234 (дата звернення 25.09.2022 р.).

265. Про Концепцію переходу України до сталого розвитку: Проект Закону України № 3234-1 від 19.12.2001 р. URL : [w1.c1.rada.gov.ua > pls > zweb2 > webproc34](http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc34). (дата звернення 25.09.2022 р.).

266. «Проекти концепції сталого розвитку України: можливість їх вдосконалення та застосування». Аналітична записка. URL : <https://niss.gov.ua/doslidzhennya/nacionalna-bezpeka/proekti-koncepcii-stalogo-rozvitku-ukraini-mozhливist-ikh> (дата звернення 25.09.2022 р.).

267. Про Стратегію сталого розвитку України до 2030 року: Проект Закону №9015 від 07.08.2018 р. URL : https://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=64508 (дата звернення 25.09.2022 р.).

268. Берсуцький А. Я. Информационное моделирование системы поддержки принятия решений в управлении развитием ресурсного потенциала предприятия. *Економіка промисловості*. 2012. № 3-4. С. 135-139. URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/econpr_2012_3-4_22 (дата звернення 25.09.2022 р.).

269. Эддоус М., Стэнфилд Р., Елисеєва И. И. Методы принятия решений: учебное пособие. – М.: Аудит ЮНИТИ, 1997. 590 с.

270. Харченко Т.О. Методологічні засади визначення індикаторів сталого розвитку у складі механізмів державного регулювання економіки. *Формування ефективної системи управління та публічного адміністрування в умовах транзитивної економіки*: збірник тез доповідей IV Міжнародної науково-практичної інтернет-конференції (21 вересня 2022 р.). Харків. С. 193-196 https://mmgh.kname.edu.ua/images/NAUKA/2022/Zbirnik_tez_konf_2022.pdf

271. Харченко Т.О. Методологічне забезпечення оцінки розвитку аграрного сектору економіки України в розрізі індикаторів сталого розвитку. *Актуальні проблеми державного управління: зб. наук. пр. ОРІДУ*. Вип. 3(84), 2021. с. 247-251.

272. Харченко Т.О. Особливості державного регулювання сталого розвитку аграрного сектора: міжнародний досвід. *Таврійський науковий вісник. Серія: Публічне управління та адміністрування*. 2021. Вип. 4. С. 142-153.

273. Brychko A., Kharchenko T. Features of state regulation of sustainable development of the agricultural sector: international experience. *IV International scientific conference of economics and management researches - 2022* (UNEC, 23-26 June 2022 Baku City) 2022. P. 21-30.

274. Кириленко В.І. Сучасні підходи до оцінки рівня державної підтримки аграрного сектора економіки. *Ефективна економіка*. 2015. Вип. 7. URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=3208>

275. Латинін М., Харченко Т. Варіативність трендів державної підтримки фінансово-економічного механізму

державного регулювання розвитку аграрного сектору: міжнародний аспект. *Право та державне управління*. № 1/2022. С.180-188. DOI <https://doi.org/10.32840/pdu.2022.1.27>

276. Білецька Н. В. Теоретико-методологічні аспекти державного регулювання аграрного сектора економіки України. *Торгівля, комерція, підприємництво*. 2014. Вип. 17. С. 157-164. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Torg_2014_17_37 (дата звернення 25.09.2022 р.).

277. Дуков Д. Структура механізмів державного управління та методичний підхід до її формування. *Ефективність державного управління*. 2016. ВІП. 1/2 (46/47). Ч. 1. С. 229-236.

278. Федорчак О. В. Класифікація механізмів державного управління. Демократичне врядування: наук. вісн. 2008. Вип. 1. – Львів : ЛРІДУ НАДУ. URL: <http://www.academy.lviv.ua> (дата звернення 25.09.2022 р.).

279. Кизим М.О., Хаустова В.Є., Крамарев Г.В. Організаційний механізм державного регулювання реструктуризації промисловості. Конкурентоспроможність та інновації: проблеми науки та практики: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції, 16–17 листопада 2017 р. – Харків: ФОП Лібуркіна Л. М., 2017. С. 20-27.

280. Мельник В. Особливості державного регулювання ринку сільськогосподарської продукції в Україні. *Вісник Тернопільського національного економічного університету*. 2019. Вип. 2. С. 36-46. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vtneu_2019_2_5 (дата звернення 25.09.2022 р.).

281. Скорик М. О. Еволюція та сутність державного регулювання аграрного сектора економіки. *Науковий вісник Херсонського державного університету*. Сер.: Економічні науки. 2017. Вип. 25(1). С. 12-16. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvkhdu_en_2017_25%281%29_4

282. Суворов В. П. Модернізація організаційно-адміністративного механізму державного регулювання земельних відносин при плануванні та забудові територій. С. 196-204.

283. Свистун Л. А., Попова Ю. М., Штепенко К. П. Державне регулювання аграрного сектора економіки в контексті забезпечення завдань сталого розвитку. *Ефективна економіка*. 2020. № 11. URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=>

[8371](#) (дата звернення: 17.10.2022). DOI: 10.32702/2307-2105-2020.11.93

284. Гарнавська О. Проблемні аспекти державного регулювання агропромислового сектора. Молодий вчений. 2017. Вип. 6. С. 506-510.

285. Алейнікова О.В. Оцінка ефективності державної підтримки сільськогосподарського виробництва. Економіка та держава. 2010. №7. С. 106-109.

286. Гончарук І.В. Державне регулювання розвитку ресурсного потенціалу сільських територій: загальні аспекти. Економіка, фінанси, менеджмент: актуальні питання науки і практики. 2018. №4. С. 19-30.

287. Журавка Ф.О., Овчарова Н.В. Оцінка ефективності реалізації державних цільових програм у соціальній сфері. Бізнесінформ. 2014. №6. С. 202-206.

288. Дмитренко Р.М. Державне регулювання явища декапінгу в процесі трансформаційних перетворень з «озеленення» аграрного бізнесу. Публічне управління та митне адміністрування. 2020. № 1 (24). С. 23-28.

289. Банах О.І. Огляд та аналіз міжнародних та вітчизняних методик оцінювання продовольчої безпеки. *Економічний вісник Запорізької державної інженерної академії*. 2017. Вип. 1-2 (07). С. 94-102.

290. Онегіна В.М., Кравченко О.М. Правове забезпечення аграрної політики в Україні та досвід США й ЄС. *Адаптація до права ЄС регулювання економіки України в сучасних умовах: зб. наук. пр. (за матеріалами "Круглого столу", м. Харків, 26 трав. 2015 р.) / НДІ правового забезп. інновац. розвитку НАПрН України. – Харків : НДІ ПЗІР, 2015. С. 94-101.*

291. Dovhan V., Hrushchynska N., Kudrina O., Vozhkova V., Zaporozhets T., Makarenko M. Innovative Technologies for the Public Administration Transformation. *Estudios de Economia Aplicada* (Monographic Section). *Volumen:39-5*. DOI: 10.25115/eea.v39i5.4945

292. Вольська О. М., Потравка Л. О., Сапельнікова Н. Л. Теоретичні засади державного регулювання аграрного сектора економіки. *Економіка та менеджмент*. 2019. №2. С. 45-51. DOI [https://doi.org/10.15589/znp2019.2\(476\).7](https://doi.org/10.15589/znp2019.2(476).7)

293. Прилуцький А. М. Регулятивна роль держави у посиленні розвитку аграрного ринку. *Агросвіт*. 2017. №9. С. 24-29.

294. Майстро С.В. Шляхи підвищення ефективності державного регулювання аграрного ринку. Державне будівництво. 2009. №1.

295. Майстро С.В. Проблеми та протиріччя екологічної політики на регіональному рівні. Державне будівництво. 2014. №1.

296. Майстро С.В. Державно-приватне партнерство як інструмент забезпечення сталого соціально-економічного розвитку регіону. *Вісник Національного університету цивільного захисту України. Серія : Державне управління.* 2016. Вип. 2. С. 243-249.

297. Майстро С.В. Теоретико-методологічні засади реалізації державної економічної політики. Теорія та практика державного управління. 2013. Вип. 2 (41). С. 149-155.

298. Милованов Є.В. Найкращі світові практики державної підтримки органічного сільськогосподарського виробництва та перспективи для України. *Механізм регулювання економіки.* 2018. №1. С. 14-33.

299. Шубалий О.М., Короленко М.В., Косінський П.М. Напрями застосування інструментів державної фінансової підтримки переробних виробництв в аграрному секторі економіки України. *Наукові праці НДФІ.* 2019. № 1 (86). С. 101-117.

300. Піцур Я.С., Сенишин О.С. Використання світового досвіду державної підтримки розвитку агропродовольчого комплексу як напрямку забезпечення продовольчої безпеки України. Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. Серія економічна. 2012. №2. С. 131-140.

301. Латинін М., Харченко Т. Обґрунтування методичного підходу до оцінки результативності організаційного механізму державного регулювання сталого розвитку аграрного сектору економіки України. *Публічне управління та регіональний розвиток.* Чорноморський національний університет ім. Петра Могили, 2021. Вип. 11. С. 279-298.

302. Мельник Т.М., Головачова О.С. Оцінка державної підтримки аграрного сектору України. *Маркетинг і менеджмент інновацій.* 2013. №3. С. 169-184.

303. Уніят Л. Розвиток системи державного регулювання та підтримки бізнесу на інноваційній основі у

підприємствах АПК. *Економічний аналіз*. 2019 р. Том 29. № 1. С. 44-54.

304. Дем'яненко М. Я., Саблук П. Т., Скупий В. М. Державна політика фінансової підтримки розвитку аграрного сектора АПК: монографія. – Київ: ННЦ, ІАЕ, 2011. 372.

305. Несененко П. Методичні підходи до оцінки ефективності державного регулювання аграрного сектора. *Вісник Хмельницького національного університету* 2022. № 4. С. 288-296. DOI: <https://doi.org/10.31891/2307-5740-2022-308-4-43>

306. Шабатура Т.С., Галицький О.М. Державна підтримка агропродовольчих підприємств України. *Наукові записки Інституту законодавства Верховної Ради України*. 2019. №2. С. 135-143. DOI: <https://doi.org/10.32886/instzak.2019.02.14>

307. Трусова Н. В., Радченко Н. Г., Шутько Т. І. Бюджетно-податкове стимулювання розвитку аграрного сектору України. *Агросвіт*. 2021р. №20. С. 22-31. DOI: <https://doi.org/10.32702/2306-6792.2021.20.22>

308. Думанька І.Ю. Оптимізація видатків держави для фінансового забезпечення інноваційного процесу АПК. *Вісник Хмельницького національного університету* 2018, № 3. Том 1. С.104-109.

309. Кішак І.Т., Корнева Н.О. Тенденції державної фінансової підтримки аграрного сектора України. *Проблеми системного підходу в економіці*. 2019 р. Випуск № 6(74). С. 61-70. DOI: <https://doi.org/10.32782/2520-2200/2019-6-56>

310. Латинін М.А. Аграрний сектор економіки України: механізм державного регулювання: [Моногр.] – Х.: Вид-во ХарПІ НАДУ “Магістр”, 2006. 320 с.

311. Matthew Harley Use of the Producer Subsidy Equivalent as a Measure of Support to Agriculture in Transition Economies. *American Journal of Agricultural Economics*. Vol. 78. No. 3 (Aug., 1996). pp. 799-804.

312. Жураківський Є. С. Концептуальні засади забезпечення економічної безпеки аграрної галузі в умовах інституційних трансформацій. *Агросвіт*. 2015. № 12. С. 63-70.

313. Речка К. М. Узагальнення головних напрямів економічного зростання і розвитку сільського господарства у країнах із ринковою економікою. *Проблеми економіки*. 2018. №1. С. 7–14.

314. Клименко І. В., Бугрій М. Г., Ус І. В. Спільна аграрна політика Європейського Союзу: можливості та виклики для України. Аналітична доповідь. – К.: Національний інститут стратегічних досліджень, 2011. 19 с.

315. Regional Approaches to Sustainable Development: Linking Economic, Transportation, and Environmental Infrastructure in Rural and Small Metropolitan America. Washington, DC: NADO Research foundation, 2011. 40 p.

316. Петруха С.В. Порівняльний аналіз регулювання аграрного сектора в умовах загострення конкуренції на світових продовольчих ринках. *Ефективна економіка*. 2017. №11. URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=5880> (дата звернення: 16.10.2022 р.).

317. Prylipko, S., Vasylieva, O., & Vasylieva, N. (2019). Methodology of forming a comprehensive mechanism for public administration of service cooperation development in rural areas of Ukraine. *International Journal of Recent Technology and Engineering (IJRTE)*, 8(4s), 152-156.

318. Vasylieva, N., Vasylieva, O., & Prylipko, S. (2020). Public administration of sustainable development of territories. *ΛΟΓΟΣ: collection of scientific works*, 12-14.

319. Приліпко С. М. Інноваційний розвиток обслуговуючої кооперації сільських територій: публічно-управлінський аспект. *Державне управління та місцеве самоврядування*. 2018. Вип. 2. С. 102-108.

320. Obykhod H., Dorosh Y., Kharchenko T., Stovolos N., Levkivskiy Y., Samoilenko T. (2021). State Governance Tools for Environmental Management and Agrarian Business in the Digital Age. *Estudios de Economia Aplicada*, 39 (3). DOI: <http://dx.doi.org/10.25115/eea.v%vi%i.4715>

321. Shebanina O., Skoryk H., Kharchenko T., Stovolos N., Samoilenko T., Levkovskyy E. Mechanisms of State Regulation of the Agricultural Sector in the Context of Agro Policy Development. *International Journal of Management*, 11(7), 2020, pp. 576-588. <http://www.iaeme.com/IJM/issues.asp?JType=IJM&VType=11&PType=7>

322. Харченко Т. Особливості державного регулювання сталого розвитку аграрного сектора економіки України. *Напрями вдосконалення механізмів державного управління в умовах сучасних реформаційних процесів*. Міжнародна науково-практична конференція. Класичний

приватний університет (м. Запоріжжя, 25-26 грудня 2020 р.). С. 75-78.

323. Харченко Т. Державне регулювання сталого розвитку аграрного сектора в умовах реалізації програмно-цільового підходу. *Державне і муніципальне управління: теорія, методологія, практика*. Міжнародна науково-практична конференція. Класичний приватний університет (м. Запоріжжя, 5–6 березня 2021 р.). С. 56-59.

324. Харченко Т. Оцінка реалізації програмно-цільового підходу в системі публічного управління аграрним сектором економіки України. *Публічне управління XXI століття: погляд у майбутнє*. XXI Міжнародний науковий конгрес. ХарPI НАДУ. (м. Харків, 21 квітня 2021 р.). С. 348-353.

325. Харченко Т., Гасюк Р. Перспективні напрями реалізації державної політики розвитку аграрного сектора економіки України. *Теоретичні та практичні питання узгодження інтересів стейкхолдерів в системі стійкого розвитку територій*: матеріали Всеукраїнської науково-практичної інтернет-конференції 30 жовтня 2021 року. – Харків: ХНУ імені В. Н. Каразіна. 2021. С. 114-117.

326. Харченко Т.О., Гасюк Р.Й. Інструментарій оцінки результативності сталого розвитку аграрного сектора економіки України в системі діючої державної політики. Матеріали *Всеукраїнської наукової конференції студентів і аспірантів, присвяченої Міжнародному дню студента* (15-19 листопада 2021 р.). – Суми: 2021. С. 350.

327. Харченко Т.О. Програмно-цільовий підхід як інструмент економічної політики держави. Актуальні проблеми економіки, обліку, фінансів і права: збірник тез доповідей міжнародної науково-практичної конференції (Полтава, 22 червня 2020 р.): у 10 ч. – Полтава: ЦФЕНД, 2020. Ч. 6. 67 с.

328. Харченко Т.О. Тренди часових рядів кількісної оцінки сукупної державної підтримки виробників аграрного сектора економіки. *Матеріали науково-практичної конференції викладачів, аспірантів та студентів Сумського НАУ* (26-29 квітня 2022 р.). Суми: 2022. С. 219.

329. Kharchenko Tetyana. The justification of the mechanism for innovative provision of sustainable rural development. Sustainable development to rural aries: institutional support and challenges of reform: [collective monograph] / in

edition L. Mikhailova. Poland. RS Global. 2020. p. 117-122.

330. Харченко Т.О. Обґрунтування соціально-економічних напрямів розвитку сільських територій в системі публічного управління. *Публічне управління і адміністрування в Україні*. 2020. № 17. С. 107-112.

331. Харченко Т.О., Стоянець Н.В. Управління розвитком фінансової спроможності бюджетів територіальних громад. *Збірник наукових праць Державного університету інфраструктури та технологій: Серія «Економіка і управління»*. Вип. 49. К.: ДУІТ, 2021. С. 87-99. DOI: <http://doi.org/10.32703/2664-2964-2021-49>

332. Харченко Т.О., Гасюк Р.Й. Оцінка результативності стратегічного планування як складової організаційного механізму державного регулювання розвитку територіальних громад. *Дніпровський науковий часопис публічного управління, психології, права*. 2022. № 4. С. 67-72. DOI: <https://doi.org/10.51547/ppp.dp.ua/2022.4.9>

333. Харченко Т.О. Проектування структурного концепту оцінки міжнародної позиції України у світовому контексті державної фінансово-економічної підтримки агросектора. *Актуальні проблеми державного управління: зб. наук. праць*. Харків: ХНУ імені В. Н. Каразіна. 2022. № 1 (60). С. 43-63. DOI: <https://doi.org/10.26565/1684-8489-2022-1-03>

334. Харченко Т.О. Основні підходи до формування концепції сталого розвитку аграрного сектора та сільських територій через інструменти державного регулювання. *Дніпровський науковий часопис публічного управління, психології, права*. 2022. № 5. С. 38-44.

Додаток А

Про Основні засади (стратегію) державної екологічної політики України на період до 2030 року

ПОКАЗНИКИ

оцінки реалізації державної екологічної політики

Найменування показника	Одиниця виміру	Цільові значення			
		базовий рік (2015 рік)	2020 рік	2025 рік	2030 рік
1 Частка відновлювальних джерел енергії (включно з гідрогенеруючими потужностями та термальною енергією)	відсотків загального споживання енергії	4	8	12	17
2 Водоемність валового внутрішнього продукту	куб. метрів використаної води на 1000 гривень валового внутрішнього продукту, у фактичних цінах	3,6	3,2	2,9	2,5
3 Енергоемність валового внутрішнього продукту	відношення витрат первинної енергії на одиницю валового внутрішнього продукту, кілограмів нафтового еквівалента на 1 долар США за паритетом купівельної спроможності 2011 року	0,28	0,2	0,18	0,13
4 Ресурсоемність валового внутрішнього продукту	відсотків вартості природних ресурсів в одиниці валового внутрішнього продукту, у співвідношенні до 2015 року	100	90	80	60
5 Сільське населення, яке має доступ до	відсотків загальної кількості	1,9	20	50	80

Найменування показника		Одиниця виміру	Цільові значення			
			базовий рік (2015 рік)	2020 рік	2025 рік	2030 рік
	покращених умов санітарії	сільського населення				
6	Міське населення, яке має доступ до централізованих систем водовідведення	відсотків загальної кількості міського населення	87,1	90	100	100
7	Скиди забруднених стічних вод у водні об'єкти	відсотків загального обсягу скидів	15,7	13	10	5
8	Річкові басейни, для яких затверджені плани управління річковими басейнами	одиниць		1	9	9
9	Скиди забруднених стічних вод до морського середовища	відсотків загального обсягу скидів до морського середовища	15	11	9	5
10	Масив вод з добрим екологічним станом	відсотків загальної кількості водних об'єктів			20	30
11	Підприємства, в яких запроваджено системи управління хімічними речовинами згідно з міжнародними стандартами	відсотків загальної кількості підприємств, що використовують небезпечні хімічні речовини		50	100	100
12	Частка відходів, що захороняються	відсотків загального обсягу утворених відходів	50	45	40	35
13	Обсяги використання первинної сировини	відсотків загального обсягу використаної сировини	90	85	80	70
14	Площа земель природно-заповідного фонду	тисяч гектарів	3803,1	6276,9	7545,4	9095,1
15	Площа земель природно-заповідного фонду загальнодержавного значення	відсотків загальної території країни	2,24	5,14	7,38	8,85

Найменування показника	Одиниця виміру	Цільові значення				
		базовий рік (2015 рік)	2020 рік	2025 рік	2030 рік	
16	Площа земель природно-заповідного фонду	відсотків загальної території країни	6,3	10,4	12,5	15
17	Площа територій національної екологічної мережі	відсотків загальної території країни	38,2	39	40	41
18	Лісистість території країни	відсотків загальної території країни	15,9	16	16,5	17,5
19	Питома вага площі сільсько-господарських угідь екстенсивного використання (сіножатей, пасовищ) у загальній території країни	відсотків	13	13,9	14,8	15,8
20	Громади, в яких затверджені та впроваджуються стратегії розвитку та плани заходів з їх реалізації, розроблені за участю громадськості	відсотків загальної кількості громад	80	100	100	100
21	Викиди парникових газів	відсотків обсягу викидів парникових газів у 1990 році	37,8	<76	<60	<60
22	Викиди забруднюючих речовин у атмосферне повітря від стаціонарних джерел	відсотків обсягу викидів у 2015 році	100	<6	<16,5	<22,5
23	Викиди забруднюючих речовин у атмосферне повітря від стаціонарних джерел умовно приведені до оксиду вуглецю з урахуванням відносної агресивності основних	відсотків рівня 2015 року	100	95	90	85

Найменування показника	Одиниця виміру	Цільові значення				
		базовий рік (2015 рік)	2020 рік	2025 рік	2030 рік	
	забруднювачів					
24	Викиди забруднюючих речовин у атмосферне повітря від пересувних джерел умовно приведені до оксиду вуглецю з урахуванням відносної агресивності основних забруднювачів	відсотків рівня 2015 року	100	95	85	70
25	Міста України, де середньодобові концентрації основних забруднюючих речовин в атмосферному повітрі перевищують середньодобові гранично допустимі концентрації	одиниць	23	22	20	15
26	Зони та агломерації, в яких затверджено плани покращення якості повітря	відсотків загальної кількості		30	65	100
27	Електротранспорт	відсотків загальної кількості нових придбаних автотранспортних засобів		0,1	0,5	10
28	Індекс екологічної ефективності	індекс	79,691		83	85
29	Державні та місцеві плани та програми, щодо яких проведено стратегічну екологічну оцінку	відсотків загальної кількості		100	100	100
30	Звіт про реалізацію державної екологічної політики	одиниць	1	1	1	1

Додаток Б

Індикатори сталого розвитку КСР

Тема	Підтема	Ключовий індикатор	Додатковий індикатор
Бідність	Бідність за доходами	Частка населення, що мешкає за національною межею бідності	Частка населення, що має дохід, менший, ніж 1 дол. США на день
	Нерівність по доходах	Відношення доходів 20% найбагатших та 20% найбідніших верств населення	
	Санітарія	Частка населення, що користується покращеними санітарними умовами	
	Питна вода	Частка населення, забезпечена якісною питною водою	
	Доступ до енергії	Частка домогосподарств без електроенергії або інших сучасних енергетичних послуг	Відсоток домогосподарств, які користуються твердим паливом для приготування їжі
	Умови проживання	Частка міського населення, що мешкає у нетрях	
Управління	Корупція	Відсоток населення, що давало хабарі	
	Злочинність	Кількість навмисних вбивств на 100000 населення	
Здоров'я	Смертність	Смертність у віці до 5 років (кількість смертей на 1000 осіб)	
		Очікувана тривалість життя при народженні	Очікувана тривалість здорового життя при народженні
	Охорона здоров'я	Відсоток населення, що має доступ до первинної медичної допомоги	
		Відсоток дітей, імунованих проти інфекційних хвороб	Поширення використання контрацептивів (розраховується як відсоток жінок фертильного віку, що знаходяться в парі)

Тема	Підтема	Ключовий індикатор	Додатковий індикатор
	Харчування	Харчування дітей. Розраховується як відсоток дітей до 5 років, вага яких менше або більше на 2 кг від середньої норми ВОЗ.	
	Рівень захворюваності та ризику	Захворюваність небезпечними хворобами (ВІЛ/СНІД, туберкульоз, малярія)	Поширення тютюнопаління. Відсоток населення старше 15 років, що вживає тютюнові вироби
			Рівень самогубств (кількість на 100000 осіб)
Освіта	Рівень освіти	Частка осіб, які поступили до школи у відношенні до їх загальної кількості, за статтю	Неперервне навчання (відсоток населення віком від 25 до 64 років, що навчається чи тренується).
		Частка осіб, які навчаються в школі (як відношення до загальної кількості осіб шкільного віку)	
		Відсоток дорослих з середньою освітою, за статтю	
	Грамотність	Грамотність дорослих (відсоток грамотного населення старше 15 років), за статтю	
Демографія	Населення	Зростання населення за рік	Рівень народжуваності (кількість дітей на одну жінку, іноді фертильного віку)
		Рівень залежності.	
		Відношення кількості дітей до 14 років та старих старше 65 років до населення 15 - 64 років.	

Тема	Підтема	Ключовий індикатор	Додатковий індикатор
	Туризм		Відношення кількості туристів у туристичних регіонах до кількості місцевого населення
Природні лиха	Схильність до природних лих	Відсоток населення, що мешкає в регіонах із загрозою лиха	
	Готовність до подолання наслідків лих		Людські та економічні втративнаслідок природних лих. Індикатор може виражатися як відсоток до всього населення та ВВП.
Атмосфера	Зміна клімату	Викиди діоксиду вуглецю	Викиди парникових газів
	Зменшення озонового шару	Споживання речовин, що руйнують озоновий шар	
	Якість повітря	Концентрація забруднюючих речовин у повітрі міських територій	
Земля	Використання землі		Зміна цільового призначення землі
			Деградація ґрунтів
	Опустелювання		Площі опустелювання
	Сільське господарство	Площа орних та оброблюваних земель	Ефективність використання добрив. Індикатор вимірює ступінь відновлення використання добрив у сільському господарстві в розрахунку на одиницю врожаю.

Тема	Підтема	Ключовий індикатор	Додатковий індикатор
			Використання с/г пестицидів. Використання пестицидів в метричних тоннах активних інгредієнтів на одиницю площі сільськогосподарських угідь.
			Площа біологічно чистого сільського господарства
	Ліси	Частка землі під лісами	Частка лісових дерев, пошкоджених дефоліацією
			Частка лісів сталого лісогосподарства
Океани, моря та узбережжя	Узбережжя	Відсоток населення, що мешкає у 100 км до узбережжя та 50 м вище рівня моря	Якість води для купання
	Рибальство	Відношення вилову риби в межах її біологічних лімітів	
	Екологія моря	Частка морської акваторії під захистом	Морський трофічний індекс, вимірює зміну середнього
			трофічного рівня рибних нерестилищ.
			Територія коралових рифів і відсоток живого покриву.
Свіжа вода	Кількість води	Частка сумарних водних ресурсів, що використовуються на рік у їх загальній кількості	

Тема	Підтема	Ключовий індикатор	Додатковий індикатор
		Інтенсивність використання води за видами економічної діяльності. Індикатор визначається як кубометри води, використані на одиницю доданої вартості (у доларах США).	
	Якість води	Присутність кишкової палички в прісній воді. Частка прісної води, призначеної для питного водопостачання, що містить концентрації кишкової палички, які перевищують рівні, рекомендовані ВОЗ.	Біологічна потреба в кисні (БПК) у водоймах. БПК вимірює кількість кисню, необхідного або споживаного для мікробіологічного розкладання (окислення) органічних речовин у воді.
			Обробка стічних вод. Частка стічних вод, яка обробляється.
Біорозмаїття	Екосистеми	Частка територій під захистом, загальна та по екологічних регіонах.	Ефективність менеджменту територій під захистом
			Територія ключових відібраних екосистем
	Види	Зміни загроз для видів. Показник базується на кількості видів у кожній категорії червоної книги.	Фрагментація біотопів. Індикатор визначає фрагментацію ключових біотопів (видів).
			Поширеність ключових видів. Індикатор спи-рається на оцінки популяційних тенденцій в окремих видів, змін у біорізноманітті, відносній ефективності заходів з їх підтримки.

Тема	Підтема	Ключовий індикатор	Додатковий індикатор
			Поширеність інвазивних чужорідних видів. Індикатор вимірює кількість інвазивних чужорідних видів, що вводяться в екосистему ззовні, їх поява та поширення змінює її, її види або їх місця проживання.
Економічний розвиток	Макро-економіка	ВВП на душу населення	Валові заощадження. Визначаються в національних рахунках як валовий наявний дохід (тобто валовий національний дохід плюс баланс поточних трансфертів).
		Частка інвестицій у ВВП. Розраховується як відношення валового нагромадження капіталу до валового внутрішнього продукту.	Скориговані чисті заощадження як відсоток ВНД. Визначаються як чисті заощадження (тобто валовий національний дохід без амортизації капіталу плюс баланс поточних трансфертів), плюс витрати на освіту за винятком виснаження різних природних ресурсів (нафта, мінерали, ліси) і збитків від забруднення повітря в містах і викидів вуглекислого газу.
			Рівень інфляції

Тема	Підтема	Ключовий індикатор	Додатковий індикатор
	Сталість державних фінансів	Відношення боргу до ВНД	
	Зайнятість	Рівень зайнятості, вимірюється як відношення зайнятих до кількості населення виробничого віку, за статтю.	Незахищена зайнятість, визначається як частка самозайнятих працівників та членів їх сім'ї в загальному обсязі зайнятих. Показник заснований на більш широкому індикаторі «статусу в зайнятості», який розрізняє три категорії зайнятих. До них відносяться: наймані працівники; самозайняті працівники, роботодавці та члени виробничих кооперативів); сімейні працівники (також відомі як неоплачувані працівники).
		Продуктивність праці та вартість одиниці праці. Індикатор використовується як для економіки в цілому, так і для різних її секторів.	
		Частка найнятих жінок (серед зайнятих в тому ж секторі економіки) не у сільському господарстві.	

Тема	Підтема	Ключовий індикатор	Додатковий індикатор
	Інформаційно-комунікаційні технології	Кількість Інтернет-користувачів серед населення, розраховується як відповідне відношення до множитьсь на 100.	Лінії стаціонарного зв'язку на 100 осіб населення
			Кількість абонентів мобільного зв'язку на 100 осіб.
	Дослідження та розробки		Відсоток витрат на НДДКР у ВВП
	Туризм	Частка доходів від туризму у ВВП, визначається як сума доданої вартості (в базисних цінах), породженої всіма галузями промисловості у відповідь на внутрішнє споживання туризму та сума чистих податків на продукти та імпорт, включених у межах вартості цих витрат.	
Глобальне економічне співробітництво	Торгівля	Дефіцит поточного рахунку як відсоток ВВП.	Частка імпорту з країн, що розвиваються, в загальному обсязі.
			Середні тарифні бар'єри до експорту з країн, що розвиваються, може розраховуватися як простий середній тариф по експорту.
	Зовнішнє фінансування	Чиста офіційна надана або одержана допомога на розвиток як частка валового національного доходу	Частка чистих іноземних інвестицій, приплив і відтік у відсотках (від до) ВВП
			Грошові іноземні перекази у відсотках до ВВП.

Тема	Підтема	Ключовий індикатор	Додатковий індикатор
Споживання та виробництво	Споживання матеріальних ресурсів	Матеріалосмність економіки. Визначається як відношення споживання вітчизняних матеріалів до ВВП в постійних цінах.	Внутрішнє споживання матеріалів. Визначається як вага від загальної кількості матеріалів, що використані безпосередньо в економіці, включаючи імпорт, мінус матеріали, які експортуються.
	Використання енергії,	Річне споживання енергії, всього та за основними категоріями користувачів.	Частка альтернативних джерел енергії в загальному обсязі
		Енергосмність, всього та за видами економічної діяльності.	
	Генерація відходів та управління ними	Генерація небезпечних відходів, загальний річний обсяг у відповідності з визначеннями Базельської Конвенції.	Генерація відходів. Сумарний обсяг небезпечних та безпечних відходів, створених основними групами виробництв або секторів економіки.
Утилізація відходів, вимірюється як частка відходів, що утворюються, переробляються, компостуються, спалюються або складуються на контрольованих звалищах.		Утилізація радіоактивних відходів, вимірюється прогрес в управлінні радіоактивними відходами за ключовими віхами, пов'язаними як з переробкою у форми, придатні для будь-якого безпечного зберігання або для розміщення в зазначеній кінцевій точці («форм-факторі»), і з розміщенням відходів як об'єкта кінцевої точки («фактор кінцева точка»).	

Тема	Підтема	Ключовий індикатор	Додатковий індикатор
	Транспортування	Розподіл за видами пасажирського транспорту	<p>Розподіл за видами вантажного транспорту</p> <p>Енергоємність транспорту, визначається як обсяг палива, що використане: вантажо-кілометр або на пасажиро-кілометр перевезень.</p>

Додаток В

Повний перелік індикаторів сталого розвитку Євростат

Ключовий індикатор (тема)	Оперативні цілі та завдання	Пояснюючі змінні
Тема 1. Соціально-економічний розвиток		
Реальний ВВП на душу населення, темпи зростання та підсумки	Економічний розвиток	
	Інвестиції по інституційних секторах	Розподіл ВВП на душу населення по регіонах
		Чистий національний дохід
		Рівень заощаджень домогосподарств
	Інновації, конкурентоспроможність та еко-ефективність	
	Реальне зростання продуктивності праці на відпрацьовану годину	Сукупні витрати на НДДКР
		Реальний ефективний обмінний курс - 36 торгових партнерів
		Обіг від інновацій
		Енергоємність економіки
	Зайнятість	
Загальний рівень зайнятості	Рівень зайнятості за статтю	
	Рівень зайнятості серед отримавших вищу освіту	
	Розподіл рівня зайнятості по регіонах , за статтю	
	Рівень безробіття, за статтю	
	Рівень безробіття, за віковими групами	
Тема 2. Стале споживання та виробництво		
Продуктивність ресурсів	Використання ресурсів та відходи	
	Утворення відходів за винятком основних мінеральних відходів	Складові внутрішнього споживання матеріалів
		Внутрішнє споживання матеріалів, за матеріалом
		Генерація та переробка муніципальних відходів, за методами переробки
		Генерація небезпечних відходів, за видами економічної діяльності
		Викиди оксидів сірки (SO _x), за джерелами
		Викиди оксидів азоту (NO _x), за джерелами
		Викиди неметанових летких органічних сполук (NMVOC), за джерелами
		Викиди аміаку (NH ₃), за джерелами
	Споживання	
Споживання	Кінцеве споживання енергії за секторами	
електроенергії домогосподарствами	Споживання (певних) продуктів харчування на душу населення	
	Рівень автомобілізації	

	Виробництво	
	Організації та місця з реєстрацією EMAS	Ліцензії Ecolabel
		Площа з агроекологічними зобов'язаннями
		Площа органічного землеробства
		Індекс щільності худоби
Контекстні індикатори	Кількість осіб в домогосподарствах Витрати на кінцеве споживання домашніх господарств, за метою споживання	
Тема 3. Соціальна інтеграція		
Населення з ризиком бідності або соціальна ізоляція	Грошова бідність та умови життя	
	Населення з ризиком бідності, після соціальних трансфертів	Рівень стійкості до ризику бідності
		Кількість населення з ризиком бідності, після соціальних трансфертів, за статтю
		Ризик бідності, за віковими групами
		Рівень ризику бідності за типами домогосподарств
	Сильно матеріально позбавлені люди	Відносний середній розрив ризику бідності
		Нерівність у розподілі доходів
	Доступ до ринку праці	
	Люди, які живуть у домогосподарствах з дуже низькою інтенсивністю праці	Працюючі на рівні ризику бідності
		Рівень довгострокового безробіття, за статтю
		Статтєвий розрив в оплаті праці в нескоригованій формі
	Освіта	
	Ранні випускники закладів освіти та професійної підготовки	Рівень бідності серед тих, хто одержав вищу освіту
		Особи з низьким рівнем освіти, за віковими групами
Безперервне навчання		
Третинний рівень освіти, за статтю, віковою групою 30-34	Низька продуктивність грамотного читання учнів	
	Індивідуальний рівень комп'ютерних навичок	
	Індивідуальний рівень Інтернет-навичок	
Контекстні індикатори	Державні витрати на освіту (для підтеми «Освіта»)	
Тема 4. Демографічні зміни		
Рівень зайнятості людей похилого віку	Демографія	
	Очікувана тривалість життя у віці 65 років, за статтю	Загальний рівень народжуваності
		Загальний рівень чистої міграції та включаючи коригування
	Адекватність доходу у старості	
	Відношення агрегованої заміни	Ризик бідності серед населення похилого віку
Сталість державних фінансів		

	Загальний валовий урядовий борг	Тривалість робочого життя
Контекстні індикатори	Відношення залежності для населення похилого віку (для підтеми «Демографія») Прогнозоване відношення залежності для населення похилого віку (для підтеми «Демографія») Прогнози пенсійних витрат (базовий сценарій) (для підтеми «Сталість державних фінансів») Витрати по догляду за людьми похилого віку (для підтеми «Сталість державних фінансів»)	
Тема 5. Охорона здоров'я		
Кількість здорових років життя і тривалість життя при народженні, за статтю	Охорона здоров'я та медична нерівність	
	Смертність через хронічні захворювання, за статтю	Кількість здорових років життя і тривалість життя у віці 65 років, за статтю
		Смертність, самогубства, всього, за віковими групами
		Смертність, самогубства, чоловіки, за віковими групами
		Смертність, самогубства, жінки, за віковими групами
		Самостійно повідомлена незадоволена потреба в медичному обстеженні або лікуванні, за рівнем доходу
Детермінанти здоров'я		
Індекс виробництва токсичних хімічних речовин, за класами токсичності	Незахищеність міського населення до забруднення повітря твердими частинками	
	Незахищеність міського населення до забруднення повітря озonom	
	Частка населення, що проживає в домогосподарствах, та вважає, що вони страждають від шуму	
	Серйозні нещасні випадки на виробництві	
Тема 6. Зміна клімату та енергія		
Викиди парникових газів	Зміна клімату	
	Викиди парникових газів за секторами	Інтенсивність викидів парникових газів в енергетичному споживанні
		Прогнози викидів парникових газів
		Середня глобальна температура земної поверхні
Частка відновлюваних джерел енергії у валовому кінцевому споживанні енергії	Енергія	
	Енергозалежність	Валове внутрішнє споживання енергії за видами палива
		Електроенергія, вироблена з відновлюваних джерел
		Частка відновлюваних джерел енергії в споживанні палива транспортом
		Комбіноване виробництво тепла та електроенергії
Неявна ставка податку на енергію		
Споживання первинної енергії		

Тема 7. Сталий транспорт		
Енергоспоживання транспорту відносно ВВП	Транспорт і пересування	
	Розподіл за видами пасажирського транспорту	Обсяг вантажних перевезень по відношенню до ВВП
		Обсяг пасажирських перевезень по відношенню до ВВП
	Розподіл за видами пасажирського транспорту	Споживання енергії на транспорті
		Інвестиції в транспортну інфраструктуру, за видами
	Вплив транспорту	
Викиди парникових газів за видами транспорту	Викиди оксидів азоту (NOx) транспортом	
Число загиблих в дорожньо-транспортних пригодах	Викиди твердих частинок транспортом	
	Середні викиди CO ₂ на км новими легковими автомобілями	
Контекстні індикатори	Індекси цін на транспорті	
Тема 8. Природні ресурси		
Загальний індекс птахів	Біорізноманіття	
	Достатність територій, призначених відповідно до директиви ЄС з місця існування	Сухостій
	Ресурси свіжої води	
Наземні та підземні води як частка наявних ресурсів	Населення, забезпечене очищенням стічних вод, принаймні вторинного очищення	Біохімічна потреба в кисні в річках
Вилів риби, взятий із запасів поза безпечних біологічних меж	Морські екосистеми	
		Розмір риболовецького флоту
	Використання землі	
Територія під забудову	Пошкоджені лісові дерева	
Ліс, приріст і вирубки		
Тема 9. Глобальне партнерство		
Офіційна допомога для розвитку як частка валового національного доходу	Глобалізація торгівлі	
	Імпорт ЄС з країн, що розвиваються, за рівнем доходу	Імпорт ЄС з країн, що розвиваються, за групами продуктів
		Імпорт ЄС з найменш розвинених країн, за групами продуктів
	Зведене вимірювання підтримки сільського господарства	

	Фінансування сталого розвитку	
	Загальний обсяг фінансування ЄС для країн, що розвиваються, за типом	Обсяг прямих іноземних інвестицій в країни, що розвиваються, по групах доходів
		Офіційна допомога для розвитку, за групами доходу
		Незв'язана офіційна допомога для розвитку
		Двостороння офіційна допомога для розвитку, за категоріями
	Глобальне управління ресурсами	
	Викиди CO ₂ на одного жителя ЄС і в країнах, що розвиваються	
Контекстні індикатори	Населення, що живе менш ніж на 1 долар США на день (для підтеми «Фінансування сталого розвитку») Офіційна допомога для розвитку на одного жителя (для підтеми «Фінансування сталого розвитку») Населення, що має сталий доступ до поліпшених джерел води (для підтеми «Глобальне управління ресурсами»)	
	Тема 10. Гарне управління	
	Узгодженість політики та ефективність	
	Нові випадки порушення	Дефіцит перенесення
	Відкритість та участь	
	Явка виборців на національних і європейських парламентських виборах	Наявність електронного уряду Використання е-уряду населенням
	Економічні важелі	
	Частка екологічних і трудових податків у загальному обсязі податкових надходжень і соціальних внесків	
Контекстні індикатори	Рівень довіри громадян до інститутів ЄС (для підтеми «Узгодженість політики та ефективність»)	

Додаток Г

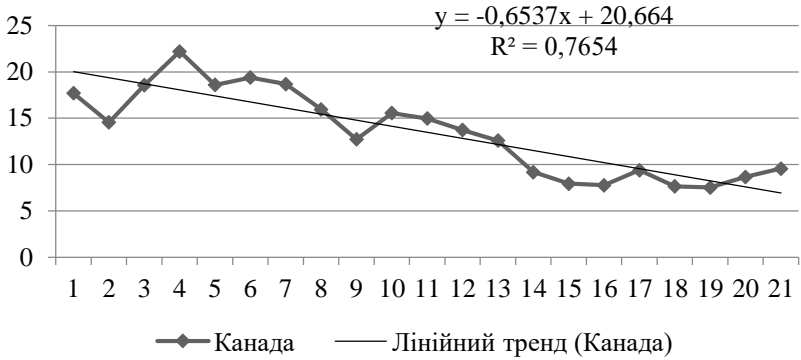

Рисунок Г.1 - Тренди PSE (%), країн I групи з високим рівнем зв'язку (Канада), 2000-2020 рр.

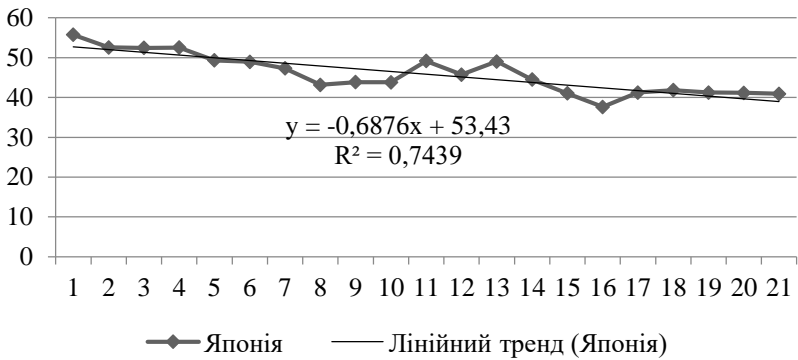

Рисунок Г.2 - Тренди PSE (%), країн I групи з високим рівнем зв'язку (Японія), 2000-2020 рр.

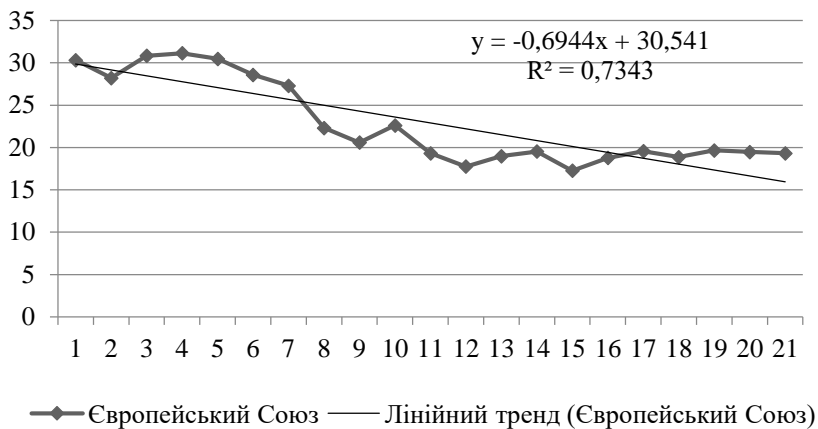

Рисунок Г.3 - Тренди PSE (%), країн I групи з високим рівнем зв'язку (Європейський Союз), 2000-2020 рр.

Додаток Д

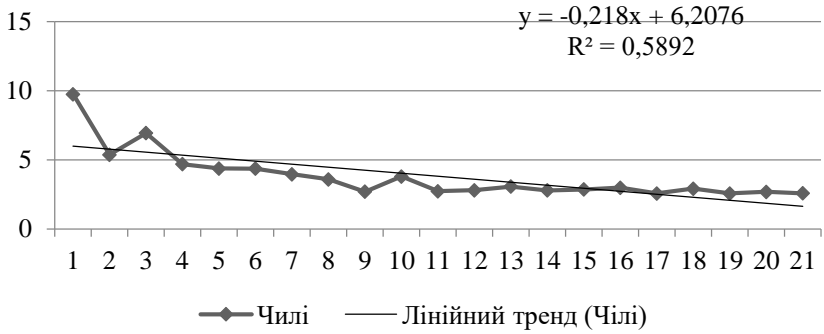

Рисунок Д.1 - Тренди PSE (%), країн II групи з середнім рівнем зв'язку (Чилі), 2000-2020 рр.

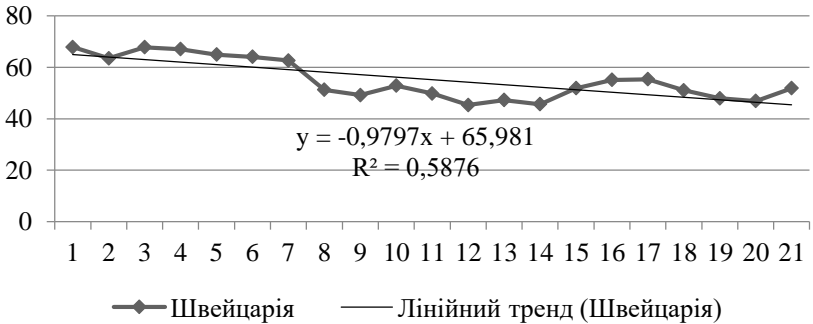

Рисунок Д.2 - Тренди PSE (%), країн II групи з середнім рівнем зв'язку (Швейцарія), 2000-2020 рр.

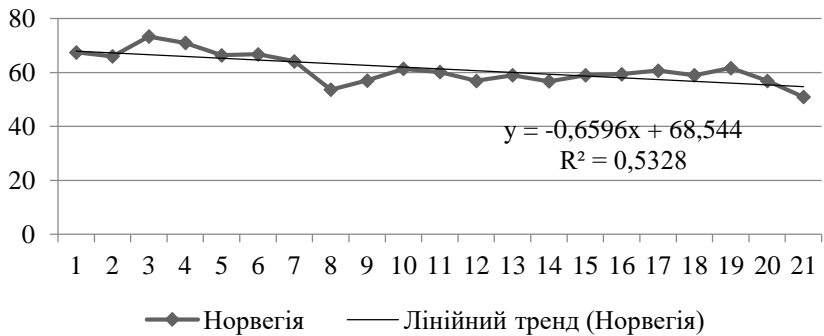

Рисунок Д.3 - Тренди PSE (%), країн І групи з високим рівнем зв'язку (Норвегія), 2000-2020 рр.

Додаток Е

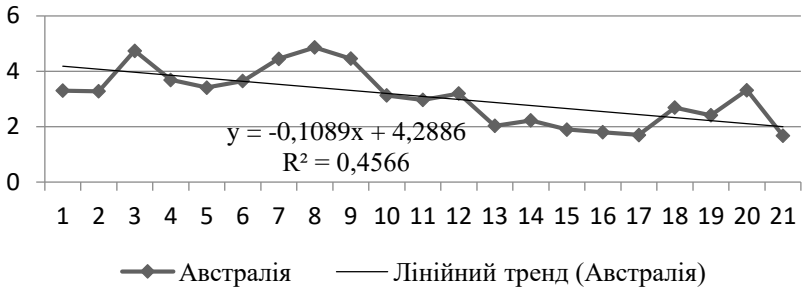

Рисунок Е.1 - Тренди PSE (%), країн III групи з низьким рівнем зв'язку (Австралія), 2000-2020 рр.

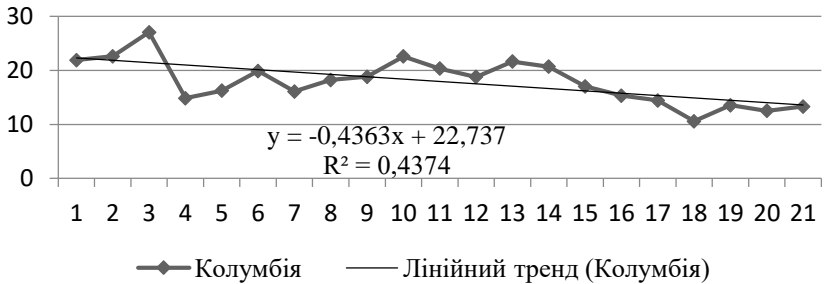

Рисунок Е.2 - Тренди PSE (%), країн III групи з низьким рівнем зв'язку (Колумбія), 2000-2020 рр.

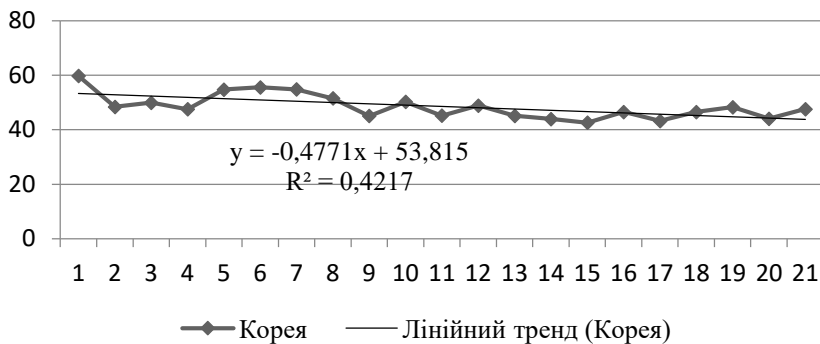

Рисунок Е.3 - Тренди PSE (%), країн III групи з низьким рівнем зв'язку (Корея), 2000-2020 рр.

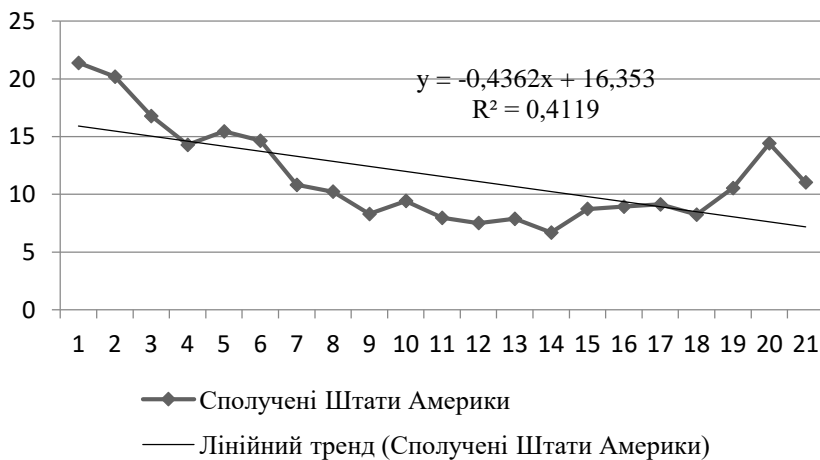

Рисунок Е.4 - Тренди PSE (%), країн III групи з низьким рівнем зв'язку (Сполучені Штати Америки), 2000-2020 рр.

ЗМІСТ

ВСТУП.....	3
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-КОНЦЕПТУАЛЬНІ ЗАСАДИ МЕХАНІЗМІВ ДЕРЖАВНОГО РЕГУЛЮВАННЯ СТАЛОГО РОЗВИТКУ АГРАРНОГО СЕКТОРА ЕКОНОМІКИ УКРАЇНИ.....	8
1.1. Формування механізмів державного регулювання сталого розвитку аграрного сектора: теоретико-методологічні основи.....	8
1.2. Концептуальні засади сталого розвитку в сфері державного регулювання розвитку аграрного сектора економіки України	34
1.3. Імплементация складників концепції сталого розвитку в методичний інструментарій оцінки державного регулювання розвитку аграрного сектора економіки.....	54
РОЗДІЛ 2. НОРМАТИВНО-ПРАВОВЕ ПІДґРУНТЯ РЕАЛІЗАЦІЇ МЕХАНІЗМІВ ДЕРЖАВНОГО РЕГУЛЮВАННЯ СТАЛОГО РОЗВИТКУ АГРАРНОГО СЕКТОРА ЕКОНОМІКИ УКРАЇНИ.....	73
2.1. Регуляторна політика в сфері реформування земельних відносин.....	73
2.2. Програмно-цільовий підхід у складі механізмів державного регулювання сталого розвитку аграрного сектора економіки України.....	84
2.3. Нормативно-правовий механізм державного регулювання сталого розвитку аграрного сектора економіки України.....	110
2.4. Нормативно-правова регламентація аграрної політики в умовах воєнного стану.....	124
РОЗДІЛ 3. СТАН І РЕЗУЛЬТАТИВНІСТЬ РЕАЛІЗАЦІЇ МЕХАНІЗМІВ ДЕРЖАВНОГО РЕГУЛЮВАННЯ СТАЛОГО РОЗВИТКУ АГРАРНОГО СЕКТОРА	135
3.1. Трансформація векторів виробництва як інструмента державного регулювання сталого розвитку аграрного сектора економіки України.....	135

3.2	Аналіз тенденцій руху інвестиційних ресурсів у системі державного регулювання сталого розвитку аграрного сектора.....	157
3.3	Оцінка результативності функціонування фінансово-економічного механізму державного регулювання сталого розвитку аграрного сектора економіки України.....	179
РОЗДІЛ 4. ПОЛІТИКА ДЕРЖАВНОГО РЕГУЛЮВАННЯ СТАЛОГО РОЗВИТКУ АГРАРНОГО СЕКТОРА.....		199
4.1.	Особливості державного регулювання сталого розвитку аграрного сектора серед країн з різним рівнем економічного розвитку.....	199
4.2.	Імплементация європейських практик сталого розвитку в систему державного регулювання розвитку аграрного сектора України.....	213
4.3	Міжнародний аналіз трендів державної підтримки фінансово-економічного механізму державного регулювання розвитку аграрного сектора.....	230
РОЗДІЛ 5. УДОСКОНАЛЕННЯ МЕХАНІЗМІВ ДЕРЖАВНОГО РЕГУЛЮВАННЯ СТАЛОГО РОЗВИТКУ АГРАРНОГО СЕКТОРА ЕКОНОМІКИ УКРАЇНИ.....		254
5.1	Формування методологічних засад оцінки результативності організаційного механізму державного регулювання сталого розвитку аграрного сектора економіки України.....	254
5.2	Концептуальні підходи до оцінки сукупної державної підтримки виробників аграрного сектора економіки.....	267
5.3	Удосконалення концепції сталого розвитку аграрного сектора та сільських територій через інструменти державного регулювання.....	280
ВИСНОВКИ ТА ПРОПОЗИЦІЇ.....		292
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....		299
ДОДАТКИ.....		333

Наукове видання

ХАРЧЕНКО
Тетяна Олександрівна

**ДЕРЖАВНЕ РЕГУЛЮВАННЯ СТАЛОГО
РОЗВИТКУ АГРАРНОГО СЕКТОРА
ЕКОНОМІКИ УКРАЇНИ: ТЕОРЕТИКО-
МЕТОДОЛОГІЧНІ ПІДХОДИ**

Монографія

Редактор *В.В. Вовчанецький*
Коректор *В.П. Петрухно*
Комп'ютерна верстка *Т.Г. Хвостенко*

Підп. до друку 22.03.2023. Друк офсетний.
Папір офсетний. Гарнітура Times New Roman.
Ум. друк. арк. 20,93. Ум. фарб.-відб. 20,93. Обл.-вид. арк. 15,93.
Тираж 300. Вид № 4.

Видавець і виготовлювач:
ВВП «Мрія» 40000, Суми, Кузнечна, 2
Тел. 22-13-23, 679-215.

Свідоцтво суб'єкта видавничої справи:
серія ДК, № 6803 від 12.06.2019